

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 88 kevät 1/2016

Pääkirjoitus

3 Anna Ovaska

n & n -haastattelu

7 Elina Halttunen-Riikonen,
Sigridur Thorgeirsdottirin Islanti,
filosofia ja feminismi

Ulkomaailman kirjeenvaihtaja

13 David Graeber, 5 000 vuotta velkaa

Velka

19 Paula Rauhala, David Graeber,
velkamyyttien murtaja
25 Tero Toivanen, Tervavelalliset eli mikrohistoriaa
1800-luvun Kainuusta
39 Mika Arola, Onko Suomella paljon velkaa?
46 Kati Rantala, Velan vangit
48 Juho Rantala, *Homo debitor* – velkaantunut ihminen
52 Jaakko Belt, Velkavaltion erääntymispäivä

Kolumni

54 Miikka Pörsti, Väkivalta, fiktio ja todellisuus

Avoin julkaiseminen

56 Markku Roinila & Tiina Onikki-Rantajääskö,
Johdanto *open accessiin*
68 Markku Roinila, Tutkijat sosiaalisessa mediassa
73 Tiina Käkelä-Puumala, Tiedon arvo ja arvostus
74 Aino Kukkonen, Tiedelehtien rahoituksesta
77 Janne Vanhanen, Yliopistot ja avoin julkaiseminen
78 Reetta Eiränen, Humanismin avoin kirjasto

Artikkeli

82 Tuukka Tomperi, Filosofianopetuksen
uudistamisesta

n & n -haastattelu

103 Tapani Kilpeläinen, Monikulttuurisuuden
pulsia, Kenan Malik

Emeritus äänessä

107 Jarkko S. Tuusvuori,
Raimo Tuomela ja sosiaalisuuden syvyydet

Elokuva

119 Tytti Rantanen, Pystykuvien aikakausi

Kolumni

122 Kaisa Herne, Talous ja oikeudenmukaisuus

Otteita ajasta

125 Petri Räsänen,
Dani Rodrik ja Globalisaation paradoksit
127 Jouni Avelin, Palkkojen politiikkaa
130 Jaakko Belt, Pressiklubilla
131 Aleksandra Oilinki, Carol Rama rajoja rikkomassa
133 Essi Syrén & Heidi Vehmas, Venetsian kuraattori
134 Jukka Mikkonen, Luokittelun taito
136 Juho Rantala, Kun nuoret velkaantuvat

Kirjat

139 Tytti Rantanen, *Oneironin välitilassa*
141 Päivi Mehtonen, Kohti tyhjyyttä
143 Maria Salminen, Eläinkeskeisestä kokemisesta
146 Tero Anttila, Suomalaisten näennäishistoriat

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villeshahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villeshahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Miikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Petri Räsänen, E.Petri.Rasanen@uta.fi
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwigpii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Jarkko S. Tuusvuori, jarkkostuusvuori@gmail.com
Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunenriikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirikka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO

Marke Ahonen, Antti Arnkil, Reetta Eiranen, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Majja Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Konturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Asko Nivala, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Peltari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Juho Rantala, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Milla Tainen ja Milla Törmä

TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 45 euroa, ulkomaille 49 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 49 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT 1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Värillisä sisäisivuilla + 20 %. Takaisäkansi 600 euroa, takakansi/etusäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT

Osuuspankki 573274-251814

JULKAISUJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

23. VUOSIKERTA

PAINOPAikka Vammalan Kirjapaino Oy

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Tero Anttila, FT, aate- ja oppihistoria, vapaa tutkija, **Mika Arola**, VTT, apulaisjohtaja, Valtiokonttori, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, apurahatutkija, Tampereen yliopisto, **Reetta Eiranen**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Elina Halttunen-Riikonen**, FM, Tampere, **Kaisa Herne**, valtio-opin professori, Tampereen yliopisto, **Viljami Hukka**, Tampere, **David Graeber** (s. 1961), antropologian professori, London School of Economics, **Aino Kukkonen**, FT, Helsingin yliopisto, **Tiina Käkelä-Puumala**, tutkijatohtori, Turun yliopisto, **Jukka Miikkonen**, tutkija, Tampereen yliopisto, **Päivi Mehtonen**, kirjallisuudentutkija, Tampere, **Aleksandra Oilinki**, taidehistorian opiskelija, Helsinki, **Tiina Onikki-Rantajääskö**, professori,

Helsingin yliopisto, **Anna Ovaska**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Miikka Pörsti**, kirjailija, Pariisi, **Essi Syrén**, tohtorikoulutettava, Turun yliopisto, **Juho Rantala**, Tampere, **Kati Rantala**, VTT, dosentti, Helsingin yliopisto, tutkimusjohtaja, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti, **Tytti Rantanen**, väitöskirjatutkija, Helsinki, **Paula Rauhala**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Markku Roinila**, dosentti, Helsingin yliopisto, **Petri Räsänen**, Tampereen yliopisto, **Maria Salminen**, Ylöjärvi, **Tero Toivanen**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Tuukka Tomperi**, yliopisto-opettaja, kasvatustiede, Tampereen yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Janne Vanhanen**, FT, Helsingin yliopisto, **Heidi Vehmas**, vapaa kirjoittaja, Helsinki.

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtauspaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 80 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyysejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

*Filosofia.fi*n osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaalitilauksissa pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkien puuttuvaa filosofian verkkokolonia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofiaa keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesseilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

ANNA OVASKA

Valehtelusta, taiteesta ja todesta, lapsista ja aikuisista

”Toiseksi pienin homssu ryömi pitkin säleaidan viertä. Välistä se makasi liikkumatta ja tähysteli säleiden lomitse vihollista, sitten se hivuttautui taas eteenpäin. Sen pikkuveli ryömi perässä.

Tultuaan vihannesmaalle homssu painautui litteäksi vatsalleen ja luikersi salaatinlehtien sekaan. Muuta mahdollisuutta ei ollut. Vihollinen oli lähettänyt vakoilijoita joka paikkaan, ja niitä lensi aika lauma ilmassakin.

– Minä tulen mustaksi, sanoi pikkuveli.

– Hiljaa, jos henkesi on sinulle kallis, kuiskasi homssu. Minkäväreiseksi sinä luulit tulevasi mangrovesuolla? Siniseksikö?

– Tämä on salaattia, sanoi pikkuveli.

– Sinä olet pian täysikasvuinen, jos jatkat tuohon tyyliin, sanoi homssu. Sinusta tulee kuin isä ja äiti ja se on sinulle ihan oikein. Sitten näet ja kuulet ihan tavallisella tavalla, et nimittäin näe etkä kuule mitään, ja sen jälkeen sinusta ei ole mihinkään.

– Oho, sanoi pikkuveli alkaen syödä multaa.

– Se on myrkytettyä, sanoi homssu lyhyesti. Kaikki tässä maassa kasvavat hedelmät ovat myrkytettyjä. No niin, nyt ne ovat huomanneet meidät ja se on sinun syysi.¹

”Kamalan tarinan” päähenkilö on keskellä sotaisaa tannerta. Ryömitään maassa. Ympärillä vaanii tuntematon vihollinen; on mutaista ja synkkää. Tove Janssonin kertomus on syöpynt muistoihini: se pimeys, lika, pako ojaa pitkin. Vähän tarkemmalla luennalla tilanteen vakavuutta tosin rikkoo pieni veli, joka säröttää tarinaa kesken kaiken (”Tämä on salaattia”) – ja jonka olemassaolon homssukin näköjään mieluummin unohtaisi.

Lukija-ihmisillä on kummallinen kyky olla useassa paikassa yhtä aikaa ja nauttia tästä olemisen jakautumisesta, tai ainakin olla suuremmin siitä välittämättä. On mahdollista olla samaan aikaan sotaa pakeneva toiseksi pienin homssu mangrovesuolla ja multaa syövä pikkuveli aurinkoisella salaattipellolla. Ja vaikka pikkuveli ja salaatti (ja se, että kuvauksessa on päiväsaika) jäisivät tarkkaamattomalta lukijalta huomaamatta, ne luovat vaihtoa turvaa tarinaan. Kaksi maailmaa saa elää sovussa rinta rintaan.

Tosin kun homssu myöhemmin kertoo vanhemmilleen, että pikkuveli joutui liejukäärmeen syömäksi,

nämä eivät ota asiaa yhtä kepeästi kuin päällekkäisiin todellisuuksiin jo tottunut lukija. Tosi ja kuviteltu asettuvat tavanomaisille paikoilleen, ja samalla ”Kamala tarina” muuttuu tarinaksi kamalasta valheesta, jolla on myös pieni opetus.

Illalliset jäävä homssu-ystävämme nimittäin karkaa kotoa, säikähtää pahasti omaa kuvittelukykyään ja pakenee pimeässä naapuritaloon, missä hän kohtaa pikku Myyn. Tämä piileksii kaapin päällä; ulko-oven raosta on tunkeutumassa sisään eläviä jättiläissieniä. Myy piirtää tarinansa yksityiskohdat tarkasti: kellon tikitys on ääni, joka kuuluu sienistä, kun ne kasvavat; isoäiti makaa henkitoreissaan viereisessä huoneessa. Ollaan sekä homssun kokemusmaailmassa, missä sienten kamottava hyökkäys lähestyy, että Myyn, missä kauhutarinaa luodaan. On kiire, saatava matto tilkkeeksi oven alle. Oveen kolkutetaan. Homssu syöksyy sohvan taa kauhuissaan.

Tilanne raukeaa, kun paljastuu, että tulija onkin isä etsimässä karannutta lasta. Kamalin on kuitenkin jo tahtonut:

”– Isä, hän sanoi. Tuo tyttö... sinä et aavista... Minä en mene enää koskaan sinne. Hän petkutti minua! Hän narasi! Hän narraa niin, että voin oikein pahoin.”²

*

Toinen valehtelee niin, että voin pahoin.

Johanna Lecklinin videoinstallaatiossa *Story Café* (2004–2011) ihmiset kertovat tarinoita kahviloissa ympäri maailmaa. Erään nauhoituksen nainen asettelee sanojaan tarkasti, miettii pitkään, miten tällaista tarinaa edes lähteä kertomaan. Miten tarinoita ylipäänsä kerrotaan? Hän sanoo, että tietää kyllä aiheen, muttei oikein tiedä, miten asia tulee etenemään. Itse juttu on lopulta yksinkertainen: tarina siitä, miten hän on lapsena tuhonnut ystäviensä kaverikirjan ja valehdellut tapahtumasta.

Nainen kertoo, miten lapsuuskodin naapurustossa asui kaksi sisarta, jotka liikkuiivat aina yhdessä. Miten hän sai toiselle siskolle kuuluneen kirjan täytettäväkseen. Ja miten hän hetken mielijohteesta väritti mustalla tus-

silla umpeen koko kirjan oikeastaan itsekään tietämättä miksi. ”Se oli outo juttu. Tuhosin jotakin *tietäen*, että jäisin kiinni.” Hän palauttaa kirjan mitään sanomatta. Seuraavana päivänä siskokset ja näiden äiti tulevat kysymään, mitä kirjalle on tapahtunut. Hän kuitenkin kiistää teon niin sitkeästi, ettei toisilla ole muuta mahdollisuutta kuin uskoa. Samalla on ilmeistä, että hän on syyllinen: ”Jollain tasolla heidän täytyi tietää, että valehtelin. Mutta he eivät voineet ratkaista tilannetta, sillä minä sanoin, että en tuhonnut kirjaa.” Video loppuu: ”Mutta minä tein sen [*hengähdys ja hymy*], ja tämä oli pieni tarinani.”

Tarinan kertominen ja tunnustus vuosia myöhemmin, Lecklinin teoksen osana, tarjoaa eräänlaisen sulkeuman ja sovituksen. Silti tapahtuma jää vaivaamaan kuulijaa: miltä ystävästä ja näiden äidistä tuntuu hetkenä, jona valehtelija tarrautuu valheeseensa? Kun kirja samaan aikaan on ja ei ole kertojan tuhoama? Tähdentyy myös, että kertojaa itseään vaivaa sama ongelma: miksi häntä uskottiin, kun syyllisyys on ilmiselvää?

Sekä Janssonilla että naisen tarinassa avautuu valehtelun tunneilmasto: pettäminen, petetyksi tuleminen, valheen synnyttämä dissonanssi, jossa kaksi asiantilaa on yhtä aikaa totta. Fiktiossa päällekkäiset maailmat toimivat ongelmitta, mutta kun mukana on pari ihmistä (tai homssua tai myytä) ja suorainen tarkoitus pettää, ristiriita alkaa hapertaa jaettua todellisuutta – ja tuottaa ahdistusta.

Jansson käsittelee vastaavanlaisia sosiaalisen todellisuuden jakautumisen kokemuksia myös muissa tarinoissaan. ”Näkymättömässä lapsessa” pieni tyttö on kadottanut ääriiviivansa jouduttuaan asumaan ironisen tädin luokse. Valheen tavoin ironia tuottaa maailman, jossa rajat hämärtyvät sen välillä, mikä on ja mikä ei ole tai mitä sanotaan ja mitä tarkoitetaan. Tuu-tikki selittää muumeille ilmiön psykologiaa:

”– No, kuvittele, että liukastut johonkin limasieneen ja läsähdät istumaan keskelle puhdistettuja sieniä, sanoo Tuu-tikki. Tietenkin odotat äitisi suuttuvan, se olisi luonnollista. Mutta ehei, hänpä ei suutukaan, sanoo vain kylmästi ja musertavasti: Ymmärrän että tuo on sinun käsityksesi tanssimisesta, mutta olisin kiitollinen, ellet tanssisi ruoassa. Suunnilleen sellaista on ironia.

– Hyi, miten epämiellyttävää, sanoo muumipeikko.

– Eikö olekin, myönsi Tuu-tikki. Ja juuri tuolla tavalla tämä tati puhui, hän oli ironinen aamusta iltaan. Lopulta lapsen ääriviivat alkoivat häipyä ja hän muuttui näkymättömäksi.”³

*

Tosielämässä valheet, ironia ja muut tilanteet, joissa jaettu todellisuus odottamatta sirpaloituu, aiheuttavat syvää ahdistusta: tuntoa todellisuuden rajojen hämärtymisestä, epävarmuutta omista kokemuksista suhteessa toisiin. 50–60-luvulla, kun teoriat kognitiivisesta dissonanssista ja kaksoisviestinnästä olivat suosiossa, psyko-

logit puhuivat kommunikaatiosta, jolla toinen ihminen ajetaan hulluuteen. Vähän aiemmin George Orwell puolestaan käsitteli kaksoisajattelua politiikan keinona *Vuonna 1984* (1949) -romaanin dystopiamaailmassa: syntyi termistö uuskielelle, jossa oikea on yhtäkkiä väärää (tai sivistyksen rapauttaminen sen edistämistä, ympäristön tarvely sen suojelua, niukkuus luovuutta...).

Suomen poliittista johtoa näyttää tällä hetkellä johdattavan ajatus, jonka mukaan totuudella ei ole niinkään väliä, vain sillä miten ”asiat koetaan”. Samoin mediassa jyllää kiinnostus joukkojen tuntemuksiin ja yksilöiden kokemuksiin tutkitun tiedon ohitse. Mutta kokemuksen käsite pitäisi vallata takaisin. Mikä tahansa, mitä joku kokee, ei ole vääjäämättä totta. Sen sijaan valehtelu ja vääristely vaikuttavat syvästi kokemuksiin jaetusta todellisuudesta ja toisten kanssa olemisesta. Todellisuuden jakaminen edellyttää sitä, että toisen puheisiin voi luottaa. Lapsille tätä opetetaan, jotta he pärjäisivät toisten kanssa. Valheen kertominen – ja sen kohteeksi joutuminen – piirtyy usein tiiviisti muistiin. Ja kun ihminen valehtelee julkisuudessa, ja kaikki tietävät, että hän valehtelee, syntyy aivan uuden asteista dysforiaa.

Olisi sekä vähättelevää että turhan kornia sanoa, että muumit tai Lecklinin videoiden tositarinat opettavat ”toimimaan” sosiaalisessa todellisuudessa tai ”käsittelemään” sen monimutkaisuutta. Tai että Janssonin ”Kamala tarina” tai Lecklinin kirjatarina valistavat aikuisia mielikuvituksen voimasta ja lapsia huiputtamisen kiroista. Sen sijaan *Story Cafén* naisen naurahdus videon lopussa kertoo jostakin muusta. Siinä on samaa kuin pikku Myyn kamalassa huijauksessa, tai siinä, miten näkymätön lapsi saa lopulta rajansa takaisin (puremalla muumipappaa, kun tämä on tuuppaamassa äitiä mereen): valheet, narraaminen ja ironia ovat tarinoiden todellisuuksissa perinpohjaisen nautinnollisia ilmiöitä. Ja vastakkaisesti: politiikan keinoina ne ovat kestäättömiä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tove Jansson, *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia* (Det osynliga barnet och andra berättelser, 1962). Suom. Laila Järvinen. Helsinki, WSOY 1987, 21.
- 2 Sama, 35.
- 3 Sama, 102. Jos aivan tarkkoja ollaan, Tuu-tikki kuvailee tässä ironian alalajia, sarkasmia. Periaate on kuitenkin sama.

Oikaisu

Numerossa 4/2015 julkaistussa *Eduskunta III* -näytelmän arviossa sivulla 130 oli numeraalivirhe: näytelmässä käsitellyt luvut Suomen velkaantumisesta ovat miljoona ja 600 000 (eivät miljardi ja 600 miljoonaa). Jutun verkkoversiossa (netn.fi/artikkeli/valtio-ihmista-varten) nollien määrä on saatu oikein. Toimitus pahoittelee virhettä.

tämän numeron taiteilijat

Niina Vatanen

(s. 1977 Kuopio) on helsinkiläinen kuvataiteilija, jonka teosten keskeisiä teemoja ovat ajan kuluminen ja muisti sekä menneen ja nykyisen suhde. Vatanen työskentelee kollaasimaisesti ja rakentaa kuviinsa kerroksia leikkaamalla, liimaamalla, lavastamalla ja uudelleen kuvaamalla. Lopullinen teos on useimmiten valokuva, jossa kaikki työstetyt kerrokset yhdistyvät.

Vatanen valmistui taiteen maisteriksi Taide-teollisen korkeakoulun Valokuvataiteen osastolta vuonna 2008. Hän on julkaissut kaksi valokuvakirjaa, *A Room's Memory/Huoneen muisti* (2013) ja *Archive Play* (2014). Vatasen teoksia on muun muassa Saastamoisen säätiön, Suomen Valokuvataiteen museon sekä Valtion taidekokoelmissa.

Viimeisin teoskokonaisuus *Archival Studies/A Portrait of an Invisible Woman* pohjautuu tamperelaisen harrastajakuvaja Helvi Ahosen Suomen valokuvataiteen museolle testamenttaamaan kuva-arkistoon. Arkistokuvia muokkaamalla Vatanen pohtii näköhavaintoon, kuvan rakenteisiin ja valokuvan materiaalisuuteen liittyviä kysymyksiä.

Kuva: Niina Vatanen

Maiju Salmenkivi

(s. 1972 Espoo) on helsinkiläinen kuvataiteilija. Hän valmistui taidemaalariksi Kuvataideakatemiasta vuonna 2003 ja on osallistunut siitä lähtien ryhmänäyttelyihin ja pitänyt yksityisnäyttelyitä Suomessa ja muualla Euroopassa, viimeisimmät Helsinki Contemporaryssa.

Uusimpien maalausten lähtökohdat vaihtelevat globaaleista ilmiöistä henkilökohtaisesti koettuihin pieniin tapahtumiin. Teokset saavat innoituksensa ympäristön kuvatulvasta ja jokapäiväisestä elämästä: kaikki visuaalisesti kiinnostava tai ärsyttävä, politiikasta kadulla nähtyyn, suodattuu osaksi teoksia. Usein teosten taustalla on jokin ristiriitainen hetki tai kuva, kuten värikkäät sateenvarjot mielenosoituksessa tai kauniit saippuakuplat betoniharmaassa lähiössä.

Salmenkiven maalaukset ovat yhtäaikaista fantasiaan ja todellisuuteen kiinnittyneitä, abstrakteja ja esittäviä. Visuaalisten ristiriitojen sulauttamisen ja värikkyden lisäksi töitä yhdistää prosessimainen rakentuminen maalilätäköistä valmiiksi maalauksiksi.

Kuva: Veikko Käihkönen

ELINA HALTTUNEN-RIIKONEN

Tarusaari, velkatalous ja miessysteemi

Professori Thorgeirsdottir purkaa työkseen

Islannin yliopiston filosofian professori Sigrídur Thorgeirsdottir (s. 1958) ei ole vältellyt polttavia yhteiskunnallisia aiheita. Hän on erikoistunut yleisiä ajattelutapoja ohjaavien taustaoletusten ja ehtojen tarkkaamiseen. Puhutaanpa pankkikriisistä tai erämaaluonnon uhraamisesta taloudellisten voittojen edessä, yksi asia on Suomessakin vuoden viettäneelle filosofille selvää: mitään kunnollista ei synny rikkomatta sukupuolihierarkiaa. ”Usein sanotaan, että 2000-luku on naisten. Mutta myös miehet ovat mullistumisen tarpeessa. Se saattaa olla vuosisatamme suurin tehtävä.”

Thorgeirsdottir – tai islantilaisittain litte-roiden Þorgeirsdóttir – kasvoi feministiseen ajatteluun. Kotimaassaan Islannissa siihen oli eväitä jopa vieläkin enemmän kuin Pohjoismaissa yleensä, olihan presidenttinä 1980–1996 toiminut Vigdís Finnbogadóttir (s. 1930) aloittaessaan maailman ensimmäinen nainen valtionpäähenkilönä ja puolue nimeltä Samtök um kvennalista (”Naislistayhdistys”) parlamentissa *alþingi*ssa 1983–1999¹. Nuorena lauluyriikkaakin kirjoittanut Thorgeirsdottir esitteli 90-luvulla islantilaiselle yleisölle yhdysvaltalaisen sosiaalipsykologin Carol Gilliganin (s. 1936) ja tämän maannaisen, filosofi Judith Butlerin (s. 1956) sekä ranskalaisen Simone de Beauvoirin (1908–1986) feminististä ajattelua². Hän ruoti myös ensimmäisen tohtoriksi valmistuneen islantilaisen naisen, 1926 väitelleen Bjargar C. Thorlakssonin (1874–1934) tapausta³. Päättökimuskokteekseen hän valitsi silti antifeministinä tunnetun miehen, eikä vain torjuakseen tai korjatakseen tämän näkemyksiä ja otteita vaan tutkiakseen ja hyödyntääkseen niitä⁴.

”Minulta kysytään hyvin usein, miksi olen erikoistunut Nietzschen filosofiaan, kun hän on kuitenkin tunnettu naisvihaaja”, Thorgeirsdottir sanoo. Hän käänsi 1993 Friedrich Nietzschen (1844–1900) klassikkokirjoituksen totuudesta ja valheesta ja laati pari vuotta myöhemmin esipuheen tämän arvoituksellisen *Zarathustra*-runoelman (1883–1885) uuteen islanninnokseen⁵. Aihe vei mennessään: seurasi *Vis creativa* (1996), saksankielinen väitöskirja Nietzschen taide- ja luovuusajattelusta⁶. Thorgeirsdottir on tottunut selittämään, mikä naisasianaista viehättää Nietzschesä.

”Kun hän kirjoitti ja filosofoi, naiskysymyksestä oli tulossa hyvin keskeinen Euroopassa. Naisliikkeitä alkoi muodos-

tua: naiset taistelivat oikeudesta äänestää, oikeuksista julkiseen osallistumiseen, koulutukseen. Ja Nietzsche oli tietoinen tästä, mutta hyvin epäileväinen, koska hän pelkäsi että oikeuksiaan vaativat naiset halusivat ensisijaisesti elää samalla tavoin kuin miehet. Nietzscheä voi sanoa ensimmäiseksi filosofiksi, joka kritisoi vallitseviin eroihin perustuvaa tasa-arvoa. Jos vaaditaan yhdenvertaisuutta jo olemassa olevan normin kanssa, ei vaadita oikeutta olla jotain radikaalisti muuta, erilaisista lähtökohdista.”

Thorgeirsdottiria kiinnostaa Ranskan vallankumouksen iskusanojen, vapauden, veljeyden ja tasa-arvon, kohtalo modernissa maailmassa. 90-luvun alussa hän selvitteli ranskalaisen Michel Foucault’n (1926–1984) ja saksalaisen Jürgen Habermasin (s. 1929) yhteiskuntateoreettisia ajatuksia valistuksesta⁷. Heidän tapaansa myös Thorgeirsdottir pitää Nietzscheä välttämättömänä nykyajan pohdinnassa ja kritiikissä: ”Nietzsche on ajattelijana ikään kuin laborantti, hän kokeilee erilaisia asioita. Hänen kuvataan usein karttaneen aikakautta jossa eli, kirjoittaneen ulkopuolisesta näkökulmasta.” Mutta Foucault’sta ja Habermasista poiketen islantilainen keskittää huomionsa filosofin antiin feminismille: ”Nietzschen voi sanoa olleen ensimmäisiä filosofeja, joka todella ymmärsi sukupuolikysymyksen olevan filosofinen kysymys, ei ainoastaan yhteiskunnallinen tai poliittinen kysymys.”⁸

*niin & näin*ille Thorgeirsdottir kertoo halunneensa eroon pilakuvamaiseksi vakiintuneesta tulkinnasta. Nietzschestä paljastui merkittävä haavoittuvuuden ja affektiivisuuden ajattelija. ”Hänen kirjoituksiaan lukiessa voi tuntea, että hän on kirjoittanut kuin sisäisestä pakosta, suoraan kokemuksistaan ja tunteistaan. Se herättää vastakaikua. Hänen työssään on tunteellisuutta, jota jain kaipaamaan muiden filosofien teksteissä.”

Tuhotut erämaat ja turmellut sielut

Tulivuoret, geysirit, pörröiset islanninhevoset... Ulkomaalaisen mielikuvissa Islanti on yhtä kuin upeankaru luonto. Maisemakortti-idyllin takana tilanne on kuitenkin toinen. ”Islannissa on painiskeltu isojen ympäristökysymysten kanssa”, Thorgeirsdottir huokaa.

”Aloin perehtyä tarkemmin ympäristöaiheisiin 2000-luvun alkupuolella⁹. Silloin Islantiin suunniteltiin rakennettavaksi Euroopan suurinta patokompleksia, mikä vaati jäätikköjokien patoamista. Jokivesi haluttiin tuottamaan: oli määrä myydä energiaa alumiinisolattamolle. Sen sanottiin luovan työpaikkoja.”

Laajasta vastustuksesta huolimatta päättäjät rakennuttivat peräti viisi patoa pääsaaren itäisille ylängöille. Tärveltyi Euroopan toiseksi suurin koskematon erämaa. Viimeisenä 2009 käyttöön otettu voimala palvelee yk-

sinomaan yhdysvaltalaisen kevytmetallikolossin Alcoa omistamaa alumiinitehdasta.¹⁰

”Jos Islannissa on jotain ainutlaatuista, niin mahtava luonto. On äärimmäisen surullista, että osia ylängöistä on tuhottu, ja lopulta hyvin pientä tuottoa vastaan. Se syö sie-luamme, koska islantilaiset kokevat vahvaa yhteyttä luontoon: tunnemme yhteenkuuluvuutta hyvin erityislaatuisen maaperään. Väitän, että tämä on vaikuttanut islantilaisten mielenlaatuun. Maa-alueita ja jokia on annettu yhtiöille vastikkeetta, koska on haluttu houkutella ulkomaisia sijoittajia. Mutta voisiko mitään mittaamattoman arvokasta myydäkään? Olemme menettäneet käsityksen tästä, koska kehittyvä kapitalismi muuttaa kaiken tuotteeksi.”

Luonnonvarojen teollistaminen muuttaa yhteisen yksityiseksi omaisuudeksi. Vastaavaa tapahtuu myös bioteknologiassa. Thorgeirsdottir on perehtynyt koko kansan perimäpankiksi pyrkineen kohuyhtiön deCODE Geneticsin (1996–2009) tapaukseen.¹¹ Kansainvälisten sijoittajien löytämä Islanti sai firman takia olla hetken geeniteknologiahuumankin näyttämönä.

”Julkisessa terveydenhuollossa kerätyt näytteet ja tiedot annettiin vuosituhannen vaihteessa yhtiölle, joka aikoi tehdä niillä voittoa. Ihmiset huolestuivat, raivostuivatkin. Asiasta keskusteltiin paljon. Kiista oli kuin alkusoittoa seuraaville samankaltaisille. Asetelmat ovat toistuneet myöhemmin. Teollinen tiede, tiedonkeruu, yksilöiden oikeudet, kerätyn tiedon omistusoikeudet... Tapaukseen liittyi monia eettisiä ja poliittisia pulmia. Äkkiä olikin selvää, että tutkimusta tehdään nimenomaan taloudellisten voittojen toivossa. Ketä tällainen tiede hyödyttää? Kysymykset ovat polttavia edelleen.”

Velan vangit

Thorgeirsdottir tuli Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin Jane ja Aatos Erkko -professoriksi opintovuodeksi 2014–2015. Hän järjesti viime keväänä monitieteisen Velka-seminaarin, jossa esitelmöivät muiden muassa professorit Caroline Bassett, Dieter Thomä, Morny Joy, Maurizio Lazzarato ja Miranda Joseph. Tammikuussa 2015 Thorgeirsdottir esitelmöi samasta aiheesta Suomen filosofisen yhdistyksen Sukupuolikollokviossa. Hän painotti tuolloin talouskriisin sukupuolittuneita ulottuvuuksia, jotka eivät juuri saa tilaa päivänpoliittisessa keskustelussa. Velkaantumisen pysäyttämiseksi kaupitellun leikkauspolitiikan vaikutukset eivät ole kaikille samat. Naisvaltaiset julkisen sektorin alat hoivasta ja terveydenhuollosta koulutukseen ovat muutoinkin olleet alakynnessä. Nykyinen kehitys kuitenkin vaarantaa jo sosiaalisen uusintamisen monessa maassa.

Velasta yhteiskunnallisena ilmiönä tuli Thorgeirsdottirille tutkimusteema suorastaan väen vängällä. Kesästä 2007 liikkeelle lähteneen maailmanlaajuisen finanssikriisin seurauksena Islannin monta vuotta vauhdikkaasti kasvanut kansantalous ajautui vapaaseen pudotukseen.

Kuva: Anna Ovaska

Valtio hankki syksyllä 2008 määrävän omistusosuuden kaikista kolmesta islantilaisesta yksityisestä liikepankista, jotka olivat 00-luvulla lähteneet mukaan lyhytaikaisen luototuksen ja uusien johdannaisten rajusti kilpaillulle alalle paisuen hallitsemattomasti. Niiden arvo romahti nollaan. Viranomaisten toimet eivät rauhoittaneet kansalaisia, vaan oikeistohallitus joutui eroamaan helmikuussa 2009 laajojen mielenosoitusten edessä. Sosialidemokraatti Johanna Sigurdardottirin (s. 1942) johtama vihreillä vahvistettu keskustavasemmistolainen koalitio nousi valtaan, ja sen väistyessä toukokuussa 2013 Islannin katsottiin jo toipuneen kurimuksesta. Thorgeirsdottir sanoo tempautuneensa aikalaiskriittikkiin heti sortumavuonna 2008: ”Yhtäkkiä olimme tilanteessa, jossa velkaa oli mielettömästi, sekä yksityistä että julkista.” Hän kertoo, kuinka tapahtumat synnyttivät paljon muutakin kuin kapeasti taloustieteellistä tutkimusta. Filosofina häntä kiinnostaa yhä velan kaikki eri puolet ja itse käsite:

”Taloudesta on niin Euroopassa kuin muuallakin tullut entistä enemmän velkataloutta. Velka on mielettömän iso moottori, josta kasvu on riippuvaista kun olemme siirtyneet tuotantokapitalismista finanssikapitalismiin. Finanssiallahan raha on tuote, sitä ostetaan ja myydään. Pankkien valta yhteiskunnassa on kasvanut valtavaksi; kyky lainata rahaa on niin merkittävä. Voitot kasvavat paljon nopeammin kuin palkat, ja velan kasvu on yhteydessä vaurauden keskittymiseen yhä harvemman käsiin. Rahoitusala ei ole aikoihin ollut juuri minkäänlaisessa suhteessa yhteiskunnan tarpeisiin. Se elää omaa elämäänsä, itse itselleen asettamia päämääriä varten.”

Nämä tavoitteet talloivat jalkoihinsa ihmisten tarpeet. Kreikasta ja muista talouskriisimaista on kuulunut hyytäviä uutisia ihmisoikeus- ja tasa-arvorintamilta.¹² Myös Suomessa keskustan, kokoomuksen ja perussuomalaisten hallituksen leikkauslistojen on arvioitu tietävän takapakkia tasa-arvolle.¹³ Niidenkin perustelut palautuvat minnepä muualle kuin velkatalouden lainalaisuuksiin.

Vaihtoehtoinen suunta valittiin Thorgeirsdottirin kotimaassa. Asiat tehtiin päinvastoin kuin Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n, Euroopan komission ja Euroopan keskuspankin talouspoliittinen malli suosittaa. ”Islannissa ei päädytty samaan tilanteeseen kuin Kreikassa, koska pankkeja ei pelastettu vaan niiden annettiin kaatua”, professori summaa. Hyvinvoinnista ei tingitty.¹⁴ Muita kriisimaita vaivaavilta vakavilta ihmisoikeusongelmilta on vältytty. Jopa IMF totesi 2011 Islannin tehneen oikein antaessaan pankkien ja sijoittajien kärsiä.¹⁵ Thorgeirsdottir tosin selittää ratkaisun sangen karusti:

”Pankkien velka oli niin järjettömissä mittasuhteissa, monta kertaa valtiontalouden kokoinen. Heti kriisin alettua oli selvää, ettei pankkeja voida pelastaa. Niin yksinkertaista se oli.”

Yleinen mielipide täsmentyi laajojen protestien myötä nopeasti. Rahoitusinstrumentinikkarit oli saatava vastuuseen. ”Surullista kriisimaiden tilanteessa on, että vaikka maita voi syyllistää holtittomasta toiminnasta, yhtä lailla pankkiirit ovat lainanneet voittojen toivossa holtittomasti”, selventää Thorgeirsdottir ajatuskulkua. Islannissa myös jälkimmäisestä holtittomuudesta on tullut seuraamuksia. Viime vuoden lopulla uutisoitiin Islannin passittaneen ainoana kriisimaana finanssikriisin arkkitehtejä telkien taakse.¹⁶ Syytä juhlaan ei Thorgeirsdottirin mukaan kuitenkaan ole. Tie ulos kriisistä ei ole Islannissakaan yksinkertainen.

”Joudumme kärsimään tästä pitkään. Asia ei ratkennut päättämällä noin vain, vaan seurauksena oli taloudellinen, poliittinen ja moraalinen kriisi. Siitä on tullut eräänlainen kansallinen häpeä, vaikka syy on totta kai ollut poliitikoissa ja pankkiireissa. Eikä tietenkään pidä unohtaa taloustieteilijöitä, jotka eivät onnistuneet näkemään, mitä tuleman pitää.”

Yksittäisten islantilaisten tähtitieteellisiin summiin kasvaneita velkoja käsitellään oikeusistunnoissa. Monet tarvitsivat pitkään ruoka-apua.¹⁷ Saksan radion haastattelussa huhtikuussa 2013 Thorgeirsdottir arveli, että pääosan pankkisotkuista hoitanut demarivetoinen hallitus sai äänestäjiltä kylmää kyytiä, koska nämä kokivat sen kuitenkin puolustaneen finanssimahteja ja vaalineen perimältään samanlaista talouselämää myötäilevä poliitiikkaa kuin keskustaoikeisto ennen syöksykierrettä. Tämä taas ruokki ”poliittista lannistuneisuutta”.¹⁸ *n & n*:lle hän tähdentää, ettei ”mikään yksittäinen maa tietenkään voi ratkoa näitä pulmia yksin. Ne ovat maapallonlaajuisia korporaatio-ongelmia.”

Mieheys uusiksi

Taantuman sukupuolivaikutuksista Thorgeirsdottir siirtyy kuvaamaan talousjärjestelmää kokonaisuudessaan sukupuolittuneeksi. Hän luonnehtii nykykapitalismia ”maskuliiniseksi hegemoniseksi järjestelmäksi, joka perustuu kontrolliin ja vallankäyttöön rahan avulla”. Perustelu kuuluu näin:

”Järjestelmä nojaa vanhentuneisiin käsityksiin mieheydestä, kuten vallankäytön ja ahneuden näkemiseen hyvinä asioina. Kaikki tapahtuu voiton tähden. Tämähän on eräänlainen nykypäivän teologia.”

Yksinkertaisimmillaan sukupuolittuneisuus paljastuu, kun kysytään, ketkä omistavat, ketkä hyötyvät. ”Järjestelmä on perustavasti sukupuolittunut, naiset omistavat ainoastaan joitakin prosentteja omaisuudesta globaalisti. Ihmisiä, jotka omistavat todella paljon, on vain hyvin vähän. Järjestelmästä hyötyvät yksin hyvin harvat, suurin osa pitää lähinnä rakennelmaa pystyssä. Siitä ei pääse mihinkään, että järjestelmä on epäoikeudenmukainen, eriarvoisuus kasvaa kasvamistaan. Tästä seuraa konflikteja,

sotia, pakolaisuutta ja ympäristökriisejä. Yhteiskuntien kudokset ovat repeytymässä.”

Eriarvoisuutta oikeutetaan vallitsevilla ihanteilla ja arvoilla, jotka kutsuvat samastumaan valtaan. Hangoittelu vastaan taas leimautuu epämiehekkääksi. ”Piiloinen viesti on, että jos on järjestelmää, kapitalismia, vastaan, ei ole miehekäs.” Esimerkiksi suhtautumisessa ympäristönsuojeluun naisille hyväksytään paljon helpommin myönteinen asenne. ”Monet naisetkin osallistuvat poliittisten kantojen sukupuolittamiseen.”

Feministit ovat perinteisesti keskittyneet naiseuden rukkaamiseen uudeksi. Ehkä mieheyden on oletettu muuttuvan siinä sivussa. Thorgeirsdottirin mukaan mieheyden uudelleenajattelusta on huutava pula, sillä miehiset ideat pyörittävät yhteiskuntaamme.

”Tarvitsemme uudenlaista feminisimiä, uuden aikakauden feminisimiä. Miesten on ajateltava uudelta pohjalta, mitä tarkoittaa olla mies. Ja miten pakottavat ihanteet vaikuttavat heidän kasvuunsa, ovat tukahduttaneet heidän suhdettaan lapsiin, ympäristöön, tulevaisuuteen. Tämä tarkoittaa toki myös, ettemme voi edetä yksinomaan naisten vallan lisäämiseen tähtäävän feminismin kanssa. Aivan jokaisen on uskallettava tunnustaa haavoittuvuutensa ja herkkytensä.”

Thorgeirsdottir ei ole vaipunut pessimismiin. Hän näkee merkkejä ”omituisiksi” kutsumansa yleisen poliittisen kurssin kääntymisestä. ”Ihmiset vaistoavat, että asiat voivat muuttua hyvin nopeasti lähitulevaisuudessa. Sen voi huomata siitä, miten ihmiset suunnittelevat elämänsä, etenkin nuoret ihmiset. Heistä tuntuu, ettei järjestelmä toimi, ettei näin voi jatkua. Emme voi laittaa hintalappua jokaiseen asiaan, koska ihmisillä ei ole enää varaa rahaan.” Uusien ajattelutapojen muotoutuminen vie kuitenkin aikansa. Nykyiset patenttiratkaisut eivät toimi, ”mutta meillä ei vielä ole muita reseptejä”. Yhteinen keskustelu ja tekeminen ovat uuden etsimistä.

Filosofia, ruumis ja uudet ihmiset

Suurten kansakunta- ja sukupolvikokemusten lisäksi Thorgeirsdottiria mietityttävät edelleen perinteen syrjimät asiat. Hän ei suinkaan ole luopunut feministisestä filosofiasta. Thorgeirsdottir on 2000-luvulla esimerkiksi julkaissut siitä islanniksi esseekokoelman ja useita artikkeleita kuvataiteilijanaisten näyttelykirjoihin sekä kyseenalaistanut rintojen suurennusleikkausten vapaaehtoisuuden ja eritellyt Julia Kristevan (s. 1941) ja Luce Irigarayn (s. 1930) käsityksiä ruumiillisuudesta, itseystään ja pyhydestä. Thorgeirsdottir toimii myös vastikään käyntiin polkaistun kansainvälisen Gender and Philosophy -projektin ohjausryhmässä. Hankkeessa tutkitaan ja kehitetään uudenlaisia tapoja oppia ja opettaa filosofiaa.²⁰

”Filosofialla on paljon annettavaa. Se auttaa, kun miettään, mitä tietäminen merkitsee, mitä varten tiedämme ja hankimme tietoa. Informaation saatavuus ei ole ongelma.

Digitaaliset teknologiat melkein hukuttavat meidät liialliseen tietouteen. Vaarana on, että hukkaamme kosketuksen itseemme.”

Thorgeirsdottir kaipaa filosofista tutkailua kouriintuntuvasta olemisestamme maailmassa: ”Filosofia on eräässä mielessä matka sisäänpäin. Tiedon lisäksi se liikuttaa tunteitamme, aistejamme. Ihminen tarvitsee kokemuksen itsestään ruumiillisena olentona, joka on yhteydessä toisten kanssa. Tarpeen merkitys voi korostua nyt, kun suhteemme toisiin käyvät tietokoneiden ja netin ansiosta yhä ruumiillistumattommiksi, persoonattommiksi. Tämä on sekä tieteellinen että arkista elämää koskeva kysymys.”

Emme ehkä tarvitse niin paljon uudenlaisia keksintöjä vaan pohdintaa ja muistutusta siitä, miksi keksitään? Thorgeirsdottir nyökkää: ”Teknologia ei voi pelastaa meitä, ellemmme löydä yhteyttä itseemme uudestaan. Yhteys itseen ei voi löytyä kuin ruumiin kautta. Viime aikoina olen tästä syystä inspiroitunut Eugene Gendlinin *Thinking at the edge* -menetelmästä, jossa kartoitetaan ajattelun piiloisia puolia kuten ruumiillisuutta.²¹ On tärkeää palata ihmisen mittakaavaan, olemehan kuitenkin maan pinnalla asuvia olentoja. Se on kohtalomme.”

Hän ei halua torjua henkisyttä vaan havitella uutta näkökulmaa siihen. ”Ruumiillistuneena oleminen tarkoittaa sitä, että on jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten ihmisten ja ympäröivän, aineellisen todellisuuden kanssa.” Ruumiillisuuden ajattelu antaa mahdollisuuden ajatella itseään toimijana eikä ainoastaan tiedon kohteena. Itseen käpertymisen sijaan se merkitsee avautumista maailmalle.

Ei liene sattumaa, että Nietzsche on tärkeä viitepiste niin ’velan’ käsitteen kuin ruumiillisuudenkin ajattelemisessa. Thorgeirsdottirin sanoin tämä ei 1800-luvulla epäroinyt ottaa vakavasti aiheita, joihin yleisesti turtuttiin vasta seuraavalla vuosisadalla. Yksi kiehtovista teemoista on syntymä, joka toimi Thorgeirsdottirin mukaan Nietzscheillä luovan, dionyyssisen kokemuksen metaforana.²²

”1900-luvun eksistentialisissa filosofiassa kuolemalla on ollut merkittävä rooli. Teemalla on tietenkin pitkä historia filosofiassa. Kuolevaisuus ja elämän rajallisuus on eksistentialifilosofiassa ihmiselämää määrittävä hetki, se mikä tekee elämän todelliseksi. Näinhän on esimerkiksi Heideggerilla. Minulle tässä on ollut yksi syy ajatella syntymää.”

Viime vuosisadalla syntymän filosofiaan kiinnitti huomiota erityisesti Martin Heideggerin (1889–1976) oppilas Hannah Arendt (1906–1975). Thorgeirsdottir on kääntänyt ja tulkinnut hänen tekstejään.²³ Haastattelussa hän selittää, että arendtilaisittain kuolema ja syntymä ovat ”elämän kaksi erilaista hetkeä”. Jos Nietzsche mietti syntymää yksilöllisenä kokemuksena, Arendtin ajattelussa syntymä tuo esiin mieskeskeisessä ajattelussa marginaaliin jääneitä puolia:

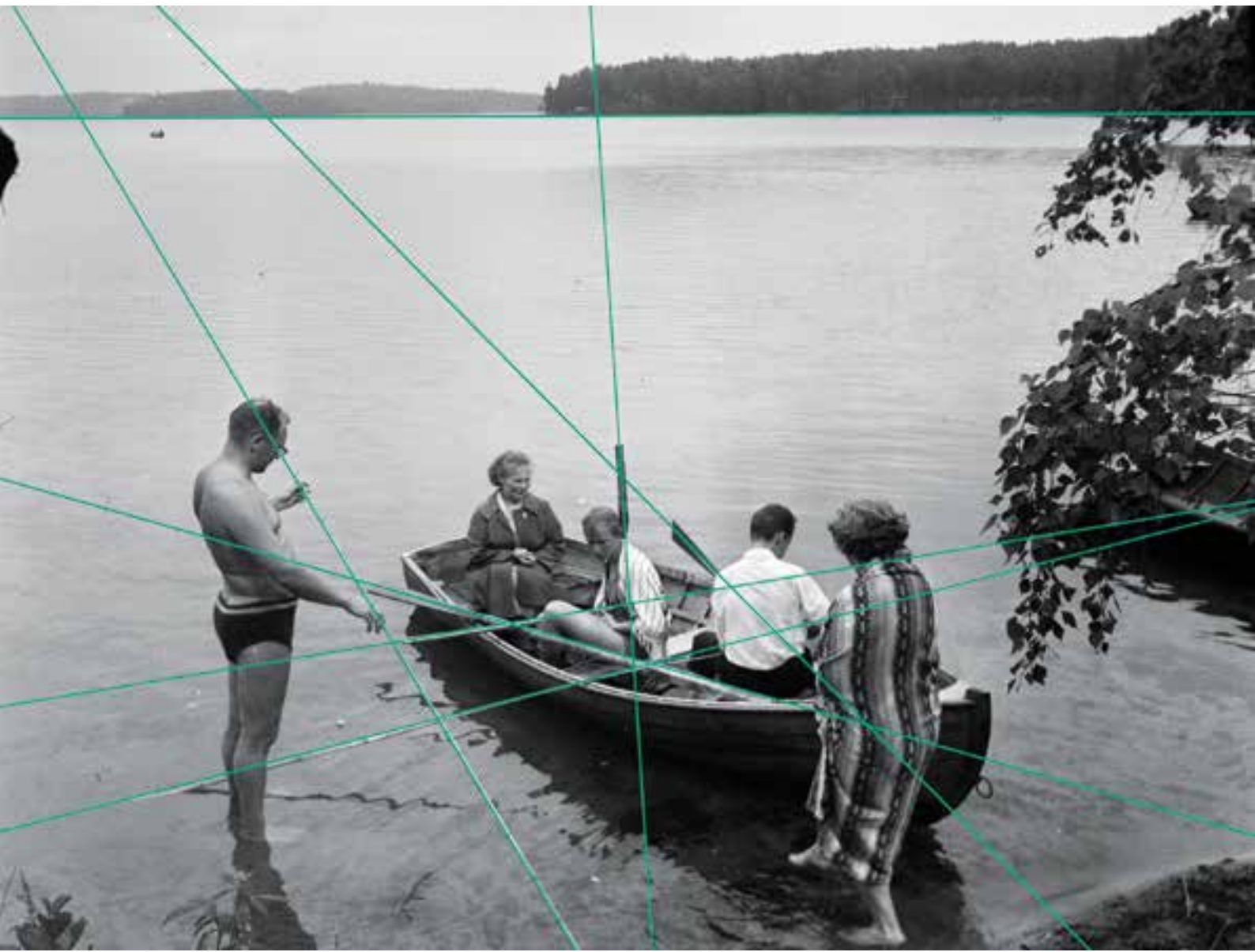
”Arendt ei kuvannut itseään feministiksi. Syntymä liittyy kuitenkin läheisesti feministisiin aiheisiin, kuten lisääntymiseen, reproduktioon. Nämä ovat tärkeitä elämän ymmärtämisen kannalta. Jos filosofiaa ajatellaan inhimillisen elämän tutkimisena, syntymällä on laajoja vaikutuksia. Yhteiskunnan uusiutumista, lasten synnyttämistä, kasvattamista ja saattamista aikuisiksi ei ole ymmärretty, arvostettu työnä. Edes Marx itse ei ottanut huomioon uusintamiseen liittyvää työtä.”

Nietzschestä, Karl Marxista (1818–1883) ja muista filosofoivista miehistä Thorgeirsdottir kaartaa jälleen ajatteleviin naisiin. Kuoleman yksinäisyyden sijaan syntymä muistuttaa huolenpidosta ja kanssakäymisestä.

”Elämää on tärkeää ajatella uusien ihmisten kautta. Arendt nosti tämän esiin. Elämä on uusien ihmisten mukaanottoa, heihin sopeutumista. Arendtista politiikkakin luo itsensä aina uudelleen uusien ihmisten avulla. Tulokkaat ovat uusia alkujia.”

Viitteet & Kirjallisuus

- Vrt. Sigríður Þorgeirsdóttir, *Feminist Ethics and Feminist Politics*. Teoksessa *Law, Justice and the State. IV: Nordic Perspectives*. Toim. Mikael L. Karlsson & Ólafur Páll Jónsson. Steiner, Stuttgart 1995, 35–40.
- Sigríður Þorgeirsdóttir, *Er til kvennasiðfræði. Hugleiðingar um hugmyndir Carol Gilligan um siðgæði kvenna og þýðingu þess fyrir hugmyndafræði islenskrar kvennapólitíkur. Fléttur*, 1994, 9–33; *Jafnrétti, mismunur og fjölskyldan. Um mismun(un) og jafnrétti kynjanna í ljósi mótunarhyggju Judith Butler*. Teoksessa *Fjölskyldan og réttlætið. Ráðstefnurit*. Toim. Jón Á. Kalmansson, Magnús D. Baldursson & Sigríður Þorgeirsdóttir. Siðfræðistofnun, Reykjavík 1997, 73–98; *Simone de Beauvoir. Heimspekingur, rithöfundur, feministi*. Toim. Irma Erlingsdóttir & Sigríður Þorgeirsdóttir. Rannsóknastofa í kvennafræðum, Reykjavík 1999.
- Sigríður Þorgeirsdóttir, *Erfðir og atlæti. Um mannskilninginn í fræðum Bjargar C. Þorláksson. Tímarit Máls og menningar*. Vsk. 60, n:o 4, 1999, 6–13.
- Vrt. Sigríður Þorgeirsdóttir, *Die Kritik essentialistischer Bilder der Frauen in Nietzsches Spätphilosophie und ihre Bedeutung für philosophische Theorien der Geschlechterdifferenz. Nietzscheforschung*. Bd. 5–6, 2000, 485–499.
- Friedrich Nietzsche, *Um sannleika og lygi í ósiðrænum skilningi (Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne, 1872)*. Ísl. Magnús Diðrik Baldursson & Sigríður Þorgeirsdóttir. *Skirnir*. Vsk. 167, 1993, 15–33; Sigríður Þorgeirsdóttir, *Innangur*. Teoksessa Friedrich Nietzsche, *Svo mælti Zarathústra. Bók fyrir alla og engan* (Also sprach Zarathustra. Eine Buch für Alle und Keine, 1883–1885). Ísl. Jón Árna Jónsson. Heimspekifönnun, Reykjavík 1996, 9–34.
- Vis Creativa. Kunst und Wahrheit in der Philosophie Nietzsches*. Königshausen + Neumann, Würzburg 1996.
- Magnús Diðrik Baldursson & Sigríður Þorgeirsdóttir, *Ór í hjarta samtímans. Fyrirlestur Foucaults um “Hvað er upplýsing?” eftir Kant*. *Skirnir*. Vsk. 167, 1993, 406–412. Vrt. Sigríður Þorgeirsdóttir, *Draumsýn eða nauðsyn? Hugmyndir Jürgens Habermas um framtíð Evrópu*. *Skirnir*. Vsk. 173, 2002, 113–132.
- Vrt. esim. Sigríður Thorgeirsdóttir, *Nietzsche’s Feminization of Metaphysics and Its Significance for Theories of Gender Difference*. Teoksessa *Feminist Reflections on the History of Philosophy*. Toim. Lilli Alanen & Charlotte Witt. Kluwer, Dordrecht 2004, 51–68.
- Vrt. esim. Sigríður Thorgeirsdóttir, *“Nature’s Otherness and the Limits of Visual Representations of Nature”*. Teoksessa *Art, Ethics and Environment*. Toim. Æsa Sigurjónsdóttir & Ólafur Páll Jónsson. Cambridge Scholars, Cambridge 2006, 112–124.
- Kamppailuista, korruptiosyytöksistä ja ympäristövaikutuksista patohankkeessa kertoo esim. islantilainen dokumentti *Draumalandið* (engl.: ”Dreamland”, 2009; ohj. Þorfinnur Guðnason & Andri Snær Magnason).
- Ks. esim. Sigríður Thorgeirsdóttir, *Genes of a Nation. The Promotion of Iceland’s Genetic Information, TRAMES. Ethical, Legal and Social Aspects of Human Genetic Databases*. Vol. 8, No. 1–2, 2004, 178–191. Konkurssin 2009 tehnyt firma jatkaa elämänsä tätä nykyä kiinalaisomisteisena NextCODE Healthinä. Vrt. Jyrki Hara, *Islantilaisilla on maailman kiehtovimmat geenit*. *Yle.fi* 28.7.2015.
- Vrt. Niklas Bruun, *Taloukskriisin sukupuolivaikutukset Euroopan unionin kriisimaissa. Sukupuolentutkimus – Genusforskning*. 2/2015, 39–42; 39: ”Euroopan unioni on ollut pitkään edelläkävijä tasa-arvon edistämässä. [...] Valitettavasti näyttää kuitenkin siltä, että taloukskriisin seurauksena Euroopan unioni ei pelkästään ole laiminlyönyt tasa-arvo- ja ihmisoikeusvelvoitteitaan vaan myös räikeästi ja systemaattisesti rikkonut niitä.”
- Professoreiden ja erikoistutkijoiden vaatimus hallitusohjelman toimenpiteiden sukupuolivaikutusten arvioinnista ja hallituksen sitoutumisesta tasaarvon edistämiseen. 10.6.2015. Verkossa: thl.fi/documents/1639567/1964961/Professoreiden+ja+erikoistutkijoiden+v aatimus+hallitusohjelman+toimenpiteiden+sukupuolivaikutusten+arvioinnista+ja+hallituksen+sitoutumisesta+a+tasaarvon+edistamisesta%3%A4misen/a03c779e-a360-4a51-bb84-4a30e6d703cb
- Sonja Fogelholm, *Turismi ja tulivuoret pelastivat Islannin talouden*. *Yle.fi* 26.11.2015.
- Matti Ylönen, IMF: Islanti teki oikein antaessaan pankkien ja sijoittajien kärsiä. *Kepa.fi* 22.11.2011.
- Kirsti Karttunen, *Islanti toimii toisin kuin muut – passittaa finanssikriisin aiheuttaneita pankkiireja vankilaan*. *Hel-singin Sanomat* 23.10.2015.
- Fogelholm 2015.
- Ks. Ute Welty, *“Die Familien sitzen auf Schuldenbergen”*. Sigríður Thorgeirsdóttir im Gespräch. *DeutschlandradioKultur.de* 27.4.2013.
- Sigríður Þorgeirsdóttir, *Kvenna megin. Rígerðir um femínískka heimspeki*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2001; *Breast Augmentation Surgery. Empowerment in Times of Pornography*. Teoksessa *Technology in Society, Society in Technology*. Toim. Örn D. Jónsson & Edward H. Huijbens. University of Iceland Press, Reykjavík 2005, 323–342; Kristeva’s and Irigaray’s Mariologies as Philosophies of the Self, the Sacred and the Body. Teoksessa *Body Unbound. Philosophical Perspectives on Politics, Embodiment and Religion*. Toim. Marius Timmann Mjaaland, Ola Sigurdson & Sigríður Thorgeirsdóttir. Cambridge Scholars, Cambridge 2010, 167–182;
- Ks. genderandphilosophy.weebly.com/. Suomesta hankkeessa on mukana Jyväskylän yliopisto. Hankkeen tutkijana toimii niin ikään Jyväskylästä Erika Ruonakoski.
- Eugene Gendlin (s. 1926) on yhdysvaltalainen psykiatri ja filosofi, joka on tunnettu fokuosoinniksi kutsutun terapeuttisen menetelmän kehittäjänä.
- Vrt. Sigríður Thorgeirsdóttir, *Nietzsche’s ruumiista luontona (Nietzsche’s Conception of the Body as Nature)*. Suom. Krista Johansson. *Ajatus* 64/2007, 217–239.
- Ks. *Hannah Arendt. Af ást til heimsins*. Toim. Sigríður Thorgeirsdóttir. University of Iceland Press, Reykjavík 2011.

DAVID GRAEBER

Velka: ensimmäiset 5 000 vuotta

Tämä teksti on osa paljon laajempaa tutkimusta velasta ja velkaran merkityksestä ihmiskunnan historiassa. Projektin ensimmäinen ja hätkähdyttävien johtopäätös on, että taloushistoriallisessa tutkimuksessa on systemaattisesti sivuutettu väkivallan, erityisesti sodan ja orjuuden, keskeinen rooli siinä, miten nykypäivänä ”taloudeksi” kutsutut perusinstituutiot ovat syntyneet ja muotoutuneet. Alkuperällä on todellakin väliä. Väkivalta saattaa olla näkymätöntä, mutta se on kaivertunut osaksi taloudellisen arkiajattelumme logiikkaa sekä instituutioihin, jotka näyttävät itsestään selviltä mutta joita ei voisi olla olemassa ilman nykyvaltioiden ylläpitämää väkivaltamonopolia ja systemaattista väkivallan uhkaa.

Aloitetaan orjuuden instituutiosta, sillä sen rooli on mielestäni keskeinen. Orjuus on lähes kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa käsitetty sodan seuraamukseksi. Joinakin aikakausina suurin osa orjista on todella ollut sotavankeja, joinakin toisina taas ei, mutta sota on lähes poikkeuksetta nähty orjuuden perustana ja oikeutuksena. Sodassa antautuminen merkitsee elämästään luopumista. Voittajalla on oikeus tappaa antautunut osapuoli, ja näin usein myös käy. Jos voittaja päättää olla tappamatta, antautunut on kirjaimellisesti elämänsä velkaa hänelle, ja tätä velkaa pidetään absoluuttisena, loputtomana ja sovitamattomana. Valloittaja voi periaatteessa vaatia mitä vain. Kaikki antautuneen velat ja veloitteet muille, kuten ystäville, perheelle tai entisille poliittisille liittolaisilleen, tai heidän velkansa hänelle, käsitetään täysin mitätöidyiksi: on enää vain hänen velkansa omistajalleen.

Tällaisella logiikalla on ainakin kaksi hyvin mielenkiintoista seuraamusta, joiden voi tosin sanoa vievän aivan vastakkaisiin suuntiin. Ensinnäkin, kuten tiedetään, yksi orjuuden tyypillisistä tai ehkä jopa määrittävistä piirteistä on se, että orjia voidaan ostaa ja myydä. Tällöin absoluuttinen velka ei enää (uudessa ympäristössä eli markkinoilla) olekaan absoluuttista: oikeastaan sille voidaan antaa tarkka arvo. On perusteltua uskoa, että juuri näin pystyttiin alun perin luomaan jotakin meidän nykyistä rahaamme muistuttavaa.

Antropologeilla oli aiemmin tapana kutsua valtiottomissa yhteisöissä esiintyvää rahaa ”primitiiviseksi rahaksi” (esimerkiksi Salomonsaarten sulkaraha tai irokeesien *wampum*). Sitä käytettiin nimittäin ensimmäiseen avioliittojen sopimiseen, verivelkojen sovittamiseen ja muuhun ihmisten välisten suhteiden säätelyyn eikä niinkään hyödykkeiden ostamiseen ja myymiseen. Jos taas esimerkiksi orjuus on velkaa, velka voi johtaa orjuuteen. Babylonialainen maanviljelijä saattoi avioliittonsa virallistamiseksi maksaa ison summan hopeaa

vaimonsa vanhemmille, muttei hän missään nimessä omistanut vaimoaan: hän ei todellakaan voinut ostaa tai myydä lastensa äitiä. Tämä saattoi kuitenkin muuttua, jos hän otti lainaa. Jos hän laiminlöi velkansa, velkojat saattoivat ensin ottaa häneltä pantiksi hänen lampaansa ja irtaimistonsa, sitten hänen kotinsa, peltonsa ja puutarhansa, ja lopulta hänen vaimonsa ja lapsensa tai jopa hänet itsensä, kunnes velka oli sovitettu. Tämä tietysti muuttui maanviljelijälle vaikeammaksi sitä mukaa kun hänen resurssinsa hupenivat. Velka oli saranakohta, joka mahdollisti ajatuksen rahasta jollain muotoa modernissa mielessä. Niinpä se teki mahdolliseksi sen, mitä tapamme kutsua markkinoiksi. Markkinoilla mitä tahansa voidaan ostaa ja myydä, sillä kaikki tavarat on (orjien tavoin) irrotettu aiemmista sosiaalisista suhteistaan, ja ne ovat olemassa ainoastaan suhteessa rahaan.

Toisaalta velan logiikan ymmärtäminen valloittamisen logiikaksi voi, kuten mainitsin, johtaa myös toiseen suuntaan. Kuninkaalliset ovat läpi historian suhtautuneet ristiriitaisesti siihen, että velan logiikka pääsisi riistäytymään käsistä. Tämä ei johdu siitä, että he olisivat olleet vihamielisiä markkinoita kohtaan. Päinvastoin hallitsijat ovat tavallisesti kannustaneet markkinoiden kasvua yksinkertaisesti siksi, että hallintokoneiston on liian vaivalloista kantaa suoraan alamaisilta verona kaikkea tarvittua, kuten vaikka silkkiä, vaununpyöriä, flamingonkieliä tai lasuurikiveä. On paljon helpompaa rohkaista markkinoiden toimintaa ja ostaa tarvittut hyödykkeet. Varhaiset markkinat kulkivat usein armeijoiden ja kuninkaallisten saattueiden perässä tai muodostuivat palatsien ja linnoitusten liepeille. Tämä auttaakin ymmärtämään kuningashovien sangen merkillistä käyttäytymistä. Jos kuninkaat yleensä hallitsivat kulta- ja hopeakaivoksia, miksi ihmeessä he painattivat omalla kasvokuvallaan koristeltuja arvometallikappaleita, jotka he ensin heivasivat siviiliväestölle ja sitten vaativat takaisin verojen muodossa? Tässä kuviossa on järkeä ainoastaan, jos verottaminen oli todellisuudessa tapa pakottaa kaikki hankkimaan kolikoita. Näin ruokittiin markkinoiden kasvua, sillä markkinoiden olemassaolo oli hyödyllistä.

Käsillä olevan aiheen kannalta tärkeää on kuitenkin se, miten verot oikeutettiin. Miksi alamaiset olivat hallitsijoille velkaa? Mikä velka raukesi, kun verot maksettiin? Tässä palataan jälleen valloittajan oikeuteen. (Yksinkertaistan tässä tietysti asioita: itse asiassa antiikin aikakautena vapaat kansalaiset, olivat he sitten Mesopotamiassa, Kreikassa tai Roomassa, eivät olleet velvollisia maksamaan välitöntä veroa juuri tästä syystä.) Jos kuninkaat väittivät, että heillä oli valloittajan oikeuden nojalla valta päättää alamaistensa elämästä ja kuolemasta,

”Markkinoita tai valtiota ei voi olla olemassa ilman jatkuvaa väkivallan uhkaa.”

tällöin alamaisten velat olivat viime kädessä loputtomia. Ainakin tässä mielessä alamaisten keskinäiset suhteet, eli mitä he olivat velkaa toisilleen, olivat yhdentekeviä. Oikeastaan oli olemassa vain heidän suhteensa kuninkaaseen. Tämä vuorostaan selittää, miksi kuninkaat ja keisarit pyrkivät poikkeuksesta säätelemään sitä valtaa, joka isännillä oli orjien ja velkojilla velallisten yli. Jos heillä oli tarpeeksi valtaa, he ainakin vaativat, että isännät eivät saisi tappa vankeja, joiden oli jo päätetty antaa elää. Itse asiassa ainoastaan hallitsijoilla sai olla mielivalta yli elämän ja kuoleman. Ihmisen perimmäinen velka oli valtiolle. Vain valtio oli todella rajaton ja pystyi esittämään ehdottomia kosmisia vaatimuksia.

Painotan tätä siksi, että elämme yhä saman logiikan alaisuudessa. Kun puhumme ’yhteiskunnasta’, kuten ranskalaisesta tai jamaikalaisesta yhteiskunnasta, puhumme oikeastaan kansallisvaltioksi järjestäytyneistä ihmisjoukoista. Tai tämä on ainakin taustalla oleva ääneen lausumaton malli. ’Yhteiskunnat’ ovat todellisuudessa valtioita, valtioiden logiikka on valloituksen logiikkaa, ja valloituksen logiikka on pohjimmiltaan sama kuin orjuuden.

Valtioinstituution puolustajien käsissä tämä toki muuntautuu ajatukseksi hyväntahtoisemmasta ’yhteiskunnallisesta velasta’. Nojataan pieneen kertomukseen, eräänlaiseen myyttiin. Me kaikki synnymme loputtomasti velallisina yhteiskunnalle, joka hoivasi meitä ja kasvatti, syötti ja vaatetti meidät, kuten myös kauan sitten kuolleille, jotka loivat kielemme ja perinteemme, sekä kaikille niille, jotka mahdollistivat meidän olemassaolomme. Muinaisina aikoina uskottiin, että oltiin velkaa jumalille (velkaa maksettiin takaisin uhrilahjoina, tai oikeastaan uhraaminen oli vain koronmaksua: lopullisesti velka maksettiin kuolemassa). Myöhemmin tämän velan otti perittäväkseen valtio, itsessään jumalallinen instituutio. Uhrilahjat korvattiin veroilla, elämänvelka taas asepalveluksella. Raha on yksinkertaisesti tämän

yhteiskunnallisen velan konkreettinen muoto, jolla sitä hallinnoidaan. Keynesiläiset pitävät tämänlaisesta logiikasta, ja niin pitävät myös monenlaiset sosialistit, sosiaalidemokraatit, ja jopa Auguste Comten kaltaiset kryptofasistit (Comte oli tietääkseni ensimmäinen, joka varsinaisesti kehitti termin ’yhteiskunnallinen velka’). Sama logiikka vaikuttaa kuitenkin myös suureen osaan arkiajatteluumme. Ajatellaan vaikkapa ilmaisia ”maksaa velkansa yhteiskunnalle”, ”koin olevani velkaa isänmaalleni”, tai ”halusin antaa jotain takaisin”. Tällaisissa tapauksissa molemminpuoliset oikeudet ja velvollisuudet sekä yhteiset sitoumukset – eli suhteet, joita todella vapaat ihmiset luovat keskenään – tahtovat muuttua alisteisiksi käsitykselle ’yhteiskunnasta’. Siinä kaikki ovat tasa-arvoisia ainoastaan perinpohjaisen velallisina nyt näkymättömäksi tulleeelle kuninkaan hahmolle, joka toimii sijaisena äidille ja siten myös ihmiskunnalle.

Väitän siis, että vaikka persoonattomien markkinoiden ja ’yhteiskunnan’ vaatimukset esitetään usein vastakkaisina (ja toki ne ovat tavanneet joutua kilpasille yhä uudestaan erilaisissa käytännön kysymyksissä), kumpikin perustuu lopulta samanlaiseen väkivallan logiikkaan. Historiallisen alkuperän kysymystä ei myöskään voi sivuuttaa merkityksettömänä: markkinoita tai valtioita ei voi olla olemassa ilman jatkuvaa väkivallan uhkaa.

Mikä sitten voisi olla vaihtoehto?

Kohti virtuaalisen rahan historiaa

Palataan alkuperäiseen väitteeseeni: rahaa ei siis ollut alun perin olemassa tuntemassamme kylmässä, metallisessa, persoonattomassa muodossa. Aivan aluksi se ilmeni mittana tai abstraktiona mutta myös ihmisten välisenä (velan ja veloitteen) suhteena. On tärkeää huomata, että historiallisesti juuri tavararahalla on ollut suurin kytkös väkivaltaan. Kuten eräs historioitsija asian ilmaisi, ”arvo-metallit ovat sodan, eivät rauhanomaisen kaupan väline”.¹

Syy on yksinkertainen. Tavararaha, erityisesti kullan ja hopean muodossa, eroaa luottorahasta yhdessä merkittävässä piirteessään: sen voi varastaa. Koska kulta- tai hopeaharkolla ei ole juuria, arvometalleilla on läpi historian ollut sama tarkoitus kuin salkullisella dollareita nykypäivän huumekauppiaalle. Harkko on historian esine, jonka voi ilman uteluita vaihtaa muihin arvoesineisiin lähestulkoon missä tahansa. Tämän seurauksena viimeiset 5 000 vuotta ihmiskunnan historiaa voidaan nähdä eräänlaisena aaltoliikkeenä. Näyttää siltä, että luottojärjestelmät ilmestyvät ja saavat valta-aseman aikakausina, jotka ovat yhteiskunnallisesti suhteellisen rauhanomaisia. Järjestelmät syntyvät luottamussuhteiden verkostoissa, jotka ovat joko valtioiden tai useimpina aikakausina ylivaltiollisten instituutioiden luomia. Sen sijaan laajamittaisen ryöstelyn aikakausina arvometallit syrjäyttävät nämä järjestelmät. Riistäviä lainajärjestelmiä on toki ollut olemassa kaikkina aikakausina, mutta niillä näyttäisi olleen tuhoisimpia vaikutuksia aikoina, jolloin rahaa on voinut muuttaa käteiseksi helpoimmin.

Pyrin seuraavaksi tarjoamaan lähtökohdan yrityksille hahmottaa näitä laajoja rytmejä, jotka määrittävät nykyistä historiallista hetkeämme. Jäsennän Euraasian historian virtuaalisen luottorahan ja metallirahan välisen vaihtelun mukaan².

I Ensimmäisten maatalousyhteiskuntien aikakausi (3500–800 eaa.)

VALLITSEVA RAHAMUOTO: VIRTUAALINEN LUOTTORAHAA

Parhaat tietomme rahan alkuperästä ulottuvat muinaiseen Mesopotamiaan, muttei ole mitään erityistä syytä olettaa, että asiat olisivat olleet perustavanlaatuisesti toisin faaroiden ajan Egyptissä, pronssikauden Kiinassa tai Induskulttuurissa. Mesopotamian taloutta hallitsivat suuret julkiset instituutiot (temppelet ja palatsit), joiden byrokraattiset hallintoviranomaiset käytännössä loivat kirjanpidollisen rahan määräämällä kiinteän vastaavuuden hopean ja peruselintarvike ohran välille. Velat laskettiin hopeassa, mutta hopeaa käytettiin harvoin vaihtokaupoissa. Sen sijaan maksuvälineenä käytettiin ohraa tai mitä tahansa muuta saatavilla olevaa ja hyväksytyä tavaraa. Suuret velat kirjattiin nuolenpääkirjoituksella savilevyille, jotka molemmat osapuolet säilyttivät takeena vaihtokaupasta.

Markkinoita oli toki olemassa. Joitain hyödykkeitä ei tuotettu temppeleiden tai palatsien valvonnassa eikä niiden hintoja siten säädely hallinnollisesti, vaan ne vaihtelivat kysynnän ja tarjonnan oikkujen mukaan. Arkielämässä ostettiin ja myytiin kuitenkin ennen kaikkea luotolla, etenkin jos osapuolet eivät olleet aivan vieraita toisilleen. Esimerkiksi ”olutnaiset” tai paikalliset majatalonpitäjät möivät olutta ja usein vuokrasivat huoneita, ja asiakkaat kartuttivat piikin, jonka koko summa maksettiin sadonkorjuuajana. Torimyyjät toimivat oletettavasti samalla tavalla kuin toreilla Afrikassa tai Keski-Aasiassa tänäkin päivänä: he loivat luettelolista luotettavista asiakkaista, joille he pystyivät antamaan luottoa.

Korkolainan perinne on myös lähtöisin Sumerista; esimerkiksi Egyptissä sitä ei tunnettu. Kahteenkymmeneen prosenttiin asetettu korkotaso pysyi muuttumattomana 2 000 vuoden ajan. (Tämä ei ole merkki markkinoiden valtiokontrollista. Tässä historiallisessa vaiheessa markkinoiden olemassaolo oli ylipäättään mahdollista tämänlaisten instituutioiden ansiosta.) Korkotaso tosin johti vakaviin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Etenkin huonoina satovuosina maanviljelijät ajautuivat toivottoman syvään velkaan rikkaille ja joutuivat luovuttamaan viljelymaansa ja lopulta perheensä velkaorjuuteen. Ajan myötä tilanne kärjistyi yhteiskunnalliseksi kriisiksi. Kansannousujen sijaan tämä johti kuitenkin tilanteeseen, jossa rahvas jätti kaupungit ja asutetut alueet taakseen ja ryhtyi puolionomadisiksi rosvoiksi ja ryöstelijöiksi.

Pian muodostuikin perinne, jossa jokainen uusi hallitsija aloitti ikään kuin puhtaalta pöydältä, mitätöi kaikki velat ja julisti yleisen armahduksen tai ’vapauden’, jotta kaikki velkaorjat pystyivät palaamaan perheittensä luo. (On huomionarvoista, että ensimmäinen missään ihmiskielessä tunnettu ilmaisu ’vapaudelle’ eli sumerinkielen *amarga* tarkoittaa kirjaimellisesti ”paluuta äidin luo”.) Raamatulliset profeetat loivat samanlaisen perinteen, riemuvoiton, jonka periaatteena oli, että kaikki velat armahdettiin, kun aikaa oli kulunut seitsemän kertaa seitsemän vuotta³. Perinne oli suora edeltäjä Uuden testamentin käsitykselle sovituksista. Taloustieteilijä Michael Hudson on kuvannut yhdeksi maailmanhistorian suurista onnettomuuksista sitä, että korkolainan instituutio näyttää levinneen Mesopotamiasta pääosin ilman siihen alkujaan kuuluneita rajoitteita ja pidäkkeitä.

II Akseliaika (800 eaa.–600 jaa.)

VALLITSEVA RAHAMUOTO: METALLIRAHAA JA ARVOMETALLIT

Tätä aikakautta määrittävät metallirahan keksiminen ja suurten maailmanuskontojen synty Kiinassa, Intiassa ja Lähi-idässä. Kiinan taistelevien läänitysvaltojen aikana, Intian hajaantuessa sekä verilöylyjä ja suurten kansanjoukkojen orjuutusta vaativassa Rooman valtakunnan leviämisessä ja hajaantumisessakin se oli suuressa osassa maailmaa häikäisevän luovuuden, mutta myös yhtä hätkähdyttävän väkivallan aikakausi.

Metalliraha mahdollisti kullan ja hopean todellisen käytön vaihtovälineenä, ja sen avulla pystyttiin luomaan markkinoita sanan nykyihmiselle tutummassa persoonatommassa mielessä. Arvometallit sopivat myös paremmin yleistyvän sodankäynnin aikakauteen yksinkertaisesti siksi, että niitä voitiin varastaa. Metallirahaa ei suinkaan alun perin keksitty kaupankäynnin helpottamiseksi. Esimerkiksi foinikialaiset olivat viimeisiä kansoja, jotka omaksuivat metallirahan, vaikka heitä pidetään antiikin ajan etevimpinä kaupankävijöinä. Ilmeisesti se keksittiin sotilaiden palkanmaksua varten. Todennäköisesti sitä käyttivät ensimmäisenä hallitsijat Vähä-Aasian Lydyassa maksaakseen kreikkalaisille palkkasotureilleen. Karthago,

joka oli myös suuri kauppiasvaltio, aloitti rahanlyömisensä hyvin myöhäisessä vaiheessa, ja silloinkin nimenomaisesti ulkomaalaisten sotilaiden palkitsemiseksi.

Koko antiikin aikakaudella voidaan puhua ilmiöstä, jota Geoffrey Ingham on nimittänyt 'sotilas-metallirahakompleksiksi' (*military-coinage complex*)⁵. Parempi ilmaisu olisi tosin ollut 'sotilas-metalliraha-orjuuskompleksi', sillä uusien sotateknologisten edistysaskelten (kuten kreikan hopliittien ja roomalaisten legioonien) leviäminen oli aina tiukasti kytketty orjuuttamiseen ja orjakauppaan. Toinen merkittävä orjuuden lähde oli velka. Valtiot eivät enää säännöllisesti armahtaneet velkoja, joten ne epäonnistivat, jotka eivät olleet suurten sotilaallisten kaupunkivaltioiden kansalaisia (joita yleensä suojeltiin koronkiskureilta), olivat vapaata riistaa. Lähi-idän luottojärjestelmät eivät murentuneet kaupallisen kilpailun vuoksi, vaan Aleksanteri Suuren armeijat murskasivat ne. Niiden ylläpito vaati palkkoina puoli tonnia hopeaa päivässä, ja kaivokset, joissa hopea tuotettiin, toimivat yleensä orjatyövoimalla. Sotaretket vuorostaan takasivat loputtoman uusien orjien virran. Kuten jo aiemmin mainitsin, keisarilliset verotusjärjestelmät oli pitkälti suunniteltu pakottamaan alamaiset luomaan markkinoita, jotta sotilaat (ja tietysti myös virkamiehet) voisivat ostaa arvometalleilla mitä halusivat. Tällaiset persoonattomat markkinat, jotka aiemmin syntyivät yleensä eri yhteiskuntien välimaastoon tai sotatoimien liepeille, alkoivat nyt määrittää yhteiskuntaa kokonaisuudessaan.

Metalliraha otettiin käyttöön lähes samanaikaisesti Kreikassa, Intiassa ja Kiinassa, ja synkeästä alkuperästään huolimatta uudella vaihdon välineellä vaikuttaa olleen syvällisiä älyllisiä seuraamuksia. Jotkut ovat jopa väittäneet, että kreikkalaisen filosofian mahdollistivat metallirahan synnyttämät käsitteelliset innovaatiot. Kaikkein merkillisintä on kuitenkin, että kaikki nykyiset maailmanuskonnot (profeettallinen juutalaisuus, kristinusko, buddhalaisuus, jainalaisuus, konfutselaisuus, taolaisuus, ja lopulta islam) syntyivät likipitään samoilla alueilla ja aikoina, jolloin metallirahan käyttö alkoi ensimmäiseksi levitä. Vaikka tarkkoja yhteyksiä ei ole vielä kunnolla tutkittu, jossain mielessä nämä uskonnot näyttävät syntyneen suorana reaktionä markkinalogiikalle. Ilmaistakseni asian jokseenkin karkeasti: jos tietty sosiaalinen alue rajataan täysin materiaalien hyödykkeiden itsekkäälle hankkimiselle, on lähestulkoon väistämätöntä, että pian joku muu pyhittää toisen alueen saarnatakseen, että perimmäisten arvojen näkökulmasta materia on merkityksetöntä, ja että itsekkyyden tai peräti minuuden on harhaa.

III Keski-aika (600 jaa.–1500 jaa.)⁶

PALUU VIRTUAALISEEN LUOTTORAHAN

Siinä missä akseli-aikana syntyivät toisiaan täydentävät tavaramarkkinoiden ja universaalien maailmanuskontojen ideat, keskiajalla nämä kaksi instituutiota alkoivat sulautua yhteen. Uskonnot ottivat vähitellen markkinajär-

jestelmiä haltuunsa. Kaikki kansanvälisestä kaupasta paikallisten myyjäisten järjestämiseen alkoi tapahtua entistä enemmän uskonnollisten auktoriteettien määrittämien ja säätelemien sosiaalisten verkostojen kautta. Tämä vuorostaan mahdollisti kaikkialla Euraasiassa paluun erilaisiin virtuaaliseen luottorahan muotoihin.

Euroopassa, missä kaikki tämä tapahtui kristikunnan suojissa, metallirahaa oli saatavilla ainoastaan hajanaisesti ja epätasaisesti. Vuoden 800 jälkeen hintojen arvioinnissa käytettiin pitkälti mittana karolingien aikaista valuuttaa, jota ei ollut enää olemassa (aikanaan sitä oikeasti kutsuttiin nimellä "kuvitteellinen raha"), mutta jokapäiväinen ostaminen ja myyminen hoitui pääosin muilla keinoilla. Esimerkiksi yksi yleinen tapa oli velkapulkan (*tally-stick*) käyttö. Pulka oli lovilla merkitty puukalikka, joka murrettiin kahtia kuin velkakirjaksi. Velkoja säilytti itsellään toisen puolikkaan, velallinen toisen. Tällaisia velkapulkkia käytettiin laajalti Englannissa vielä 1500-luvulla. Suuremmat vaihtokaupat toteutettiin maksusitoumusten avulla, ja suuret kauppamarkkinat toimivat niiden vaihto- ja lunastuskeskuksina. Lailliset puitteet tänä aikana loi kirkko: korolla lainaamista säädeltiin ankarasti ja velkaorjuus kiellettiin.

Keskiaikaisen maailmantalouden todellinen hermostuskeskus oli kuitenkin Intian valtameri, joka Keski-Aasian karavaanireittien kanssa yhdisti toisiinsa Intian, Kiinan ja Lähi-idän suuret sivilisaatiot. Kauppaa käytiin islaminuskon ehdoilla. Islam tarjosi kaupankäynnille suotuisan juridisen kehikon ja samalla kielsi täysin korkolainat. Se myös mahdollisti rauhanomaiset suhteet huomattavan suuren osan maailmasta kattavan kauppiaan kesken. Tämä vuorostaan teki mahdolliseksi erilaisten hyvin kehittyneiden luottovälineiden luomisen. Kuten monissa muissakin asioissa, läntinen Eurooppa oli tässä kehityksessä itse asiassa melko myöhäinen tulokas. Suurin osa niistä rahoitusinnovaatioista, jotka saapuivat Italiaan ja Ranskaan 1000- ja 1100-luvuilla, olivat olleet yleisessä käytössä Egyptissä tai Irakissa jo 700- tai 800-luvuilta lähtien. Esimerkiksi sana "shekki" palautuu arabiankielen sanaan *sakk*; englannin kieleen sana *cheque* ilmestyi vasta noin vuonna 1220.

Kiinan tapaus on vielä monimutkaisempi. Siellä keskiaika alkoi buddhalaisuuden nopealla leviämällä. Vaikka buddhalaisuudella ei ollut valtaa säätää lakeja tai säädellä kauppaa, se haastoi nopeasti paikalliset koronkiskurit keksimällä panttilainaamon. Ensimmäiset panttilainaamot toimivat buddhalaistemppeleissä, ja niiden tarkoituksena oli tarjota köyhille maanviljelijöille vaihtoehto paikalliseen koronkiskuriin turvautumiseen. Ennen pitkää valtio tosin vahvisti asemansa, kuten sillä on Kiinassa aina tapana tehdä. Samalla se kuitenkin sääteli korkotasoa ja pyrki hävittämään velkaorjuuden, minkä lisäksi se toteutti siirtymän pois arvometalleista keksimällä paperirahan. Kaiken tämän mahdollisti, jälleen kerran, erilaisten hienostuneiden rahoitusvälineiden kehitys.

En pyri väittämään, etteikö tämäkin aikakausi olisi kokenut omaa osaansa ryöstelystä ja verenvuodatuksesta

”Historiallisesti palkkatyön instituutio on kummunnut orjuuden piiristä.”

(erityisesti suurten paimentolaisinvaasioiden aikakaudella). Metalliraha oli myös monina aikoina ja monilla alueilla tärkeä vaihdon väline. Tästä huolimatta aikakautta määrittää liike vastakkaiseen suuntaan. Enemmän osan keskiaikaa raha oli irrallaan pakottavista instituutioista. Voitaisiin sanoa, että rahanvaihtajat kutsuttiin takaisin temppelien huomaan, jotta heitä voitiin pitää paremmin silmällä. Tämän seurauksena kukoistivat sellaiset instituutiot, jotka perustuivat suurempaan sosiaaliseen luottamukseen.

IV Eurooppalaisten imperiumien aikakausi (1500–1971)

ARVOMETALLIEN PALUU

Suurten eurooppalaisten imperiumien – ensin Iberian, sitten Pohjois-Atlantin – noustua maailma taantui jälleen massaorjuuden, ryöstelyn ja tuhoisan sodankäynnin aikakaudelle, ja kulta ja hopea palasivat nopeasti vallitsevan maksuvälineen asemaan. Historiantutkimus tulee todennäköisesti osoittamaan, että näiden muutosten alkuperä on paljon monimutkaisempi kuin on yleensä oletettu. Muutos alkoi osin tapahtua jopa ennen Uuden maailman valloitusta. Yksi tärkeimmistä syistä liikehdinnälle takaisin arvometallien suuntaan oli kansanliikkeiden nousu Ming-dynastian varhaiskaudella 1400–1500-luvuilla: valtion oli pakko luopua paperirahasta ja ylipäättään kaikista pyrkimyksistä pitää voimassa omaa valuuttaansa. Kiinan suunnattomat markkinat palasivat käyttämään rahaksi lyömätöntä hopeaa.

Koska ennen pitkää myös verot muunnettiin hopeaksi, pyrkimys tuoda maahan niin paljon hopeaa kuin mahdollista muodostui pian Kiinan valtion enemmän tai vähemmän viralliseksi toimintaperiaatteeksi. Näin pyrittiin pitämään verot matalina ja ehkäisemään uusien levottomuuksien syntyä. Valtavalla hopean kysynnällä oli

maailmanlaajuisia seuraamuksia. Suurin osa niistä arvometalleista, jotka konkistadorit toivat ryöstösaaliina ja myöhemmin espanjalaiset louhivat (käsittämättömällä ihmisuhrien hinnalla) Meksikon ja Potosín kaivoksista, päätyi Kiinaan. Nämä valtamerten halki kehittyneet globaalien tason yhteydet on tietysti dokumentoitu yksityiskohtaisesti. Olennainen seikka kuitenkin on, että rahan irrottaminen uskonnollisista instituutioista ja sen liittäminen uudelleen pakkoinstituutioihin (erityisesti valtion) ja ideologinen paluu ”metallismiin” kulkivat käsi kädessä.⁷

Tässä ympäristössä luotto koski ennen kaikkea valtioita. Ne pyrittivät itseään alijäämärahoituksella, joka on eräänlainen luoton muoto, joka kehitettiin rahoittamaan kalliita sotia⁸. Kansanvälisesti brittiläinen imperiumi ylläpiti vankkumatta kultakantaa 1800-luvun läpi 1900-luvun alkupuolelle asti, ja Yhdysvalloissa käytiin suuria poliittisia kamppailuja kulta- ja hopeakantojen kannattajien välillä.

Aikakausi oli tietenkin muun muassa myös kapitalismin, teollisen vallankumouksen ja edustuksellisen demokratian nousun aikaa. En pyrikään kieltämään näiden ilmiöiden merkitystä vaan luomaan puitteet, joiden avulla tunnettuja historiallisia tapahtumia voidaan katella vähemmän totutussa kontekstissa. Näin on esimerkiksi helpompi hahmottaa yhteyksiä sodan, kapitalismin ja orjuuden välillä. Historiallisesti palkkatyön instituutio on kummunnut orjuuden piiristä (varhaisimmat tuntemamme palkkasopimukset, antiikin Kreikasta Malesian kaupunkivaltioihin, koskivat oikeastaan orjien vuokraamista). Palkkatyö on myös ollut läheisessä yhteydessä erilaisiin velkaorjuuden muotoihin – ja on yhä tänä päivänä. Vaikka nykyään näistä instituutioista puhutaan vapauden sanankääntein, tänä päivänä taloudelliseksi vapaudeksi mieltämämme perustuu pohjimmiltaan loogikkaan, joka on läpi ihmiskunnan historian nähty orjuuden olemuksena.

V Nykyaika (vuodesta 1971 alkaen)

VELAN IMPERIUMI

Nykyisen aikakauden voitaisiin sanoa alkaneen 15. elokuuta 1971, kun Yhdysvaltain presidentti Richard Nixon virallisesti lakkautti dollarin vaihdettavuuden kultaan ja näin tuli käytännössä katsoen luoneeksi nykyiset keluvan valuutan järjestelmät. Joka tapauksessa olemme palanneet virtuaalisen rahan aikakauteen, jossa kuluttajaostoksia tehdään rikkaimmissa maissa harvoin edes paperirahan välityksellä ja jossa kansantaloudet pyöriivät pitkälti kuluttajavelan voimin. Tässä kontekstissa on sopivaa puhua pääoman ”finansialisaatiosta”, jonka myötä valuutoilla ja rahoitusvälineillä keinottelu muodostaa oman valtakuntansa, joka on täysin vailla suoraa suhdetta tuotantoon tai edes kauppaan. Tietysti juuri tämä sektori on ajautunut nykyään kriisiin.

Mitä tästä uudesta aikakaudesta voi sanoa varmuudella? Tähän mennessä hyvin vähän. Kolmekymmentä tai neljäkymmentä vuotta on mitätön aika suhteessa siihen jatkumoon, jota olemme käsitelleet. Aikakausi on selvästi vasta alussa. Edellä esitetyn analyysin pohjalta voidaan kuitenkin tehdä joitakin perusteltuja ehdotuksia.

Kuten edellä kävi ilmi, historiallisesti virtuaalisen luottorahan hallitsemisena aikakausina on rakennettu jonkinlaisia kattavia instituutioita (pyhä kuninkuus Mesopotamiassa, Mooseksen laissa määrätty riemuvuosi, šaria tai kirkkolaki), jotka ovat asettaneet rajoitteita velan potentiaalisesti katastrofaalisille yhteiskunnallisille seuraamuksille. Niihin on lähestulkoon poikkeuksetta kuulunut velallisia suojelevia instituutioita, jotka eivät välttämättä ole olleet yhteneväisiä valtion kanssa vaan useimmiten niitä laajempia. Meidän aikamme liikesuunta on tähän mennessä ollut kuitenkin vastakkainen. 1980-luvulta alkaen on ollut nähtävissä maailman ensimmäisen todella globaalin hallintojärjestelmän kehittyminen. Se toimii IMF:n, Maailmanpankin, suuryritysten ja muiden taloudellisten instituutioiden kautta ja on luotu ensisijaisesti velkojien intressien suojelemiseksi. Järjestelmä ajautui kuitenkin hyvin nopeasti kriisiin: ensin globaalien yhteiskunnallisten liikkeiden (kuten vaihtoehdoista globalisaatiota vaativan liikkeen) nopean nousun takia, joka murskasi IMF:n kaltaisten instituutioiden auktoriteetin ja ajoi monet instituutioista lähestulkoon vararikoon; sitten nykyisen pankkikriisin ja globaalien talousromahduksen takia.

Vaikka virtuaalisen rahan uusi aikakausi on vasta alkanut, ja sen pitkän aikavälin seuraamukset ovat vielä täysin pimennossa, on mahdollista jo sanoa muutama asia. Ensinnäkään liike virtuaalista rahaa kohti ei itsessään ole välttämättä kapitalismin salakavalaa vaikutusta. Se voi merkitä aivan päinvastaista. Ihmiskunnan historiassa virtuaalisen rahan järjestelmiä on enimmäkseen suunniteltu ja säädely lähtökohtaisena tarkoituksena estää kapitalismin kaltaisen ilmiön syntyminen, ainakin siinä muodossa kuin kapitalismi nykyään ilmenee. Suurin osa maapallon väestöstä on sen alaisuudessa ajettu asemaan, joka olisi monina muina historiallisina aikakausina käsitetty

orjuutta vastaavaksi. Toiseksi haluaisin alleviivata väkivallan kertakaikkisen ratkaisevaa roolia niiden käsitteiden määrittämisessä, joiden kautta ajattelemme sekä ’yhteiskuntaa’ että ’markkinoita’ ja totta puhuen myös monia alkeellisimpiäkin käsityksiämme vapaudesta. Maailmassa, joka ei olisi yhtä voimakkaasti väkivallan läpäisemä, alkaisi kehittyä hyvin nopeasti toisenlaisia instituutioita. Lopuksi, velan ajattelemisen irrallaan valtion ja markkinoiden älyllisistä pakkopaidoista luo uusia innostavia mahdollisuuksia. Voidaan esimerkiksi kysyä, mitä vapaat ihmiset olisivat toisilleen velkaa yhteiskunnassa, jonka alta olisi vihdoin kiskaistu väkivallan perusta. Millaisia lupauksia ja sitoumuksia heidän tulisi tehdä toisilleen?

Toivokaamme, että jonain päivänä kaikki ovat tilanteessa, jossa tällaisia kysymyksiä voi kysyä. Tällaisina aikoina – ei voi koskaan tietää.

Suomentanut Viljami Hukka

(alun perin: **Debt. The First Five Thousand Years. Mute. Vol. 2, No. 12, 2009. Verkossa: metamute.org/editorial/articles/debt-first-five-thousand-years)**

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Geoffrey W. Gardiner, The Primacy of Trade Debts in the Development of Money. Teoksessa *Credit and State Theories of Money. The Contributions of A. Mitchell Innes*. Toim. Randall Wray. Elgar, Cheltenham 2004, 134.
- 2 Graeberin ilmaus on *virtual and metal money*, mutta hän käyttää seuraavassa historiallisessa kuvauksessa termiä *virtual credit money*, kun taas termi *virtual money* viittaa tuoreimpaan kehitysvaiheeseen, joskin hän käyttää niitä osin rinnakkain. – Toim. huom.
- 3 Graeber kirjoittaa alkutekstissä virheellisesti seitsemästä vuodesta, kun todellisuudessa vanhatestamentillinen jubilee-kausi oli aina 7x7 eli 49 vuotta eli velat armahdettiin aina 49 vuoden välein. – Toim. huom.
- 4 Karl Jaspers loi käsitteen ’akseli aika’ kuvatakseen suhteellisen lyhyttä aikakautta välillä 800 eaa. – 200 eaa. Hän uskoi, että lähestulkoon kaikki tuntemamme filosofiset traditiot syntyivät samanaikaisesti Kiinassa, Intiassa ja Välimeren itäpuoleisella alueella tällä aikavälillä. Itse hyödynnän käsitettä Lewis Mumfordin laajemmassa merkityksessä, joka viittaa suurin piirtein Zarathustran ja Muhammedin aikakausien väliseen ajanjaksoon.
- 5 Viittaa Yhdysvaltain presidentti Eisenhowerin 1961 lanseeraamaan käsitteeseen sotilasteollinen kompleksi (*military-industrial complex*). – Toim. huom.
- 6 Suurin osa siitä ajasta, jota kutsutaan Euroopan historiassa ”pimeäksi keskiajaksi” (jota määrittää ahnas militarismi ja sitä seurannut arvometallien tärkeä asema) on tässä katsottu kuuluvaksi edelliseen aikakauteen. Viikinkien ryöstöretket ja kuuluisa *danegeldin* periminen englantilaisilta voidaan nähdä viimeisinä ilmentyminä aikakaudesta, jona ahnas militarismi kulki käsi kädessä kullan ja hopean haalimisen kanssa. (*Danegeld* oli viikingeille maksettu lunnasraha ryöstöretkien torjumiseksi. – Toim. huom.)
- 7 Rahan vaihto- ja tavarateorioiden myytti syntyi tietenkin tällä aikakaudella.
- 8 Nykyään termiä *deficit financing* käytetään ennen muuta kiistelyssä valtionvelasta, mutta Graeber viitanee ennen kaikkea valtioiden tapaan kustantaa toimiaan lyömällä lisää rahaa. Alijäämrahoitus tarkoittaa joka tapauksessa tietoista alijäämäisyyttä. – Toim. huom.

PAULA RAUHALA

Laskennallisuuden turmelema lupaus

Velan ja rahan vastahistoria

David Graeber, *Debt. The First 5,000 Years*. Melville House, New York 2011. 544 s.

London School of Economicsin antropologian professori David Graeberin (s. 1961) velan historia haastaa myytin, jonka mukaan raha syntyi helpottamaan vaihtokauppaa. Mesopotamiassa talous toimi velkajärjestelyiden varassa jo kauan ennen ensimmäisten kolikkorahojen lyöntiä. Kehitysmaiden velka-armahdusta ajaneen globalisaatiokriittisen liikkeen ja Occupy Wall Streetin aktivisti Graeber jäsentää taloushistorian henkilökohtaisen, virtuaalisen luottorahan ja kasvottoman kovan rahan kausien heilahteluna. Auttaako *Debt. The First 5,000 Years* ymmärtämään rahan ja velan luonnetta? Vai onko todettava Mike Beggsin sanoin, ettei kokoelma anekdootteja 5 000 vuoden ajalta korvaa kunnollista poliittista taloustiedettä?¹

Kirja alkaa anekdootilla cocktailkutsuilta. Tarinan mukaan Graeber kertoo erälle kansalaisjärjestössä työskentelevälle lakinaiselle tapauksesta, jossa IMF:n velkaohjelman paineessa Madagaskar lakkautti hyttystentorjuntaohjelmansa. 10 000 ihmistä – puolet heistä lapsia – kuoli, sillä he olivat ohjelman seurauksena menettäneet vastustuskykynsä.² Keskustelukumppani toteaa, että kyllähän velat on aina maksettava. Missä muussa tapauksessa sydämellinen ihminen puolustelisi drinkki kädessään toimintaa, joka johti tuhansien lasten kuolemaan (vain jotta Citibank ei kärsisi melko mitättömiä luottotappioita)?

”Kyllähän velat on aina maksettava” on moraalinen, ei taloudellinen väite, sillä taloudellisesta näkökulmasta rahan lainaamiseen kuuluu aina riski. Miksi rahaan liitettyt sitoumukset ajavat muiden moraalisten vaatimusten ohitse? Tähän kysymykseen Graeber hakee vastausta velan historiasta.

Graeber käsittelee velkaa ensiksi moraalifilosofisesta näkökulmasta. Hän esittää, että moraalit on velvollisuuksien täyttämistä, ja meillä on tapana ajatella sitoumuksiamme velkana. Velkaa ei kuitenkaan voi palauttaa velvollisuuksiin. *Valtio*-dialogin alussa Sokrates kyseenalaistaa näkemysten, jonka mukaan oikeudenmukaisuus on sitä, että maksamme velkamme ja puhumme totta. Entä jos lainaan ystävältäni asetta, hän tulee hulluksi ja vaatii sitä takaisin?³ Velka eroaakin Graeberin mukaan muunlaisista vastuista siten, että se on kvantifioitavissa velvoitteeksi maksaa tietty summa *rahaa*. Näin se sitoumuksena menettää henkilökohtaisen luonteensa ja voidaan siirtää eteenpäin. Kvantifi-

oitavuus tuo mukanaan väkivallan. Graeberin sanoin: raha muuttaa moraalin kylmäksi ja joustamattomaksi aritmeetikaksi. Velkojen periminen on historian saatossa oikeutunut tavallisesti hirvittävinä pidettyjä tekoja, kuten toisen ihmisen orjuuttamisen.

Kirjan ensimmäisessä osassa käsitellään kahta rahan ja velan myyttiä. Klassisen ja uusklassisen taloustieteen hellimässä vaihtokaupan myytissä rahan oletetaan syntyneen tavaravaihdosta. Velkasuhteet jäävät toissijaisiksi. Valtion roolia painottavassa vaihtoehtoisessa rahan teoriassa velka puolestaan korotetaan suorastaan metafyyksiseksi periaatteeksi: alkuperäisen velan myytin mukaan olemme yhteiskunnalle tai jopa maailmankaikkeudelle olemassaolomme velkaa.

Vaihdon myytti

Mitä raha on ja miten se on syntynyt? Taloustieteen oppikirjoissa rahan synty opetetaan edelleen vaihdon myytin avulla: tavaravaihto oli hankalaa, sillä vaihdon osapuolten tarpeet harvoin kohtasivat määrällisesti tai laadullisesti. Ylimääräisen hevosen omistaja halusi vaatteita, mutta näiden omistaja olisi tarvinnut suolaa. Niinpä raha syntyi helpottamaan vaihtokauppaa.⁴ Carl Menger ja William Stanley Jevons parantelivat 1800-luvun lopulla tätä moraalifilosofian professorin ja kansantaloustieteen isän Adam Smithin (1723–1790) esittämää, vaihtokauppaan perustuvaa mallia matemaattisiin yhtälöihin.

Graeberin mukaan antropologit ovat löytäneet lukemattomia erilaisia talousjärjestelmiä, mutta eivät vaih-

tokauppojen maata. Vaihtokauppaa tapahtuu lähinnä vieraiden, potentiaalisten vihollisten kesken. Ystävien ja naapurusten kesken vaihto naamioidaan mieluummin lahjanvaihdoksi. Kuitenkin Graeberin etnografisista esimerkeistä käy ilmi, että myös lahjatalous perustuu arvoja aikalaskentaan. Vastalahja on sopivaa antaa diskreetin ajan kuluttua, ei välittömästi. Muuten tulkittaisiin, ettei lahjan saaja halua olla alkuperäisen lahjan antajan kanssa missään tekemisissä. Vastalahjan pitää myös olla suunnilleen samanarvoinen, mutta ei koskaan aivan – sellainenhan tekisi tyhjäksi annetun lahjan. Yllä kuvattua tarpeiden yhteen sattumisen ongelmaa ei synny, sillä lahjat tasoittuvat arvoltaan ajan kanssa. Sekä lahjanvaihdossa että velkasuhteissa on Graeberin mukaan kysymys vaihtosuhteesta. Toisin kuin ”hierarkiset” tai ”kommunistiset” suhteet, vaihto edellyttää osapuolten riippumattomuutta ja vastavuoroisuutta. Velka on keskeytetty vaihto, ja vaikka se solmitaan vapaiden ja tasa-arvoisten osapuolten kesken, suhde on hierarkkinen niin kauan kuin velka on maksamatta. Näin ollen orjuus on velkasuhteen looginen päätepiste.

Graeberin mukaan henkilökohtainen luottoraha (*credit money*) on ollut olemassa paljon kauemmin kuin siirrettävissä ja varastettavissa oleva kylmä käteisraha. Kuten sumerilaiset kirjoitukset osoittavat, talous perustui velkajärjestelyihin jo tuhansia vuosia ennen ensimmäisten valtiollisten rahojen lyömistä. Sumerin rahayksikkö, ohraan suhteutettu hopeasekeli, toimi arvonmittana ja laskuyksikkönä tempelitalouden kirjanpidossa, mutta maksut suoritettiin tavallisesti ohrassa ja markkinat toimivat pitkälti velkasitoumusten varassa. Kolikkorahaa ei ollut, eikä hopeaa tavallisesti käytetty maksuvälineenä.

Taloushistorialliseen todistusaineistoon nojaten Graeber moittii ”Adam Smithin velatonta utopiaa” (374) tai ”velatonta markkinautopiaa” (385). Hänen mukaansa olemme ”näköjään jumittuneet ajattelemaan yhteiskuntaa Adam Smithin tapaan kokoelmana yksilöitä, joiden ainoat merkitykselliset suhteet rakentuvat heidän ja heidän omaisuutensa välille ja jotka tyytyväisinä vaihtavat asioita toisiinsa kaikkien yhteisen mukavuuden nimissä. Velka puuttuu kuvasta melkein kokonaan.” (207)

Nähdäkseni on paikallaan kritisoida Smithin ja hänen jälkeensä David Ricardon (1772–1823) esittämää vaihdon myyttiä⁵. Siinä primitiiviset metsästäjät ja kalastajat vaihtavat lohia ja hirviä ja Marxin sanoin anakronistisesti ”käyttävät ohjeenaan työvälitehtäviensä laskemisessa Lontoon pörssissä 1817 käytettyjä vuositalukoita”⁶. En kuitenkaan pidä tarinan ensisijaisena ongelmana sitä, että siinä ei oteta velkaa huomioon. Suurempi ongelma on nähdäkseni siinä, että vaihtokaupamallissa modernin ajan yksilö, monadinen taloudellinen subjekti ja nykyaikaiset taloudelliset suhteet istutetaan esihistorialliseen aikaan.

Jo Karl Marx kyseenalaisti vaihdon myytin, mutta eri syistä kuin Graeber. Graeberia vaihdon myytissä siis närästää erityisesti se, että siinä unohdetaan velka ja markkinoiden väkivaltainen alkuperä. Marx ar-

vosteli puolestaan Adam Smithin ajatusta ”ihmisyksilön luontaisesta taipumuksesta vaihtaa”: ”[O]n yleensäkin väärin sijoittaa vaihto yhteisön sisään alun pitäen olennaisena elementtinä. Alussa vaihtoa päinvastoin esiintyy enne[mmi]n eri yhteisöjen kesken kuin yhden ja saman yhteisön jäsenten kesken.”⁷ Marx arvostelee klassisen poliittisen taloustieteen ”robinsonadeja” siitä, että niissä taloushistorian varhaisimmat toimijat kuvitellaan eräänlaisiksi lannevaatteisiin pukeutuneiksi englantilaisiksi porvareiksi. Marxin mukaan tällaisen monadisen subjektin synnytti kuitenkin vasta 1700-luvun vapaan kilpailun yhteiskunta.⁸ Vapaan ja muista erillisen taloudellisen subjektin syntyprosessi alkaa ensimmäisestä vaihdosta, joka tapahtuu heimojen välillä ja ”tunkeutuu sitten yhteisön sisuksiin, missä se vaikuttaa hajottavasti.”⁹

Graeber toistaa vanhaa kritiikkiä tunnustamatta aina velkaansa edeltäjilleen. Marxin tapaan Graeber näkee vaihdon yhteisöä hajottavan vaikutuksen, mutta toisin kuin Marx, hän ei kytke vaihdon ja markkinoiden kehitystä tieteen, teknologian ja vapaan yksilöllisyyden kehitysluokkaan. Joka tapauksessa Graeber ihmettelee osuvasti ”liberaalien filosofien kuten [Thomas] Hobbesin, [John] Locken ja Smithin” outoja fantasioita ”ihmisyhteiskunnan alkuperästä kokoelmana 30–40-vuotiaita miehiä, jotka ovat ilmeisesti versoneet maasta täysin kehittyneinä ja joiden on sitten päätettävä, tappaisivatko toinen toisensa vai alkaisivatko vaihtaa majavan turkiksia.” (210)

Mutta pysytteleekö Graeber kritiikin kohteidensa tapaan yhtä lailla individualistisessa ajattelumallissa? Alussa oli anarkistinen utopia, jossa autonomiset yksilöt vaihtoivat lahjoja ja solmivat ihmiskasvoisia velkasuhteita toistensa kanssa. Mike Beggs kuvaa Graeberin velan – ja rahan – historiaa populistiseksi, liberaalista tai jopa libertaristisesta näkökulmasta kirjoitetuksi moraalifilosofiseksi tarinaksi siitä, kuinka valtio ja suuryritykset jyräsivät pieneläjät, hyvikset ja heidän viattomat vaihtosuhteensa. Tai kuten Bill Maurer Graeberin moraalin tiivistää: ”Meidän pitäisi saada itse määrätä kohtalostamme ja veloistamme ja siitä, kuinka maksamme ne takaisin. Sen sijaan meillä on tämä valtio ja raha -juttu.”¹⁰

Kuten Beggs toteaa, Graeber näyttää lisäksi uskovan, että vaihdon myytti on uusklassiselle taloustieteen teorialle niin perustava palikka, että sen osoittaminen lahoiksi riittää luhistamaan koko rakennelman. Näin ei tietenkään ole, eikä nykyisen ortodoksisen taloustieteen sivuuttaminen riitä vastineeksi kelvottomalle taloustieteelle; tarvitaan kunnollista poliittista taloustiedettä. Beggsin sanoin ”ei ole vaikea saada keskivertovasemmistolaisia vihastumaan oppialan valta-aseman ja sen ylimielisyyden vuoksi, tai imarrella heitä sanomalla, että heitä ei voi huijata”.¹¹

Alkuperäisen velan myytti

Graeber on yhtä kaikki onnistuneesti popularisoinut jo kauan tunnetun vaihdon myytin kritiikin, mutta hänen toinen myytinmurtamisoperaationsa on jäänyt vähemmälle huomiolle¹². Jos klassinen ja uusklassinen raha-

”Alkuperäisen velan myytiin mukaan velka – universumille, yhteiskunnalle ja vanhemmillemme – on koko yhteiskunnan perusta ja olemus, joka on ollut olemassa jo ennen rahaa.”

teoria nojaavat vaihdon myyttiin, niin velkaan perustuva rahateoria ja rahan valtiollista alkuperää korostava char-
talistinen rahateoria raahaavat Graeberin mukaan pe-
rässään alkuperäisen velan myyttiä¹³. Alkuperäisen velan
myytiin mukaan velka – universumille, yhteiskunnalle
ja vanhemmillemme – on koko yhteiskunnan perusta
ja olemus, joka on ollut olemassa jo ennen rahaa. Tar-
koittaahan velka useissa indoeurooppalaisissa kielissä
samaa kuin synty tai syyllisyys, esimerkkinä saksan kielen
Schuld.

Mutta Graeber huomauttaa, ettei alkuperäisen velan
teoria selitä, kuinka velkamme yhteiskunnalle muuttuu
rahaksi. Raha on tapa verrata erilaisten asioiden arvoja,
eikä alkuperäisen velan myytti kerro, miksi yksi tavara
päätyi kaiken arvon mitaksi. Sitä paitsi velkaamme van-
hemmillemme, yhteisölle tai universumille on mahdo-
tonta kvantifioida. Velkasuhde nimittäin edellyttää eril-
lisyyttä, mahdollisuutta päättää velkasuhde takaisinmak-
sulla. Kuinka voisimme maksaa velkamme yhteiskun-
nalle tai universumille ja kävellä sitten tiehemme?

Käsityksemme markkinoista perustuu siis vaihdon
myyttiin ja ymmärryksemme valtiosta alkuperäisen velan
myyttiin. Ajattelemme velkaa joko vaihtokaupan ja
rahan johdannaisena tai ihmisuhteiden syvimpänä ole-
muksena, eikä Graeber ole tyytyväinen kumpaankaan.
Hänen mielestään sekä valtioilla että markkinoilla on sen
sijaan väkivaltainen syntyhistoria, ja molempien olemas-
saolo perustuu yhtä lailla väkivallan uhkaan.

Graeberin mukaan markkinat ovatkin historiallisesti
yleensä valtioiden luomuksia. Valtiottomissa yhteiskun-
nissa valuutat ovat olleet luonteeltaan sosiaalisia (*social
currencies*). Niillä on solmittu avioliittoja sekä sovitettu
riitoja ja väkivallantekoja, mutta ei hankittu sellaisia ar-
kisia asioita kuin kananmunia. Sosiaaliset valuutat liik-

kuvat vain tapauksissa, joissa vastikkeellisuutta ei voida
edes kuvitella. Näissä inhimillisissä talouksissa (*human
economies*) ainoastaan ihmisten välisillä suhteilla on mer-
kitystä, eivätkä yksilöt ole toisistaan riippumattomia
vaihdon osapuolia. Lopulta kuitenkin väkivalta, orja-
kauppa ja kasvottoman käteisrahan markkinat repivät
ihmiset juuriltaan. Ihmiset ja esineet riistettiin yhteyk-
sistään, joiden ansiosta ne ovat ainutlaatuisia ja korvaa-
mattomia. Niistä tehtiin kvantifioitavia ja vaihdettavia –
ne ovat suhteessa enää pelkästään rahaan.

Luotto- ja metalliraha

Kirjan toisessa osassa Graeber jäsentää taloushistorian
henkilökohtaisemman, virtuaalisen luottorahan (*virtual
credit money*) hallitsemien rauhallisten ajanjaksojen sekä
kasvottoman ja historiattoman metallirahan hallitsemien
väkivaltainen kausien vaihteluna. Historiallisesti virtuaa-
linen luottoraha tuli näyttämölle ensin, ja nyt olemme
jälleen palanneet syklisen vaiheiden jälkeen virtuaalisen
rahan aikakaudelle.

Graeber perustelee metallirahan ja yleistyneen väki-
vallan suhdetta sillä, että ensimmäiset kreikkalaiset kol-
liot lyötiin ilmeisesti sotajoukkojen varustamista varten.
Kun valtio samalla vaati veronsa liikkeelle laskemassaan
valuutassa, armeijan ei tarvinnut kuljettaa mukanaan
huoltojoukkoja, sillä väestön oli tästedes palveltava soti-
laita saadakseen rahatuloa. Näin metalliraha tuli osaksi
tavallisen kansan arkielämää. Aleksanteri Suuren ar-
meijat, joiden ylläpito vaati 500 kiloa hopeaa päivässä,
pyyhkivät Lähi-idän luottoon perustuvat taloudet maail-
mankartalta. Hopean louhivat kaivoksissa raatavat orjat,
joita sotavankeja saalistavat armeijat hankkivat jatkuvasti
lisää.

Metalliraha poistui kierrosta Rooman valtakunnan luhistumisen jälkeen. Graeber näkee antiikin väkivaltaisen, sodan ja orjuuden värittämän aikakauden jälkeisen keskiajan Kiinassa, Intiassa, ”Lähilännessä” ja ”Kaukolännessä” suhteellisen rauhallisena. Työtä tekeviltä riistetyt lisätyön määrä oli paljon vähäisempi kuin antiikin aikana, jolloin ruokittavina oli kokonaisia suurkaupunkeja. ”Kaukolännessä” kierrosta poistuneet roomalaiset kolikot toimivat edelleen imaginaarisena arvon mittana. Tavaroita vaihdettaessa niiden arvoja siis yhä edelleen laskettiin roomalaisessa valuutassa. Myös myöhempi karolinginen raha, joka piti pintansa koko Länsi-Euroopassa aina 1600-luvulle saakka, toimi samaan tapaan virtuaalisena laskurahana vielä kolikoiden poistuttua kierrosta. Niinpä Graeber katsoo, ettei vaihtokauppatalous synny spontaanisti, vaan sitä on esiintynyt lähinnä kolikko- tai setelirahaan perustuvien talouksien romahtaessa.¹⁴

Kapitalismin myötä palattiin rahajärjestelmään, joka perustui uudelta mantereelta virtaavaan kultaan ja hopeaan. Graeberin mukaan kapitalismi syntyi, kun luottoon nojaava talous muuttui korkoon perustuvaksi ja markkinat jyräsivät moraaliset, velkajärjestelyihin perustuvat suhteet. Graeber katsoo kovan rahan hallinneen kapitalismin vuosisatoja, mutta hänen jäsenyyksessään tämä aikakausi tuli päätökseensä, kun Richard Nixon irrotti dollarin kultakannasta 1971. Uuden aikakauden luonnetta Graeber ei tietenkään uskalla juuri arvioida: muutama vuosikymmen on velan viisituhatuotisessa historiassa lyhyt aika. Sen verran hän sanoo, että historiallisesti virtuaaliseen rahaan perustuvat aikakaudet ovat yleensä tuottaneet velallisia suojelevia instituutioita, esimerkiksi Mesopotamian säännöllisiin velka-armahduksiin perustuvan *jubilee*-perinteen. Tällä kertaa kuitenkin IMF:n kaltaiset globaalit instituutiot ovat lähinnä suojeleet velkojia – kuten Citibankia – alistamalla velkaantuneiden maiden väestöt rakennesopeutusohjelmiinsa.

Mitä on tehtävä?

Graeber on poliittisessa toiminnassaan pyrkinyt muuttamaan juuri näiden globaalien instituutioiden luonnetta. 2000-luvun alun globalisaatiokriittinen liike vaati modernia *jubileeta*, kehitysmaiden velkojen anteeksiantoa. Kuten Graeber kirjassaan osoittaa, Mesopotamiassa riemuvootta, jolloin velat pyyhittiin pois ja velkoijat saivat palata sukunsa maille, vietettiin ennen kaikkea taloudellisista syistä. Yhteiskunnallinen tuottavuus ja yhteiskuntarauha kärsivät yksinkertaisesti liikaa tilanteessa, jossa suuri osa väestöstä raatoi velkoorjuudessa vieraiden pelloilla. Robert Kuttner kytkee Graeber-arviossaan argumentin nykypäivään: konkurssilainsäädäntö syntyi taloudellisesta tarpeesta. Vaikka velallisen heittäminen tyrmään olisikin moraalisesti perusteltua, se on taloudellisesti järjetöntä, sillä työkykyisestä, tuottavasta yksilöstä tehdään näin yhteiskunnan elätti. Kuttner tuo kirjoituksessaan esiin myös vallitsevien velkainstituutioiden

tioiden kaksinaismoralismin. Puhtaalta pöydältä aloittaminen on konkurssimenettelyn ansiosta melko arkipäiväistä toimitusjohtajille, rikkaalle yläluokalle, mutta köyhää opintolainat seuraavat hautaan saakka.¹⁵

Debt kiinnittää huomion toiseenkin polttavaan taloustieteelliseen ja yhteiskunnalliseen kysymykseen. Monet myöntävät väitteen ”emme voi jättää velkaa tuleville sukupolville” edessä siihen, että heidän (lastensa) omaisuus – valtionyhtiöt, koulutus ja terveydenhoitojärjestelmä – pakkoluovutetaan monikansallisille suuryrityksille ja tuntemattomille sijoittajille. Kuttner toteaaakin, että kriisitietoisuus koskee lähinnä valtion velkaa. Keskustelusta on hänen mukaansa unohtunut, että julkisen talouden alijäämät olivat finanssikriisin seuraus, eivät sen syy. Talouskriisin aiheuttivat yksityiset, spekulatiivisiin tarkoituksiin otetut velat, ja nimenomaan yksityiset velat – enemmän kuin paljon puhuttu julkinen velka – vaikeuttavat elpymistä.¹⁶

Teoksensa lopussa Graeber ehdottaa ratkaisuksi kehitysmaiden ja kuluttajien velkataakkaan laajaa velkojen anteeksiantoa. Ei ainoastaan siksi, että se vähentäisi ihmimillisiä kärsimyksiä, vaan myös siksi, että sillä tavoin muistuttaisimme itsellemme, että ”velkojen maksaminen ei ole moraalisuuden olemus” (390).

Toinen vasemmiston superjulkkis, taloustieteilijä Thomas Piketty, kysyy Graeberilta: mitä *jubileen* jälkeen? Velkojen anteeksianto merkitsisi sitä, että ketjun viimeinen lenkki kärsisi tappiot. Kiitos nykyisen finanssijärjestelmän, Musta Pekka tuskin jäisi kaikkein rikkaimpien käsiin. Myös IMF ja Bundesbank kannattavat innokkaasti velkojen mitätöintiä, niin sanottua tukanleikkuuta, ja juuri siksi Piketty epäilee Graeberin vaatimusta.¹⁷

Ei silti ihme, että Graeberin teosta, joka sekä viihdyttää että sivistää lukijaansa, on ylistetty. Maurer kutsuu kirjaa luonnonhistorian ja taiteen kurioositeetteja esitteleväksi *Wunderkammeriksi* ja vertaa sen lukemista museovierailuun: kulttuurit, aikakaudet, teknologiat ja taiteet sijaitsevat luonnottoman lähellä toisiaan mutta selkeästi havainnollistettuina.¹⁸

Debt on vetävää luettavaa. Sitä ei malta laskea käsiistään. Mutta tarjoaako se kunnollista taloudellista ja poliittista analyysia velasta ja rahasta? Kirjan opetus kuuluu, että velka on laskennallisuuden ja rahan väristämä moraalinen ja poliittinen suhde, ”matematiikan ja väkivallan korruptoima lupaus” (391). Mutta miten raha pääsi turmelemaan ihmisten välisiä suhteita? Graeber on oikeassa sanoessaan, että velan historia on aina samalla rahan historia. Hän ei kuitenkaan liitä rahan historiaa tuotannon, teknologian, luokkasuhteiden ja markkinoiden kehitykseen vaan jäsentää sen melko mystisen periaatteen mukaisesti, kuten Beggs toteaa. Maailmanhistoria on heilahtelua metallirahan ja virtuaalisen luottorahan dominoimien kausien välillä. Mutta mistä ihmeestä tällainen vaihtelu johtuu?

Kaiken lisäksi Graeber selittää kapitalismin synnyn valtion ja väkivallan siivittämänä paluuna metallirahaan sekä korkoa tuottavaan lainaamiseen. Miten viime vuosisatojen uskomaton taloudellinen ja teknologinen kehitys

voidaan selittää rahajärjestelmän muutoksella? Entä alkoiko kokonainen uusi aikakausi maailmanhistoriassa tosiaan vuonna 1971, kun Nixon irrotti dollarin kultakanasta? Ymmärtääkseni syy Nixonin toimintaan oli siinä, että dollarin todellinen arvo oli paljon virallista vaihtokurssia alhaisempi – dollareiden vaihtaminen kultaan olisi ollut taloudellisesti järjetöntä.

Taloudellisena ilmiönä velan historia vaatii nähdäkseni uskottavaan arvo- ja rahateoriaan perustuvaa taloudellista ja poliittista analyysia. Graeberin velan historia on sen sijaan upeasti kerrottu, oppinut ja yksityiskohdiltaan rikas tarina, jolla on yksinkertainen moraalinen opetus: ”mitä hyvänsä järjestelmää, joka palauttaa maailman numeroihin, voidaan ylläpitää vain ase-in” (386). Kirja päättyy toteamukseen, että aidosti vapaat miehet ja naiset antaisivat toisilleen tahtomiaan lupauksia. Mutta kuinka moderni, äärimmäisen monimutkainen ja suunnattomasti luonnonvaroja käyttävä yhteiskunta voisi perustua yksilöiden mielensä mukaan solmimiin sopimuksiin? Oliko ennen (rahaa, valtiota, markkinoita ja byrokratiaa) tosiaan paremmin?

Politekonomisen (taloustieteellisen ja poliittisen) analyysin tehoon uskonut Marx kutsui rahan ja markkinoiden kehityshistoriaa jäljittävää *Pääomaansa* (1867) pelottavimmaksi heittoaseeksi, ”jolla porvareita on koskaan singottu”¹⁹. Ja Marxin teoriasta tuli historiaa mullistava materiaallinen voima.

Yksinkertaisten, ihmiskasvoisten taloudellisten suhteiden puolesta puhuva Graeber esittää provokatiivisesti, ettei kommunismilla ”ole mitään tekemistä tuotantovälineiden omistuksen kanssa” (95). Kommunismia on nimittäin kaikki se jakaminen ja luottamus, johon arkielämämme perustuu. Kommunismia on sekin, että kysyvälle neuvotaan tietä ja että tavallisesti toisten sanoihin voi luottaa. Ajatuksen ongelma on vain siinä, että ”vanhan Euroopan mahdit” tuskin vaivautuvat liittoutumaan ”pyhään ajojahtiin tätä aavetta vastaan”²⁰. Näille sopii varmasti ihan hyvin, että Puerta del Solin aukiolla telttaillessaan aktivistit neuvovat turisteja ihan ilmaiseksi ja ajattelevat elävänsä kommunismissa. Niinpä Graeberin kirja on poliittisen liikkeen käsissä todennäköisesti melko harmiton astalo.

Viitteet

- 1 Beggs 2012.
- 2 Ks. myös Graeberin puheenvuoro keskustelutarjassa Talks at Google: youtube.com/watch?v=CZIINXhGDcs.
- 3 Platon 1981, 331c3–10.
- 4 Ks. esim. Menger 2007, 258.
- 5 Ricardo 1937, 75.
- 6 Marx 1974, 82.
- 7 Marx 1986, 52; Marx 1974, 92; Marx 1979, 40.
- 8 Marx 1986, 34.
- 9 Marx 1979, 40.
- 10 Beggs 2012; Maurer 2013, 86.
- 11 Beggs 2012.
- 12 Maurer 2013, 80.
- 13 Chartalistisen rahateorian mukaan raha on valtion, ei markkinoiden spontaani luomus. Teoria juontaa juurensa Georg Friedrich Knappin teokseen *Staatliche Theorie des Geldes* (1905).
- 14 Entä esihistoriallinen ”äännetön vaihto” (*der stumme Tausch*)? Marxilainen taloustieteilijä Klaus Müller (2015, 123) yhdistää mykän vaihdon Marxin ”arvomudon” eli rahan kehityksen ensimmäiseen vaiheeseen, jossa tavaroiden vaihtosuhteet ovat kehittymättömien markkinoiden oloissa vielä satunnaisia. Heimot vaihtoivat satunnaisesti ylijäämiään jo kymmeniä tuhansia vuosia ennen säännönmukaista tavarantuotantoa ja rahaa – siis kauan ennen Mesopotamian ”velkaan perustuvaa ta-loutta”. 600-luvulla eaa. ensi kerran löyty kolikkoraha on – se on selvää – varsin myöhäinen vaihe rahan

- historiassa. Müller myös ihmettelee Graeberin arviota, jonka mukaan ”itse vaihdon periaate ilmaantui suurelta osin väkivallan seurauksena” (19). Eikö juuri väkivalta mitätöi vaihtoa?
- 15 Kuttner 2013.
- 16 Sama.
- 17 Graeber & Piketty 2014.
- 18 Maurer 2013, 87–88.
- 19 Marx kirjeessään Johann Philipp Beckerille 17.4.1867. Teoksessa Marx 1973, 541.
- 20 Marx & Engels 1998, 35.

Kirjallisuus

- Beggs, Mike, Debt. The First 500 Pages. *Jacobin*. No. 7–8, 2012. Verkossa: jacobinmag.com/2012/08/debt-the-first-500-pages/
- Graeber, David & Piketty, Thomas, Soak the Rich. An Exchange on Capital, Debt, and the Future. *The Baffler*. No. 25, 2014. Verkossa: thebaffler.com/odds-and-ends/soak-the-rich
- Kuttner, Robert, The Debt We Shouldn't Pay. *New York Review of Books* 9.5.2013. Verkossa: nybooks.com/articles/2013/05/09/debt-we-shouldnt-pay/
- Marx, Karl, *Briefe. Oktober 1864 bis Dezember 1867*. Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 31. Dietz, Berlin 1973.
- Marx, Karl, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. I osa* (Das Kapital. Band I. Kritik der politischen Ökonomie, 1867). Suom. O. V. Louhivuori, Tuure Lehén & Mauri Ryömä. Kansankulttuuri, Helsinki 1974.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Poliittisen taloustieteen arvostelua* (Zur Kritik der Politischen Ökonomie, 1859). Suom. Antero Tiusanen. Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 4. Edistys, Moskva 1979, 5–185.
- Marx, Karl, *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")* (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, 1939–1941). Osa 1. Suom. Antero Tiusanen. Progress, Moskva 1986.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Kommunistinen manifesti* (Manifest der Kommunistischen Partei, 1848/1890). Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa. Vastapaino, Tampere 1998.
- Maurer, Bill, David Graeber's Wunderkammer, Debt. The First 5000 Years. *Anthropological Forum*. Vol. 23, No. 1, 2013, 79–93,
- Menger, Karl, *Principles of Economics* (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871). Käänt. James Dingwall & Bert F. Hoselitz. Ludwig von Mises Institute, Auburn, Ala. 2007. Verkossa: mises.org/sites/default/files/Principles%20of%20Economics_5.pdf
- Müller, Klaus, *Geld. Von den Anfängen bis heute*. AHRIMAN, Freiburg 2015.
- Platon, *Valtio*. Suom. Marja Itkonen–Kaila. *Teokset IV*. Otava, Helsinki 1981.
- Ricardo, David, *Kansantalouden ja verotuksen periaatteet* (On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817). Suom. B. Tuunanen. WSOY, Porvoo 1937.

TERO TOIVANEN

Veloissa kuin tervanvetäjät

Velkaantumisen ja tervanpolton poliittinen ekologia 1800-luvun Kainuussa

Tervanpoltto muokkasi 1800-luvun Kainuusta kapitalistisen maailmantalouden rajaseudun ja sosio-ekologisen monokulttuurin. Kainuulaista tuotantoa, työvoimaa ja luontoa hallittiin Oulusta ohjatulla velkajärjestelmällä. Velkakierre yhdessä veronmaksupakon kanssa ohjasi talonpojat ”maansyöväksi” osoittautuneeseen intensiiviseen tervanpoltoon. Kun tervavelkaantuminen kytkeytyi isojaon jälkeiseen uuteen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, muuttuivat myös maakunnan omistus- ja valtasuhteet nopeasti.

”Petäjänsyöjäkansa ikään kuin sikisi ja syntyi tervassa, ui ja eli tervassa, kuoli tervaankin kuin kärpänen.” – Ilmari Kianto

Suomalaisen tervantuotannon historia kuvataan usein varhaismodernina menestystarinana. Eurooppalaisten merivaltojen tervankysyntä kytki syrjäisen pohjoisen maankamaran osaksi modernia maailmantaloutta. Eristäytyneen maan talous avautui vaurastumiselle Suomen ensimmäisen massavientituotteen avulla. Tervantuotannon myötä alettiin ymmärtää paremmin myös mittavien metsävarojen kansantaloudellinen hyöty, mikä puolestaan loi pohjaa metsäteollisuuden myöhemmälle menestystarinalle. Suomeen syntyi tarmokas tervakauppa käyvä porvaristo, eikä tervan hyödyistä jäänyt paitsi maaseutuväestökään, jonka käsiin eksyi rahaa ja kulutustuotteita kuten sokeria, kahvia ja tupakkaa. Sanalla sanoen terva teki Suomesta ”mustan kullan maan”.¹

Syvempi historiallinen tarkastelu kertoo huomattavasti ristiriitaisemman tarinan mustasta kullasta. Eriytyisen kiinnostava yhteiskuntahistoriallinen tarkastelukohta on myöhäisen tervatalouden kehitys 1800-luvun Kainuussa. Tervanpoltto levisi 1700-luvun lopussa ryminällä Kainuun otolliselle vesistöalueelle ja mullisti syvällisesti kainuulaisyhteisöjen elämän. Kainuusta muovautui maailman tervantuotannon viimeinen nurkkaus, yhtä vientitavaraa tuottava monokulttuuri, maailmantalouden sosio-ekologinen rajaseutu. Kainuulaisen tervantuotannon, työvoiman ja resurssien hallinnan välineiksi kehittyivät Oulun tervaporvareiden ja Kainuun tervatalonpoikien väliset velkasuhteet.

Velan yhteiskuntahistoriallinen tarkastelu on viime vuosina saanut osakseen lisääntyvää huomiota, paljolti myös siksi, että velka on erityisesti vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen alettu mieltää nykykapitalismin keskeiseksi ongelmaksi. Siksi myös sen historia on tunnettava. Velka onkin tulkittu järjestäytyneitä ihmisyhteiskuntia muovanneeksi pääasialliseksi liikuttajaksi tai kapitalistisen kehityksen alullepanijaksi, eräänlaiseksi pääoman *primus motoriksi*.²

Historiallisena selityksenä nämä ovat tietysti yksipuolisia näkökantoja. Velkaa tulisikin tarkastella suhteessa muihin kapitalismille olennaisiin kehitystekijöihin kuten maailmantalouden laajentumiseen, omistussuhteiden muutokseen tai kapitalismin taipumukseen riistää luontoa. Historiallisessa tulkinnassa olisi jätettävä jonkinlainen, kenties merkittäväkin rooli myös toimijuuksille, jotka kyseenalaistavat velan kaltaiset valtasuhteet joko asettumalla niitä vastaan tai vain valitsemalla toisin kuin miten velan määrittämässä elämässä oletettaisiin tehtävän.³

Tervanpoltto oli kainuulaiselle väestölle ja luonnolle pääasiassa ennemmin kirous kuin pelastus. Tervatalonpoikien velkaantuminen pakotti raskaaseen ja surkeasti palkattuun työhön. Samalla se myös sai toimimaan ja ajattelemaan toisin: luonto ei ollut enää olemassa yhteisöä vaan rahan hankintaa varten ja yhteisö puolestaan tervanpoltoa varten. Todellinen yhteiskunnallinen liikuttaja velkaantumisesta tuli, kun se kytkeytyi osaksi laajempia omistus- ja valtasuhteiden muutoksia.

Maailmantalouden rajaseutu ja velkajärjestelmä

Euroopan merivallat, etunenässä Hollanti ja Englanti, tarvitsivat 1600-luvulta alkaen kauppa- ja sotalaivojensa runkojen ja köysistöjen kyllästämiseen tervaa. Puutuotteiden kysynnässä niiden huomio kääntyi Pohjoismaiden mittaviin metsävaroihin. Euroopan keskustalouksia lähimpänä sijainnut Norja erikoistui tuottamaan vaivalloisesti kuljetettavaa puutavaraa. Kun Ruotsi puolestaan nojasi viennissään erityisesti malmivaroihinsa, tuli pohjoisen suurvallan itäisen osan tehtäväksi tervantuotanto. Syrjäisen sijaintinsa vuoksi Suomesta ei kannattanut kuljettaa raskasta raakapuutavaraa, mutta metsävaroja kannatti hyödyntää pidemmälle vietyjen jalostustuotteiden kuten tervan valmistamiseen.⁴

Suomen tervantuotannon painopiste oli pitkään Etelä-Suomessa ja erityisesti Viipurin tervasataman takametsissä, Savossa ja Karjalassa. Suuren Pohjan sodan ja vuoden 1721 Uudenkaupungin rauhan jälkeen Viipuri kuitenkin siirtyi Venäjälle ja tervayhteys Itämerelle katkesi.⁵ Tervantuotanto siirtyi Pohjanmaalle, ja tervasatamiksi kohosivat Pohjanlahden kaupungit, etunenässä Kokkola ja Oulu. Pohjoinen tervantuotanto puhkesi kukoistukseensa, kun Pohjanlahden kauppapakko purettiin vuonna 1765, minkä jälkeen tervakaupunkien kauppahuoneet pystyivät käymään kauppaa suoraan Euroopan satamiin ilman Tukholman sääntelyä.⁶

Pian tervantuotannon oli kuitenkin tunkeuduttava Pohjanlahden rannikolta sisämaahan. Tervanpolto oli ehdyttänyt rannikon metsävarat, ja Pohjanmaalla erikoistuttiin laivanrakennukseen ja sahateollisuuteen. Metsien arvon noustessa ja sahateollisuuden kehittyessä tuli rannikolla sahatun puutavaran vienti kannattavaksi.⁷ Pohjois-Suomen maantiedettä määrittä tavarantoimituksen arvo suhteessa sen painoon. Rannikolla keskityttiin sahaukseen, sisämaasta alkoi tervantuotantoalue ja kaikkein kauimpana idässä vesireittien ulottumattomissa harjoitettiin kaskiviljelyä ja viinanpoltoa.⁸

Runsaiden mäntymetsien, halvan työvoiman ja itärajalle ulottuvan Oulujärven vesistön vuoksi Kainuu soveltui erinomaisesti tervantuotantoalueeksi. Tervatalous oli työvoimavaltaista, alkeellista kemianteollisuutta, eikä sen käynnistäminen vaatinut isoja pääomia. Siksi sitä oli mahdollista perustaa myös syrjäiseen Kainuuseen.⁹ 1800-luvun mittaan Kainuun tervan tuotantomäärät kasvoivat voimakkaasti. Vuosisadan alussa Kainuun tuotanto oli kohonnut jo 10 000 tynnyriin, ja tervatalouden viimeisinä huippuvuosina 1900-luvun vaihteessa Kainuu tuotti kaksi kolmasosaa Suomen tervasta: 80 000 vuosittaisesta tervatynnyristä 50 000 tuotettiin Kainuussa. Pian tämän jälkeen tuotanto kuitenkin romahti nopeasti, ja vuonna 1904 Kainuussa tuotettiin enää reilut 17 000 tynnyriä.

Tervantuotanto muovasi Kainuusta kapitalistisen maailmanjärjestelmän rajaseudun (*frontier*). Ovatpa historialliset rajaseudut sijainneet millä mantereella tahansa, niille on ollut tyypillistä kaupunkien ja ympäröivän maa-

seudun välille kehittynyt valtasuhde. Kaupungit olivat ympäröivän maaseudun tuotantoa ja yhteiskunnallisia suhteita järjestäviä keskuksia. Eräs klassinen rajaseudun hallintatyökalu on ollut maaseudun tuottajien tekeminen riippuvaiseksi kaupungista saatavasta luotosta¹¹. Näin hallittiin myös Kainuuta.

Ouluun kehittyi erityinen majamieslaitokseksi kutsuttu velkajärjestelmä. Kun Kainuun tervatalonpojat saapuivat sinne viikon soutuamatkan jälkeen täysin tervalasteineen, he hakeutuivat tutun kauppahuoneen majoitettaviksi. Kauppahuoneen kortteereissa tervansoutajille tarjottiin yösiä, ruokaa ja viinaa. Tervalasti varastoitiin kauppahuoneiden yhteiseen tervahoviin, missä myös määriteltiin tervan laatu ja lopullinen hinta. Mikäli lakipykälä olisi noudatettu, terva olisi pitänyt myydä vapaasti kaupungin torilla. Majoituksen ja kestityksen välityksellä porvarit kuitenkin kytkivät tervatalonpojat yksinoikeudelliseen alustalaissuhteeseen.¹²

Tervalastin arvioimisen jälkeen tervatalonpojat saivat porvarilta käteistä ja elintarvikkeita, erityisesti viljaa, suolaa ja kahvia. Elintarvikkeet annettiin usein ennakkomaksuina seuraavan vuoden tervasaatavia vastaan. Tervan maailmanmarkkinahinnat vaihtelivat rajusti, mikä teki tervahankkeista hyvin epävarmoja. Mikäli tervan hinta oli tervahovissa alhainen, kävi usein niin, että talonpojan tervalastista saamat tulot eivät riittäneet kattamaan menoja ja entisiä velkoja. Oli otettava velkaa velan päälle ja ajauduttiin velkakierteeseen. Paremmann hinnan vuosina saatettiin velkoja toki maksaa takaisin. Tervaporvarit kirjasioivat velat tarkasti kauppahuoneiden tili-kirjoihin, tervakontrahteihin. Kuvaavaa on, että tervansoutajien parissa kontrahtia kutsuttiin ”kirouksen asiakirjaksi”¹³. Toisaalta isot kauppahuoneet olivat tervantuottajille turvallisempia kauppakumppaneita kuin tervahovin liepeillä pyörineet keinottelijat¹⁴. Tervakaupan alkutai-paleella velkaantuminen oli myös kohtuullista. Luottoa tarvittiin jo senkin vuoksi, että tervantuotantoprosessi oli niin pitkäkestoinen. Kainuun talonpojat kykenivät toimittamaan yhdestä kahteen tervalastia vuodessa. Luotto toimi suhdanteen tasoittajana. Sillä elettiin talven yli.¹⁵

Kauppahuoneet olivat suomalaisen talouden mah-titekijöitä Pohjanlahden kauppapakon purkamista seuranneet sata vuotta, 1760-luvulta 1860-luvulle. Tuolloin valtiolliset instituutiot ja uudet osakeyhtiöt alkoivat määrittää talouskehitystä. Kauppahuoneiden vaurastuminen perustui edulliseen välittäjäasemaan, tervan viettiin ja tuontitavaroiden kauppaan. Majamieslaitos oli kuitenkin tervaporvareiden aseman perusta. Ilman sitä ei olisi ollut kuuliaisaa tervatalonpoikia eikä siten edullista tervaakaan.¹⁶ Järjestely hyödytti kauppahuoneita alusta alkaen. Velkaantuneille talonpojille pystyi maksamaan heikommin kuin velattomille.¹⁷

Järjestelmän avulla porvarit kykenivät ennakoimaan suhteellisen tarkasti, millaisen määrän tervaa he saivat seuraavana vuonna. Luotto mahdollisti kokonaisen tervantuottajaverkoston omaisuuksien tilastoinnin ja kontrolloinnin. 1900-luvun vaihteessa Oulun tervaporvareilla oli arvioiden mukaan yli kaksituhatta velallista

”Tervanpoltosta tuli laillistettua velkaorjuutta.”

tervantuottajaa. Verkoston välityksellä myöhemmin metsäyhtiöiksi muuntuneet kauppahuoneet ulottivat käntensä syvälle Kainuun metsäresursseihin.¹⁸ Vielä Ruotsin vallan loppupuolella valtio pyrki kuitenkin lopettamaan majamieslaitoksen ja kieltämään luotonannon talonpojille. Järjestelmän katsottiin haittaavan talonpoikaista elinkeinon harjoittamista. Samalla se velkaannutti ja alkoholisoi talonpojat sekä näivetti muuta tervakaupungin torikauppaa. Majamieslaitoksen ylläpidosta jaettiin myös tuomioita, mutta kauppahuoneiden mahdista kertoo, että tuomioilla ei ollut mitään vaikutusta porvarien toimintaan.¹⁹

Tervakontrahteihin oli jo Ruotsin vallan aikana kuulunut takuut tai pantti, usein perintötila. 1800-luvun puolivälissä tervaporvarit alkoivat kuitenkin periä lainoistaan myös korkoa. Maksuvaikeudet alkoivat yleistyä. Tämä sattui muutenkin huonoon aikaan, sillä Kainuu kärsi useista pahoista peräkkäisistä katovuosista. Isojakoa oltiin vasta toimittamassa, ja uusia jyvitettyjä maita pantattiin avokätisesti velkojen pantiksi. Myöhäisen isojaon seurauksena myös käsitys yksityisomaisuudesta syntyi Kainuussa viiveellä. Useinkaan talonpojat eivät tienneet metsien todellista arvoa, joka kohosi nopeasti kehittyvän sahatteollisuuden vuoksi. Oulusta velkaa sai edelleen helposti, mutta lainaehdot pidettiin tiukkoina.²⁰ Paikallishistorioitsijan termin tervanpoltosta tuli ”laillistettua velkaorjuutta”²¹. Velkaperinnässä kainuulaista maanomistusta alkoi siirtyä porvareiden haltuun. Kainuussa

tapahtui lukuisia tervaveloista johtuneita, kansan keskuudessa ”ryöstöiksi” kutsuttuja ulosottoja vuosittain.²² Kauppahuoneiden hyväksi on kuitenkin sanottava, että suinkaan kaikki tervavelkaantuneet tilat eivät päätyneet tervaporvareiden käsiin, ja usein lainoille annettiin myös lykkäystä²³. Kajaanin seudulla tervavelkaantumista havainnoinut *Päivälehd*en toimittaja Kalle Kajander kuitenkin tiivistä Oulun ja kainuulaistalonpoikien välisen valta-asetelman seuraavasti: ”Oululainen imee lopulta koko talon tervoineen päivineen niin kuin puutiainen.”²⁴

Kuinka ihminen ja luonto laitetaan töihin

Tervatalous oli kauppakapitalismia puhtaimmillaan. Toisin kuin teollisen kapitalistin, tervaporvarin ei tarvinnut osallistua vaivalloiseen tuotannon tekniseen järjestämiseen millään tavalla. Ei tarvinnut investoida koneisiin, laitteisiin tai tehdashalleihin. Eivät vaivanneet huoltotyöt, saati saman katon alle järjestäytyneet arvaamaton työvoima. Pelkkä tavaran välittäminen ulkomaille riitti, sillä tervantalonpojat, alkeellisen kemianteollisuuden hajautetut yksityisyritykset, organisoivat itsenäisesti koko tuotantoketjun velan pakottamassa alustalaisuhteessa. Tervaporvarin odotellessa lopputuotetta tuotannon, tuotekehittelyn ja kuljetuksen järjestäminen jäi kainuulaisten huoleksi.

Järjestämistä tervantuotannossa olikin. Tervanvalmistusprosessi kesti jopa viidestä kuuteen vuotta. Tervaksiksi sopivien mäntyjen rungot oli ensin kolottava use-

ampana vuonna peräkkäin, jotta niihin kehittyisi mahdollisimman paljon pihkaa. Koloamisen jälkeen puut kaadettiin, pilkottiin ja pinottiin tervahaudaksi. Haudan polttamisen ja tervan valuttamisen jälkeen tervatynnyrit pyöriteltiin hevosten perässä vesistöjen varsille, missä ne lastattiin tervaveneisiin, paltamoihin. Tämän jälkeen alkoi Kainuun tervansoutajien usein noin kolme viikkoa kestänyt edestakainen matka Ouluun. Tervanpoltto oli arvatenkin rankkaa työtä. Työtä tehtiin havumetsien helteessä, neljänkymmenen asteen pakkasessa ja järvien myrskyissä. Työ ei ollut vain fyysisesti raskasta vaan myös vakavasti terveydelle haitallista. Tervahaudanpoltto aiheutti häikämyrkytyksen vaaran, tervansoutajia hukkuu Oulujärven selkien myrskyihin ja kallisarvoiset tervatynnyrit kolisivat palasiksi koskien tai rantamien kiville.²⁵ Kuin pisteenä i:n päälle tervansoutajat saivat pelätä myös Oulujärvellä tervalasteja ja soutajien omaisuutta vaanineita järvirosvoja, Kiveksen rosvoina tunnettuja Kainuun piraatteja²⁶.

Tervatalous vaati kainuulaisilta kollektiivisia ponnisteluita. Tuotantoon osallistuivat kaikki, myös naiset ja lapset. Koko yhteisö mobilisoitiin ”tervanräikkäykseen”. Terva läpäisi kainuulaisten arjen vuodenaajasta riippumatta. Talvella kolottiin männyt ja valmistettiin tynnyrit, kesällä poltettiin hauta ja soudettiin Ouluun. Tervantuotantoon kehittyi tehokas työnjako, ja useassa tehtävässä erikoistuttiin. Esimerkiksi parhaat tervaveneet tehtiin Hyrynsalmella, Oulujoen koskenlaskijat laskivat raskaat paltamot läpi koskien ja tervahaudan poltosta vastasi hautamestari eli ”tervakuningas” tai ”poltojumala”. Tervakulttuuri kukoisti soutuamatkojen myrskynsuojissa, Oulujärven niemenpoukamien taloissa tai rannoilla, joihin enimmillään sadat tervamatkalaiset juutuivat myrskyä pidättelemään, seurustelemaan, lauleskelemaan ja rypiskelemään.²⁷

Intensiivinen tervatalous ei laittanut lujille vain maakunnan työvoimaa vaan myös luonnon. Kuten maailmanjärjestelmäanalyyseissä on korostettu, historiallisille rajaseuduille on tyyppillistä niiden kehittyminen sosio-ekologiseksi *monokulttuureiksi*. Tuotannon keskittyessä yhteen raaka-aineeseen tai tavaraan rajaseudun elinkeinot yksipuolistuvat, millä on negatiivisia ekologisia ja sosiaalisia seurauksia. Immanuel Wallersteinin termein rajaseutu pelkistyy tuottamaan maailmantalouden keskuksille ”matalan arvon hyödykkeitä”²⁸. Vaikka tuotettu tavara on maailmantalouden toiminnalle ja liikkeelle elintärkeää, rajaseudun työvoima on heikosti palkattua ja ankarasti kulutettua. Samalla luonnon resursseja riistetään kuin ne olisivat ilmaisia. Kainuussa tervantuottajien palkat olivat puolet siitä, mitä heidän kollegoillaan Pohjois-Amerikassa, ja reilusti heikommat kuin palkat muun Suomen maataloustöissä. Tervaksi poltetut metsät taas eivät maksaneet tervaporvareille käytännössä mitään.²⁹

Terva kytki siis Kainuun maailmantalouden lisäksi myös osaksi kapitalistista maailmanekologiaa (*world-ecology*). Haltuunotetun rajaseudun työvoima ja luonto muuntuivat palvelemaan Euroopan keskusvaltojen eh-

doilla pyörivää maailmantaloutta ja pääoman kasautumista.³⁰ Kainuulainen luonto – sisältäen myös inhimillisen luonnon – laitettiin työskentelemään kapitalismille. Tervanpoltto turmeli metsiä raskaasti. Tervaspuina käytettiin keskikokoista, kasvavaa puustoa, jota olisi tarvittu metsien uudistumiseen. Metsäalueet hakattiin kerralla aukeiksi ja männyistä käytettiin vain niiden noin kolmen metrin korkeudelle ulottuva kolottu tyviosa. Yhden tervatynnyrillisen (125 litraa) valmistamiseen tarvittiin noin 40–60 keskikokoista mäntyä, eli yhden talonpojan noin 40 tynnyrin vuosituotanto vaati hyvinkin 2000 kaadettua mäntyä.³¹ Aikalaiset näkivät, että kyse oli valtavasta tuhlauksesta. Esimerkiksi 1800-luvun puolivälin insinööritietous pyrki vaikuttamaan tervantuotannon jalostusasteen kohottamiseen suosittelemalla muun muassa käytettäväksi tervauuneja hautojen sijaan, sivutuotteiden tehokkaampaa haltuunottoa ja tervan jatkojalostusta. Tervasta olisi pitänyt tehdä ”sivistyneempi” elinkeino käyttämällä raaka-aineena runkojen sijasta juuria, kantoja ja oksia.³² Näille esityksille ei löytynyt toteuttajia.

Kalle Kajander nimesi kainuulaisten pääelinkeinoiksi ”metsänhaaskauksen”: tervanpoltto ei ollut elinkeino vaan ”riippuvuuskierte”³³. Metsiä kulutettiin niin, että paikoitellen puuta ei riittänyt edes päreeksi asti. Kajander kuvasi, kuinka kainuulaiset

”penkovat tervahautojaan vaan niin kuin myyrä pesäänsä, joka heikolla näkövoimallaan ei käsitä mitään siitä, mitä auringon alla tapahtuu, ovat iloissaan jos hauta ’luottaa’ hyvästi ja tyytyvät siihen, mitä porvarilta saavat [...] he polttavat tervaa vaan, koska se on niin kuin heidän luontoonsa mennyt. Eivätkä he moiti tervanpoltoa, mutta sitä he valittavat, että *metsä loppuu ja heillä on velkaa*.”³⁴

Metsien polttaminen viimeiseen kantoon oli Kainuun talonpoikien ”tehokkuusajattelua”³⁵. Se ei kuitenkaan johdunut niinkään talonpoikien välinpitämättömyydestä tai itsekkyydestä, vaan ”tehokkuus” kumpusi velkasuhteen muodostamista pakoista. Kainuussa oli iät ja ajat haaskattu metsää kaskenpoltossa, ja ainainen lämmityspuun tarve kulutti sekini metsiä voimallisesti, mutta intensiivisen tervatalouden aikana metsän käyttöön ujuttautui uudenlainen rationaliteetti. Tervanpoltoon käytetty työaika, tuotantomäärät ja tervan hinta alkoivat määrittää kainuulaisten tervatalonpojan käsitystä Kainuun metsistä. Omavaraistalouden näkökulmasta muutos oli radikaali: talonpojat alkoivat tuottaa tavaraa, joka ei ollut lähtökohtaisesti tarkoitettu henkilökohtaiseen käyttöön vaan rahan hankintaan.

Kainuun elinkeinotilanne oli varsin yksipuolinen muuhun Suomeen verrattuna. Esimerkiksi Pohjanmaalla tervanpoltto säilyi sivuelinkeinona maanviljelyn, laivanrakennuksen ja sahauksen rinnalla. Tervantuotanto sopi siellä vuodenaikaiseen maataloustöiden rytmiin, ja vain viidennes kokonaistyöajasta osui kesälle. Lisäksi tervankuljetus voitiin hoitaa talvella rekiteitse.³⁶ Muun Suomen tervarytmitystä ei voi kuitenkaan soveltaa Kainuuseen, sillä maakunnan elinkeinot olivat alkujaankin

kehittymättömiä jo ilmastollisista syistä, ja tervanpoltto syrjäytti myös kaskitaloutta. Väestö nojasikin ostamalla tai velaksi hankittuun viljaan. Tämä teki kainuulaisista erittäin haavoittuvia tervan maailmanmarkkinahintojen vaihteluille. Kuin historian oikuista tervan hinta oli alhaisin juuri katovuosien aikana, kun taas viljan hinta nousi silloin voimakkaasti. Vuonna 1860 ruistynnyrin sai yhdellä tervatynnyrillä, mutta nälkävuonna 1867 tervan hinta putosi rajusti ja yhden ruistynnyrin hankkimiseen tarvittiin yhtäkkiä neljä tynnyriä tervaa.³⁷ Katastrofin vuodet 1867–68 iskivät pahasti Kainuuseen: kaksi kolmasosaa kainuulaisista sairasti kulkutauteja ja kuolleisuus nousi lähelle maan huippulukemia, tilapäisesti erittäin korkeaksi, kun pahimmillaan Sotkamossa kuoli jopa joka seitsemäs asukas.³⁸

Oppineisto piti Kainuun ekologista ja sosiaalista tilaa hälyttävänä ja kiiruhti siksi isojakoa. Maakunnassa vuonna 1839 matkustanut Elias Lönnrot kutsui tervanpolttoa ”maansyöväksi”, joka ”tekee kerrassaan lopun metsistä, ehkäisee maanviljelystä ja karjanhoitoa, ylläpitää rahvaan laiskuutta ja pidättää sitä kaikenlaisesta muusta teollisuuden harjoittamisesta”³⁹. Suomen metsien tilaa 1850-luvun lopussa tutkimaan lähetetty saksalainen vapaaherra Edmund von Borg moitti sekä metsän haaskaamista että tervaporvarien velkakauppaa ja totesi, että metsänhoidon ja hyvinvoinnin näkökulmasta tervanpoltto olisi ”tuiki hyljättävä”⁴⁰. Metsän käytön historiallista kehitystä tulkittiin niin, että siellä missä isojakoa oli toimitettu, oli myös tervanpoltto saatu kuriin. Pohjanmaan osaltahan tämä oli toiminut kuvaavasti: tervatalous siirtyi kuin isojakoa karkuun kohti jakamatonta Kainuuta⁴¹.

Metsän yhteisomistusta oli Suomessa pidetty järkevän ja säästeliään metsänkäytön esteenä jo 1600-luvulla⁴². Metsän haaskaus nähtiin yleisesti yhteismaan ongelmana⁴³. Metsiä kaadettiin surutta niin kauan kun kukaan ei tuntenut niistä omakohtaista vastuuta⁴⁴. Isojaon seurauksena Kainuunkin metsät lopulta jaettiin talollisten yksityisiin metsiin ja kruunun metsiin, ja tervanpoltto kiellettiin kruunun metsissä. Isojakoa ei kuitenkaan kyennyt hillitsemään metsän haaskausta Kainuussa. Kaiken lisäksi kun senaatin asetus isojaosta lopulta varmistui, polttivat kainuulaiset ”tehokkuusajattelun” mukaisesti metsiä kuin viimeistä päivää. Tervanpoltto laajeni isojaon jälkeenkin, ja Kainuun tervanpolttoa suitsi isojaon sijasta pikemminkin metsän arvonnousu ja siirtyminen sahateollisuuteen.⁴⁶

Isojakoa oli sen sijaan omiaan kasvattamaan luokkeroja kainuulaisten välillä. Jotkut talolliset onnistuivat vaurastumaan tervanpoltolla; erityisesti korkean hinnan vuosina velkoja maksettiin takaisinkin. Hyvän hinnan tervoistaan ennen kato- ja nälkävuosia saaneet varakkaimmat talolliset olivat myös valmiimpia kohtaamaan pulan ja taudit. On myös syytä huomata, että heikosta tuotosta huolimatta tervanpoltto takasi tilallisille töitä ja mahdollisuuden edes jonkinlaiseen toimeentuloon, mutta tilattomiksi jääneet olivat sen sijaan auttamattomasti toista maata. Heille ei jäänyt edes tervanpoltto-oi-

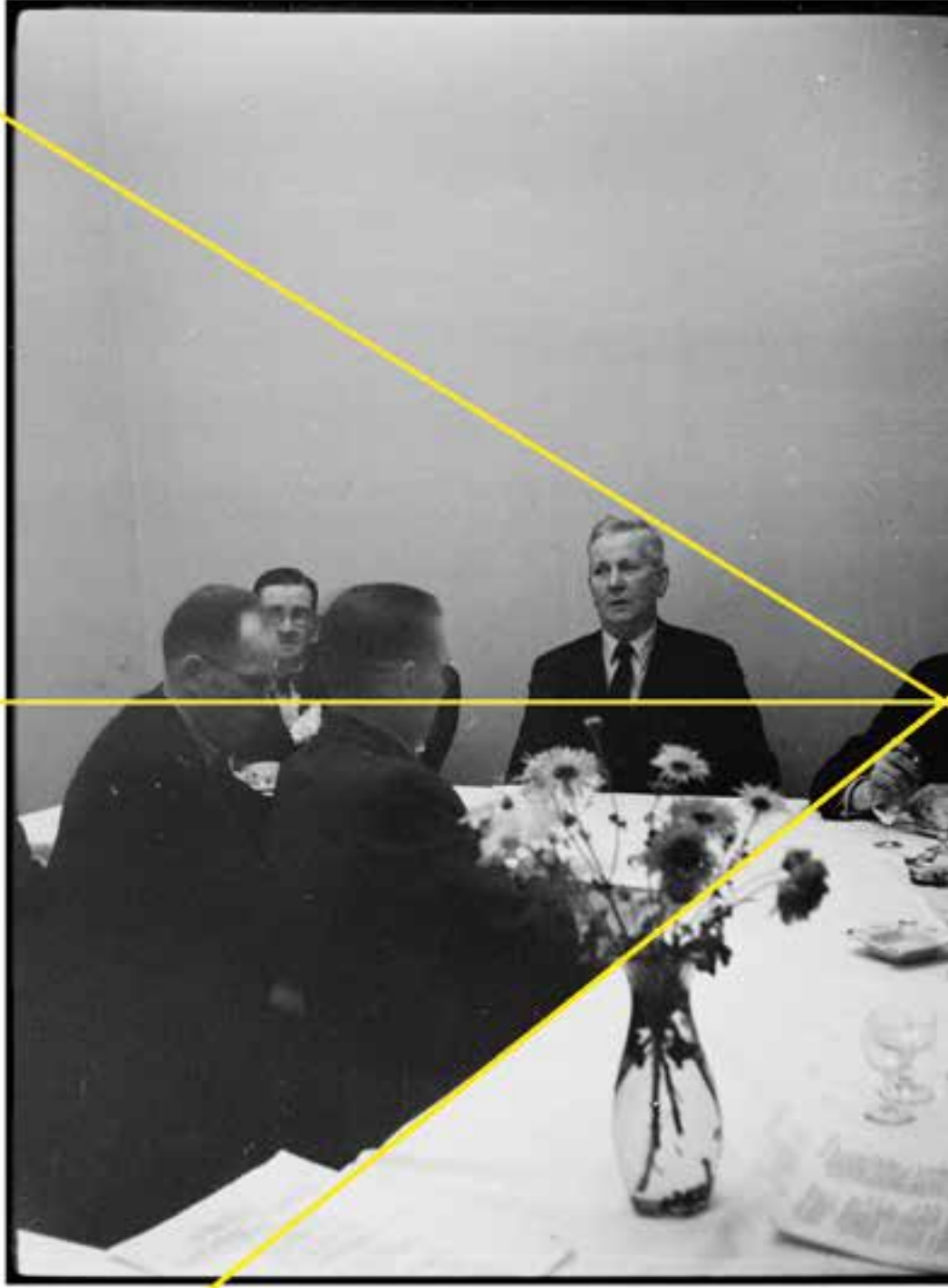
keutta, vaan kohtalona oli talosta taloon kierteleminen, töiden kysely ja kerjuu.⁴⁷ Metsän käyttöä alettiin valvoa huomattavasti tarkemmin isojaon jälkeen. Osa kainuulaisista tilallisista ja tilattomista kuitenkin niskuroi ja jatkoi tukkien ja tervaspuiden ottamista kruunun mailta, mistä seurasi rangaistuksia ja takavarikkoja.⁴⁸ Toisaalta valtio ei pyrkinytkään lopulta tukahduttamaan tervanpolttoa vaan antoi kainuulaisten ostaa ja usein myös ottaa metsistä tervaspuuta. Se katsoi, että kun metsiä alettaisiin lopulta hoitaa hyvin, niistä riittäisi sopivaa puuainesta myös tervanpolttajille.⁴⁹

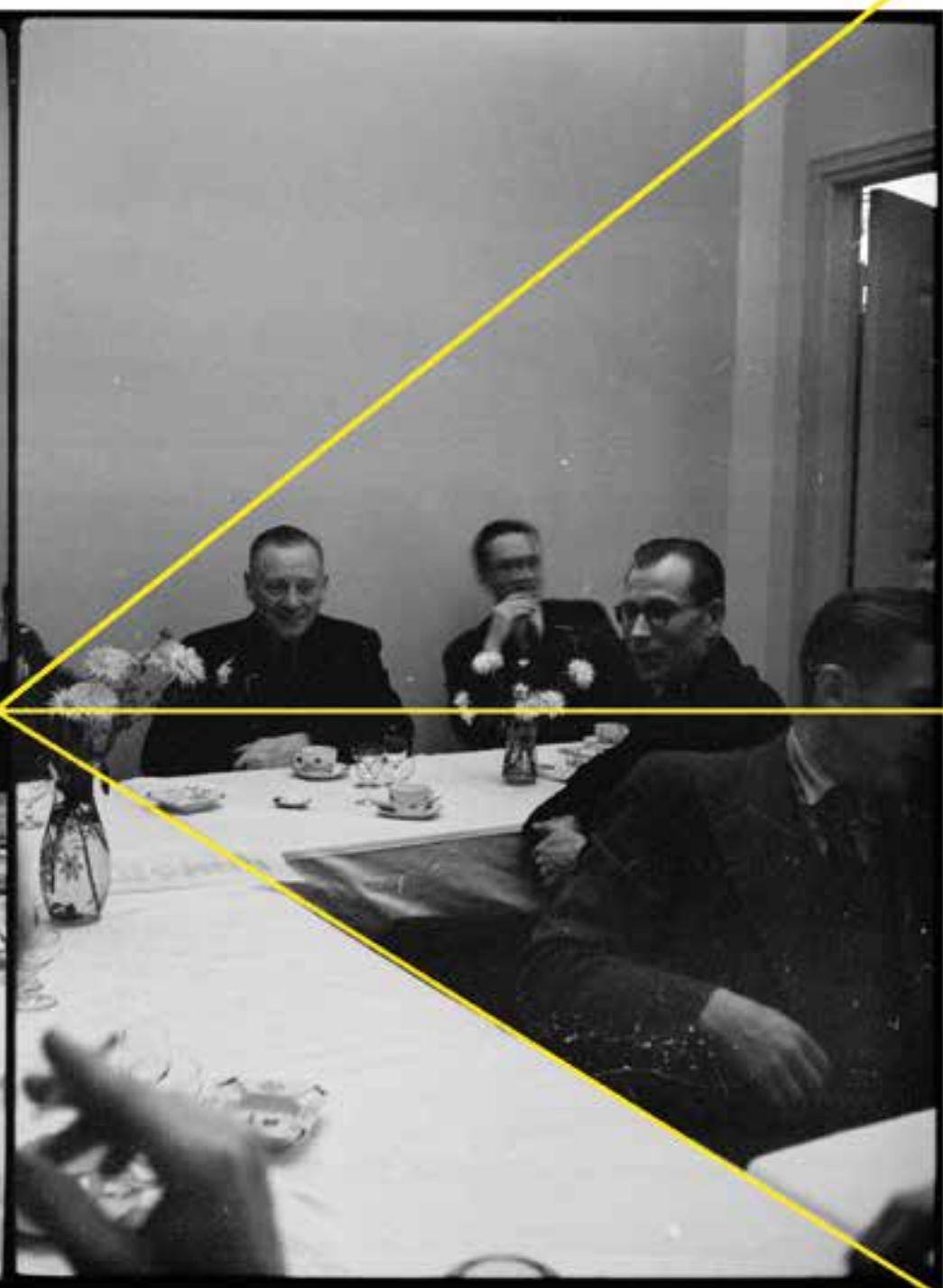
Valtasuhteet muuttuivat vielä merkittävämmiin vasta isojaon jälkeen. 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä, tervatalouden ehtymisen ja voimistuvan metsätalouden välisessä murroksessa, Kainuussa vietettiin metsäomistumuutosten ”hulluja vuosia”. Kun uutta sahateollisuutta alkoi syntyä 1800-luvun puolivälissä Pohjanlahden rannikolle ja hieman myöhemmin myös Kajaaniin, oli vain ajan kysymys, milloin metsien arvo kohoaisi myös Kainuussa. Isojaon jälkeisen vapaan kilpailun vallitessa huomattavia maa-aloja siirtyi nopeassa tahdissa omistajilta toisille. Kun tervatalous hiljalleen ehtyi eikä kitsas maaperä tuntunut sopivan maanviljelyyn ja korvaamaan tervatalouden menetettyjä tuloja, talonpojat myivät maata tietämättä sen todellista arvoa. Vuosikymmenten mittaisella tervakaupalla kauppahuoneet olivat luoneet alkupääoman metsänostoilta, tilastoinet velkasuhteissa elävien talonpoikien omistukset ja rakentaneet ostoorganisaatiotaan, jollaista ei muodostunut minnekään muualle Pohjois-Suomeen. Kun puutavarayhtiöt omistivat Kainuusta vuonna 1885 10 tilaa ja 813 hehtaaria metsää, vuonna 1900 ne omistivat jo 27 tilaa ja 18 352 hehtaaria ja vuonna 1915 huimat 665 tilaa 260 721 hehtaaria.⁵⁰

Metsähankintojen keskellä lehtimies Kajanderin kuvaukset puutavarayhtiöistä olivat hänelle tyypilliseen tapaan varsin kyynisiä. Metsäyhtiöiden vallan kasvua tarkastelleessa pamfletissaan hän kirjoitti: ”meillä on metsiämme vastaan julistettu säännöllinen, täydellisesti järjestetty sota, jossa hyökkäysarmeijan johtavina kenraaleina ovat etupäässä sahayhtiöt”⁵¹. Kajanderia vihasutti ”metsänraiskauksen” ohella ”yhteisen” ja ”perityn” metsävarallisuuden valuminen harvojen käsiin. Kajander ei kuitenkaan ollut kieltämässä metsäteollisuutta vaan agittoi metsien hyödyntämistä yhteiseksi hyväksi ja puhui vankemman metsänhoidon puolesta.

Koko seutu veloissa

Miksi kainuulaiset sitten jatkoivat tervanpolttoa, vaikka se ajoi heidät velkariippuvuuteen ja tuhosi metsät ympäriltä? Koska 1800-luvulla veroista ei enää selvinnyt luontaistuotteilla, vaan ne oli maksettava rahassa. Ja modernin pankkijärjestelmän puuttuessa rahaa sai vain Oulun tervaporvareilta.⁵² Talouden ulkopuolisella voimalla, siis verotuksella, oli siten ehkä ratkaiseva rooli siinä, että Kainuun tervatalous pysyi ylipäätänsä käynnissä. Kainuun talonpojat tunsivat mahanpohjaansa

”Kuhmolaiset joutuivat lainaamaan tai ostamaan miltei vuosittain takaisin Kajaanin makasiineihin luovuttamaansa viljaa.”

myöten, ettei tervalla vaurastu. Tervaa poltettiinkin lähes yksinomaan rahan saamiseksi veroihin ja ostotavaroihin. Kainuulaisen kauppakapitalismin dynamiikka ei noussut niinkään talonpoikien haluista tai yritteliäisyydestä vaan kaupungista, tervaporvareiden vaurastumismotiiveista. Kainuun työvoiman ja metsien riistäminen palveli toisaalta myös valtiota. Terva takasi sille kohtuullisen kauppataseen ja suhteellisen tasaiset verotulot. Valtiolla ja tervaporvareilla oli siis tervatalouden jatkumisessa yhte-neväisiä intressejä.⁵³ Kuitenkin valtion panostukset maakuntaan olivat minimaaliset. Muutamia hätäaputoimia perattuja koskia ja tienpohjia lukuun ottamatta valtio näkyi Kainuussa väestön näkökulmasta lähinnä ottajana, tuomarina ja pamppuna.

Tervavelkaantuminen oli kuitenkin vain kainuulaisen rahatalouden rajun muutoksen jäävuoren huippu. Velkatalous syveni maakunnassa muutenkin 1800-luvulla. Pelkistä veroista olisi ehkä selvittykin, mutta ne muodostivat ainoastaan osan maksutaakasta. Antero Heikkisen mestarillinen 1800-luvun kuhmolaisen kyläyhteisön kehitystä seuraava mikrohistoriallinen *Kirveskansa*-trilogia kertoo pysäyttävästi, kuinka Kainuussa velkaannuttiin yhtä aikaa useampaan suuntaan: kruunulle, kirkonmiehille, kyläpiirille, kauppaan ja Ouluun. Ei ollut tavatonta, että kun toisella kädellä maksettiin veroja kruunulle, täytyi toisella kädellä ottaa lainaa. Kuhmolaiset joutuivat lainaamaan tai ostamaan miltei vuosittain takaisin Kajaanin makasiineihin luovuttamaansa viljaa.⁵⁴ Toisinaan

on korostettu, että Kainuun tervavelkaantuminen oli kohtuullista suhteessa muihin velanperintätapauksiin⁵⁵. Näin ehkä olikin noin 1800-luvun puoleenväliin saakka. Vuosisadan puolenvälin jälkeen tervavelkojen osuus käräjillä kuitenkin pääsääntöisesti kasvoi. Esimerkiksi itäisen Kainuun alueella tervavelkojen osuus kaikista veloista oli 1850-luvulla kolmannes, seuraavalla vuosikymmenellä, jonka aluksi ennen nälkävuosia tervavelkoja pystyttiin myös kuittaamaan pois, vain kuusi prosenttia ja 1870-luvulla 12 prosenttia. 1880-luvulla tervavelat kipusivat jo 23 prosenttiin, kunnes 1890-luvulla tervavelat kohosivat jo 68 prosenttiin kaikista velkavaateista.⁵⁶

Tervavelkojen määrällisestä tarkastelusta ei kuitenkaan käy ilmi, että tervavelkaantuminen ruokki muillakin tavoin kainuulaisen velkatalouden syvenemistä. Tervakaupan myötä Kainuun syrjäisimpiinkin kyliin lipui rahatalouden uusi rationaliteetti. Tervaporvarit kirjjasivat tervatalonpoikien velat täsmällisesti kontrahteihin, ja niitä käytettiin käräjillä kiinnitysten jälkeisten ulosottojen todistusaineistona. Näin epämuodolliset, perustaltaan velallisen ja velkojan väliseen luottamukseen perustuneet luottosuhteet, joihin tervatalonpojat monesti olivat myös tottuneet, muuttuivat virallisiksi velkasuhteiksi. Laki siis kietoutui uuden velkarahatalouden ympärille. Samalla ”ryöstöjen” vastustamisesta alettiin rangaista kovasti, mikä selittää, miksi vastarinta velkaantumiselle oli Kainuussa hämmästyttävän vähäistä – ellei vastarinnaksi lasketa, ja miksi ei laskettaisi, ”kainuulaista

exodusta” eli velallisten pakenemista siirtolaisiksi Amerikkaan⁵⁷.

Jotkut Kainuun talolliset myös perehtyivät Oulun tervaporvareiden konttoreissa eurooppalaisen rahatalouden muotoseikkoihin. Korollisen velkajärjestelmän periaatteet opittiin tarkasti ja usein tietysti omakohtaisesti kantapään kautta. Niinpä velkasuhteiden juridiseen puoleen alettiin kiinnittää huomiota myös paikallistalouksissa. Jotkin taloista muotoutuivat ”pitäjänpankkiireiksi”, jotka kirjasivat velat täsmällisesti, ja perinnät tapahtuivat tarvittaessa virallisesti virkamiesten avulla. Velkasuhteiden virallistuminen sekä kyläyhteisössä että Oulussa tarkoitti myös osaltaan sitä, että siirryttiin perinteisistä tapakäytännöistä kohti muodollista oikeuskäytäntöä. Velkakirjan vilauttaminen ratkaisi asiat suoraan velkojan hyväksi, ja juridinen käytäntö erkani velkaantuneiden todellisesta, koetusta elämästä.⁵⁸

Kainuun rahatalouden vaiheet muistuttavat modernin rahatalouden kehitystä muualla Euroopassa. Varhaismodernissa eurooppalaisessa historiassa keskinäisten luottoverkostojen murentumista seurasi velkasuhteiden juridisen laskettavuuden yleistyminen ja valtion jalometallirahaan suhteutetun verotuksen yhtenäistäminen⁵⁹. Yhtenäinen verotus mahdollisti myös valtion tarkemman väestöhallinnan. Toisaalta kansan oli etsittävä keinoja päästä käsiksi käteiseen rahaan tavalla tai toisella. Velkatalouden myllerrys näkyy myös Kainuussa, tosin vuosisatoja Euroopan sydänmaita myöhemmin. Valtion verotus, tervavelkojen muuttuminen korollisiksi ja virallisten velkakäytäntöjen ulottaminen kylätasolle tuottivat useimmille kainuulaisille vaikeuksia selvittää taloudellisessa elämässä. Rahatalouden vakiintumista edelsi siis niin Euroopassa kuin Kainuusakin monien nopeasti syvenevä velkakierre sekä lukuisat käräjillä nuijittut takaisinperinnät ja ulosotot. Kyvystä hallita velkaantumista tuli taloudellisen menestyksen – ja joillekin vallankäytön – edellytys.⁶⁰

Keitä sitten koko maakunnan syövereihinsä tempaissut velkaantuminen hyödytti? Ilmiselvästi ainakin Oulun kauppahuoneita, joskin heidänkin rikkautensa olivat suhteellisia. Ouluun Kainuun matkansa pääteeksi saapunut Kajander nimitti kaupungin kuuluisaa tervahovia ”hökkeliksi” ja naljaili porvareiden puisille kartanoille, Euroopan satamien porvarit kun rakensivat omansa kivistä. Usein tervaporvareilla oli myös hoidettavana omat ennakkomaksunsa ja velkansa Lontooseen ja Amsterdamiin. Mikäli tervaporvari joutui Euroopan maksujensa kanssa hankaluuksiin, velkaruuvi väistämättä kiristyi myös velkahierarkian alemmilla portailla, kun porvarit joutuivat omaa maksukykyään paikatakseen perimään voimallisemmin saataviaan.⁶¹

Kainuuta ei velkatalous sen sijaan juuri hyödyttänyt. Hyvinvointia Kainuuseen alkoi syntyä vasta 1900-luvulla, kun maakunnan oma metsäteollisuus kehittyi, pienmaanviljelys koheni, rautatieverkko ututettiin Kajaaniin ja tukkisavotat alkoivat tarjota töitä. Muualla Suomessa sahatavaran nouseva ja tervan laskeva elinkaari olivat kohdanneet jo 1830-luvulla⁶². Läntisen ja eteläisemmän Suomen monipuolistaessa elinkeinoraken-

teitaan Kainuun kohtaloksi jäi tuottaa mustaa kultaa, tai paremminkin ”rumaa rasvaa”, vielä yli seitsemän pitkää vuosikymmentä. Kun kainuulaisella tervalla kyllästetyt eurooppalaiset laivastot kolonialisoivat rikkauksia maailman kaikilla merillä ja kun Euroopan keskukset rakensivat modernia suurteollisuutta, Kainuu keskittyi maailman viimeisenä kolkkana menneiden vuosisatojen elinkeinon pyörittämiseen. Kallisarvoiset tervatynnyrit soljuivat itäisten kylien perukoilta maailmalle, mutta juuri mitään ei tullut Kainuuseen takaisin: infrastruktuuri ja teknologinen kehitys pysyivät samanlaisina 1600-luvulta 1900-luvun vaihteeseen. Kapitalismin rajaseudulle ei tarvinnut tehdä investointeja. Kainuu oli nimittäin korvattavissa. Jos metsien tai työvoiman hinta nousi liian korkeaksi, Lontoo ja Amsterdam hankkivat tervansa Pohjois-Amerikasta tai Venäjältä.⁶³

Lopuksi

1800-luvun Kainuun talousmaantieteen tarkastelu paljastaa, ettei kapitalismi edennyt Pohjolan perimäisessä kolkassakaan ilman vahvoja talouden ulkopuolisia pakkoja. Päinvastoin ilman Oulun tervaporvareiden hallinnoimaa velkakierrettä ja valtion asettamaa verojen maksupakkoa kainuulaiset olisivat hyvin voineet keksiä hyödyllisempää, palkitsevampaa ja iloisempaa puuhaa kuin tervanpolton. Mutta velka on klassinen työvoimaan ja ihmisten elämään kohdistettu pakko- ja kontrollikeino – ja säilyy sellaisena tänäkin päivänä. Oululaiset kauppahuoneet vaurastuivat hallinnoimalla velkasuhteiden avulla Kainuun tuotantoa, työvoimaa ja metsävaroja, mutta koko rajaseudun ”töihin laittamisesta” hyötyivät lopulta Euroopan mahtivaltiot, joiden kauppa- ja sotakoneisto kyllästettiin Kainuun mustalla kullalla.

Oulusta liikkeelle lasketut velkasuhteet ikään kuin liimasivat yhteen maailmantalouden isot rakenteet – esimerkiksi kansainvälisen kaupan ja finanssisektorin – sekä Euroopan kauimmaisen rajaseudun ilmaisena hyödynnetyt luonnonresurssit, reilusti alipalkatun työvoiman ja aikaisemmin maailman menosta tietämättömät kyläyhteisöt. Kainuun talousympäristöstä muovautui sosio-ekologinen monokulttuuri: koko Suomen vertailukontekstissa terva yksipuolisesti poikkeuksellisen voimakkaasti juuri Kainuun elinkeinot. Tervataloudesta kehkeytyi ”maansyöpä”, kun verotuksesta ja veloista johtuneesta tuotannon laajentamisen pakosta Kainuun metsien käytön sääntely jäi huomiotta tai siihen ei ollut yksinkertaisesti edellytyksiä. Velkapakko ruokki laadullisesti erilaista suhdetta luontoon, kun metsiä ei hyödynnetty enää paikallisiin konkreettisiin tarpeisiin vaan talonpoikia johdattaneen ”tehokkuusajattelun” mukaisesti. Velka nakersi yhteisöjen jo ennestäänkin niukkoja toimintaedellytyksiä: talous ja vaihdanta eivät kyenneet kunnolla palvelemaan yhteisöä, vaan yhteisön oli palveltava velkataloutta.

Kapitalismin kehityshistorian tutkimuksen näkökulmasta 1800-luvun Kainuu on varsin mielenkiintoinen

tapaustutkimuksen kohde myös siksi, että isojako ja voimistuva velkaantuminen yhdessä muuttivat Kainuun omistus- ja valtasuhteita varsin radikaalisti. Ilman tätä yhteisvaikutusta metsäyhtiöt eivät olisi saaneet 1800-luvun Kainuun metsävarallisuudesta niin merkittävää osuutta kuin ne lopulta itselleen kerryttivät. Velkasuhteet vahvistivat siis tässäkin historiallisessa tilanteessa luokkayhteiskuntaa.

Kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehityksen ja velan yhteiskuntahistorian tarkastelua vaivaa usein tietynlainen lintuperspektiivin vauhtisokeus. Myös edellä esitetyn historiallisen tarkastelun painotus on pääasiallisesti talouden isojen rakenteiden – kaupan laajentamisen, velan ja omistussuhteiden – muutosvoimassa. Niiden näkökulmasta kainuulaisenkin kapitalismin kehitys näyttää kaikesta huolimatta varsin vääjäämättömältä. Siksi tarkastelua kannattaisi laajentaa vielä lähemmäs kainuulaisten arkista kokemusmaailmaa, kohti

vastarintaa ja vaihtoehtoisten talouksien todellisuuksia. Uskallan väittää, että näin paljastuu vielä Kainuun historiastakin lähes kokonaan kirjoittamaton historian lehti. Velkakierteen ja metsänhaaskauksen keskeltä tavoitetaisiin mahdollisesti myös kiukku ja vimma tai esimerkiksi sellainen historian hämääriin piiloutunut tervansoutajan kotiinpaluun onni, josta itseoppinut kuhmolainen talonpoika Paavo Pulkkinen kirjoittaa terva-aikaa kuvaillevissa muistelmissaan:

”Kotirantaan saavuttuaan tulivat vaimot ja lapset naurusuin vastaan, kysellen Oulun kuulumisia ja ostoksia. Vanhukset, jotka olivat tarkanneet tuulia, huokasivat helpotuksesta: ’Siinä on kyllä, Oulunkävijät palaavat elävinä!’ Keitettiin tuliaskahvi. Annettiin ryyppy kotiväelle, enemmän vanhuksille. Kyseltiin kuulumisia tervasankareilta. Jaettiin vähän tuomisia jokaiselle. Ja tunnettiin itsensä onnelliseksi.”⁶⁴

Viitteet

- 1 Esimerkiksi E. E. Kailan klassisissa tervatutkimuksissa tervantuotannolla on voimakas Suomea modernisoiva merkitys. Kaila (1931a, 5) toteaa, että ”tervanpolton hyöty on eittämätön: sen kautta talonpojan ostokyky ja veronmaksukyky kasvoivat, porvareiden ulkomaankauppa ja kauppavaihto kotimaassa lisääntyivät, asiointi, joka tuntui elvyttävänä koko valtion ja yhteiskunnan talouden.” Toisaalla Kaila (1931b, 50) kirjoittaa: ”[Metsien terva ja piki toivat Suomeen merien takaa siihen asti melkein tuntematonta rahaa, tupakkaa, sokeria ja kahvia, laskien siten pohjan 1800-luvun jälkipuoliskon huimaavan nopealle kehitykselle. Terva ja piki olivat portaana keskiaikaisen turkiskauden ja uusimman ajan puutavarakauden välillä.” Kaila on toki oikeassa siinä, että terva merkitsi vahvempaa vientiä, laadukkaampaa tuontia ja myös vilkkaampia paikallistalouksia, mutta tervantuotantoa, aivan kuten mitä tahansa muutakin elinkeinoa, on tarkasteltava valtasuhteiden muutosten ja väestön hallinnan näkökulmasta.
- 2 Sekä pitkittynyt maailmantalouden kriisi että ekologiset kriisit ovat viime aikoina lisänneet selkeästi kapitalismin historian kriittistä tutkimusta. Velkatutkimuksista ks. esim. Graeber 2011; Muldrew 1994; Lazzarato 2014; suomalaisessa tutkimuskentässä, ks. esim. Siltala 2012; Hemminki 2014; Suviala 2014.
- 3 Velan vastaisilla kapinoilla ja yhteiskunnallisilla liikkeillä on pitkä historia. Varsin yleisiä ne olivat esimerkiksi uuden ajan alun Euroopassa. Useat kristillisytytteiset keskieurooppalaisen rahvaan protestit vastustivat erityisesti koronkiskontaa. Esimerkiksi tunnetun englantilaisen Diggers-liikkeen keskeisenä vaatimuksena oli maiden uudelleenjaon lisäksi velka-armahdus. Lukuisat isomat ja pienemmät velkavankeuden vastaiset protestit tai keinot selviytyä ilman velkasuhteeseen alistumista ovat kuitenkin jääneet historian hämääriin, näin varmasti myös Suomen historiassa. Ks. Linebaugh & Rediker 2006; Hill 1967; Graeber 2011.
- 4 Hautala 1956; Kuisma 2006.
- 5 Tervantuotanto loppui Savossa ja Karjalassa lähes kokonaan. Rajamuutos siis vähensi alueen metsiin kohdistuvaa painetta ja siirsi alueita myös hiljalleen kohti sahateollisuutta. Tervanpolto aiheutti metsille pahempaa tuhoa kuin sahateollisuus, koska raaka-aineksi käytettiin nuorta kasvavaa puustoa. Esim. Tasanen 2004, 76.
- 6 Kuisma 2006, 26–27; Hautala 1956, 121–140.
- 7 Ks. esim. Åström 1988, 56; Kaukinen 1988.
- 8 Ks. esim. Åström 1988, 56–57; Kaila 1931a, 5–6, 34.
- 9 Vastaavasti esimerkiksi 1830-luvulta alkaen Kainuuseen synnytetty ruukkiteollisuus vaati suhteellisen isoja pääomia, eikä se tarmokkaista investointiryty-
- 10 sistä ja valtion tuesta huolimatta lopulta ollut kannattavaa. Ks. Toivanen 2015. Karjalainen 2000, 121–124; Turpeinen 1985, 272. Koko Suomen tervantuotannon huippuvuodet ajoittuvat 1860-luvulle. Erityisesti Pohjois-Amerikan sisällissodan aikana kysyntä nousi erittäin korkeaksi, sillä sota pysäytti tervanviennin Pohjois-Amerikasta. Ks. Hautala 1956.
- 11 Moore 2003. Eriasteinen velkavankeus on ollut maaseudun raaka-ainetuotannon takeena ympäri maailman. Esimerkinä mainittakoon, että se oli yhtenä keinona Etelä-Amerikan jalometallikavosten työläisten orjuuttamisessa (ks. esim. Graeber 2011, 319; Moore 2003). Samoin britit tekivät Intian alun perin itsenäiset puuvillakäsityöläiset riippuvaiseksi itse johtamastaan maailmankaupasta juuri luomalla velkasuhteita. Ks. Beckert 2014, 43–45.
- 12 Ks. esim. Kerkelä 1996, 178–180; Aunola 1967, 15–16; Pakkanen & Leikola 2011, 55–56.
- 13 Turpeinen 2010, 151.
- 14 Tervahovin liepeillä pyörineet keinottelijat maksoivat tervasta hieman kauppa huoneita paremman ennakkomaksun, mutta perivät sitten käräjillä seuraavista sovitusta lasteista uupuneista tynnyreistä korkeita sakkoja. Ks. Pulkkinen 1901, 106.
- 15 Turpeinen 2010; Kerkelä 1996, 178–183, 306; Suviala 2014, 67–68.
- 16 Åström 1988, 175.
- 17 Aunola 1967, 155–160, 255.

- 18 Karjalainen 2000, 124.
- 19 Aunola 1967, 15–17.
- 20 Hautala 1956, 229, 235; Karjalainen 2000, 121; Turpeinen 1985, 284–285. Koron perimisen yleistymiseen vaikutti Pohjolaan kanta-alueiden uusien finanssitalouden oppien lisäksi myös velkojen jättäminen maksamatta ja velkaantuneiden pakeneminen siirtolaisina Amerikkaan. Huurre ym. 1988, 417.
- 21 Heikkinen 1984, 164.
- 22 Vaikka kainuulaisen velkaperinnän huippuvuosiksi mainitaan usein 1900-luvun vaihde, jolloin metsäomaisuutta siirtyi puutavarayhtiöiden haltuun nopeassa tahdissa (esim. Karjalainen 2000), tapahtui Kainuussa esimerkiksi vuonna 1866 pääasiassa tervaveloista johtuvia käräjätuomittuja ulosmittauksia seuraavasti: Paltamossa 265, Sotkamossa 513 ja Kuhmonniemellä 191. (Väisänen 1998, 210.) Väisänen mitä ilmeisimmin lehtitiedoista dokumentoimien korkeisiin lukuihin on syytä suhtautua varauksella, sillä esimerkiksi Kuhmossa vuosisadan toiseksi viimeisellä kokonaisella vuosikymmenellä käräjien kautta toteutettuja yksityisiä (ei siis veroista johtuvia) ulosottoja oli 563. Ks. Heikkinen 2000, 101.
- 23 Pakkanen & Leikola 2011, 59; Karjalainen 2000, 121–123; Turpeinen 1985, 286. Lykkäysten ansiosta joidenkin tervatalonpoikien oli mahdollista kitsastella velkaloukussa aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka, jonka mukanaan tuoma inflaatio lopulta kuittasi merkittävän osan velkojen arvosta.
- 24 Kajander 1902, 24.
- 25 Tervantuotannon eri vaiheiden mainioista aikalaiskuvauksista ks. Pulkkinen 1901; Paulaharju 1922.
- 26 Kiveksen rosvoista ja Kainuun sosiaalisesta rosvoudesta 1860-luvulla ks. Toivanen 2015.
- 27 Paulaharju 1922; Pulkkinen 1901; Turpeinen 2010; Luttinen 2012. Hieno kuvaus Oulujärven tervareitin pysähdyspaikkojen elämästä ja ihmisistä sisältyy Teuvo Pakkalan kirjaan *Oulua soutamassa* (1894).
- 28 Wallerstein 1974, 301–303.
- 29 Hopkins & Wallerstein 1986; Moore 2003; Moore 2015; Kuisma 2006, 32.
- 30 Moore 2015.
- 31 Tervanpolton metsävaikutuksista ks. esim. von Berg 1859, 46–50; Tasanen 2004, 79; Luttinen 2012, 125–137; Kunnas 2007; Massa 1994.
- 32 Soldan 1862, 56–60; myös Tasanen 304–308.
- 33 Kajander 1902, 150.
- 34 Kajander 1902, 160. Kursivointi TT.
- 35 Luttinen 2012, 123–125.
- 36 Luttinen 2012, 126–127; Kuisma 2006, 49. Kainuun elinkeinojen yksipuolisuus tulee ilmi esimerkiksi E. E. Kailan 1700-luvun loppupuolta koskevassa maanlaajuudessa tervaveritailussa, jonka lähdeaineistona on käytetty muun muassa erilaisia elinkeinoraportteja ympäri Suomen. Pohjan-
- maata ja Kainuuta lukuun ottamatta tervaa poltettiin harvoin massamittaisa vientiin. Usein polton tarkoitus oli pienimuotoinen kaupanteko muiden elinkeinojen rinnalla sekä kotitarvekäyttö. Pohjanmaan kylissä tervaa valmistettiin muiden elinkeinojen rinnalla. Näin oli myös Oulujoen varren kylissä. Sitä vastoin Kainuun kylissä huomio keskittyi Kailan mukaan vain tervantuotantoon, joka ”riistää monen työmiehen auran äärestä, koska tervan polttaminen ja kuljettaminen venheellä vuolaita koskia ja virtoja myöten Ouluun tapahtuu kesäaikaan, jonka kestäessä maanviljelys laiminlyödään.” Kaila 1931a, 10–11.
- 37 Luttinen 2012, 139.
- 38 Turpeinen 1986, 70–74.
- 39 Lönnrot 1980, 294.
- 40 Von Berg 1859, 49. Saksasta Suomeen kestävämpää metsänhoito-oppia tuomaan tullut metsäasiantuntija von Berg suositteli, että tervaa voisi käyttää sivuelinkeinona, mutta ei koskaan ”pääasiallisena metsän kulutuksena”. Yleisemmin von Berg toteaa katselmuksessaan, että ”Suomesta löytyvät hoitamattomat, hävitetyt tai poltetut metsät ovat saattaneet minun ylen surulliselle ja tuiki alakuloiselle mielelle.” Ks. von Berg 1859, 10.
- 41 Vrt. Kuisma 2006, 141.
- 42 Tasanen 2004, 354.
- 43 Yhteismaan ongelmasta ja sen kritiikistä, ks. *Kiista yhteismaista* 2011; Toivanen & Venäläinen 2015. Lienee tarpeen huomauttaa, että Kainuun metsien polttamisessa ei ole yksiselitteisesti kysymys ”vain” yhteismaan ongelmasta. Kainuun metsiähän myös kyettiin hallitsemaan ainakin historiallisella mitapuulla onnistuneesti yhteisinä, mutta intensiivinen tervatalous loi näille hallintakeinoille niin kovat ulkoiset paineet, etteivät ne voineet säilyä.
- 44 Luttinen 2012, 147. Erittäin kansantaloudellisesti virittyneiden oppineiden parissa yhteismaan ongelman katsottiin ratkeavan vapaalla kilpailulla ja yksityisomistuksella. Tällöin metsistä pidettäisiin huolta niiden arvon kohoamisen toivossa. Toisaalta metsänhoidon asiantuntijat korostivat valtion roolia metsien sääntelyssä. Esimerkiksi von Berg (1859) painotti, että valtion tuli valvoa tarkasti myös yksityismetsien kestävää käyttöä. Valtiolla ei kuitenkaan ollut resursseja lisätä valvontaa, ja toisaalta sääntelyn katsottiin yleisesti heikentävän myös puutavara- ja tervakau-pasta saatavia vero- ja tullituloja. Myös esimerkiksi J. V. Snellman vastusti koko julkisella tarmollaan valtiollisen metsähallinnon toimintaa ja kannatti kaiken kyseeseen tulevan maan muuttamista metsätaloutta paremmin tuottavan maatalouden käyttöön. Tasanen 2004, 181, 226, 267.
- 45 Turpeinen 1985, 99–104. Alun alkaen Kainuun metsät olivat olleet kaikkien yhteisiä, ja kasken tai tervaspuut oli
- saanut hankkia mistä vain alueen valtaamalla. Valtauksen tuomaa metsän käyttöoikeutta tuli kaikkien kunnioittaa kunnes metsä oli käytetty, ja uusiuduttuaan se oli jälleen kenen tahansa vallattavissa. Väestön tihtyessä kylien talollisten jakokunnat ottivat metsien hallinnan vastuulleen. Tervasmetseen sai vallata vain jakokunnan jäsenen suostumuksella. Tilattomalle välle valtausoikeutta ei enää jäänyt, vaan se joutui vuokraamaan metsäalan tervanpoltoa varten. Ks. esim. Luttinen 2012, 125.
- 46 Ks. Åström 1988, 64; Turpeinen 1985, 274. Isojaon ja tervanpolton suhdetta koskevassa tutkimuskirjallisuudessa todetaan usein yksiselitteisesti, että isojako hillitsi tervanpoltoa siellä, missä se toteutettiin (esim. Tasanen 2004, 189, 192). Kainuussa tämä yhteys on kyseenalainen. Kainuussa, intensiivisen tervanpolton viimeisessä tyysijassa, isojako hillitsi tervanpoltoa muita alueita vähemmän. Näin ollen metsänomistajien säästäväinen oman metsän hyödyntäminen ulottui Kainuuseen todella vasta tervatalouden jo päätyttyä. Esimerkiksi Kajanderin kuvaus Kainuun metsien tilasta sukupolvi isojaon toimitamisen jälkeen on kauhistuttava. Ks. Kajander 1902; vrt. Huurre ym. 1988, 334–335.
- 47 Heikkinen & Lackman 1986, 37–39; Turpeinen 1985, 98–99, 106.
- 48 Kainuun isojaosta ja yhteismaihin liittyvistä konflikteista ks. Heikkinen 1997; 2000; Toivanen 2015; Tasanen 2004, 193–196.
- 49 Hautala 1956, 301; Tasanen 2004, 309.
- 50 Karjalainen 2000, 100, 124; vrt. Turpeinen 1985, 285.
- 51 Kajander 1901.
- 52 Kannustin käteisrahan hankintaan oli sitäkin suurempi, kun verojen maksu käteisrahassa tehtiin verovelvolliselle edullisemmaksi kuin vaihtoehtoinen suoritus luontaistuotteina. Kuisma 2006, 36.
- 53 Kuisma 2006, 36–37; Aunola 1967, 48; Luttinen 2012, 138; Keskiarja 2012.
- 54 Heikkinen 1997, 99–100; Heikkinen 2000; vrt. Pulkkinen 1913, 36–37.
- 55 Karjalainen 2000.
- 56 Heikkinen 2000, 119.
- 57 Ks. esim. Huurre ym. 1988, 417.
- 58 Heikkinen 1997, 107–109; ks. myös Hemminki 2014, 164–168.
- 59 Kainuun rahaolot olivat 1800-luvulla varsin sekavat. Pääsääntö oli, että rahasta oli koko ajan pulaa. Hopearahat päätyivät arvoesineinä ja koruina talojen kirstuihin. Yleisimpänä arvon mittana oli pitkään Ruotsin kuparitaalari. Taalarit olivat 1800-luvun puoliväliin asti valtion velkaseteleinä, ja myös tervaporvarit arvioivat hinnat niissä. Velkakirjat olivat käypää valuuttaa ja liikkuvat käytössä vilkkaasti. Lompakosta löytyi siis velkakirjoja ja valtion velkaseteli-taalareita. Verotuksen vahvistuessa ruplamääräisenä muut rahat hävisivät hiljalleen pois ruplan tieltä. Ks. Heikkinen 1997,

- 96–99; Aunola 1967.
- 60 Heikkinen 1997; Heikkinen 2000; vrt. Muldrew 1998; Graeber 2011; Gerber 2014; Siltala 2012.
- 61 Yhteiskunnallisessa velkahierarkiassa on usein historiallisesti havaittavissa eräänlainen valumaefekti: kun velkahierarkian ylemmällä tasolla velkaannutaan, alemman tason velkoihin kohdistetaan välittömästi tiukentuvia taloudellisia pakkoja. Ks. Graeber 2011, 316–319.
- 62 Kuisma 2006, 50; Åström 1988, 170–171.
- 63 Keskisarja 2012; Airaksinen 1996.
- 64 Pulkkinen 1901, 108.

Kirjallisuus

- Airaksinen, Mikko, Tar Production in Colonial North America. *Environment and History*. Vol. 2, No. 1, 1996, 115–125.
- Aunola, Toini, *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Kirjapaja, Helsinki 1967.
- Von Berg, Edmund, *Kertomus Suomenmaan metsistä* (1859). Yliopistopaino, Helsinki 1988.
- Beckert, Sven, *Empire of Cotton. A New History of Global Capitalism*. Penguin, London 2014.
- Claudelín, H. W., Karjalainen, E. V. I. & Sarasmo, Esko, *Entinen Oulujoki. Historiikkiä ja muistitietoa*. Oulujoki Osakeyhtiö, Oulu 1954.
- Gerber, Julien-François, The Role of Rural Indebtedness in the Evolution of Capitalism. *Journal of Peasant Studies*. Vol. 41, No. 5, 2014, 729–747.
- Graeber, David, *Debt. The First 5000 Years*. Melville House, New York 2011.
- Hautala, Kustaa, *Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1956.
- Heikkinen, Antero, *Kirveskansan murros. Elämää Kuhmossa koettelumusten vuosina 1830-luvulla*. Yliopistopaino, Helsinki 1997.
- Heikkinen, Antero, *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella*. SKS, Helsinki 2000.
- Heikkinen, Reijo, *Kunta kaupungin ympärillä. Kajaanin maalaiskunnan vaiheita kunnan lakkauttamiseen asti*. Kajaanin maalaiskunnan historiatoimikunta, Kajaani 1984.
- Heikkinen, Reijo & Lackman, Matti, *Korpi-kansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia*. Kainuun työväenliikkeen historiatoimikunta, Kajaani 1986.
- Hemminki, Tiina, *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830*. Väit. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2014.
- Hill, Christopher, *The World Turned Upside Down. Radical Ideas During the English Revolution*. Penguin, London 1967.
- Hopkins, Terence K. & Wallerstein, Immanuel, *Commodity Chains in the World economy Prior to 1800*. *Review*. Vol. 10, No. 1, 1986, 157–170.
- Huurte, Matti, Keränen, Jorma & Turpeinen, Oiva, *Hyrnsalmen historia*. Hyrnsalmen kunta ja seurakunta, Hyrnsalmi 1988.
- Kaila, E. E., *Tervanpolton leviäminen Suomessa 1700-luvun puolimaisa*. Suomen Metsätieteellinen Seura, Helsinki 1931a.
- Kaila, E. E., *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellishistoriallinen tutkimus*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1931b.
- Kajander, Kalle, *Metsät ja yhtiöt*. WSOY, Porvoo 1901.
- Kajander, Kalle, *Nälkämailta. Kuvia ja havaintoja Koillis-Suomesta nälkävuodelta 1902*. Eero Erkko, Helsinki 1902.
- Karjalainen, Tapio, *Puutavarayhtiöiden maanbankinta ja -omistus Pohjois-Suomessa 1885–1939*. Oulun yliopisto, Oulu 2000.
- Kaukinen, Yrjö, Tuotannon ja luonnon suhteet Suomessa 1500–1850. Teollisuus ja muu jalostustoiminta. Teoksessa *X Suomalais-Neuvostoliittolainen yhteiskuntahistorian symposiumi Turussa 3.–8.5.1988*. Toim. Eero Kuparinen. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 1988, 77–88.
- Kerkelä, Heikki, *Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- Keskisarja, Teemu, *Metsäteollisuuden raiskaama maa? Elinkeinojen murros ja nälänhätä Kainuussa 1902*. Teoksessa *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen ym. Siltala, Helsinki 2012, 127–142.
- Kiista yhteismaista. Garret Hardin ja selviytymisen politiikka*. Toim. Simo Kyllönen, Juhana Lemetti, Niko Noponen & Markku Oksanen. niin & näin, Tampere 2011.
- Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. 2. p. SKS, Helsinki 2006.
- Kunnas, Jan, Potash, Saltpeter and Tar. Production, Exports and Use of Wood in Finland in the 19th Century. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 32, No. 3, 2007, 281–311.
- Lazzarato, Maurizio, *Velkaantunut ihminen* (La fabrique de l'homme endetté, 2011). Suom. Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki 2014.
- Linebaugh, Peter & Rediker, Marcus, *The Many-Headed Hydra. Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. Verso, London 2006.
- Lönnrot, Elias, *Matkat 1828–1844* (1902). Weilin & Göös, Helsinki 1980.
- Luttinen, Jaana, *Metsän hahmottaminen ja haltuunotto 1500–1850*. Teoksessa *Ihminen ja Metsä. Kohtaamisista arjen historiassa*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Metsäkustannus, Helsinki 2012.
- Massa, Ilmo, *Pohjoisen luonnonvalloitus*. *Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Moore, Jason W., *The Modern World-System as Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism*. *Theory and Society*. Vol. 32, No. 3, 2003, 307–377.
- Moore, Jason W., *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. Verso, London 2014.
- Muldrew, Craig, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*. MacMillan, London 1998.
- Pakkala, Teuvo, *Oulua soutamassa*. WSOY, Porvoo 1894.
- Pakkanen, Esko & Leikola, Matti, *Tervaa, lauttaa ja paperia. Suomen metsien käytön historiaa*. Kolmas side. Metsä Kustannus, Helsinki, 2011.
- Paulaharju, Samuli, *Kainuun mailta. Kansantietoutta Kajaanin kulmilta*. Tietosanakirja-Osakeyhtiö, Helsinki 1922.
- Pulkkinen, Paavo, *Muistiinpanoja Kuhmoniemen tavoista ja elannosta*. Otava, Helsinki 1901.
- Siltala, Juha, *Pakkovero, valtio ja kapitalismi*. Teoksessa *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*. Siltala, Helsinki 2012, 150–197.
- Soldan, A. F., *Suomen Terwanpoltosta ja kuinka se olisi parannettava*. Keisarillisen Senaatin Kirjapaino, Helsinki 1862.
- Suviala, Risto, *Velkaorjuudesta hyvään perintätapaan. Perinnän historia*. Auditorium, Helsinki 2014.
- Tasanen, Tapani, *Läksi puut ylenemään. Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla*. Metsäntutkimuslaitos, Helsinki 2004.
- Toivanen, Tero, *Rosvouden liike*. Varhainen rautateollisuus, ertvalotus ja sosiaalinen rosvoisuus 1860-luvun Kainuussa. *Tiede & Edistys* 4/2015, 352–376.
- Toivanen, Tero & Venäläinen, Juhana, *Yhteisvaurauden uusi aika*. Teoksessa *Talouden uudet muodot*. Toim. Mikko Jakonen & Tiina Silvasti. Into, Helsinki 2015, 24–48.
- Turpeinen, Oiva, *Kainuun historia II. Väestö ja talous*. Kainuun Sanomain kirjapaino, Kajaani 1985.
- Turpeinen, Oiva, *Nälkä vai tauti tappoi?* SHS, Helsinki 1986.
- Turpeinen, Oiva, *Mustan kullan maa. Tervan matka maailmalle*. Amanita, Somero 2010.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century*. University of California Press, Berkeley 1974.
- Väisänen, Heino, *Kainuun kansan vaiheita 1500–1900*. Gummerus, Jyväskylä 1998.
- Åström, Sven-Erik, *From Tar to Timber. Studies in Northeast European Forest Exploitation and Foreign Trade 1660–1860*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1988.

MENE JA TIEDÄ

MIKA AROLA

Valtionvelka markkinaluottamuksen valossa

Suomen valtion säännöllisen lainanoton alku liittyy Suomen taloudelliseen ja poliittiseen heräämiseen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Lainanoton turvin valtio rahoitti koko maan kattavan rautatieverkoston rakentamisen, millä oli ratkaiseva merkitys Suomen taloudellisessa nousussa. Ulkomaisen pääoman saatavuuden turvaaminen oli alusta alkaen Suomelle tärkeää, ja tiukka, liiallista velkaantumista välttävä finanssipolitiikka tuki vuosikymmenien saatossa tätä tavoitetta.

Suomesta on tullut kansainvälisesti luotettava ja arvostettu lainanottaja, jolle rahoituksen saatavuus ja kustannukset eivät ole kansainvälisillä rahoitusmarkkinoilla muodostaneet ongelmaa poikkeusaikojä lukuun ottamatta. Suomen pitkästä taloustaantumasta ja valtionvelan nopeasta noususta huolimatta tämä asetelma ei ole muuttunut, vaikka 2000-luvun alun parhaat vuodet ovatkin jo jääneet taakse. Suomen valtio on edelleen vuonna 2016 lainanottaja, johon liittyvä luottoriski arvioidaan rahoitusmarkkinoilla suhteellisen pieneksi. Vähäinen luottoriski yhdistettynä historiallisen alhaiseen markkinoiden yleiseen korkotasoon on johtanut tilanteeseen, jossa valtio pystyy laskemaan liikkeeseen noin 5 vuoden pituisia obligaatioita negatiivisella korolla.¹

Nykyisen lainanoton käytännöt juontuvat suurelta osin 1800-luvulle, vaikka teknologinen kehitys onkin muuttanut erityisesti markkinainformaation nopeutta ja tarjonnut markkinaosapuolille uusia välineitä arvopapereiden hinnoitteluun ja riskienhallintaan. Valtionvelan kehityksen ja lainanoton mekanismien historiallinen käsittely auttaa ymmärtämään, miten rahoitusmarkkinoiden luottamus muodostuu ja mikä sen merkitys Suomen valtiolle on. Samalla syntyy mahdollisuus tarkastella erilaisten poliittisten ja taloudellisten tapahtumien historiallista merkitystä vähemmän hyödynnetystä näkökulmasta.

Valtionvelan kehitys

Valtionvelan syntyhistoria Suomessa ulottuu Suomen liittämiseen Venäjään ja autonomisen Suomen suurruhtinaskunnan syntyyn 1809. Itsenäinen, muusta keisarikunnasta erillinen valtiontalous oli keskeinen osa Suomen autonomiaa. Suomen senaatti laski pitkin 1800-lukua liikkeeseen obligaatioita tärkeiksi arvioitujen infrastruktuurihankkeiden rahoittamiseksi. Merkittävimpiä niistä olivat Saimaan kanavan ja rautatieverkoston rakentaminen, jotka liittivät Suomen maaseudun mukaan kau-

palliseen vaihdantaan ja sitoivat Suomea tiiviimmin muuhun keisarikuntaan sekä taloudellisesti että poliittisesti.²

Itsenäistyminen ei tuonut lainanottoon suuria muutoksia, ja tasavalta jatkoi suurruhtinaskunnan ajalta periytyvän valtionvelan hoitoa. Samoin valtion lainanottoa käytettiin pitkään erityisesti tuotannollisten investointien rahoittamiseen, kuten 1920-luvulla Imatran kosken voimalaitoksen rakentamiseen ja 1950-luvulla Lapin voimalaitos- ja tiehankkeisiin.

Velan määrä pysyi pitkään Suomessa hyvin maltillisena. Kansalaissodan, 1930-luvun alun laman ja toisen maailmansodan väliaikaiseksi osoittautuneita velkapiikkejä lukuun ottamatta valtionvelan määrä oli Suomessa aina 1990-luvun alun lamaan asti alle 20 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. 1990-luvun alun lama iski voimakkaasti kasvaneeseen julkiseen talouteen, kun verotulot tippuivat ja valtion menot kasvoivat. Laman seurauksena valtionvelka moninkertaistui, eikä se edes laman jälkeisinä nopean talouskasvun vuosina enää laskenut aikaisempien vuosikymmenien alhaiselle tasolle.³

Valtionvelan nousun myötä velka on muodostunut Suomessa, kuten monissa muissakin maissa, pysyvän julkisen keskustelun aiheeksi. New Yorkin Times Squaren velkakellon esimerkkiä seuraten Suomessakin on pystytetty velkakelloja, jotka näyttävät ”reaaliaikaisesti” valtionvelan määrän. Keskustelun perussävy näyttää olevan, että valtionvelan kasvu tulisi pysäyttää. Sama tavoite on myös kirjattu Juha Sipilän hallituksen ohjelmaan, jonka mukaan julkisen velan kasvun tulisi pysähtyä vuoteen 2021 mennessä.

Valtion velkaantumisen rajoitteet

Valtionvelan määrä on viime kädessä poliittinen päätös: velkakanta muodostuu harjoitetun finanssipolitiikan tuloksena. Luonnollisesti myös taloustilanne vaikuttaa valtionvelan määrään: heikossa suhdannetilanteessa valtion

verotulot laskevat ja menot kasvavat. Taloustieteessä valitsee koulukuntaeroja siitä, mikä on finanssipolitiikan rooli talouden suhdanteiden tasoittajana. Finanssipolitiikan merkitys nousi parrasvaloihin viimeistään Yhdysvaltain 1930-luvun suuren laman jälkeen, kun kiristävä finanssipolitiikka oli laman runtelemassa maassa jyrkentyntä talouden alamäkeä.

Toisaalta rahoitusmarkkinat asettavat poliittiselle päätöksenteolle rajoitteita. Valtio kattaa alijäämät budjettinsa pääasiallisesti markkinaehtoisella lainanotolla, jolloin rahoitusmarkkinat rajoittavat finanssipolitiikan vapautta. Suuresti heikentynyt valtiontalous lisää valtion luottoriskiä ja nostaa velanoton korkokustannuksia. Valtion mahdollisuus hankkia markkinaehtoisia rahoitusta loppuu siinä vaiheessa, kun rahoitusmarkkinat eivät enää usko valtion kykenevän tai haluavan hoitaa velkojaan.

Tämä tapahtuu tyypillisesti silloin, kun valtionvelan määrä nousee hyvin korkeaksi tai valtiontalouden tasapaino järkkyy pahasti. Tarkan numeerisen arvon laskeminen velan tai budjettialijäämän liian suurelle määrälle on kuitenkin hankalaa. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että valtion maksukykyyn vaikuttavat monet talouteen, politiikkaan, velan rakenteeseen ja markkinaolosuhteisiin liittyvät maakohtaiset tekijät.

Tunnetuin viimeaikainen esimerkki markkinaehtoisen lainanoton loppumisesta on Kreikan valtion ajautuminen ulkopuolisen rahoitusavun varaan vuonna 2010. Sijoittajat eivät enää olleet valmiita ostamaan Kreikan valtion lainoja, koska he eivät uskoneet Kreikan selviytyvän velanmaksusta. Lopulta muut euromaat sekä EU, EKP ja IMF pelastivat Kreikan valtion konkurssilta, ja monet sijoittavat kärsivät luottotappiota. Avunsaannin hintana Kreikka joutui merkittävästi sopeuttamaan talouttaan, mikä ajoi monet kreikkalaiset suuriin taloudellisiin vaikeuksiin ja johti poliittisiin levottomuuksiin. Historiallisessa katsannossa valtioiden maksukyvyttömyys ei ole mitenkään ainutlaatuisista, eri maiden velkahistoriat ovat harvoin täysin puhtaita⁴.

Toisaalta lähes kaikilla valtioilla on jonkin verran velkaa, vaikka valtiontalouden hyvä tila ei edellyttäisi velkaantumista. Yksi syy valtion tarpeeseen pitää yllä valtionvelkaa liittyy rahoitusmarkkinoiden rakenteeseen. Vähäriskiset valtionobligaatit muodostavat rahoitusmarkkinoilla tarpeellisen sijoituskohteen ja muiden arvopapereiden hinnoittelureferenssin. Toisaalta velkainstrumenttien ja valmiiden lainanottojärjestelmien olemassaolo voi osoittautua valtiolle hyödylliseksi, jos valtion lainanottoarve lähtee nopeasti kasvamaan. Pankkiverkostoa, sijoittajakuntaa ja juridista lainadokumentaatiota ei tarvitse luoda tyhjästä, kun valtiontalouden tila heikkenee. Tämän eräänlaisen ”tekniikan” velan voi katsoa muodostavan alarajan valtionvelan määrälle.

Kahden ääripään väliin on euroalueella muodostettu kolmas tärkeä velan viitearvo. Euroalueen liittymiskriteerin mukaan julkinen velka ei saa ylittää 60

prosentin viitearvoa suhteessa bruttokansantuotteeseen. Tosin monen euroalueen jäsenmaan julkinen velka on pitkään ollut yli sallitun tason. Julkiseen velkaan lasketaan esimerkiksi Suomen kohdalla mukaan myös kuntien ja sosiaaliturvarahastojen velat, joskin noin neljä viidesosaa Suomen julkisesta velasta koostuu valtionvelasta.

Onko Suomen valtiolla paljon velkaa?

Vuonna 2015 Suomen julkinen velka ylitti ensimmäistä kertaa euroaikana 60 % viitearvon. Suomen valtionvelka puolestaan ohitti 100 miljardin euron rajan vuoden 2016 alussa. Valtion talousarvion alijäämäisyys tarkoittaa, että valtionvelka kasvaa myös vuonna 2016.⁵

Kansainvälisessä vertailussa Suomen julkinen sektori ei ole erityisen velkaantunut. Esimerkiksi kaikissa suurissa Euroopan unionin jäsenmaissa velkaa on suhteellisesti enemmän. Saksan julkinen velka suhteessa bruttokansantuotteeseen on 71 %, Ranskan 97 %, Italian 133 % ja Ison-Britannian 88 %. Yhdysvalloissa julkinen velka ylittää 100 %:n rajan, ja Japanissa julkisen velan suhde bruttokansantuotteeseen on peräti 246 %. Toisaalta muissa Pohjoismaissa Islantia lukuun ottamatta julkista velkaa on vähemmän kuin Suomessa.⁶

Valtionvelan suomalaisille aiheuttamat kustannukset eli valtionvelan korkomenot ovat tällä hetkellä hyvin aisoissa. Vuonna 2015 korkomenojen määrä oli noin 1,5 miljardia euroa. Valtionvelan nimellinen määrä on korkeampi kuin koskaan aiemmin, mutta valtion korkomenot eivät ole neljännesvuosisataan olleet yhtä pienet kuin nyt. Syynä mataliin korkomenoihin ovat historiallisen alhaiset markkinakorot ja toisaalta Suomen valtion kohtuullisen hyvän luottokelpoisuus rahoitusmarkkinoilla. Eri markkinaosapuolet, sijoittajat, pankit ja luottolaitokset uskovat edelleen, että Suomen valtio pystyy maksamaan velkansa takaisin.⁷

Huolestuttavammaksi tilanne muodostuu, jos tarkastellaan valtionvelan muutosta. Suomen valtionvelka on noussut yli 80 prosenttia vuoden 2008 jälkeen, jolloin kansainvälinen finanssikriisi puhkesi. Velan nopea nousu – ilman selkeää odotusta kasvun taittumisesta – on antanut aiheita vaatia finanssipolitiikkaan merkittäviä kiristyksiä. Kiristysten suuruudesta ja niiden ajoituksesta on ollut erimielisyyttä.

Neutraali tapa lähestyä kysymystä, onko valtiolla paljon vai vähän velkaa, on tutkia rahoitusmarkkinoiden arviota valtion kohdistuvasta luottoriskistä. Markkinoiden korkonoteeraukset ovat koko valtion lainanottoon, sen nauttiman markkinaluottamuksen ydin. Suuri määrä sijoittajia käyttää kaikkea saatavilla olevaa tietoa hyväkseen tehdessään obligaatioiden myynti- ja ostopäätöksiä. He arvioivat poliittisten ja taloudellisten uutisten vaikutuksia valtion lainanmaksukykyyn ja tekevät arvioita valtioihin liittyvistä luottoriskeistä. Huonot taloudelliset uutiset tai vaikkapa poliittinen kriisi vähentävät sijoittajien kiinnostusta ostaa valtion liikkeeseen laskemia obligaatioita. Obligaatioiden hinta laskee ja

”Obligaatiomarkkinat asettavat eri valtiot paremmuusjärjestykseen.”

niiden korkotuotto nousee. Tällä tavoin saadaan kvantitatiivinen arvio erilaisten poliittisten ja taloudellisten tapahtumien markkinavaikutuksista.

Obligaatiomarkkinat asettavat eri valtiot paremmuusjärjestykseen. Kaikkein luotettavin valtio maksaa velastaan kaikkein vähiten korkoa. Vähiten luotettu lainanottaja joutuu maksamaan korkeaa korkoa tai ääritapauksessa siltä loppuu kyky hankkia enää ollenkaan uutta velkaa, kuten Kreikalle tapahtui, kun sen julkisen talouden tila arvioitiin rahoitusmarkkinoilla kestäättömäksi.

Globaalit rahoitusmarkkinat

Valtiontalouden riippuvuus rahoitusmarkkinoiden luotamuksesta ei ole uusi, esimerkiksi globalisaation myötä syntynyt ilmiö. Valtionobligaatioiden syntyänsat lausuttiin keskiajan italialaisissa kaupunkivaltioissa. Englannin mainio vallankumous 1688 puolestaan synnytti modernin tavan hoitaa valtiontaloutta, keskeisinä elementteinään valtiontalouden avoimuus ja systemaattinen tapa rahoittaa valtiontaloutta laskemalla liikkeeseen määrämuotoisia valtionobligaatioita. Englannin esimerkin johdattamina valtionlainoista alkoi vähitellen muodostua luotettava ja arvostettu sijoituskohde. Se oli vastakohta vuosisataiselle perinteelle, jossa hallitsija lainasi varoja rahoittaakseen sodankäyntiä ja yritti myöhemmin kaikin tavoin vähentää velkojensa määrää – jättäen ne usein kokenaan maksamatta.

1800-lukuun mennessä valtioiden obligaatiomarkkinat muodostivat monessa mielessä rahoitusjärjestelmän

ytimen, jota seurattiin tarkasti maailman kaikilla kullilla. Rothschildien pankkihuoneen johdolla eurooppalaiset rahoitusmarkkinat olivat integroituneet yhdeksi kokonaisuudeksi. Ranskalainen sijoittaja saattoi ostaa Pariisin arvopaperipörssistä eri maiden obligaatioita ja seurata päivittäin niiden hintanoteerauksia. Lontoosta kehkeytyi ennen näkemätön globaalin arvopaperikaupan keskus kaikkien arvopaperilajien kaupankäynnille.⁸

Valtionobligaatioiden markkinoita pidettiin tärkeänä valtion taloudellisen ja poliittisen kunnan mittarina. Esimerkiksi itävaltalainen taloustieteilijä Eugen Böhm von Bawerk (1851–1914) arvioi, että kansakunnan kulttuurinen taso heijastuu sen obligaatioiden korkotasossa. Hänen mukaansa korko on sitä alhaisempi, mitä suurempi on ihmisten älykkyys ja moraalinen selkäranka.⁹

Ensimmäinen maailmansota lopetti klassiseen kultakantaan ankkuroituneen ”ensimmäisen globalisoinnisen” aikakauden, kun rahoitusjärjestelmän ydinmaat heikentyivät taloudellisesti ja poliittisesti. 1920-luvun toinen kultakantajärjestelmä jäi lyhyeksi ja päättyi 1930-luvun suureen lamaan. Maailmanlaajuinen avoin rahoitusjärjestelmä korvautui sääntelyllä ja rajoituksilla, jotka pysyivät monilta osin voimassa myös toisen maailmansodan jälkeisinä Bretton Woods -järjestelmän vuosina. Vasta 1900-luvun lopussa kansainvälinen rahoitusjärjestelmä saavutti ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen integroitumisen ja avoimuuden yli vuosikymmenen kestäneen rahoitusmarkkinoiden liberalisoinnin jälkeen.¹⁰ Suomen osalta tilannetta kuvaa ulkomaisten sijoittajien osuus valtionvelan haltijoista: edellisen kerran ulko-

”Autonomian aikana lainanotosta muodostui Suomen erillisen, autonomisen aseman tärkeä symboli.”

maisten sijoittajien osuus lähenteli 2000-luvun alun 90 prosenttia vuonna 1913¹¹.

Valtionvelan liikkeeseen lasku

Suomen valtion luottoriski hinnoitellaan kansainvälisillä rahoitusmarkkinoilla. Suomen valtionvelasta noin 85 prosenttia koostuu valtion euromääräisistä viitelainoista. Ne ovat obligaatioita, jotka tuottavat omistajilleen vuosittaista korkotuottoa. Obligaatioiden juoksuaika kertoo, missä ajassa obligaationhaltija eli sijoittaja saa sijoittamansa pääoman takaisin. Tällä hetkellä Suomen valtion pisin viitelaina erääntyy vuonna 2042.

Obligaatioiden haltijoiden ei tarvitse odottaa pääoman takaisinmaksua pisimmillään useita vuosikymmeniä. Obligaatioilla käydään päivittäin kauppaa jälkimarkkinoilla kansainvälisillä elektronisilla markkinapaikoilla: obligaatiot itsessään ovat sähköisessä muodossa. Osto- ja myyntihinnat muodostavat obligaatioiden hintanoteeraukset ja tuottotasot, joita voi tarkastella sanomalehtien taloussivuilla tai internetissä.

Valtio laskee uusia obligaatioita liikkeeseen vuosittain niin sanottujen päämarkkinatakaajapankkien välityksellä. Pankkeja on tällä hetkellä neljätoista. Mukana joukossa on sekä maailman suurimpia liikepankkeja että johtavia pohjoismaisia pankkeja.

Päämarkkinatakaajajärjestelmän synty kytkeytyy 1990-luvun alun talouslamaan, jolloin lainanottomäärät kasvoivat suuresti ja valtio pystytti pankkiverkoston turvaamaan lainanoton sujumisen. Kyseisillä

pankeilla on myös velvollisuus käydä obligaatioilla kauppaa jälkimarkkinoilla. Pankkien vastapuolia jälkimarkkinakaupankäynnissä ovat toisten pankkien ohella sijoittajat, jotka allokoivat hallussaan olevia sijoitusvaroja obligaatioihin.¹²

Monen päämarkkinatakaajapankin yhteistyö Suomen valtion kanssa ulottuu pitkälle historiaan, usein tosin yrityskauppojen kautta. Nordean edeltäjät Suomen Yhdyspankki ja Kansallis-Osake-Pankki olivat mukana valtion lainanotossa jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, samoin kuin Crédit Agricolen edeltäjä Crédit Lyonnais sekä Danske Bank ja Deutsche Bank. National City tuli 1920-luvulla valtion pääyhteistyökumppaniksi Yhdysvaltain rahoitusmarkkinoilla, monet muut nykyisistä päämarkkinatakaajista viimeistään 1960- ja 70-luvuilla. Pankkien rooli lainanotossa oli jo 1800-luvulla hyvin samankaltainen kuin nykyisin: ne etsivät lainaemissioiden yhteydessä valtion obligaatioille ostajia, toki ilman nykyaikaisia teknologisia apuvälineitä.¹³

Sijoittajat ja luokituslaitokset

Valtion lainanoton korkoeron määrittelevät viime kädessä sijoittajat. Valtionvelka mielletään suhteellisen riskittömäksi sijoituskohteeksi, minkä takia se miellyttää suuria riskejä kaihtavia sijoittajia. Suomen valtionvelan sijoittajapohja koostuu työeläkeyhtiöistä, sijoitusrahastoista sekä liike- ja keskuspankeista. Suomi houkuttelee sijoittajia maailmanlaajuisesti.

Suurimman kotimaisen sijoittajaryhmän muodos-

tavat työeläkeyhtiöt. Ne ovat sijoittaneet merkittävän osan suomalaisten kartuttamista eläkevaroista eri valtioiden obligaatioihin. Työeläkevakuuttajien yhteenlaskettu sijoituskanta oli vuoden 2015 syyskuun lopussa 176 miljardia euroa.¹⁴ Suomen valtion obligaatioita suomalaiset työeläkeyhtiöt eivät tosin nykyisin enää juurikaan pidä sijoitussalkuissaan. Rahoitusteorian mukaisesti ne ovat hajauttaneet korkosijoituksiaan useiden lainanottajien obligaatioihin, mikä on käytännössä johtanut ulkomaisten sijoitusten kasvuun. Suomen valtionvelasta olikin muutama vuosi sitten enää noin kymmenesosa suomalaisten sijoittajien omistuksessa. Euroopan keskuspankkijärjestelmän obligaatioiden osto-ohjelman myötä tilanne on jonkin verran muuttunut: Suomen Pankista on tullut merkittävin valtionvelan haltija.¹⁵

Luottoluokituslaitosten tehtävänä on helpottaa sijoittajien työtä. Luokittajat arvioivat kuhunkin lainanottajaan liittyviä riskejä, jotka voivat vaikuttaa sen kykyyn selvittää veloistaan. Sen tehdessään ne arvioivat lainanottajien talouden kuntoa ja poliittista vakautta. Luokituslaitosten liiketoimintamalli perustuu niiden riippumattomuuteen. Sijoittajien täytyy pystyä luottamaan siihen, että lainanottaja ei ole vaikuttanut luokituslaitoksen arvioihin. Yhdysvaltain niin sanotun *subprime*-kriisin yhteydessä luokituslaitosten riippumattomuuteen kohdistui kovaakin kritiikkiä. Kritiikistä huolimatta luokituslaitosten palveluita edelleen käytetään varsin laajasti rahoitusmarkkinoilla.

Useat luottoluokituslaitokset arvioivat Suomen valtion luottokelpoisuutta. Niistä markkinaosuuksiltaan suurimmat ovat Fitch Ratings, Moody's ja Standard & Poor's. Luokituslaitokset vierailevat vuosittain Suomessa arvioimassa maan tilannetta käytyään keskusteluita muun muassa suomalaisten viranomaisten, yritysten ja tutkimuslaitosten kanssa. Valtiolla oli 2000-luvun hyvän taloustilanteen vuosina paras mahdollinen ”kolmen A:n” luokitus kaikilta luokitusyhtiöiltä, mutta viimeaikaiset talouden ongelmat ovat luoneet painetta luokitusten laskuun. Tämä tulee esille Suomen valtion luokitukseen liitettyinä ”negatiivisina näkyminä”. Standard & Poor's ehti jo laskemaan Suomen valtion luottoluokitusta syksyllä 2014.¹⁶

Uusi asia luottoluokitukset eivät ole. Luottoluokituslaitosten juuret ulottuvat ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeseen aikaan, mutta niiden käytön suurin kasvu ajoittuu sodan jälkeisiin vuosiin. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Yhdysvallat korvasi sodassa köyhtyneet Länsi-Euroopan maat suurimpana lainanantajana. Amerikkalaiset sijoittajat ostivat suurissa määrin ulkomaisia arvopapereita ja tarvitsivat sijoituspäätöksensä tueksi arvioita lainanottajien luotettavuudesta, mikä johti luokitus toiminnan nopeaan kasvuun.

Yksi uusista lainanottajista Yhdysvaltain pääomamarkkinoilla oli Suomen tasavalta, jonka liikkeeseen laskemille obligaatioille Moody's aloitti luottoluokitusten osoittamisen vuonna 1920. Heikon alun jälkeen Suomen obligaatioiden luokitukset nousivat 1920-luvun puolessa välissä kaksi pykälää A-tasolle (hieman obligaatiosta

riippuen), mutta olivat koko ajan kaksi pykälää muita Pohjoismaita alempana, suomalaisten suureksi pettymykseksi. Moody's oli osoittanut muun muassa Unkarille ja monille Latinalaisen Amerikan maille samanlaisia luokituksia kuin Suomelle. Viro pysyi luottokelpoisuusluokituksissa Suomen alapuolella.

1930-luvun alun laman aikana Suomen luokitukset taas laskivat, ja Moody's lopulta lopetti Suomen luottoluokittamisen vuonna 1934, kun kansainvälinen rahoitusjärjestelmä hajosi ja amerikkalaiset sijoittajat kotiuttivat sijoituksiaan. Uudestaan luokituslaitokset palasivat Suomen valtionlainojen luokittamiseen 1970-luvulla. Suomen luokitukset ovat 1970-luvulta alkaen olleet korkeinta AAA/Aaa-tasoa tai lähellä sitä, 1990-luvun alun laman aiheuttamaa väliaikaiseksi osoittautunutta pudotusta lukuun ottamatta.¹⁷

Suomen markkinaluottamuksen pitkä tie

Suomen esiinmarssi kansainvälisille obligaatiomarkkinoille tapahtui, kun suurruhtinaskunnan senaatista tuli säännöllinen liikkeeseenlaskija eurooppalaisissa rahoituskeskuksissa 1860-luvulla. Suomen suurruhtinaskunta harjoitti talouspolitiikkaa, joka lisäsi rahoitusmarkkinoiden luottamusta Suomen taloudenpitoon. Köyhä, pohjoinen maa liittyi ensin kansainväliseen hopea- ja sitten kultakantajärjestelmään, joka yhdisti Suomen samaan ryhmään maailman taloudellisesti vauraimpien maiden kanssa. Suomi harjoitti, ja sen tiedettiin harjoittavan, kultakannan pelisääntöjen mukaisesti tiukkaa raha- ja finanssipolitiikkaa. Rahoitusmarkkinoilla saavutukset eivät olleet vaatimattomia; Suomen valtionlainojen korot laskivat samalle tasolle muiden Pohjoismaiden kanssa 1800-luvun lopulla.

Rahoitusmarkkinoiden suotuista arvio noteerattiin myös kotimaassa, samoin kuin Suomen luottamuksen rapautuminen sortovuosien paineessa 1900-luvun alussa. Toisen sortokauden käynnistyttyä valtiovaraintoimituskunnan päällikkö J. K. Paasikivi pani närkeästyneenä merkille, että Venäjän toimet Suomen autonomian rajoittamiseksi olivat nostaneet suurruhtinaskunnan obligaatioiden korkoja muita Pohjoismaita korkeammalle.¹⁸

Autonomian aikana valtion lainanotosta muodostui myös suurruhtinaskunnan erillisen, autonomisen aseman tärkeä symboli. Suomen ministerivaltiosihteeriviraston virkamies, vapaaherra Johannes Gripenberg kirjoitti 1889 Pietarista professori ja puoluejohtaja Yrjö Sakari Yrjö-Koskiselle, että venäläiset hämmästelevät Suomea, jolla on hyvin järjestetty hallinto, kilpailukykyinen teollisuus sekä lujaan perustukseen nojaavat finanssit ja sellaiset omat luotot maailman markkinoilla, joita monet rikkaammat maat saattoivat kadehtia.¹⁹

Suomen liikkeeseen laskemat obligaatiot noteerattiin suurten eurooppalaisten rahoituskeskusten pörseissä muiden valtiolainojen joukossa. Kansainväliset pankit kirjoittivat positiivisia arvioita Suomen valtionalouden esimerkillisestä hoidosta ja arvioivat Suomen muodostavan selkeän erillisen kokonaisuuden Venäjän keisari-

kunnassa. Tällä tavoin rahoitusmarkkinat olivat suomalaisille yksi väline lisää autonomian ajan asteittaisessa ”valtionrakennuksessa”.

Itsenäistymisen jälkeen Suomen talouspolitiikan pitkä linja ei muuttunut. Suomi liittyi mukaan läntisiin rahoitusjärjestelmiin kunkin ajankohdan edellytysten mukaisesti. Usein ratkaiseva vaikuttaja oli idänsuhteiden tila. Suomi liittyi mukaan sotienväliseen toiseen kultakantajärjestelmään ja toisen maailmansodan jälkeiseen Bretton Woods -järjestelmään. 1980-luvun pääomaliikkeiden vapauttaminen, Euroopan unionin jäsenyys ja euron käyttöönotto 1999 olivat näille kehityskuluille luontaisia jatkeita.

Yksi osa rahoitusjärjestelmän länsi-integraatiota oli Suomen luotettavuuden edistäminen ja ylläpito läntisillä rahoitusmarkkinoilla. Rahoitusmarkkinauskottavuuden aallonpohja koettiin itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina, kun Suomen itsenäisyyden arvioitiin olevan vielä hyvin hataralla pohjalla. Alkuvuosien jälkeen asema parani, mutta mahdollinen neuvostoinvaasio koettiin rahoitusmarkkinoilla Suomen luottokelpoisuuden pahimmaksi uhkaksi vielä vuosikymmenien ajan. Itse asiassa korkotasossa mitattuna Suomen asema palautui sortokautta edeltävän 1800-luvun lopun tasolle vasta lähes sata vuotta myöhemmin.

Yksi itsenäistyneen Suomen rahoitusmarkkinauskottavuuden tärkeimmistä vaalijoista oli maailmansotien välisen ajan Suomen talouspolitiikan johtava hahmo Risto Ryti. Suomen Pankin pääjohtajana toimineen Rytin valvovan silmän alla valtio maksoi 1930-luvulla ensimmäisen maailmansodan jälkeisiltä vuosilta periytyvät velkansa takaisin Yhdysvaltoihin, ainoana eurooppalaisena maana. Yhdysvalloissa levisi käsitys Suomesta ”maana, joka maksaa velkansa”. Sama luotettavuutta korostava velanhoitopolitiikka jatkui toisen maailmansodan jälkeen. Vielä 1990-luvulla valtio käytti sijoittajamarkkinoinnissaan hyväkseen 1930-luvun slogania velkojaan tunnollisesti hoitavasta maasta.²⁰

Ulkomaista markkinaluottamusta arvostetaan Suomessa edelleen suuresti. Tiedotusvälineet seuraavat luottoluokitusyhtiöiden päätöksiä hyvin tarkasti. Jyrki Kataisen hallituksen ohjelmassa yhdeksi tavoitteeksi oli jopa nimetty valtion luottoluokitusten säilyminen.

Talouso Ongelmista huolimatta Suomen valtio on edelleen yksi euroalueen luotetuimmista lainanottajista. Markkinanoteerausten perusteella Saksan valtio on selvästi euroalueen luotetuin lainanottaja. Suomi kuuluu viime kuukausien aikana jonkin verran kasvaneista korkoeroista huolimatta edelleen seuraavaan ryhmään, joka joutuu maksamaan velanotostaan vain vähän Saksaa korkeampaa korkoa. Tosin vielä 2000-luvun alun Nokia-vuosien huumassa Suomen valtion obligaatiokorot olivat jopa Saksan korkoja alempana.

Suomen perinteisesti vahva asema rahoitusmarkkinoilla, mikä on ilmennyt hyvässä lainanottokyvyyssä ja alhaisessa korkotasossa, on heijastanut talouspolitiikan ja valtion velanhallinnan pitkän aikavälin linjanvalintoja. Niihin ovat kuuluneet yhtä lailla finanssipolitiikan pitkän aikavälin viritys, Suomen pyrkimys liittyä läntisiin rahoitusjärjestelmiin ja valtion lainanoton käytännön toteutus.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Valtiokonttori, Valtiokonttori järjesti valtion viitelainojen huutokaupan. Tiedote 19.1.2016.
- 2 Sakari Heikkinen & Seppo Tiihonen, *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*. Edita, Helsinki 2009.
- 3 Mika Arola, Valtion lainanotto ja kansainvälinen rahoitusjärjestelmä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/2011, 421–442.
- 4 Carmen Reinhart & Kenneth Rogoff, *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press, Princeton 2009.
- 5 Valtiovarainministeriö, Taloudellinen katsaus, syksy 2015.
- 6 European Commission, European Economic Forecast, Autumn 2015; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2015.
- 7 State Treasury, Debt Management Annual Review 2015. Helsinki 2016.
- 8 Niall Ferguson, *The Ascent of Money. A Financial History of the World*. Allen Lane, London 2008.
- 9 Ks. esim. Sidney Homer & Richard Sylla, *A History of Interest Rates*. Rutgers University Press, New Brunswick 1996, 1–2.
- 10 Maurice Obstfeld & Alan M. Taylor, *Global Capital Markets. Integration, Crisis, and Growth*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- 11 Mika Arola, Foreign Capital and Finland. Central Government's First Period of Reliance on International Financial Markets, 1862–1938. Bank of Finland Scientific Monographs E:37. Edita, Helsinki 2006.
- 12 State Treasury 2016.
- 13 Arola 2006.
- 14 Työeläkevakuuttajat TELA ry, Sijoitusvarojen yhteenveto 2015.
- 15 State Treasury 2016.
- 16 Valtiokonttori, Standard & Poor's laski Suomen valtion luottokelpoisuuden AA+:aan. Tiedote 10.10.2014.
- 17 Arola 2011; Arola 2006; State Treasury 2016.
- 18 J. K. Paasikivi, Valtion lainoista. *Uusi Suometar* 6.2.1910.
- 19 Gripenbergin kirje Yrjö-Koskiselle, 15.4.1889. Kansalliskirjaston arkistot, Yrjö-Koskisen arkistot, 36.
- 20 Arola 2011; Arola 2006.

MIKÄ MONIKULTTUURISUUDESSA KIIKASTAA?

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

”

Monikulttuurisuuspolitiikka ei syntynyt, koska maahanmuuttajat olisivat vaatineet sitä, vaan ensisijaisesti siksi, että poliittinen eliitti tarvitsi sitä hallitsemaan maahanmuuttoa ja tyyntyttämään rasismia luomaa vihaa.”

KENAN MALIK MONIKULTTUURISUUS

(Multiculturalism and Its Discontents, 2014)

niin & näin -kirjat 2016

99 s.

Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 952-5503-93-3

25,00 €

lehden

kestotilajalle 20,00 €

Monikulttuurisuus merkitsee vähintään kahta asiaa. Sitä, että eletään monikulttuurisessa yhteiskunnassa, ja sitä, että yhteiskunnan moninaisuutta mielitetään hallinnoida monikulttuurisella politiikalla.

Mutta todellinen moninaisuus ei merkitse kuviteltua sivilisaatioiden yhteentörmäystä. Kun kulttuurit pyhitetään aidoiksi, yhtenäisiksi ja koskemattomiksi, niiltä kielletään mahdollisuus muuttua, kehittyä ja käydä

keskustelua. Ennakkoluuloisen rasismia ja kulttuurien herkkähipiäisen kunnioittamisen tilalle *Monikulttuurisuus* tarjoaa elävää dialogia, jossa ongelmia voidaan avoimesti julkisessa tilassa.

Teoksen kirjoittaja, intialaissyntyinen britti Kenan Malik (s. 1960) on yksi ensimmäisistä vasemmistolaisista multikulturalismin kriitikoista. Hänen tekstiään täydentävät tutkija Pasi Saukkosen jalkisanat.

KATI RANTALA

Velkojen syövereissä

Jera & Jyri Hänninen, *Suomalainen velkakirja. Ihmisten elämä velkaantuvassa maassa.* Into, Helsinki 2015. 189 s.

Kirjailija Jera Hänninen ja taloustoimittaja Jyri Hänninen ovat käsitelleet yhdessä aiemmin köyhyyttä ja ääriajattelua. Vaikeiden yhteiskunnallisten ongelmien parissa ollaan nytkin. *Suomalainen velkakirja* on ajankohtainen ja moniulotteinen erittely velan lieveilmiöistä. Kirjoittajien sanoin teos ”kertoo siitä, mitä tapahtuu kun ihminen ja valtio menettävät ylivelkaantumisen vuoksi itsenäisyytensä” (14).

Kun finanssikriisi saapui Eurooppaan, ”taluskuplasta ja pankkikriisistä tehtiin määrätietoisesti valtioiden velkakriisi” (12). Velkaantunut valtio joutuu tekemään tiliä troikalle, ja vastaavasti velkaongelmaisen kansalaisen vastassa on koneisto perinnästä ulosottoon. Sen myötä menevät luottotiedot. Valtion velkakriisin avulla perustellaan puolestaan leikkauksia, mikä palvelee erityisesti omistavaa luokkaa ja kasvattaa kuilua rikkaiden ja köyhien välillä. Samalla kun yritykset tavoittelevat voittoa, ihmisiä kannustetaan kuluttamaan. Kalliita luottoja tyrkätään köyhille, jotka pakon edessä niitä myös ottavat ja joutuvat entistä ahdistavampaan loukkuun. Pika-vipin kun saa nopeasti ilman, että asioitaan tarvitse tilittää sosiaaliviranomaiselle.

Tyyliään kirja on poleemista aikalauskritiikkiä. Salapoliisien tavoin kirjoittajat selvittävät yllä kuvatun ”tuhokapitalismin” harjoittajien kyseenalaisia taustoja. Kirjassa luodaan monipuolinen kuva velan rakenteellisista taustoista, velkabisneksistä, huonosti toimivasta sosiaaliturvasta, velanhoidon viranomaisjärjestelyistä ja velkaongelmien seittiin joutu-neista räpiköivistä ihmiskärpäisistä.

Paha hämähäkki on sulautunut seitin tahmeaan verkkoon, joka kytkee eri toimijat toisiinsa. Suomalaisen velkasaatavat kulkeutuvat ros-kapankki Arsenalista valtiovarainministerin päätöksellä norjalaisen Aktiv Kapital -perintäyhtiön kautta yhdysvaltalaiselle firmalle Delawareen. Helsingin kaupunki ei myönnä perheelle 800 euroa kuussa maksavaa asuntoa vuokratähtien takia, mutta samojen rästien vuoksi kaupunki vuokraa perheelle asunnon yksityiseltä majoituspalvelulta 2 000 eurolla kuussa. Velkaongelmainen ei näy köyhyystilastoissa, vaikka ulosotto verottaa kolmanneksen pienistä tuloista. Eikä ulosottoa huomioida päivähoitomaksuissa, jotka lasketaan bruttotulojen mukaan.

Kirjassa eritellään lukuissa vastaavia, kiintoisia esimerkkejä yhteiskunnallisten järjestelmien leikkauspisteistä, joiden yhteisenä nimitäjänä on velka. Vaikka antaumuk-sellisen vääryys- tai köyhyyskuva-uksen yhteys velkateemaan katoaa

toisinaan hetkeksi, taustalla on yhtä kaikki pankkijärjestelmän ja yli-päänsä taloudellisen eliitin valta yhteiskunnallisissa asioissa.

Analyysin rinnalla esitellään kertomuksia luottotietonsa menettä-neiden ja ulosottoon päätyneiden tai ylipäänsä köyhien ihmisten päi-vittäisistä kamppailuista. Nämä ta-rinat ovat kiitettävän moniulotteisia. Laskujen, asumiskulujen, maksuhäiriömerkintöjen ja ulosottomaksujen kanssa kamppailevia kansalaisia ei esitetä yksituumaisesti järjestelmän uhreina vaan myös ihmisinä, jotka tekevät virheitä tai toimivat huolimattomasti. Joillakuilla käy vain huono tuuri. Kärsivien suuri häpeän tunne koskettaa lukijaa. Taustalla voi olla työttömyyttä, sairastumista tai vain tietämättömyyttä siitä, miten jokin asia tulee hoitaa. Mutta velkojen maailmassa virheet kustautuvat nopeasti, jos laskujaan ei maksa ajoissa, oli syy kuinka ymmärrettävä hyvänsä. Tämä viesti tulee selkeästi esille.

Kirjoittajat osoittavat, miten monimutkainen kansalaisten velkaongelmien ”hoitoon” laadittu järjestelmä perimisineen, maksuhäiriömerkintöineen ja ulosottoineen on. Lisäksi velka-asioita säätelevät lait muuttuvat aika ajoin. Kenen tahansa on vaikea hallita järjestelmän yksityiskohtia, jotka ovat velkaongelmaisen arjenhallinnan näkökulmasta kuitenkin olennaisia.

Valitettavasti ”velanhoidon” yksityiskohdat eivät ole aina hallussa kirjoittajillakaan. Heidän pyrkimyksensä yhdistää salapoliisityö, analyttisyys ja tarinallisuus poleemiseen kriittisyyteen, jossa ahneus on kaiken läpätunkeva ja tuhoava voima, johtaa toisinaan harmillisiin ylilyönteihin ja epätarkkuuksiin. Toki poleemisuus lajityyppinä sopii tähän kirjaan. Va-

”Pikavipeistä velkaongelmiin joutuneiden määrä on selvästi vähentynyt, joskin velkapääomat ovat nousseet.”

listunut lukija tietää, että maailma on monimutkaisempi kuin miltä se näyttää kärjistävien ja yksinkertaistavien ilmaisujen värittämänä. Jossain kohtaa tulee vastaan kuitenkin raja, jonka jälkeen yleinen uskottavuus alkaa kärsiä.

Osa ylilyönneistä on toki pelkkää retoriikkaa, jota ei pidäkään ottaa kirjaimellisesti, kuten tarina epätoivoisista vertaislainojen hakijoista, jotka ”ovat valmiit maksamaan tähtitieteellistä korkoa esimerkiksi voidakseen yhdistää useita kulutusluottoja yhdeksi lainaksi” (79). Usein kirjoittajat hämmäntävästi kuitenkin sekoittavat asioita, väittäen yhtäällä yhtä ja toisaalla toista. Esimerkiksi perintätoimistot kuvataan ahneina riistäjinä, joille ennustetaan yhä lihavampia vuosia. Kirjoittajat käyttävät lähteinä usein lehtijuttuja, joten samaa metodologia soveltaen voisi väittää myös vastakkaista: Syyskuussa 2015 uutisoitiin, että perintätoimisto Lindorff aloitti yt-neuvottelut, syynä perinnän toimeksiantojen väheneminen. Samaan tapaan kirjoitettiin OK Perinnästä keväällä 2014, jolloin perintöjen laskun syyksi esitettiin vuoden 2013 keväällä uudistunut perintälaki. Sivulla 107 kirjoittajat itsekin toteavat, että perintälaki on vähentänyt ulosoton asiamääriä. Hänniset myös kirjoittavat perijöiden tietävän ”ettei [ylivelkaantunut] ihminen selviä veloista kompastumatta, mutta mitä kauemmin ihminen kävelee kaatumatta, sitä enemmän hän tuottaa perintätoimistolle” (83). Myöhemmin kirjassa tulee silti ilmi, että ulosotossa suuri määrä veloista jää perimättä, koska velallinen on todettu varattomaksi. Itse asiassa perintätoimistoilla on valtavasti asiakkaita, joiden velkoja ei edes viedä ulosottoon, koska se ei olisi kannattavaa. Perintätoimisto muistuttaa toki veloista

silloin tällöin siinä toivossa, että velallinen maksaisi edes jotain ja ettei velka vanhenisi. Velat on saatettu ostaa halvalla, mutta kaikki perintä ei ole kuitenkaan ihan niin tuottoisaa kuin tekstistä voisi toisinaan päätellä.

Toinen kummallisuus liittyy velkajärjestelyn käsittelyyn. Yhtäällä todetaan, että velkajärjestelyyn pääsyä helpottava lakiuudistus tuli voimaan vuonna 2014, mutta toisaalla voimaantulon ajankohdaksi annetaan vuoden 2015 alku, mikä on oikea tieto. Näiden välissä todetaan, että ”Suomessa on parikymmentä vuotta laman jälkeen *vihdoin kehitetty lain-säädäntöä, joka helpottaa ylivelkaantuneiden asemaa*. Laki mahdollistaa nykyisin velkasaneeraus, jossa osa veloista annetaan anteeksi” (93, kursiivi lisätty). Todellisuudessa velkajärjestelylaki tuli alun perin voimaan jo 1993. Vuoden 2015 uudistus toi lähinnä lisähelpotuksia velallisen hyväksi. Sivulla 112 muistellaan puolestaan oikeasuuntaisesti ”lamma seuranneita huippuvuosia”, jolloin ”yksityishenkilön velkajärjestelylaki astui voimaan”. Lopuksi samalla sivulla arvellaan, että 2015 voimaan tullut uusi laki *[sic]* olisi ikävä uudistus perintätoimistoille tai maksuhäiriömerkinnöillä bisnestä tekeväälle Asiakastiedolle, ”joille ylivelkaantuneet ovat kaiken alku ja syvälle maahan ulottuva, tukeva juuri”.

Kirjoittajat antavat velkajärjestelylain voimaantulosta päivityksineen siis sekavan, mutta itse asiassa myös turhan ruusuisen kuvan. Tilastokeskuksen nettisivuilla näkyy, ettei velkajärjestelyiden määrä ole juurikaan noussut uudistuksesta huolimatta: tammi–syyskuussa 2015 velkajärjestelyhakemuksia jätettiin 0,3 prosenttia enemmän kuin vastaavana aikana vuotta aiemmin. Velkajärjestelyyn pääsyyllä on portinvartijansa,

etenkin velkaneuvojat ja kärjäoikeus. Jo näiden tahojen niukat resurssit huomioon ottaen on ymmärrettävää, ettei hakemusten määrä ole noussut räjähdysmäisesti.

Vuonna 2013 voimaan tulleesta pikavippien korkokattosäätelystä puolestaan sanotaan: ”Lakimuutoksen vaikutukset ja logiikka olivat lopulta lähes päinvastaiset, kuin tavoitteena oli” (77). Väitettä ei perustella. Ainoastaan todetaan, että vuonna 2012 lähinnä pikavipeistä velkaantuneiden velat olivat keskimäärin 8 400 euroa ja kahta vuotta myöhemmin 12 200 euroa. Lukujen taustaa ei avata. Julkiset tilastot sen sijaan kertovat, että velkomustuomioiden määrä on laskenut huomattavasti, mikä on linjassa pienlainojen myöntämisen vähene- misen kanssa. Eri tahoilla on kylläkin huomattu, että uudistuksen jälkeen otetut pienlainat ovat keskimäärin aiempaa suurempia. Tammikuussa 2016 ilmestynyt Kriminologian ja oikeuspolitiikan raportti vahvistaa, että pikavipeistä velkaongelmiin joutuneiden määrä on velkomustuomioiden valossa selvästi vähentynyt, joskin ”jaljelle jääneillä” velkapääomat ovat nousseet. Uudistus on analyysin mukaan purrut etenkin nuoriin aikuisiin, joista oltiin erityisen huolissaan.

Esimerkkejä olisi lisää, myös epämääräisiä premissejä, joita ei pysty tarkistamaan mutta joista johdetaan vahvoja päätelmiä. Virheet ja ylimalkaiset väitteet pilasivat sinänsä antoisaa lukukokemustani niissäkin kohdissa, jotka vaikuttivat kyllä uskottavilta mutta joiden todenperäisyyttä en kyennyt vahvistamaan. Tai ehkä kykenisin, jos näkisin vaivaa, mutta kirjoittajien tulee pystyä vakuuttamaan lukijansa niin, ettei tarkistelujen tarvetta edes synny.

JUHO RANTALA

Huomioita *homo debitorista*

Maurizio Lazzarato, *Velkaantunut ihminen* (La fabrique de l'homme endetté. Essai sur la condition néolibérale, 2011). Suom. Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki 2014. 160 s.

”Olen tehnyt orjan työtä,
käinnyt karjoja elämän,
kruunupääksi nyt palajan,
iloiseksi itsekseni.”

– Eino Leino, ”Auringon hyvästijättö”, *Helkavirsiä II*.

Uusvasemmistolaisen velka- ja talouskriittikin yksi laaja kaari alkaa Karl Marxin ohella Friedrich Nietzschestä. *Moraalin alkuperästä* (1887) esittelee velan ja synnin välisen yhteyden sekä käsittelee oman-tunnon, moraalien ja vallankäytön limittymistä kristinuskossa ja yhteiskunnassa. Ranskalaisfilosofit Michel Foucault, Gilles Deleuze ja Félix Guattari ovat jatkaneet analyysipirintä 1900-luvun jälkipuoliskolla, ja heidän työtään ovat puolestaan vieneet eteenpäin Giorgio Agamben, Antonio Negri ja Michael Hardt sekä finanssitalouteen keskittynyt Christian Marazzi.

Italiassa syntynyt ja sittemmin ranskalaistunut sosiologi ja filosofi Maurizio Lazzarato ei ole suuri poikkeus tässä traditiossa. Häneltä on aiemmin suomennettu vain teoreettisempi teos *Kapitalismin val-lankumoukset* (2006) Tutkijaliiton kustantamana ja muutama artikkeli *Megafoni.net*-sivustolla. Toissa vuonna suomennettu *Velkaantunut ihminen* tiivistää Lazzaraton aikaisemmin käsittelemiä aiheita uudeksi keskustelunavaukseksi. Marxin, Nietzschin, Foucault'n sekä Deleuzen ja Guattarin lisäksi teoreettisena taustatukena vilahtelevat Gabriel Tarde, André Orléan sekä William James.

Velkaantunut ihminen keskittyy velan filosofiseen historiaan. Sen valossa ruoditaan nykyistä historiallista tilannetta, jossa finanssikapitalismi

hallitsee maailmantaloutta velan ja luoton avulla. Taloustieteessä on tapana erotella kolmenlaista velkaa: yksityistä, julkista sekä ulkomaan-velkaa¹. Myös vasemmistolainen ja keynesiläinen retoriikka seuraa tätä erottelua ja painottaa lisävelan ottoa erityisesti laskusuhdanteessa. Lazzarato kuitenkin poikkeaa tästä käytännöstä. Hän osoittaa yksityisen ja julkisen velan yhteisen perustan: velkatalouden välityksellä harjoitetut hallinnan tekniikat ja subjektituo-tanto lävistävät kaikenlaista velkaa. Kun kaikki raha on velkaa ja kaikki osallistuvat velkatalouteen, vaikka vain luottokorttien tai julkisen velan välityksellä, kaikista tulee velallisia pääoman edessä.

Velan synty

Lazzarato aloittaa perustelunsa kaukaa, Nietzschin sekä Deleuzen ja Guattarin analyyseista. Heidän mukaansa yhteiskunnan taustalla vaikuttaa epäsymmetrinen velka- ja luottosuhde, joka tuottaa velallisen subjektin ja tämän moraalien. Yhteiskunta saa alkunsa voimien epätasapainosta, ei vaihdosta, joka edellyttäisi tasa-arvoa. Lazzarato kuitenkin tähdentää, ettei vaihto ole kadonnut mihinkään. Se ei vain ole tasa-arvoista vaan perustuu valtaeroille. Nietzscheläisen käsityksen mukaan aikaisemmin oltiin ”velkaa” synneistä Jumalalle ja esi-isille, mutta modernissa yhteiskunnassa tämä velkasuhde on kääntynyt yksilön ja yhteiskunnan väliseksi. Samalla vas-

tuullisuus velasta on muuttunut syyllisyydeksi. Teoreettisten muotoilujen taustalla on saksan *Schuld*-sanan etymologia: sana taipuu niin ”velaksi” kuin ”synniksikin”. Kapitalismi toistaa talouden tasolla kristinuskon sisäistämisen äärettömän velan, jota ei voida maksaa takaisin. Äärettömyys on nyt vain pääoman liikettä, ”kun raha velan ansiosta yhä uudestaan ylittää omat rajansa” (69).

Lazzaraton analyyseissa yhteiskunnallisen järjestymisen arkkityypiksi nousee luotto eli ”lupaus maksusta”. Lain velvoitteella sekä omantunnon ja muistin muokkauksella iskostetaan taloussubjektiin syyllisyys sekä velvollisuus taata itsensä tulevaisuutena eli ihmisenä, joka lupaa maksaa velkansa takaisin. Ihmisestä tehdään näin laskettava, mitattava, säännöllinen ja yksimuotoinen – ja ennen kaikkea ennakoitava.

Yksi suurimmista Lazzaraton teoksen ongelmista on kuitenkin juuri teoreettisen taustan spekulatiivisuus. Esimerkiksi antropologi David Graeber on kritisoinut Nietzschin, Deleuzen ja Guattarin analyysejä siitä, että ne sivuuttavat velan todelliset ilmenemismuodot eri yhteiskunnissa ja eri aikakausina. Toisaalta Graeber myös ymmärtää Nietzschin abstraktia kapitalistisen yhteiskunnan genealogiaa: sen tarkoituksena on selittää yhteiskunnallista suhdetta lähtien nykyäänkin valitsevasta arkipäivän ”porvarillisesta” käsityksestä, jossa ihminen nähdään itsekeskeisenä rationaalisena laskukoneena ja jossa yhteiskunnan ainoa

tehtävä on tuottaa ihmisten väliset konfliktit estävä turvaverkko.²

Myös Lazzaraton kuvaus finanssitaloudesta pysyttelee pääasiassa abstraktilla tasolla. Edellä mainittujen teoreetikoiden lisäksi hän tukeutuu Marxiin ja toteaa rahamarkkinoiden pääoman olevan kapitalistisen luokan yhteistä pääomaa, joka on pankkiirien valvonnassa. Luotto tarjoaa (niille joilla luottoa on) käyttöoikeuden vieraaseen omaisuuteen. Pääoma on yhteiskunnassa luomisen ja tuhoamisen väline: se takaa mahdollisuuden päättää tulevasta tuotannosta ja kauppatavaroista sekä valta- ja alistussuhteista. Markkinatalouden virta on vallan virtaa. Lopulta ainoiksi tulevaisuuden näkyviksi nousevat rahaa synnyttävät tautologiat: ”tuotanto tuotannon vuoksi” (41). Toista yksilöä ei kohdata yhteiskunnassa enää tasavertaisena eikä tätä tunnusteta, vaan luotto riistää lopulta koko yhteisön rakentumisen eettistä työtä ja identiteettien muotoutumista. ”Hyvästä ihmisestä” tulee ”maksukykyinen ihminen”, jolloin maksukyvyistä on muodostunut moraalinen mitta (49).

Toisin kuin suuressa osassa perinteistä vasemmistolaisista diskursseista, Lazzarato ei näe finanssitalouden olevan ”hallinnasta riistätynyttä keinottelua, joka kaipaisi sääntelyä” eikä ”yksi ’ihmisluonnon’ *abneuden* ja *rahanhimon* ilmaus” (21). Finanssitalous on Lazzaratonle yksinkertaisesti valtasuhde. Talous näyttyy myös välittömästi subjektiivisena, sillä velka on taloudellinen suhde, joka edellyttää subjektien muovamista. Subjektituotanto on elimellinen osa nykytaloutta. Sen tuottama alistettu subjekti on ”tavara”, joka ottaa osaa kaikkien muiden tavaroiden tuotantoon” (30). Lazzarato kuvaa näitä subjektiin kohdistuvia toimia ”uusliberaaleiksi tekniikoiksi”.

Valta kapitalismissa

Usein kriittisissä analyyseissa 1900-luvun loppua ja 2000-luvun alkua läpäisevä kehitys nähdään uusliberalismin aikakautena. Uusliberalismin voi kiteyttää olevan klassista

liberalismia varioiva ajatussuunta tai toimijoiden ryhmittymä, jonka tarkoitus on ollut ”valtion valtaaminen”.³

Mutta mitä tarkkaan ottaen ovat uusliberaalit ”tekniikat”? Tiivistäen voidaan sanoa, että ne ovat yrityksiä tehdä kaikista asioista väliaikaisia yksityisiä sopimuksia⁴. Uusliberaalin finanssitalouden innovaatioihin kuuluu Lazzaraton mukaan yhteiskunnallisten suhteiden muuttaminen sopimukseen perustuviksi. Esimerkiksi työttömyysturvan tai toimeentulotuen saaminen vaatii sopimuksen muotoon laaditun hakemuksen täyttämistä. Näin palvelut ja instituutiot näyttävät lopulta vain henkilökohtaisina sopimuksina.

Lazzarato hyödyntää myös foucault’laista ajatusta, jonka mukaan tekniikoilla pyritään tekemään yksilöstä ”oman elämänsä yrittäjä”. Itseen kohdistuva työ, esimerkiksi itsen muokkaaminen maksukykyiseksi tai itsenäiseksi ja aina valmiudessa olevaksi työmyyräksi, nähdään ”vapaaksi”. Päämääränä on kuitenkin siirtää riskit yksilölle, siinä missä hyvinvointivaltion turvaverkon tarkoituksena yleisesti pidetään riskien jakamista. Esimerkiksi oikeus asuntoon muuttuu oikeudeksi asuntolainaan, ja oikeus opiskeluun vaihtuu oikeudeksi opintolainaan. Valtion muoto muuttuu *welfaresta* *workfareksi*. Taustalla on ristiriitainen ajatus siitä, että kustannukset eli tuet ja mieluusti myös palkat on saatava alas, mutta kulutuksen on jatkuvasti nouseva. Ongelmana on, että tuensaaja, kuluttaja ja tekijä (työläinen) ovat yksi ja sama henkilö.

Velkatalouden subjektituotannossa yksilöllistäminen ja oman elämän yrittäjäisyys ei ole vain kurinpidollista. Toimenpiteillä arvioidaan myös subjektin takaisinmaksukykyä, ja yksilön toimintaa ja elämäntapaa punnitaan moraalisesti. Tarkoitus on painostaa työtön yksilö ponnistelemaan maksimoidakseen työllistettyvyytensä. Muuten paljastutaan ”huijareiksi, jotka elelevät yhteiskunnan kustannuksella ja nostavat tukia” (118). Lazzaraton mukaan arvioinnin lisääntyminen johtaa ihmisten toimintakyvyn riistämiseen

ja pakkolunastamiseen. Halutaan kutistaa päätöstentteon tilaa. Tämä laajenee työhönkin: erilaisilla säännöksillä estetään tilannearviointi, ongelmien harkinta ja valintojen tekeminen. On pakko seurata säännöksiä ja alistua näin valvonnalle.

Lazzaraton tulkinnassa hallinnallisuus on tuottanut alistetun subjektin lisäksi ”kollektiivisen kapitalistin”. Velkatalous on yksi ”järjestely”, joka pitää tämän moninaisuuden koossa. Kapitalismi käyttää, hallitsee ja ohjailee rahoituksen virran suuntaa: raha on ”kykyä muokata valtasuhteita ja subjektivoitumisprosesseja” (75). Lazzaraton käsitys finanssikapitalistisesta luokasta yhtenäisenä kokonaisuutena ei ole kuitenkaan täysin vakuuttava. Yhdistävänä tekijänä näyttyy lopulta vain Nietzschenkin hyödyntämä ”porvarillinen ihmiskäsitys”, jonka mukaan velka on syntiä. Toisaalta OECD:n ja Oxfamin tuoreet tutkimukset antavat käytännöllisempiä merkkejä yhdenlaisen ”luokan” olemassaolosta: kourallinen ihmisiä omistaa puolet maailman varallisuudesta⁵.

Lazzaraton pessimistisen näemyksen mukaan uusliberaalit finanssikapitalistit ovat voittaneet jo ajat sitten. He ovat kyenneet määrittämään monia historiallisia työväenliikkeen saavutuksia. Ennen kaikkea he ovat onnistuneet muodostamaan objektiivisen mitan, velan, jolla toimet legitimoidaan. Erityisenä ”välittäjänä” tässä ”velalle perustuvassa kapitalististen valtasuhteiden uusintamisessa” on valtio (86). Kun julkisen talouden alijäämä kasvaa julkisten menoleikkausten ja veronalennusten seurauksena, lainoittajat voivat ostaa joukkovelkakirjoja. Valtion ja finanssipolitiikan välinen ero katoaa: luotto- ja velkajärjestelmät ja esimerkiksi IMF saavat kansallisvaltiot tanssimaan pillinsä mukaan. Lazzarato itsekin tasapainoilee valtion hyödyllisyyden ja rajoittavuuden välillä. Hän ei myöskään huomioi ajatusta, että valtio voisi saada lainaa negatiivisella korolla. Toisaalta, kysymyksenä näyttäisi olevan juuri se, minkälaiselta instanssilta velka otetaan.

Epäilyttävää onkin, että luottoluokitusyhtiö eli yksityinen taho pystyy arvioimaan julkisen tahon. Lazzaratoille tämä ei ole millään tavalla demokraattista vaan suoranaista mielipiteen valtaa. Luottoluokitusyhtiöt saavat maksuja samoilta pankeilta, yrityksiltä ja laitoksilta, joita arvioivat. He ovat siis käytännössä esteellisiä toteuttamaan virkaansa, mutta tämä, kuten Lazzarato toteaa, ei näytä hetkauttavan ketään. Kansalaiset on suljettu pois päätöksenteosta säästöohjelmilla, ja päätöksenteon hoitavat enää virkamiehet.

Uusliberaali elämä

Valtion velan avulla uusliberalismi on Lazzaraton tulkinnaissa näin ulottanut lonkeronsa kaikkialle. Talouden ja politiikan subjektien *homo economicus* ja *homo juridicus* rinnalle astuu *homo debitor*. Lazzaraton katsannossa juuri talouskuripolitiikan tarkoituksena on tuottaa velkaantunut ihminen. Sosiaalipalvelut takasivat hallinnan ohella myös oikeuksia ja palveluita ihmisille, mutta nyt kun oikeuksia leikataan, jäljelle jää enää kontrolli. Sosiaaliset oikeudet muutetaan sosiaalisiksi tai yksityiseksi velaksi ja hyvinvointivaltion käyttäjä velalliseksi. Muutoksen seurauksena ”asiakas” omaksuu edellytetyt käyttäytymismallit.

Klassisille taloustieteilijöille kapitalismissa oli koronkiskonnan ohella myös vallankumouksellinen puolensa. Kapitalismi tuotti kehitystä ja antoi tilaa uudelle sosiaaliselle järjestykselle. Lazzarato tähden-tääkin, että nykyinen uusliberalismi on muodostunut katkokseksi jopa klassisen liberalismiin jatkumossa. Deleuzen ja Guattarin mukaan klassisen kapitalismin jako ’tuottavaan’ ja ’tuottamattomaan’ (Marx ja Adam Smith) ei enää pidä paikkaansa. Järjestelmä on menettänyt progressiivisen luonteensa, ’vastatuotanto’ on vienyt voiton kapitalismin tuottavasta voimasta. Vastatuotannon voi tiivistää kapitalismin jatkuvaksi kasvu- ja laajentumispyrkimykseksi: kun kapitalismi ei kykene maantieteellisesti laajenemaan ja kasvamaan loputtomasti, se alkaa tuottaa niuk-

kuutta omien rajojensa sisäpuolella – yleensä sinne missä niukkuutta ei ole ollut. Vastatuotanto tuottaakin tuotannon piirissä jatkuvasti puutteen ja riiston tilaa, ja erityisesti tämä ilmenee valtion ja yksilöiden velkaantumisenä. Lazzarato mainitsee esimerkiksi myös tieteen kehityksen, joka tuottaa hyvää mutta samalla ”vastatuottaa” ydinaseiden kaltaista tuhoisia teknologioita.⁶

Taloudellinen kasvu on lopulta lupaus onnesta, joka ei tule koskaan toteutumaan. Oikeampaa on todeta, että onni on kosketanut vain harvoja ja valittuja. Viimeisen 30 vuoden heikkokin kasvu on kaksinkertaistanut kehittyneiden maiden BKT:n, mutta taloudellinen epätasa-arvo on syventynyt. Ratkaisuksi Lazzarato tarjoaa hyvin laajoja uudistuksia. Velkojen osalta hän on hyvin selkeä: kaikki velat on mitätöitävä ja on päätettävä irti ihmissuhteet näivettävästä velan moraalista diskurssista. Sen lisäksi demokratia olisi tavalla tai toisella keksittävä uudelleen, mutta mahdollisimman globaalissa mielessä: poliittisena tilana ei voi toimia enää kansallisvaltio.

Lopuksi

Lazzaraton kirja on hyvin suomennettu ja oivallinen filosofinen katsaus velkaan. Teoksessa on jatkuva riski kulkea käsitteet edellä, jolloin esimerkiksi lähes kaikki finanssikapitalismin toimet näyttävät automaattisesti velkatalouden ruumiillistumina. Tästä kuitenkin selvittää (osittain) sopivalla määrällä konkreettisia esimerkkejä, pääosin Ranskasta ja Italiasta. Moneen kohtaan löytyisi verrokki Suomestakin⁷. Lazzarato tukeutuu myös edellä mainitun André Orléanin analyysiin. *Velkaantuneen ihmisen* perusteella on harmi, ettei hänen teoksiaan ole suomennettu eikä oikeastaan käännetty englanniksikaan.

Hauskan piikikäs loppukaneetti teokselle on italiankielisen laitoksen esipuhe, joka on kirjoitettu vuosi ranskankielisen alkutekstin ilmestymisen jälkeen. Lazzarato tarjoaa lisää esimerkkejä ja lataa täyslaidallisen IMF:n, ”päättäjien”, median,

”Saksan mallin” sekä koko velkatalouden niskaan. Osansa saavat myös ”punavihreät” poliitikot, joilla on ollut näppinsä pelissä katastrofaalisissa uudistuksissa. Filosofisen näkökulmansa ja ratkaisuehdotusten yleisyyden takia Lazzaraton teos kokoaa myös kritiikkiä, jonka perustalta voisi lähteä suunnittelemaan vaihtoehtoja – kenties Euroopan laajuista varasuunnitelmaa?⁸

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. esim. Tim Jackson, *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. Earthscan/Routledge, New York 2011, 24–25.
- 2 David Graeber, *Debt. The First 5000 Years*. Melville House, New York, 2014, 43–73, 76–78, 410–411, viitteet 8 & 10; ks. myös Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Anti-Oidipus* (Lanti-CEdipe, 1972). Suom. Tapani Kilpeläinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2010, 173–174, 212–221.
- 3 Ks. esim. Ville Yliaska, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into, Helsinki 2014, esim. 69–74; Maurizio Lazzarato, *Neoliberalism in Action. Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social*. Käänt. Couze Venn. *Theory, Culture & Society*. Vol. 26, No. 6, 2009, 109–133.
- 4 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford 2005, 4.
- 5 Ks. esim. OECD:n tutkimus toukokuulta 2015 (verkossa: oecd.org/els/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all-9789264235120-en.htm) sekä tuore Oxfamin tutkimus (verkossa: oxfam.org/en/research/economy-1). Erityisesti Oxfamin tutkimus huomioi myös velan ja kuvaa miten suuri omaisuus tuo valtaa, luottoa sekä velkaa. Ks. myös: vox.com/2015/1/22/7871947/oxfam-wealth-statistic.
- 6 Ks. vastatuotannosta myös esim. Deleuze & Guattari 2010, 269–270.
- 7 Kotimaisesta viitekehystä ja esimerkeistä, ks. Jyri & Jera Hänninen, *Suomalainen velkakirja. Ihmisten elämä velkaantuvassa maassa*. Into, Helsinki 2015. Ks. myös finanssikapitalismin tarkemmin pureutuva rinnakkaisteos, Christian Marazzi, *Finanssikapitalismin väkivalta* (Finanza Bruciata, 2009). Suom. Eetu Virén. Tutkijaliitto, Helsinki 2015.
- 8 Ks. A Plan B in Europe -liikkeestä: europlanb.eu ja diem25.org

JAAKKO BELT

Velkavaltiosta vakauttajavaltioon

Wolfgang Streeck, *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi* (Gekaufte Zeit. Die verkaufte Krise der demokratischen Kapitalismus, 2012). Suom. Mari Kukkonen. Vastapaino, Tampere 2015. 254 s.

Ostettua aikaa vastaa kriisitietoisien aikakauden tarpeisiin. Emeritusprofessori Wolfgang Streeckin teos pohjautuu luentosarjaan, jonka hän piti 2012 globaalin talousjärjestyksen vetäessä oppositioon jälkeen happea. Kirjoitushetkellä kriisin kertaluokka ja taloudellis-poliittisten instituutioiden valuvat olivat valjenneet, mutta välitön romahduksen uhka oli laantunut. Seisovassa ilmassa saksalaissosiologi Streeck ruotii velkaantumisen, Euroopan unionin, finansoitumisen ja uusliberalismin nykylukua. Tärkeintä on selvittää, miten vallitsevaan tilanteeseen on päädytty. Vasta tämän jälkeen Streeck hahmottelee mahdollisia teitä ulos.

Teoksen kaksi ensimmäistä päälukua piirtävät viimeisen 50 vuoden talous- ja yhteiskuntahistorian laajat kaaret. Streeckin jäsenyydessä kapitalismin ”kultaisten vuosikymmenten” jälkeistä aikaa määrittää kaksi rinnakkaista ja toisiinsa kietoutunutta globaalia kehityskulkua. Toisaalta demokraattisen kapitalismin kriisiytymistä on lykätty 1970-luvun taitteesta aina nykypäivään ”ostamalla aikaa” ensin inflaatiovetoisesti ja sitten julkisella ja yksityisellä velalla. Toisaalta julkisen vallan rooli on toisen maailmansodan jälkeen muuttunut kansanlojalisuutta nauttivasta verovaltiosta aluksi velkavaltioksi ja lopulta finanssimarkkinoiden luottamusta tavoittelevaksi vakauttajavaltioksi.

Viivytetty välienselvittely

Streeckin katsannossa sodanjälkeinen yhteiskuntasopimus, ”rauhanmalli”,

perustui lupaukselle täystyöllisyydestä, sosiaalisten erojen kaventumisesta, palkkojen jatkuvasta noususta ja kasvun edellytysten takaamisesta valtiojohtoisesti, demokraattisen suunnittelun keinoin. Pitkään tuotavuus, palkkataso ja talous kasvoivatkin lineaarisesti käsi kädessä, ja tulo- ja varallisuuserot kaventuivat. Markkinat sietivät sääntelyä ja interventioita ja työntekijät hyväksyivät korkean verotuksen, koska täystyöllisyys ja vakaa kasvu hyödyttivät kaikkia osapuolia. Elettiin verovaltion kulta-aikaa.

Kun talouskasvu alkoi yskä 1960–70-luvun taitteessa, täystyöllisyyspolitiikkaa jatkettiin inflaatioon nojaavalla rahapolitiikalla. Kehitystä on selitetty työntekijöiden joustamattomilla palkkavaatimuksilla, lakkoherkkyydellä, työttömyyden välttämällä ja sosiaalipolitiikan pausimisella. Näiden tekijöiden rinnalle Streeck nostaa pääoman täyttymättömät tuottovaatimukset. Katsoipa kolikon kumpaa puolta hyvänsä, epäsuhta palkansaajien kasvaneiden odotusten ja markkinoiden maksuvalmiuden välillä syveni. Streeckin sanoin tätä ”jakokonfliktia” lykättiin laittamalla setelipainot käyntiin, mikä takasikin hetkeksi yhteiskunta- rauhan.

Inflaation tie kuljettiin kuitenkin loppuun, kun 1970-luvun jälkipuoliskolla ajaututtiin stagflaatioon eli korkean inflaation ja kasvavan työttömyyden kurimukseen. Streeck ajoittaa velkavaltion synnyn samoihin hetkiin. Kun aikaa ei enää voinut ostaa inflatorisella rahapolitiikalla, alkoi velkavetoisen kasvun kausi. Ensimmäisessä vaiheessa 1980-luvulla nojattiin ennen muuta julkiseen velkaan. Sekä veronkorotukset että menoleikkaukset olivat

työttömyyden kasvaessa poliittisesti mahdottomia ratkaisuja. Toisaalta verokertymää ja veronkannon yleistä oikeutusta alkoi murentaa kiristynyt verokilpailu, laahaavat palkat ja Kalifornian verokapinan kaltaiset liikehdinnät. Jatkoaikaa lunastettiin tilkitsemällä valtiontaloutta ja rasvaamalla kapitalismin rattaita julkisella velalla.

Velkavaltion toiseen vaiheeseen siirryttiin Streeckin seuraannossa 90-luvulla. Yhdysvalloissa karsittiin Clintonin presidenttikaudella päätäväisesti niin valtionvelkaa kuin sosiaalimenoja, ja vastaaviin sopeuttamistoimiin ja rakenneuudistuksiin ryhdyttiin muissakin OECD-maissa. Leikkausten seurauksena laskenutta kokonaiskysyntää ja kotitalouksien tulonmenetyksiä päätettiin jälleen kompensoida luotolla – julkisen velan vain korvasi yksityinen velkaantuminen. Syntyneellä euroalueella kokonaisvelkaantumista vauhditti se, että lainaa tarjottiin maasta ja lainaajasta katsomatta matalaan markkinahintaan. Streeck kuvaa siirtymää katkeransuloisesti ”yksityistetyksi keynesiläisyydeksi”.

Tarinan viimeinen käänne on säästökuurien sukupolvelle tuttu. Kun sekä yksityinen että julkinen velkaantuminen oli nostanut kokonaisvelkaantumista kautta läntisen maailman, pankki-, finanssi- ja lopulta fiskaalikriisi iskivät 2008 ennakoimattomalla voimalla. Viimeistään tässä vaiheessa velkavaltiosta tuli leikkauspolitiikkaa toimeenpaneva vakauttajavaltio. Ostettu aika oli valunut tiimalasissa loppuun.

Streeck poikkeaa holtittoman velkaantumisen ja vastuuttoman finanssipelaamisen moraalista kertomuksesta kahdella merkittävällä tavalla. Ensinnäkin hän näkee kehityksen juurisyyt edellä kuvaillussa

pyrkimyksessä lykätä yhteiskunnallisia konflikteja. Marxilta ja Frankfurtin koulukunnan uusmarxilaisista teorioista hän omaksuu käsityksen, jonka mukaan ”yhteiskunnalliset järjestelmät ovat sisäisesti ristiriitaisia, perusteiltaan epävakaita ja tasapainossa vain korkeintaan väliaikaisesti, jos ylipäättään” (11). Nykykriisi osoittaa paljaimmillaan, että velkavetoinen kapitalismi on vuosikymmeniä nojannut raha-, kasvu- ja hyvinvointi-illusioon.

Toiseksi kehityskulusta on valtioiden lisäksi – tai ennen muuta – syyttäminen pääomapiirin pitkäjänteistä ja tietoista ”liberalisointistrategiaa”. Streeck sisällyttää tähän ”uusliberalismin suurhankkeeseen” pitkän listan yleisiä ja erityisiä uudistuksia sääntelyn purkamisesta ay-liikkeiden nujertamiseen ja talouden finansioimisesta työelämän joustavoittamiseen. Streeckin mukaan pääoma on päässyt niskaan päälle markkinoiden ja demokratian kädenväännössä institutionalisoidulla uusliberalistiset uudistukset. Maiden sisäisillä ja ulkoisilla rajoitteilla kavennetaan sekä äänestäjien että julkisen vallan poliittista pelivaraa. Velkajarrujen ja EU:n vakaussopimusten kaltaiset sitoumukset kammitsoivat kansallista päätöksentekoa, siinä missä pääoman vapaa liikkuvuus, riippumattomat keskuspankit, ”investointilakot” ja lainoittajien luottamusruuvi. Streeckin mukaan ostamalla aikaa on peitetty se tosiasia, että pääoma on sanoutunut irti sodanjälkeisestä yhteiskuntasopimuksesta jo kauan sitten.

Minne matka, EU?

Kirjan vahvinta antia on edellä kuvailtu historiallisen analyysin pitkä linja. Perusargumentti nojaa maalailevasta tyylistä huolimatta empiirisiin aineistoihin. Aikasarjoissa, vertailutilastoissa ja trendikäyrissä otetaan tarkastelun kohteeksi esimerkiksi yksityisen ja julkisen velan määrä, äänestysprosentit, amatillisen järjestäytymisen aste ja lakkojen yleisyys, verotulojen ke-

hitys, inflaatioaste ja kansantalouksien kasvuvauhti. Tilastoaineisto tasapainottaa ja ankkuroi paikoin suurpiirteistä ja suoraviivaistettua yhteiskunnallista analyysia. Tarkastelemalla maakohtaisia tilastoja ja tarkentamalla kansallisiin kehityskulkuihin Streeck myös välttää ”maailmanselitysten” ilmeisimmät karikat. Teoksen julkilausuttuna tavoitteena on selvittää yleisiä kehityspolkuja, asiayhteyksiä ja tapahtumasarjoja, mutta yksityiskohdistakin sanotaan riittävästi uskottavan tarinan muodostamiseksi.

Teoksen kolmas ja viimeinen osa on omistettu Euroopan unionin ruodintaan ”eurooppalaisen kapitalismin liberalisointikoneistona” (14). Aikalaisanalyysissa saksalaisprofessori lipsuu retoriikalla ryyditettyyn asennepoliittikkaan. Streeck vastustaa vallattomien parlamenttien ”kulissidemokratiaa”, katteetonta optimismia, ”globalisaatioeuforiaa”, markkinahankkeen utooppisuutta, ”eurofanaatikkojen markkinateknokraattista hallitsemisintoilua” ja kansalliset erot ohittavaa idealistista yhtenäis-Eurooppaa (222–223, 233–234). Kriitiikin terää auttamatta tylsyttää valikoiva jälkiviisuus, jossa Eurooppaprojektin päämäärät päätellään unionin nyky muodosta.

Streeck ajautuu ”liberalisointistrategian” ansiokkaan erittelyn jälkeen uusliberalismikritiikin perisyntiin: monijuonteinen ja avoin kehityskulku esitetään ideologisesti yhdenmukaisena ja vääjäämättömänä. Streeck pitää jopa todennäköisenä, että tällä menolla ”viimeistel[lään] hayekilainen yhteiskuntamalli, jossa kapitalistisen markkinatalouden diktatuuri on suojattu demokraattisilta korjauksilta” (216). Demokratian pelastaminen kapitalismilta vaatisi historiallisen suuntauksen kääntämistä, minkä tavoitteen hän tunnustaa muutospelon ja uusliberalismin etumatkan takia epärealistiseksi. Ennustuksista tulee helposti itseään toteuttavia. Kun täytyy muuttaa kaikki, on hankalaa muuttaa mitään.

Ratkaisuehdotusten kaksija-

koisuus heijastelee myös Streeckin pessimististä asennoitumista parlamentaarisen muutoksen mahdollisuuteen. Toisaalta hän puolustaa ”kadun vastarintaa” ja ”moraalisen suuttumuksen poliittista tuotanto-voimaa” (205, 234). Vaatimus heijastelee Streeckin konflikteja kiertelemätöntä, materialistista demokraatiakäsitystä, jossa kasvun hedelmien ulkopuolelle jääneiden asemaa täytyisi puolustaa ”tarvittaessa yhteiskunnallisen rauhan ja kasvun *kustannuksella*” (217). Näkemykseen on vaikuttanut se, että kirjoittamishetkellä poliittinen tyytymättömyys kanavoitui ennen muuta *indignadosin* ja Occupy Wall Streetin kaltaisiin kansanliikkeisiin.

Toisaalta institutionaalisella tasolla Streeck puolustaa polemiikkiin nähden yllättävänkin perinteistä ratkaisua: nykyisen rahaliiton tilalle pitäisi rakentaa Bretton Woodsin mallin mukainen eurooppalainen valuuttajärjestelmä, jossa kansalliset valuutat olisi ankkuroitu löyhästi euroon. Kiinteät mutta mukautettavat valuuttakurssit tarjoaisivat kansallisvaltioille mahdollisuudet devalvointiin ja edes jonkinlaisen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteuttamiseen. Mallin yksityiskohdat Streeck jättää suosiolla etevämpiä ekonomistien ratkottavaksi, mutta olennaisena pontimena ratkaisulle on Karl Polanyin termein ’vastaliike’. Markkinoiden vastavoimaksi tarvittaisiin paikalliset, kansalliset ja alueelliset erot huomioivaa poliittista järjestystä, joka takaisi myös taloudellisen itsemääräämisoikeuden.

Nähtäväksi jää, tarjoavatko Streeckin ehdotukset toiseksi parasta tai edes toiseksi huonointa ratkaisua Euroopan unionin ja finanssikapitalismin talous- ja legitimaatiokriiseihin. Siitä riippumatta *Ostettua aikaa* kuluu toivottavasti suomalaisenkin lukijan käsissä jo pelkästään historiallisen itseymmärryksen kerryttämiseksi. Mari Kukkosen sujuva ja vetävä käänös tavoittaa luentojen poljennon terminologista terää tylsyttämättä.

MIikka PÖRSTI

Nyt tiedämme, että nämä asiat, ja pahemmatkin, ovat mahdollisia todellisuudessa

Isoissa kaupungeissa, kuten Pariisissa, on aikain saatossa ollut tarjolla jotakin jokaiseen makuun. Kauhuteatteri Le Grand-Guignol avasi ovensa Montmartrella vuonna 1897 ja tarjosi yksinäytöksisiä esityksiä yleisölle, joka oli kiinnostunut verestä, raiskaamisesta ja hirvittävästä tavoista murhata ihminen. Kuinka ollakaan uhriksi valikoitui näytelmissä usein nainen.

Paula Maxa (1898–1970) oli Grand-Guignolin suurin tähti. Hän tuli uransa aikana murhatuksi 10 000 ja raiskatuksi 3 000 kertaa sen lavalla. Hänen esiintymiselleen oli tunnusomaista veret seisauttava kuolinhuuto, ja hän tuli tunnetuksi lisänimellä *maailman murhatuin nainen*.

Omaelämäkerrallisessa artikkelissaan ”Quinze ans au Grand-Guignol ou la poésie de la peur” (1965) hän muistelee tulleen muun muassa ruoskituksi, lävistyksi, hukutetuksi veteen tai happoon sekä haudatuksi, keitettyksi ja poltetuksi elävältä. Lisäksi hänet suolistettiin, paloiteltiin, tukehduutettiin, myrkytettiin, kuristettiin ja ammuttiin. Kaikki oli tietysti taidokasta illuusiota, jolle löytyi maksava yleisö.

Esitykset olivat niin hirvittäviä, että katsojat saattoivat pyörtyä näytöksissä tai poistua paikalta kesken

kaiken Pigallen pimeiden katujen turvaan. He tulivat silti todistamaan Maxan raiskaamista ja kuolemaa taas seuraavana päivänä, kun tämän roolivaatteet oli pesty edellisillan tekoverestä ja näyttelijän ääni kutakuinkin palautunut huutamisesta. Kunnes lopulta yleisö ei enää tullut.

Alkuvuosien suosion jälkeen kävijämääriä söi ensin kauhuelokuvan kehitys. Varsinainen kuolinisku Grand-Guignolille tuli kuitenkin muualta kuin kilpailevasta kerrontataiteen muodosta: todellisuudesta, joka oli muuttunut uudella tavalla turvattomaksi. Teatterin esiripun laske lopullisesti sen viimeiseksi jäänyt johtaja Charles Nonon vuonna 1962. Saman vuoden marraskuussa hän kertoi *Time Magazinelle*: ”Me emme saataneet vetää vertoja Buchenwaldille. Ennen sotaa kaikki ajattelivat, että lavalla tapahtuvat asiat olivat mahdottomia. Nyt tiedämme, että nämä asiat, ja pahemmatkin, ovat mahdollisia todellisuudessa.”

Sota oli tehnyt Paula Maxan esittämien roolihahmojen lavalla kokemasta väkivallasta ja seksuaalisesta häpäisystä laajamittaisesti totta. Samalla heikompiin ja etnisiin ryhmiin kohdistuvasta väkivallasta tuli ennennäkemättömän häpeällistä.

Ääneen lausuttu raiskausfantasia tai -uhkaus on osoittautunut käsittämättömäksi yllätys suosikiksi 2010-luvun Suomessa. Suomalaismiehet lähettävät naisille viestejä, joissa he ilmoittavat, että naisten pitäisi tulla raiskatuksi ja että heidän lapsiaan pitäisi satuttaa.

Viime joulukuussa ex-kansanedustaja James Hirvisaari puolestaan herätti KRP:n mielenkiinnon, kun hän kirjoitti Facebookissa kannattavansa ”kenttäuomioistuimia” ja ”karvaranteiden” ripustamista puihin, mikäli nämä koskevat hänen kotikuntansa ”Asikkalan tyttäriin”. Hän jatkoi kertomalla, että ”sympypaisi [...] jopa lopullista kollektiivista ratkaisua”. Tekstillä oli kasa tykkäyksiä ja jakoja, mutta se jäi pian unholaan, sillä raiskauspuheiden ohella väkivaltapuhe ja väkivallanteot ovat tulleet osaksi elämäämme. Ne ovat muodostumassa suomalaisen elämän uudeksi normaaliksi.

Pari päivää myöhemmin Hirvisaari kertoi Tuomas Enbusken haastattelussa, että *lopullisella ratkaisulla* hän

”Elämän konkretia ja hauraus karkaavat luotamme internetin linjoja pitkin.”

tarkoitti itse asiassa vain turvapaikanhakijoiden poistamista kotikunnastaan. ”En koe vainonneeni tai leimanneeni ketään”, hän lisäsi – kuin saatuaan muistinmenetyksen tai aukon siihen osaan yleissivistystä, joka koskee natsiterminologiaa. Hirvisaari saattaa kirjoittaa hirttäjäisistä ja kansanmurhasta yhteisömediassa, mutta studiossa, ihka elävän ihmisen edessä, tämä fantasia katoaa.

Netti hämärtää kaikkea: omaa voimantunnetta, vastustajan ihmisarvoa, oman ryhmän kokoa ja merkitystä. Se tarjoaa loputtomasti poteroita, joihin voi laskeutua virtuaalisine kavereineen kehittämään uusia tapoja uhata tai solvata muita, kun laki ja valtaosa suomalaisista ovat taas torjuneet oman vihan.

Huutaminen on liian helppoa ja takaisin huutaminen huomattavasti helpompaa kuin kuunteleminen. On vaivatonta perustaa samaa mieltä olevien ihmisten viharyhmä. Se voi koostua maantieteellisesti hajanaisesta joukosta ihmisiä, ja sitä olisi mahdoton ylläpitää viikosta toiseen sata- tai tuhatpäisenä oman kylän seurantalolla. Se tarjoaa illuusion joukkovoimasta.

Kaikista realiteeteista, sopimuksista, historiasta ja ihmisarvon kunnioituksesta irtautunut puhe saa vasta-kaikua, kun kansanmurhaa voi peukuttaa hiiren painalluksella ja lähteä sitten marketin kautta zumbaan tai öljynvaihtoon. Väkivaltafantasian voi lausua virtuaalimaailmassa unohtaen, että se muuttuu *enterin* painalluksella elävään ihmiseen konkreettisesti kohdistuvaksi uhaksi.

Pari päivää Pariisin terrori-iskujen jälkeen huomasin Facebookissa irvokkaan kirjoituksen. Tuttavani ihmetteli, miksei Bataclanista ollut tarjolla lainkaan videomateriaalia – onhan kaikilla nykyään kamera kännykässä, *piste piste piste*. Hän kuuluu heihin, joilla on tapana suhtautua viralliseen tietoon valheena, ja jotka pitävät huolen siitä, että lähikaupasta on aina folio loppunut.

Hän olisi kaiketi halunnut katsella videomateriaalia teurastamoksi muuttuneesta konserttisalista. Motiivit tähän lienevät samansuuntaiset kuin heillä, jotka sata vuotta sitten ostivat lipun Grand-Guignolin näytökseen. Mutta kun yhtään videoklippia ei löytynyt, hän oli alkanut epäillä, että Pariisin verilöylyssä olisi ollut kyse

lavastuksesta. Pariisissa, paikan päällä kuultuna, ajatus tuntui absurdilta. Aivan kuin tuulen nostattamalla sahanpurulla, jota syljin suustani marraskuun 14. päivänä, olisi peitetty tekoverta, jota edellisenä iltana olisi valuttettu pinttikaupalla kotikatuni päähän.

Internetissä tapahtuva on jatkuvassa vaarassa muuttua mielessämme fiktioksi, jossa ei ole mukana oikeita ihmisiä. Ajattelen tuttavani reaktiota tapahtumaan ruudun tuottamana etäännyttämisenä, sekoittumisena. Sama ruutu toimii ihmisille eri tavoin työn, viihteen, yhteydenpidon, pornon, uutisten, Netflixin ja ajantappamisen kanavana. Me haemme sen kautta merkitystä elämään, joka uhkaa sen jatkuvasti menettää. Toisaalta etäännyttäminen on siunauskellista: kuka kestäisi päivääkään, jos kaikki tarjolla oleva tieto maailman nälkiintyvistä lapsista ja terrorismin uhreista olisi yhtä konkreettista kuin lauantainen kävely veristä kotikatua alas?

Tätä etäännyttämistä tapahtuu kaikille, koko ajan. Kun viime vuoden huhtikuussa luin Keniassa tapahtuneesta Garissan verilöylystä, jossa 147 ihmistä sai surmansa, tulin surulliseksi, mutta unohtin pian koko tapauksen. Kosketuspinta tragedian ja elämäni välillä puuttui.

Se, että Pariisin iskujen yksi näytös tapahtui 200 metrin päässä illallispöydästä, jolle olin juuri kattanut mustekalaa, Brian Enon musiikin soidessa, lähikauppani vieressä, vanhassa kantapaikassani Le Carillonissa, tartutti minuun sitkeän ahdistuksen. Niille, jotka menettivät omaisiaan, tapahtumat tarkoittavat loputonta surua. Uhreille ne tarkoittivat kuolemaa. Kalašnikovin piippujen ja uhrien välistä katosivat kaikki mediat, kun luodit osuivat heihin tuona marraskuun 13. päivän leppeänä pariisilaisiltana.

Elämän konkretia ja hauraus karkaavat luotamme internetin linjoja pitkin. Silloin internetiin syntynyt kauhu-teatteri muuttuu uhatuiksi naisiksi ja ennemmin tai myöhemmin palaviksi taloiksi ja murhatuiksi turvapaikanhakijoiksi. Se muuttuu kaikkeksi siksi, mikä on mahdollista todellisuudessa, jossa heikoimpien ihmisten päät on laitettu sekaisin peloilla sekä heille syötetyllä vihalla ja valheella.

Paula Maxan huudolle olisi uudenlaista kysyntää. Se voisi herättää ihmiset fantasioistaan ja saada heidät pakenemaan oikeille kaduille, joita pitkin kulkee oikeita ihmisiä, joille tapahtuu oikeita asioita.

Huuda, Paula Maxa, huuda!

Avoimen saatavuuden haasteet

Tieteessä avoin julkaiseminen on 2010-luvun keskeisiä kiistakysymyksiä. Useimmat tunnustavat sen hyödyllisyyden, mutta ansaintalogiikan ratkaiseminen on vaikeaa. Millaisia trendejä on nähtävillä? Miten avoin julkaiseminen etenee Suomessa? Millaisia kehitysmuotoja se saa tulevina vuosina?

Open access (OA) ei ole aivan uusi juttu suomalaisille. Jo vuosia kotimaisia tutkijoita on kehoitettu tallentamaan tutkimuksiaan avoimille alustoille kuten eri yliopistojen tutkimustietokantoihin. Tiedelehkien raskaiden vertaisarviointiprosessien tilalle on haaveiltu myös nopeita, avoimesti saatavilla olevia journaaleja. Muutos on silti toistaiseksi ollut hidasta. Esimerkiksi jo vuonna 2005 Ilkka Niiniluoto kirjoitti *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä näin:

”Tieteellisten seurain valtuuskunnan tulisi kehittää julkaisupalvelujaan niin, että seurat voivat tehdä realistisia suunnitelmia verkkojulkaisemisen edistämiseksi. Suomessa jaettava valtionapu tieteellisille seuroille on periaatteiltaan uusittava niin, että se tukee myös OA-lehtiä.”¹

Vuotta 2015 voidaan kuitenkin hyvällä syyllä sanoa jonkinlaiseksi OA-virstanpylvääksi suomalaisessa tiedemaailmassa. Suomen Akatemia ja Helsingin yliopisto ovat aloittaneet täydellä teholla avoimien aineistojen edistämisen, Erkon säätiön myöntämä apuraha Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja SKS:n yhteistyösopimus Helsingin yliopiston kirjaston kanssa lisäävät avoimia aineistoja merkittävästi tulevina vuosina, ja Kansalliskirjaston digitaalinen aineisto kasvaa hyvää vauhtia. Yliopistojen paheneva rahapula yhtäältä uhkaa näitä hankkeita mutta toisaalta pakottaa digitaalisen aineiston hankkimiseen painetun sijaan.

Mitä *open access* on?

Suomenkielisessä Wikipediassa *open access* määritellään seuraavasti: ”Open access (engl. ’vapaa pääsy’, ’avoin saatavuus’) termillä tarkoitetaan tieteellistä julkaisua, joka on luettavissa internetistä ilmaiseksi ja esteettömästi”. OA-julkaisu on siis luettavissa missä vain verkkoyhteyden päässä, ja se on avoin kaikille, ei vain esimerkiksi yliopiston verkkotunnusten haltijalle. Siten avoin julkaiseminen auttaa myös kirjoittajaa saavuttamaan laajemman yleisön ja edistää tutkimuksen vaikuttavuutta². OA voi koskea kaikkia tieteellisen julkaisun muotoja, mukaan lukien sekä vertaisarvioituiden että vertaisarvioimattomien akateemisten tutkimusartikkelien, konferenssi-

esitelmien, tutkielmien, kokoomateokset ja monografiat sekä aineistot³. OA-liikkeen pääpaino on tällä hetkellä artikkeleissa, sillä niistä ei tarvitse maksaa rojalteja ja valmistuskustannukset ovat huomattavasti pienemmät kuin monografioissa⁴. Nykyisessä muodossaan OA määritellään Budapestin (2002), Berliinin (2003) ja Bethesdan (2003) aloitteissa tai julistuksissa⁵.

OA alkoi fysiikan tutkijoiden piiristä 1990-luvulla mutta on yleistynyt vasta 2000-luvulla internetin kasvun myötä. Huomattiin, että verkkojulkaisun levikki on moninkertainen painettuihin lähteisiin verrattuna – vaikuttavuushan katsotaan yleisesti akateemisen julkaisun tärkeimmäksi tekijäksi. Menestyksekkäin OA-julkaisu on luultavasti Wikipedia, josta on muodostunut rajoitteistaan huolimatta maailman käytetyimpiä tietolähteitä. Nykyään verkossa on miljoonia OA-sivustoja ja julkaisuja. Filosofian alalla lähes kaikki tuntevat sellaiset OA-julkaisut kuin Stanford Encyclopedia of Philosophy, Internet Encyclopedia of Philosophy sekä Logos-ensyklopedia. Myös enemmän tai vähemmän avoimet artikkelitietokannat PhilPapers ja Academia.edu ovat hyvin filosofien tiedossa.

Open access on siis tieteen tulosten saattamista avoimeen jakeluun internetin välityksellä, ja sen tarkoituksena on parantaa tulosten saatavuutta, näkyvyyttä ja vaikuttavuutta⁶. Perusajatus on helppo ymmärtää, mutta vaatii tutkimuskäytäntöjen tuntemista nähdä, mikä asiassa herättää intohimoja.

Ensinnäkin suurin osa tutkijoista julkaisee tuloksensa tieteellisissä painetuissa lehdissä, joita kustantavat erilaiset kaupalliset kustantamot kuten Elsevier, Taylor & Francis ja Springer tai tieteelliset seurat. Tiedemaailmassa toistaiseksi tunnetuimmat ja arvostetuimmat aikakausjulkaisut ilmestyvät nimenomaan ensisijaisesti painettuina, ja niiden valmistaminen vaatii alan ammattilaisten asiantuntemusta ja rahoitusta. Toisaalta monet tieteelliset aikakausjulkaisut pyörivät vapaaehtoisvoimin. Niiden päätoimittajat, toimituskunnat ja ”työläiset” eli vertaisarvioijat eivät saa työstään joko minkäänlaista korvausta tai voivat saada erisuuruisia palkkioita tai vain alennuksia kustantajan tuotteista ja parhaassa tapauksessa muuttaman kirjan vaivansa palkaksi.

Etenkin suurten kustantajien painetut tieteelliset monografiat ovat kalliita, mutta niiden painosmäärät ovat ällistytävän pieniä, tyypillisesti 200–250 kappa-

letta⁷. Kirjoittajia painostetaan usein myös ostamaan omia teoksiaan alennettuun hintaan⁸.

Koska tutkijoiden on omassa tutkimuksessaan viitattava korkeatasoiseen tuoreeseen tutkimukseen, yliopistokirjastojen on huolehdittava siitä, että julkaisut ovat joko painettuina tai sähköisinä (useimmiten molemmissa muodoissa) saatavilla niiden kokoelmista. Tutkijoiden on julkaistava ja kirjastojen hankittava, mikä tekee tiedekustantamisen parhaimmillaan erinomaisen tuottoisaksi toiminnaksi. Joidenkin kansainvälisten kustantajien voittomarginaalit ovat suuria: esimerkiksi Elsevier tuotti 37 prosenttia voittoa vuonna 2012⁹. Joillakin aloilla voidaan puhua jopa mikro-monopoleista, ja tiedekustantamisen kansainväliset jätit muodostavat oligopolin. On tosin huomattava, että monet muut tiedekustantajat toimivat hyvin pienillä voittomarginaaleilla. Suurista voitoista voi olla myös hyötyä sikäli, että kustantaja voi niiden turvin ottaa enemmän riskejä ja kustantaa monialaisemmin tutkimusta¹⁰.

Tämä kaikki on herättänyt paljon närää. Miksi tutkijoiden olisi tehtävä ilmaista työtä kustantajien voiton maksimoimiseksi? Miksi pitäisi odotella artikkelinsa ilmestymistä vuosikaudet monografioista puhumattakaan? Miksi on julkaistava vain parhaaksi katsotuissa lehdissä, joissa kilpailu on tappavan kovaa? Miksi joidenkin kustantajien kirjat (malliesimerkki Springer) ovat niin kalliita, että tavallisilla tutkijoilla ei ole rahaa ostaa niitä?

Tiedejulkaisemisen ongelmat ovat siis rakenteellisia, ja koska käsi-kirjoitustulva parhaisiin lehtiin jopa moninkertaistuu vuosittain, pikaista muutosta ei ole odotettavissa. Yhä enemmän onkin haettu vastausta avoimesta julkaisemisesta, ja vähitellen on syntymässä vertaisarvioitujen OA-lehtien verkosto¹¹.

Avoimen julkaisemisen suurimmat haasteet liittyvät yhtäältä arvostukseen ja toisaalta lehtien ammattimaiseen toimittamiseen. Useimmat tutkijat, mutta eivät suinkaan kaikki, suhtautuvat pe-

OA-julkaisemisen peruskäsitteitä

Gratis OA-julkaisu. Vapaasti internetissä luettavissa oleva julkaisu.

Libre OA-julkaisu. Voi lukea ja uudeleen käyttää täysin vapaasti.

Creative Commons. Avoimien aineistojen oikeudet määritellään usein Creative Commons -lisensseillä, jotka ovat keskeisiä myös datalouhinnalle.

Kultainen reitti. Tarkoittaa OA-julkaisemista, jossa kirjoittaja tai hänen taustaorganisaationsa maksaa julkaisemisesta aiheutuvat kulut joko OA-lehdessä tai lehden *open access* -sektiossa (tyypillisesti kirjoittajamaksut artikkeleita kohden ovat 1 500–2 500 euron välillä). Kustantaja saattaa artikkelin avoimesti saataville välittömästi. Käyttäjälle aineisto on joka tapauksessa ilmainen. Eräät OA-julkaisut, kuten PLOS, ovat jo kehittäneet oman toimivan OA-julkaisutapansa¹.

Kultaisen reitin avoin julkaisu on tuonut mukanaan myös lieveilmiöitä. Niin sanotut petojulkaisijat (*predatory publishers*) lähestyvät usein kansainvälisten kongressiesitelmien pitäjiä houkuttelevilla tarjouksilla. Vasta tarkkaan pientä printtiä lukemalla selviää, että innokas julkaisija on enemmän kiinnostunut kirjoittajamaksusta kuin esitelmän aiheesta. Petojulkaisijoista on olemassa tunnetun kirjastonhoitajan Beallin lista, jota on kritisoitu paljon mutta joka silti lienee kattavin ja luotettavin esitys aiheesta. Toinen uhkakuva kultaisessa reitissä on, että sen yleistyminen vaatii hyvän rahoituksen tutkijalta. Mikäli rahoitusta kultaisen reitin julkaisuun ei ole, tutkija jää näkymättömiin. Toisin sanoen tutkijat joutuvat eriarvoiseen asemaan.²

Vihreä reitti. Rinnakkaisjulkaiseminen esimerkiksi yliopiston avoimessa julkaisuarkistossa (Suomessa esimerkiksi Helsingin yliopiston Helda). Vihreän reitin julkaisuissa artikkeli tai muu kirjoitus ilmestyy painettuna, mutta siitä tallennetaan rinnakkaiskopio avoimeen julkaisuarkistoon, usein tietyn karanteenijakson eli niin sanotun *embargo*-ajan jälkeen, sillä kustannussopimukset rajoittavat rinnakkaisjulkaisemista. Usein rinnakkaisjulkaisu poikkeaa painetusta versiosta: kirjoitus voi esimerkiksi olla jokin aiempi käsikirjoitusversio tai sisältää eri tavoin muotoillut viitteet. Siinä ei välttämättä

ole lopullisen julkaisun sivunumeroita, minkä vuoksi artikkeliin viittaaminen vaatii alkuperäisen julkaisun etsimisen. Vihreä reitti toimii lähinnä artikkeleissa; monografoiden rinnakaistallentamisesta ei ole kokemuksia juuri muuten kuin opinnäytteissä.

Suomalaisille tutkijoille vihreän reitin OA-julkaiseminen merkitsee useimmiten rinnakaistallennusta jonkin organisaation kuten yliopiston julkaisuarkistoon. Organisaatio neuvotelee kustantajien kanssa ehdot niiden näkyvyydelle. Useimmat kustantajat ovat suostuneet rinnakaistallentamiseen, mutta kaupallisten intressien vuoksi on hyvin erilaisia käytäntöjä, miten kauan julkaisusta tulee kulu, ennen kuin aineisto voidaan sallia näytettävän vapaasti. Monilla kustantajilla kuten Springerillä *embargo* on vuosi, mikä on pitkä aika erityisesti luonnontieteissä.³ Jos julkaisu rinnakaistallennetaan välittömästi julkaisemisen jälkeen, taloudellisen kannattavuuden kanssa painivien pienten (erityisesti suomalaisten) kustantajien toimintamahdollisuudet voivat heikentyä. Toisaalta avoin julkaisu voi myös toimia kirjan mainoksena erityisesti humanistisilla aloilla, joissa tutkijat lukevat mieluiten painettua aineistoa⁴.

Markku Roinila

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 PLOS One on *peer review* -politiikaltaan kokeellinen, sillä se hyväksyy vertaisarvioinnin perusteella kaikki teknisesti pätevät artikkelit ja jättää niiden tieteellisen merkityksen lukijoiden arvioitavaksi.
- 2 Esimerkiksi PalgraveMacMillan on laskuttanut monografioistaan kirjoittajalta 11 000 punttaa, ks. Martin Paul Eve, *Open Access and the Humanities. Contexts, Controversies and the Future*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 59, 66.
- 3 Tälle sivulle on koottu eri kustantajien OA-ehdot: shepa.ac.uk/romeo/index.php
- 4 Ronald Snijder, Publishing in Open Access increases usage and has no effect on book sales. OAPEN 2011. Verkossa: project.oapen.org/index.php/news/59-publishing-in-open-access-increases-usage-and-has-no-effect-on-book-sales

”Perinteinen kustannusmalli on pyörinyt vaivatta omalla painollaan ja tahkonnut voittoa satunnaiset määrät suurimmille kustantajille.”

riaatteessa myönteisesti OA-julkaisemiseen edellä mainituista syistä¹². Heidän meritoitumisensa kuitenkin edellyttää julkaisemista arvostetuissa lehdissä, jotka vain harvoin ovat avoimia julkaisuja. OA-julkaisut tehdään usein talkootyönä muiden töiden ohessa, eikä saatavilla ole välttämättä esimerkiksi graafisen ilmeen suunnittelijoita, vaikka itse tieteellinen asiantuntemus olisikin huippuluokkaa. Siten OA-julkaisut saattavat näyttää harrastelijamaisilta, mikä vaikuttaa niiden arvostukseen. Tässä suhteessa monet internetin tarjoamat työkalut ovat kuitenkin avuksi, ja ongelmaa voidaankin pitää näennäisenä. Kustantajien huolena on sekä rahoitus että voittomarginaalien pieneneminen. OA tuntuu silti olevan kustantajille pienempi huoli kuin yliopistorahoituksen väheneminen.

Arvostus kasvaa kuitenkin vasta vuosien myötä, ja esimerkiksi rahoittajien reagointi muuttuvaan julkaisutilanteeseen voi olla hidasta. Uusi OA-julkaisu, kuten filosofissa *Ergo*, saattaa saada tutkijayhteisön hyväksynnän muutaman vuoden toiminnan jälkeen, mutta instituutionaalinen arvostus tulee aina huomattavasti myöhemmin. Kilpailu kymmeniä vuosia ilmestyneen arvostetun painetun julkaisun kanssa ei ole helppoa. Jotkin lehdet, kuten *Philosopher's Imprint*, tunnetaan jo hyvin tutkijoiden keskuudessa. On myös huomattava, että uusia OA-julkaisuja ei välttämättä indeksoida yhtä hyvin kuin jo asemansa vakiinnuttaneita julkaisuja, mikä näkyy viitetausmäärissä. Siihen varsinkaan nuoremmilla tutkijoilla ei ole varaa¹³.

OA:ssa on siis vielä paljon haasteita ainakin monografioiden orientoituneissa humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä. Kukaan ei tiedä, miten suuri rooli avoimella julkaisemisella voi olla tulevaisuudessa, sillä yhtenäistäviä

kansainvälisiä käytäntöjä ei ole olemassa. Tällä hetkellä eri maissa on voimassa yli 600 erilaista OA-säännöstöä¹⁴.

Viime vuosien suuntauksia

Perinteinen kustannusmalli on aiheuttanut suurta huolta tiedemaailmassa yliopistorahoituksen supistuessa. Kansainvälinen rintama on jo tiivistynyt avoimen saatavuuden edistämiseksi ja suurten kansainvälisten kustantajien oligopolin murtamiseksi. Odotukset kohdistuvat vuoden alussa alkaneeseen Alankomaiden puheenjohtajakautteen Euroopan unionissa. Alankomaat pyrkii myös valtion tasolla käymään hintaneuvottelut uusiksi muun muassa Elsevierin kanssa, joka on alkuaan alankomaalainen yritys. Esimerkiksi Euroopan johtavien tutkimusyliopistojen ryhmittymän LERUn piirissä on kerätty nimiä adressiin, joka vaatii toimia tilausmaksujen kohtuullistamiseksi ja avoimen saatavuuden edistämiseksi.

Yliopistomaailman kiristynvä rahoitus eri maissa myös uhkaa suoraan perinteistä kustannusmallia. Esimerkiksi lehtipakettien hintojen jatkuva nousu saattaa johtaa hintakilpailuun, jolloin eri kustantajat kilpailevat kultaisen reitin kirjoittajamaksujen halpuudella¹⁵. Kenties nähdään lehti- ja e-kirjapakettien alennusmyynti. Tällä hetkellä perinteinen kustannusmalli on pyörinyt vaivatta omalla painollaan ja tahkonnut voittoa satunnaiset määrät suurimmille kustantajille.

Vastareaktioiksi voidaan katsoa myös OA-lehtien nopea kasvu ja erilaiset yritykset luoda niille toimivia bisnesmalleja¹⁶. Yksi malli humanististen ja yhteiskuntatieteiden puolella on nopeasti kasvava Open Library of Humanities (OHL), jonka päärahoittajana toimii alkuun

Andrew W. Mellonin säätiö. OLH:n ajatuksena on saada kirjastot mukaan rahoittamaan vertaisarvioitua OA-julkaisemista, jolloin kirjastot saavat oikeudet useisiin korkeatasoisiin OA-lehtiin kohtuullista maksua vastaan ja kirjoittajat voivat julkaista OLH-lehdissä ilman kirjoittajamaksuja. Palvelu käynnistyi virallisesti syyskuun lopussa 2015, ja mukana on rahoittajina yli 180 yliopistoa, mukaan lukien Helsingin yliopisto¹⁷. Aloituvaiheessa mukana on seitsemän OA-lehteä, mutta määrän oletetaan kasvavan nopeasti. Suunnitelmissa on myös monografioiden kustantaminen.

Toinen OLH:n perustajista, kirjallisuustieteilijä Martin Paul Eve, tunnetaan muun muassa teoksestaan *Open Access and the Humanities* (2014). Eve vieraili marraskuussa 2015 Tieteen termipankin ja Monitieteisen humanistisen termityöhankkeen järjestämässä työpajassa *Open Access and New Forms of Academic Collaboration: A Humanities Perspective*. Työpajan keskusteluissa nousi esiin julkaisukäytäntöjen murrosta kuvaava tapahtumaketju. Tunnettu kielitieteellinen joulukuun *Lingua* koki syksyllä 2015 kriisin, kun koko sen toimituskunta erosi vastalauseena Elsevierin kustannuspolitiikalle. Hieman myöhemmin sama tekijäjoukko siirtyi OLH:lle perustamaansa lehteen *Glossa*, joka on tarkkaan ottaen *Lingua* eri nimellä. Tempaus sai saman tien kolme seuraajaa¹⁸.

Avoimeen julkaisemiseen kytkeytyy läheisesti muuttaman viime vuoden aikana suorastaan iskusanaksi hu-

manistisissa tieteissä vakiintunut *digital humanities*. Yleisnimityksenä sillä tarkoitetaan muun muassa laskennallisten menetelmien soveltamista suuriin humanistisiin aineistoihin, niin kutsuttuun *big dataan*, mutta sen piiriin voidaan lukea myös humanistisissa tieteissä jo perinteisemmin harjoitettua sähköisten korpusten ja digitaalisten julkaisukanavien hyödyntämistä. *Digital humanities* eli ”digitaaliset ihmistieteet” poikkeavat siis lähtökohtaisesti kattavuudeltaan *open accessista*, mutta toisaalta esimerkiksi tiedonlouhinnan edellytyksenä on avoimen aineiston eli raakadatan saatavuus. Helsingin yliopiston kirjasto avasikin raakadatansa yleiseen käyttöön tammikuussa 2016.

Digihumanismille on tyypillistä tutkimuksen tekeminen yhteistyönä ja usein monitieteisesti. Lisäksi sen tulokset ja joskus myös proseduuri ovat avoimesti saatavilla, jolloin tutkimukseen voi joko osallistua valikoitu tutkijoiden joukko (*niche-sourcing*) tai sitten asianharrastajia joukkoistetaan ilman osallistumisrajoituksia (*crowdsourcing*). Esimerkkinä voi mainita Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Aleksis Kiven arkiston, jonka käsikirjoitusten digitointiin saatiin mukaan aktiivinen joukko tekemään pohjatyötä Kiven teosten kriittisten editoiden toimittamisessa. Toinen esimerkki on Tieteen kansallinen termipankki, jossa kunkin alan tutkijat voivat asiantuntijaoikeuksin kartuttaa alansa termitietoja: määritelmiä, käsittehistoriaa ja muita selitteitä, käännösvastineita ja niin edelleen. Kuka tahansa kirjautunut

Avointa saatavuutta kohti Esimerkkinä *Scandinavian Journal of Disability Research*

Kielitieteellisen joulukuun *Lingua* toimituskunta siirtyi OA-julkaisualustalle kyllästyttyään Elsevierin julkaisupolitiikkaan. Samantapaisesta kehityskulusta kertoo vammaistutkimuksen professori Simo Vehmas.

Vehmas on Nordic Network on Disability Researchin puheenjohtaja ja vastaa verkoston lehdestä *Scandinavian Journal of Disability Research* (SJDR). Lehdellä on Taylor & Francisin kanssa julkaisusopimus, jonka perusteella verkosto maksaa kustantajalle 10 000 euroa per vuosikerta (neljä numeroa).

”Lehdellä on ollut paineita siirtyä OA-julkaisuksi lähinnä oman tutkimusalan erityispiirteiden takia: me

tutkimme niin sanotusti vähäosaista ja päähän potkittua väestönosaa, jonka elämään tutkimustieto voi vaikuttaa niin myönteisesti kuin kielteisestikin. Monet vammaisaktivistit, järjestöt ja maallikot ovat kiinnostuneita vammaisuuden tutkimuksesta esimerkiksi intellektuaalisista tai poliittisista syistä, mutta heillä ei useinkaan ole mahdollisuuksia tutustua joulukuun *Lingua* julkaisuun tutkimuksiin. Taustalla on siis yhteiskunnallisen vastuun ajatus: meidän tutkimuksemme pitäisi hyödyttää jollain tavalla vammaisia itseään, ja siten se pitäisi myös tehdä heille saavutettavaksi.”

Vehmoksen mukaan toinen syy kiinnostua avoimesta julkaisemisesta on se, että eri maiden tutkimusrahoituselinten rahoituksen ehtona on OA-julkaiseminen. Kolmas tekijä on se, että SJDR:n entinen kontaktihenkilö T&F:lla toimii nykyään Stockholm University Pressissä, ja hänen vastuullaan ovat nimenomaan OA-julkaisut.

Vehmas summaa nykytilanteen seuraavasti: ”Esimerkiksi Stockholm University Pressin kautta saisimme käytännössä saman palvelun kuin T&F:ltä samalla hinnalla, mutta sillä erolla, että kaikki julkaisut (mukaan lukien lehden arkisto) olisi kaikkien vapaasti saatavilla.”

Markku Roinila

”Suurien digitaalisten tietoaaineistojen ennustetaan mullistavan yhteiskuntatieteellistä tutkimusta.”

käyttäjät voi niin ikään käydä termipankin wikialustalla keskustelua ja siten vaikuttaa termisivun sisältöön.

E erityisesti tiedonlouhinta on uusi tapa tehdä humanistista tutkimusta. Tiedonlouhinnan hankkeet ovat saaneet hyvin rahoitusta viime vuosina sekä kansainvälisesti että kotimaassa. Muun muassa Suomen Akatemia on perustanut oman Digitaaliset ihmistieteet -rahoitusohjelmansa. Kuluvana vuonna suurien digitaalisten tietoaaineistojen ennustetaan mullistavan yhteiskuntatieteellistä tutkimusta²⁰.

Open accessin kehityskulkuja Suomessa

Suomessa OA-julkaisutoiminta alkoi varsinaisesti 2000-luvulla, ja vuoteen 2008 mennessä useimmilla yliopistoilla oli jonkinlainen julkaisuarkisto. Opetusministeriön mietinnössä vuodelta 2005 tutkijoiden toivottiin tallentavan julkaisunsa yliopistojen julkaisuarkistoihin (niin sanottu vihreä reitti)²¹. Harras toive ei kuitenkaan ole ollut kovin tehokas, ja kehotukset ovat vähittäin muuttuneet vaatimuksiksi yliopistojen rahanjaon perustuessa yhä enemmän julkaisumääriin. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa rinnakkaistallennus tuli pakolliseksi vuonna 2010, samoin ammattikorkeakouluissa. Muissa yliopistoissa rinnakkaistallentaminen on ollut vain suositus, mutta tilanne todennäköisesti muuttuu jatkossa.²²

Vähitellen myös Suomessa on käynnistynyt avoimia verkkolehtiä, vaikka niiden määrä on vielä vähäinen²³. Ehkä tunnetuin yleistieteellinen OA-lehti on *Tieteessä*

taphtuu, joka on saatavilla sekä painetussa muodossa että verkkopainatuksena. Filosofian alalla ahkerin verkkopainatusta on tämä lehti eli *niin & näin*, jonka jokaisessa numerossa on vain verkossa julkaistavia kirjoituksia, ja osa teksteistä julkaistaan heti avoimena verkossa. Lisäksi kaikki sisältö on avoimesti saatavilla vuoteen 2012 asti. Lisäksi on mainittava *Ikaros*, joka tuli avoimeen julkaisumuotoon mukaan vuodesta 2010. Pitkästi Suomessa toimitettu on myös täysin avoin joulukuun *Nordic Wittgenstein Review*.

OA on muutenkin alkanut näkyä yhä selvemmin tutkijan arjessa. Esimerkiksi Suomen Akatemia on sitoutunut Avoimen tieteen ja tutkimuksen tiekartta-ohjelmaan ja edellyttää tutkimusprojekteissa tehtäviltä tutkimuksilta julkaisujen tallentamista joko rinnakkaistallentena tai kultaisen reitin OA-julkaisuna, jota varten on myös myönnetty erillisiä rahoituksia. Rinnakkaistallentaminen on tullut tutuksi useimmille paitsi yliopistojen julkaisuarkistojen myös OA-tietovarantojen kautta (filosofeille tutuimmat lienevät PhilPapers ja Academia.edu).

Kansalliskirjastossa on avoimen materiaalin saatavuutta edistetty vahvasti viime vuosina. Kotimaisia aikakaus- ja sanomalehtiä, arjen painatteita, varhaisimpia äänitteitä sekä pienehkö määrä kirjoja ja karttoja on digitoitu. Avointa materiaalia pääsee nykyään myös selaamaan kätevästi Finna.fi-palvelussa, joka sisältää museoiden, kirjastojen ja arkistojen sekä painettuja että avoimia aineistoja. Finna-haun voi rajata koskemaan vain avoimia aineistoja²⁴.

Kotimaiset tiedelehdet ja avoin julkaiseminen

Nähtäväksi jää, miten kotimaisten tieteellisten lehtien tilanteeseen vaikuttavat rahoituksen vähenemisen aiheuttamat ratkaisut kuten Helsingin yliopiston kirjaston päätös jättää säästösyistä tilaamatta Elektra-aineisto, jonka kuitenkin tällä erää pelasti Kansalliskirjasto jatkaessaan tilausta Helsingin yliopiston kirjaston puolesta. Vuoden 2016 rahoitusleikkausten osalta kirjasto on ollut pakkoraossa, koska suurten kansainvälisten kustantajien tilauspaketit ovat voimassa ja tulevat neuvoteltaviksi vasta tämän vuoden aikana. Mikäli Elektraa ei jatkossa pystytä tilaamaan ja malli leviää muihin yliopistoihin, se merkinnee nykymuotoisen Elektra-järjestelmän purkautumista ja pakottaa kotimaisia lehtiä avoimeen julkaisuun. Ratkaistavaksi jää tällöin, kuinka lehtien talous järjestetään, kun ne menettävät Elektran kautta saatavat tekijänoikeuskorvaukset, niin kutsutun Kopiosto-maksun.

On jo olemassa ennakkotapauksia siitä, kuinka kotimaiselle tieteelliselle aikakauslehdelle käy, kun se siirtyy

avoimeen julkaisuun. Suomen kielen tutkimukseen keskittyvä kielitieteellinen aikakauslehti *Virittäjä* on ollut avoimesti saatavilla vuoden viiveellä vuodesta 2001 alkaen. Elektra-korvausten menettäminen on ajanut lehden hiljalleen pahenevaan taloudelliseen kriisiin huolimatta siitä, että sen palkkalistoilla on vain osa-aikainen toimitussihteeri ja toimituksen palkkiot ovat hyvin pienet työmäärään nähden. Suomalaisille tieteellisille lehdille tyypilliseen tapaan lehteä toimitetaan oman työn ohella luottamustoimena. Lehden tilaajamäärä on viimeisen kymmenen vuoden ajan laskenut nelisen prosenttia vuodessa. *Virittäjän* kokemuksen perusteella siis avoin julkaiseminen laskee tilaajamääriä, eikä tilaamisen motiiviksi näytä riittävän korkeatasoisen tieteellisen lehden olemassaolon turvaaminen.

Sisällöllisesti lehti on kielitieteen kentällä arvostettu ja Julkaisuforumin luokituksen 2-tasoa, mikä on jatkuvasti lisännyt tarjottavien kirjoitusten määrää ja laventanut tarjonnan aihepiirejä. Lehteä siis luetaan ja käytetään tutkimuksessa ja opetuksessa, sitä arvostetaan, ja toimitus on hukkua vertaisarvioinnin pyörittämiseen ja toimitustyöhön. Tämä kaikki ei kuitenkaan riitä ta-

Kokemuksia OA-lehden toimittamisesta

Nordic Wittgenstein Review (NWR) on pohjoismaisen Wittgenstein-seuran kustantama avoimesti saatava filosofian joulun lehti, jota toimitetaan pitkälti Suomessa käsin. Haastattelimme päätoimittaja Yrsa Neumania, joka on ollut aktiivisesti mukana myös *Filosofia.fi*-portaalin toimituksessa.

Miksi NWR on OA-lehti? ”Koko tieteellisen julkaisun pääasiallinen pointti on jakaa tietoa eli tehdä se julkisesti saatavaksi”, linjaa Neuman.

”Jos otamme tämän tosiasian lähtökohdaksi, on suorastaan outoa, että moni tieteellinen julkaisu ei nykyään ole kaikkien halukkaiden ulottuvilla. Minusta tämä on sen verran tärkeä oivallus, että olen valmis tekemään työtä sen eteen. Akateeminen OA-lehti on mainio siinä, että perinteiset vertaisarviointimenetelmät pätevät siihenkin.”

Neuman huomauttaa, että tutkijat ovat laiskoja siinä missä muutkin. He googlaavat ja saattavat lukea ensin niitä tekstejä, jotka ovat helposti löydettävissä mutta myös kokonaisuudessaan saatavilla. Niinpä jos avoimen saatavuuden julkaisu

on hyvin hoidettu ja indeksoitu, se voi hankkia kirjoittajilleen monia lukijoita. Ja päinvastoin – julkaisujen kovat hinnat voivat aiheuttaa sen, että joillekin tutkijoille lehdet eivät yksinkertaisesti ole saatavilla.

”Minusta tieteellinen kommunikatiojärjestelmä on muutettava niin, että myös kirjoittajien etu on keskeisessä asemassa”, Neuman painottaa. ”*Nordic Wittgenstein Review*’n ympärillä on vahva yhteisö, jonka mielestä lehti tarvitaan. Yritämme olla sekä kirjoittajille että lukijoille alan paras lehti, ja siihen päämäärään sisältyy avoin saatavuus.”

Neumanin mukaan tutkijoiden pitäisi olla paremmin selvillä julkaisukäytännöistä:

”*Closed access* -ongelma on edelleenkin olemassa, koska tieteilijät eivät ole tarpeeksi tietoisia eivätkä hallitse omaa kommunikointijärjestelmäänsä. Kun teimme 2013 EU-projektin puitteissa NWR:ään liittyvää kyselytutkimusta, tuli esille, että suurin piirtein kaikki filosofian tutkijat, joilta kysimme asiasta, olivat sitä mieltä, että he tiesivät aika hyvin, mitä *open access* on. Samalla he eivät olleet tietoisia siitä, olivatko heidän omat tekstinsä avoimesti saatavilla. Todella työläät

ja arvokkaat tekstit lähetetään sokeasti johonkin julkaistavaksi, eikä ajatella tekstien tulevaisuutta ja julkaisemisen pointtia.”

NWR on niin ikään kehittänyt omia käytäntöjään:

”Meillä on käytössä myös *preprint open review* -järjestelmä, jossa julkaisua varten hyväksytyt artikkelit (itse asiassa ”postprintit”) ovat kommentoitavina kuuauksen ajan nettissä. Sitten ne poistetaan, toimitetaan ja julkaistaan lopullisesti. Kirjoittajat haluavat ehdottomasti olla mukana tässä – sehän on hyvä tapa juhlia hyväksytyä työtä – ja he saavatkin yhteydenottoja teksteistä, jotka sitten parantuvat prosessin ansiosta. Tämän tyyppiset kokeilut ovat minun mielestäni osa kehittyvää OA-kulttuuria. Mikä tahansa ei kuitenkaan toimi. En esimerkiksi usko, että kokonaan avoin refereesikäytäntö toimisi. Mikäli kirjoituksia halutaan parantaa tehokkaasti, täysin avoin kommentointi ei yksinkertaisesti toimi – en usko kollegiaalisuuden ulottuvan keneen tahansa.”

Markku Roinila

”Maailmanlaajuinen avoin saatavuus monikymmenkertaistaa lukijamäärät vuoden sisällä verrattuna painetun tiedekirjan myyntiin.”

kaamaan korkeatasoisenkaan lehden olemassaoloa. *Virittäjän* talous on tällä hetkellä ainakin vuodeksi pelastettu Koneen Säätiön apurahan turvin.

Lehden lukijoista suuri osa on vielä toistaiseksi harrastanut lehtensä myös paperisena, vaikka sen voi kotimaisten tieteellisten lehtien OJS-järjestelmässä tilata myös pelkästään sähköisenä. Täydelliseen reaaliaikaiseen avoimeen julkaisuun siirtymisen estää se, että valtionavun saamiseksi julkaisijalla täytyy olla huomattava omarahoitusosuus. Tämä onnistuu sellaisilta tieteellisiltä seuroilta, jotka järjestävät muuta toimintaa kuten konferensseja, joiden osallistumismaksussa voidaan kompensoida suurehkoakin jäsenmaksua ja jäsenmaksutulolla taas rahoittaa julkaisemista. *Virittäjä* julkaiseva Kotikielen Seura on kuitenkin 1870-luvulta juontuvan historiansa kuluessa erikoistunut kutsumaan suomen kielen tutkimuksesta kiinnostuneita kielitieteilijöitä ja maallikoita nimenomaan avoimiin ja ilmaisiin teemapäiviinsä ja kokouksiinsa esitelmää kuuntelemaan.

On siis ilmeistä, että avoin julkaiseminen tarvitsee toisenlaisen rahoituspohjan. Sen suunnittelemiseksi vaaditaan rahoittajatahojen, tiedekirjastojen ja TSV:n yhteistä neuvottelua. Vastuuta ei voi säilyttää yksin yksittäisten seurojen harteille, sillä muutos ei onnistu pelkästään niiden toimintoja uudistamalla. Keskeinen kysymys on, luodaanko Suomeen kirjastokonsortiotyyppinen OA-rahoitusjärjestelmä ja kenties sentyyppinen keskitetty jakelukanava kuin jo edellä mainittu Open Library of Humanities. Voisiko ehkä OJS:n pohjalta kehittää sellaisen?²⁵

Oma kysymyksensä on myös se, kuinka kauan tieteellisten julkaisujen korkeatasoinen toimittaminen

onnistuu harrastepohjalta, kun vaativiakaan luottamustoimia ei välttämättä katsota meriiteiksi tehtävien ja rahoituksen haussa. Jos luottavuuden ja korkeatasoisen tekstin vaatimukset halutaan täyttää, ei toimittamisen tarve katoa, vaikka julkaisut olisivat avoimesti saatavilla pelkästään verkossa.

Vertaisarvioinnissa tullaan varmasti yhä enemmän kehittämään ja kokeilemaan vaihtoehtoisia tapoja julkaisua edeltävälle arvioinnille. Samalla on varmistettava, etteivät Julkaisufoorumi ja sen kaltaiset laadunarviointijärjestelmät estä uusien ja tiedeyhteisöä toivon mukaan vähemmän kuormittavien arviointikäytänteiden kehittämistä. Tutkimustoiminta ei kuitenkaan tehostu, jos tutkijoilla on edessään erilaisten viimeistelemättömien kirjoitusversioiden kasvava linkkimeri, jonka kommentoinnin ja arvioinnin tason selvittämiseen täytyy uhrata erikseen aikaa. Hyvin toimitetuilla teksteillä on arvonsa, johon tiedeyhteisön kannattaisi uhrata myös resursseja.

Kotimaiset kirjankustantajat ja avoin saatavuus

Monografioiden ja kokoomateosten avoin julkaiseminen on kansainvälisestikin vielä pienimuotoisempaa kuin journalien. Kehityksen kärjessä on Cambridgen yliopistossa toimiva Open Book Publishers. Sen julkaisut myös osoittavat hypertekstijulkaisun edut: mahdollisuuden linkittää tekstiä aineistonäytteisiin, tietokantoihin, arkistoihin ja museoihin. Maailmanlaajuinen avoin saatavuus monikymmenkertaistaa lukijamäärät vuoden sisällä verrattuna painetun tiedekirjan myyntiin, kertoi

Open Book Publisherin johtaja Rupert Gatti vierailu- luennollaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa viime keväänä. Rahoitusrakenteensa OBP ratkaisee monitahoisella kustannusmallilla. Taustalla on pääosin kirjastoista koostuva tilaaja- ja tukijakonsortio. Käsittelymaksuja kerätään niiltä, joiden tutkimusrahoitukseen ne on sisällytetty. Lisäksi tiedostojen lataaminen tai paperin tein ostaminen tarvepainatuksena on maksullista siinä missä *online*-version lukeminen on ilmaista²⁶.

Kirjankustantajat ovat lähteneet varovaisesti avoimen julkaisemisen kokeiluihin huolimatta siitä, että saatujen kokemusten mukaan avoin saatavuus ei välttämättä vähennä painetun teoksen myyntiä. Syynä tähän ovat huomattavat taloudelliset riskit. Kustannustoiminta vaatii yleensä palkatun henkilökunnan, ja yksittäisen teoksen tuotantokulut ovat useita tuhansia euroja. Niin kutsutut kaupalliset kustantajat eivät saa valtionapua. Ei-kaupallisista kustantajista avoimen julkaisemisen on saanut taloudellisestikin toimimaan ainakin Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Edelläkävijä avoimessa julkaisemisessa on Suomessa ollut Tampere University Press.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura aloittaa avoimen kirjankustantamisen kokeilun kuluvaan vuonna Avoin tiede ja kulttuuriperintö -hankkeessaan²⁷. Julkaisu- alustan tekniset ratkaisut toteutetaan Jane ja Aatos Erkon säätiön apurahalla, ja joitakin suomenkielisiä tiedejulkaisuja päästään pilotoimaan Helsingin yliopiston kirjaston myöntämän määrärahan turvin²⁸. Laajamittaisempi avoin julkaiseminen alkaa englanninkielisen *Studia Fennica* -sarjan kuudesta alasarjasta (Anthropologica, Ethnologica, Folkloristica, Historica, Linguistica ja Litteraria). Sarjan kansainvälinen levittäminen on tähän asti ollut tappiollista, joten sen avaaminen ei muodosta suurta taloudellista riskiä, ja avoimen julkaisemisen etu kansainvälisessä levittämisessä on ilmeinen.

Suomenkielisten tiedekirjojen muuttaminen avoimiksi julkaisuiksi sen sijaan edellyttää toimivaa ansaintalogiikkaa, jos kustantamista ylipäänsä halutaan jatkaa. Pilotin alkuvaiheessa yksittäisen teoksen käsittelymaksuksi on arvioitu 6 000 euroa. Kirjoittajilta tämä peritään vain siinä tapauksessa, että heidän tutkimusrahoitukseensa sisältyy käsittelymaksu (niin sanottu kultaisen reitin malli). Humanistisilla aloilla rahoitus tulee monenlaisista eri lähteistä ja on yleensä niukkaa, joten käsittelymaksujen varaan kustantamista ei voi rakentaa. Ne myös eriarvoistaisivat tutkijoita kohtuuttomasti.

Suomalaiset kustantajat eivät tee juuri voittoa tieteellisellä kustantamisella, vaan pikemmin kannetaan huolta siitä, että kustannustoimintaa voidaan ylipäänsä ylläpitää. Pelkkien käsittelymaksujen varaan avointa julkaisemista ei voida rakentaa, eikä tuottoja voi odottaa kattavasti tarvepainatuksesta ja latausmaksuista. Toimiva järjestelmä tarvitsisi ytimekseen tukikonsortion, jonka keskeinen

osuus olisi tiedekirjastoilla. Kirjastojen hankintakulujen virran kääntäminen ei todennäköisesti tähän riitä, vaan OA-julkaiseminen tarvitsee oman rahoitusmallinsa²⁹.

Avoin saatavuus ja yliopisto-opetus

Monissa yliopistoissa, kuten Helsingissä ja Jyväskylässä, opettajia kehoitetaan nykyään valitsemaan kurssikirjoiksi kirjastojen tilauspaketteihin kuuluvia e-kirjoja, sillä painetun materiaalin ostamiseen ei välttämättä ole rahaa, ja e-kirjoja voivat lukea monet opiskelijat yhtä aikaa. Esimerkiksi Helsingin yliopiston kirjastossa on tällä hetkellä yli 35 000 e-lehteä, yli 500 000 e-kirjaa, satoja e-hakuteoksia ja kolmisensataa viite- ja kokotekstitietokantaa³⁰. Siten OA-materiaali saattaa nurinkurisesti lisääntyä nimenomaan rahapulana takia. Silti on odotettavissa, että opiskelijat joutuvat tulevaisuudessa käyttämään myös itse rahaa kurssikirjoihin yliopistorahoituksen supistuessa, ainakin jos haluavat lukea painettuja kirjoja³¹.

Tämä kehityskulku on vääjäämättä ongelmallinen, sillä se pakottaa opettajat suosimaan suurten kustantajien kirjapaketteihin kuuluvia kurssikirjoja. Lisäksi on huomattava, että monissa humanistisissa tieteissä kuten filosofissa myös vanhemmat teokset ovat edelleen relevantteja. Pian ollaan tilanteessa, että opettajan on mietittävä, valitseeko kurssikirjaksi kurssiin liittyvän klassikon vai uudemman mutta huonomman teoksen, joka sattuu kuulumaan kirjaston e-kirjapakettiin. Toisaalta käytännön tilanne filosofian opettajien keskuudessa vaikuttaa olevan se, että opettaja ei ole kovin hyvin tietoinen kurssikirjojen saatavuudesta eikä itse käytä aktiivisesti e-aineistoa.

Tässä yhteydessä ei voi myöskään täysin ohittaa sitä seikkaa, että näytöltä lukeminen ei sovi kaikille. Monien tutkimusten mukaan taustavalollinen näyttö kuten tabletti voi sekoittaa unirytmää, ja silmä väsyvät siihen nopeammin kuin painettuun kirjaan.³² Toisaalta voidaan väittää, että tulevat opiskelijasukupolvet ovat jo niin digiorientoituneita, että opiskelijat lukevat e-kirjoja mieluummin joka tapauksessa. Tämäkin väite on kuitenkin kumottu monta kertaa, ja viime aikoina on itse asiassa ollut havaittavissa kasvua painettujen kirjojen ja nimenomaan kurssikirjojen myynnissä³³.

Kaikki teeman tekstit ovat luettavissa verkossa ja numeron sivulla on tarjolla myös lisämateriaaleja: netn.fi/lehti/niin-nain-116

Teemapaketin on koostanut Tieteen termipankin yhteydessä toimiva Monitieteinen termityöhanke (tieteentermipankki.fi/wiki/monitieteinen_termityo). Kiitämme Suomen kulttuurirahastoa bankkeiden tukemisesta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ilkka Niiniluoto, Tieteellinen julkaisu-toiminta murroksessa. *Tieteessä tapahtuu* 4/2015, 4 (3–4).
- 2 Martin Paul Eve, *Open Access and the Humanities. Contexts, Controversies and the Future*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ix. Saatavissa oa-julkaisuna: dx.doi.org/10.1017/CBO9781316161012
- 3 Verkossa: en.wikipedia.org/wiki/Open_access. Ks. myös legacy.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm
- 4 Eve 2014, x. Monografioiden OA-julkaisemisesta ks. Eve 2014, luku 4.
- 5 Ks. myös Eve 2014, 21.
- 6 Verkossa: tsv.fi/sites/tsv.fi/files/media/SKS_Avoain_tiede.pdf
- 7 Eve 2014, 15.
- 8 Ks. Anonymous academic, Academics are being hoodwinked into writing books nobody can buy. *The Guardian* 4.9.2015.
- 9 Eve 2014, 34.
- 10 Eve 2014, 36.
- 11 Filosofian alan vertaisarvioitua OA-julkaisuita ks. feministphilosophers.wordpress.com/2016/01/03/oa-journals-with-peer-review/. Filosofisia OA-monografioita: oapen.org
- 12 OA:n on mainittu mm. edistävän plagia-rismia ja antavan epätoivottua materiaalia ääriilmiöille. Erilaisista argumenteista avointa saatavuutta kohtaan ks. Eve 2014, 30–34.
- 13 Yrsa Neuman, När vetenskapen släpps ut. *Ikaros* 3–4/2014, 24 (23–25).
- 14 Eve 2014, 76, 79.
- 15 Eve 2014, 76.
- 16 Erilaisista kustannusmalleista ks. Kristiina Lähdesmäki, Avoin julkaiseminen. Strategiat, periaatteet ja käytännöt jännitteessä. *Signum*. 5/2015, 10–16. Verkossa: ojs.tsv.fi/index.php/signum/article/view/53476/16644
- 17 Ks. blogs.helsinki.fi/library-news/2015/12/10/helsingin-yliopisto-mukaan-humanististen-alojen-avoimeen-kirjastoon/. Lista taustaorganisaatioista: about.openlibhums.org/libraries/supporting-institutions
- 18 Ks. about.openlibhums.org/2015/11/27/four-subscription-journals-to-flip-to-fee-free-gold-oa-with-the-ollh-in-january-2016. Vuonna 2012 joukko matemaatikkoja myös asetti Elsevierin boikottiin The Cost of Knowledge -kampanjassaan, Neuman 2014, 24.
- 19 Esimerkiksi *big data* historiantutkimuksessa, ks: csc.fi/web/atcsc/-/historiankirjoitus-uusiksi-avoimen-tieteen-menetelmin
- 20 Juha Merimaa, Tulossa 2016: hypernopeaa putkipostia ja raskasta seuraa Higg-sille. *Helsingin Sanomat* 6.1.2016.
- 21 Tilastoja kansainvälisestä OA-julkaisujen ja rinnakkaisallentamisen määrästä: en.wikipedia.org/wiki/Open_access#Growth
- 22 *Open accessin* historiasta Suomessa ks. fi.wikipedia.org/wiki/Open_access#Open_Access_Suomessa. Paljon

- suomenkielistä tietoa OA:sta tarjoaa Suomen Open Access työryhmän verkkosivu: finnoa.fi
- 23 Ks. avointiede.fi. Lista suomalaisista avoimista verkkolehdistä löytyy Tieteellisten seurain valtuuskunnan sivulta: pro.tsv.fi/tisci. Laajempi lista avoimista suomalaisista aineistoista löytyy täältä: fi.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wikipedian_Lähdekirjasto/Avoimet_aineistot#Suomalaiset
 - 24 Ks. myös Kansallinen digitaalinen kirjasto-hanke: kdk.fi/index.php/fi/digitointi
 - 25 Ks. Aino Kukkoson juttu tämän lehden sivuilla 74–75.
 - 26 Tarkempaa tietoa tiedekirjojen avoimesta kustantamisesta ja sen rahoitusvaihtoehdoista on koonnut Niklas Alén SKS:n teettämään tuoreeseen raporttiin: finlit.fi/sites/default/files/mediafiles/sks_avoin_julkaiseminen_raportti2015.pdf
 - 27 Apuraha kattaa myös aineistojen saattamista avoimiksi ja avoimen opetusmateriaalin tuottamista, ks. finlit.fi/fi/ajankohtaista/uutiset/kansallinen-kulttuuriperinto-kaikkien-saataville#.VpOmezBwPFY
 - 28 Ks. finlit.fi/fi/ajankohtaista/uutiset/

- kohti-avointa-tiedekirjallisuutta#.VpOnjDbwPFZ
- 29 Helsingin yliopiston kirjastolla on ollut erilaisia OA-hankkeita. Ks. blogs.helsinki.fi/librarynews/2015/12/03/helsingin-yliopiston-kirjasto-tukee-avointa-julkaisemista. Ks. myös blogs.helsinki.fi/librarynews/2015/12/07/digitaalinen-kirjasto-eritreaan
 - 30 Helsingin yliopiston kirjasto verkkosivu (libraryguides.helsinki.fi/perushakuopas-e-aineistot, avattu 4.1.2015). Tämän artikkelit esimerkit koskevat lähinnä Helsingin tieteellisiä kirjastoja. Katsaus Suomen muihin yliopistoihin löytyy osana juttukokonaisuutta.
 - 31 Ks. blogs.helsinki.fi/library-news/2015/12/01/rahoitusvaje-vahentaa-yliopistolaisten-kaytossa-olevia-tietoaineistoja
 - 32 Ks. esim. Maddie Crum, Sorry, Ebooks. These 9 studies show why print is better. *Huffington Post* 27.2.2015. Verkossa: huffingtonpost.com/2015/02/27/print-ebooks-studies_n_6762674.html
 - 33 Ks. geekwire.com/2015/paper-back-real-books-rebound

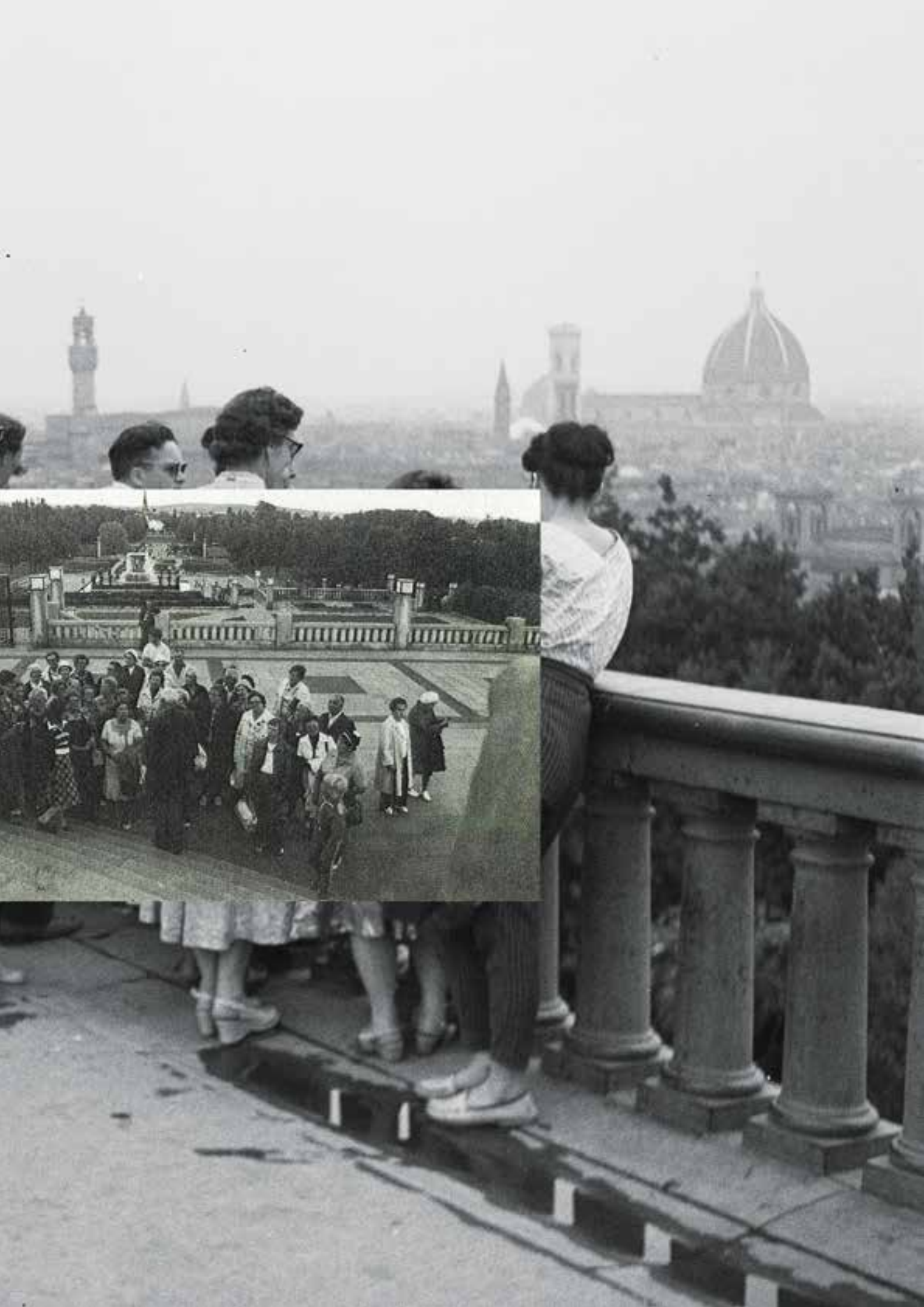
ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

MARKKU ROINILA

Filosofien avoimet tallennusalustat

Monissa tämän *open access* -kokonaisuuden teksteissä kerrotaan yliopistojen omista julkaisuarkistoista, joihin tutkijoiden toivotaan rinnakkaistallentavan julkaisunsa. Kansainvälisistä tallennusalustoista erityisesti filosofit ovat käyttäneet kahta: Academia.edu ja PhilPapersia.

Avoimen saatavuuden tallennusalustat voidaan niputtaa OA-nimikkeen alle, sillä niissä tarjottava materiaali on avoimesti saatavilla (joskaan materiaali ei välttämättä ole täysin vastaava kuin painettu rinnakkaisjulkaisu).

Toinen vaihtoehto on tarkastella niitä web 2.0 -sovelluksina. Siinä missä web 1.0 -sovellukset, kuten tavalliset verkkosivut, ovat yksisuuntaisia, uusi interaktiivinen web 2.0 on oletuksena yksinkertainen käyttää, mutta monipuolinen, ja tuottaa addiktiivisen käyttäjäkokemuksen, joka vetää mukaansa interaktiivisuuteen. Tunnetuimpia web 2.0 -sovelluksia ovat Facebook ja Twitter, sosiaalisen median lippulaivat.

On kuitenkin toinen asia, miten hyvin sosiaalinen media soveltuu filosofien käyttöön. Toki esimerkiksi Facebookissa on filosofia-aiheisia sivuja ja keskusteluryhmiä, mutta vakava filosofinen keskustelu on niissä pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Tämä toki riippuu kunkin kontakteista, eikä yleispätevää kokemusta sosiaalisesta mediasta edes voi olla.

Sosiaalinen media, kuten Facebook ja Twitter, on toki mainioita välineitä filosofien verkostoitumiseen ja tiedon levittämiseen esimerkiksi kongresseista, kirjoittajakutsuista ja niin edelleen. Nykyinen akateeminen maailma on armoton ja nopea oravanpyörä, ja verkostoitumisella on entistä suurempi merkitys. Lisäksi sosiaalisella medialla on myös viihdearvoa: 140 merkkiä oikeaan aikaan oikeassa paikassa voi pelastaa päivän ja jopa tuottaa oivalluksen.

Academia.edu

Oxfordissa filosofiaa opiskelleen Richard Pricen vuonna 2008 perustama Academia.edu on markkinoinut itseään ”tutkijoiden Facebookina”, eikä se rajoitu pelkästään filosofiaan¹. Siitä on kuitenkin tullut artikkeleiden levityskanavana niin suosittu, että suurin

osa filosofeista on ainakin kuullut siitä. Toisin kuin Facebook, Academia.edu ei vaadi päivittäistä seuraamista, vaikka siinä on monia samankaltaisia web 2.0 -ominaisuuksia kuin Facebookissa. Käyttäjiä muun muassa kehoitetaan lisäämään koko laitoksensa, jotta sivusto olisi mahdollisimman kattava, ja artikkeleiden rinnakkaistallentamiseen maanitellaan lähes aggressiivisesti. Hyvin tässä on onnistuttukin – tällä hetkellä jäsenenä on 31 165 256 tutkijaa tai opiskelijaa (tallennusalusta on avoin kaikille kiinnostuneille), jotka ovat ladanneet palveluun 8 678 045 julkaisua. Academia.edu:ssa käydään yli 36 miljoonaa erillistä kertaa kuu-kaudessa.² Siihen ladatut artikkelit näkyvät tutkitusti hyvin Google-hauissa.

Kieltämättä Academia.edu on selkeä ja houkutteleva tapa mainostaa itseään, verkostoitua ja levittää julkaisujaan – omaan tutkijaprofiiliin voi lisätä tutkimusintressit, artikkelit, CV:n, tulevat esitelmät ja yhteystiedot. Lisäksi tekeillä olevan artikkelin voi laittaa kommentoitavaksi erillisissä sessioissa ja kutsua niihin muita kollegoita kommentoimaan, tai vain avata jonkun paperin kommentointia varten. Tutkimusintressien kautta voi etsiä tietoa jostakin aiheesta ja verkostoitua (yksipuolisesti ”seurata”, ellei seuraamisen kohde seuraa seuraajaa) muiden saman alan tutkijoiden kanssa. Asioiden löytymistä ja verkostoitumista helpottaa myös hakukone.

Academia.eduun voi ladata periaatteessa mitä tahansa, sillä erillisiä kriteerejä ei ole. Tosin ainakaan minulle ei ole tullut vielä vastaan suoranaista disinformaatiota. Academia.edu on ottanut viime syksystä lähtien käyttöön erillisen toimittajajärjestelmän, jossa nimetyillä toimittajilla on valtuudet suositella tiettyä artikkelia ja halutessaan myös kommentoida sitä. Suositellut artikkelit näkyvät sivun päävirrassa erillisellä merkinnällä, ja toimittajille lähetetään tilastotietoa suositeltujen artikkeleiden leviämisestä, joka on säännöllisesti moninkertainen ei-suositeltuihin verrattuna.³

Academia.edun vahvuus on mahdollisuus vaikuttavuuden seurantaan. Artikkeleiden levinneisyydestä voi

”Academia.edu ei ole missään vaiheessa kieltänyt olevansa voittoa tavoitteleva yritys.”

katsoa tilastoja ja seurata, millä hakusanoilla niihin on päädytty. Samoin on nähtävissä, mistä maasta artikkeleita on katsottu.

Alkuvaiheessa Academia.edu muuttui jatkuvasti, mikä koetteli hermoja, mutta viime aikoina se on löytänyt muotonsa suhteellisen hyvin ja ulkoasu on pysynyt suunnilleen samanlaisena. Aina silloin tällöin muutoksia kuitenkin tapahtuu ilman ennakkovaroitusta. Esimerkiksi lokakuussa 2015 poistui kokonaan viestipalvelu sekä mahdollisuus ”tilapäivityksiin” eli henkilökohtaisiin muille näkyviin viesteihin.⁴

Viime aikoina Academia.edu on kritisoitu monista eri syistä, ei vain näistä äkkinäisistä muutoksista. Yksi syy on palvelun hieman kyseenalainen avoimuus. Mikäli etsityn artikkelin löytää esimerkiksi googlettamalla ja sen haluaisi ladata Academia.edusta, se ei käy ilman rekisteröitymistä. Toisin sanoen Academia.edu voi olla pikemminkin tutkimusta estävä kuin helpottava tekijä niille, jotka eivät halua palvelua käyttäjästä tai toisesta. Toinen uhkakuva liittyy ”petojulkaisijoihin”, yrityksiin jotka hakevat sopivaa riistaa kaupatakseen tutkijoille julkaisupalveluita pseudolehdistään – heille Academia.edu on varsinainen kultakaivos, sillä se vilisee nuorten, urallaan ensimmäisiä askelia ottavien tieteilijöiden nimiä ja yhteystietoja⁵.

Academia.edu, kuten myös Facebook, on yksityinen yritys, joka kertomansa mukaan on onnistunut keräämään 17.7 miljoonaa dollaria eri sijoittajilta⁶. Ottaen huomioon, että tällä hetkellä palvelu on täysin ilmainen, on syytä miettiä, miksi sijoittajat ovat olleet liikkeellä⁷. Academia.edun henkilökunta on lisääntynyt jatkuvasti, mutta harvat mainokset koskevat lähinnä tarjolla olevia akateemisia työpaikkoja.

On vaikuttu, että kun riittävän suuri asiakaskunta on muodostettu ja sen intressit saatu selville, palvelu aloittaa aggressiivisen täsmämarkkinoinnin. Asiakkaita on helppo löytää – esimerkiksi akateemiset kustantajat, kirjakaupat, tietotekniikkavalmistajat ynnä muut olisivat varmasti kiinnostuneita tämänkokoisesta suhteellisen va-

kavaraisesta tutkijamassasta. Kotisivullaan Academia.edu kuitenkin ilmoittaa tehtäväkseen ”kiihdyttää tutkimusta maailmassa”⁸. Kunnianhimmottomuudesta Pricea ei ainakaan voi syyttää, sillä hän on sitä mieltä, että tulevaisuudessa kaikki tutkimus on avoimesti saatavilla⁹.

Raakadataa palvelussa on siis melkoinen määrä. Onko tarkoitus käyttää sitä johonkin? Sijoittajat tuskin ovat mukana vain tutkimusta edistääkseen. On luultavampaa, että sivuston ylläpitäjät ovat sen verran ovelia, etteivät halua täyttää sivustoa mainoksilla, sillä ne voisivat karkottaa käyttäjiä. Sen sijaan raakadatan voi myydä vaivihkaa erilaisille tahoille, jotka ovat kiinnostuneita tämänkaltaisesta asiakasrekisteristä.

Academia.edu ei ole missään vaiheessa kieltänyt olevansa voittoa tavoitteleva yritys. Tähän faktaan on kunkin mietittävä asenteensa. Itse olen suunnilleen samaa mieltä kuin ilmeisesti valtaosa käyttäjistä: tiedostan palvelun lähtökohtaisen ongelmallisuuden, mutta pidän sitä niin käteväenä ja hyödyllisenä, että käytän sitä kaikesta huolimatta. Erityisesti aloittelevien tutkijoiden on vaikea tulla toimeen ilman sitä – tieto julkaisuista ei kulje missään niin tehokkaasti kuin Academia.edussa (lukuun ottamatta kohta käsiteltävää PhilPapersia). Artikkelit voi toki ladata omalle kotisivulle, mutta kuka sen löytää, jos tutkija ei ole vielä tunnettu¹¹

Academia.edu on ollut tukkanuottasilla eräiden kustantajien kanssa. Muun muassa Elsevier on lähettänyt tutkijoille viestejä, joissa on pyydetty rinnakaistallenuksen poistamista Academia.edusta, sillä niiden on katsottu olevan kustannussopimusten vastaisia. Kolmen kuukauden jälkeen Elsevier kuitenkin jostakin syystä lopetti kampanjan, ja tämä erä tuntuu kääntyneen Academia.edun voitoksi¹².

PhilPapers

Nimenomaan filosofeille rakennettu PhilPapers toimii julkilausutusti erilaiselta pohjalta, sillä sen taustalla on

erilaisia instituutioita sijoittajien sijaan¹³. Siitä vastaavat eri filosofian alojen asiantuntijat. PhilPapers hyväksyy vain ammattimaisesti tuotetut, julkaistut artikkelit eikä esimerkiksi kongressiesitelmiä (kaikki kielet käyvät). Tällä hetkellä sillä on yli 120 000 jäsentä ja se väittää perustellusti olevansa laajin filosofian avoin arkisto¹⁴. PhilPapersin päätoimittajina toimivat David Bourget ja David Chalmers, joista jälkimmäinen on maailman siteeratuimpia filosofejia.¹⁵

PhPhilPapers on siis ensisijaisesti julkaisuarkisto, toisin kuin ainakin aluksi sosiaaliseksi mediaksi pyrkinyt Academia.edu. Tosin on sanottava, että vuosien mittaan nämä kaksi ovat lähentyneet toisiaan – Academia.edusta ovat kadonneet tilapäivitykset, viestipalvelu ja kysymysosiokin. Toisaalta PhilPapersiin on esitelty uusia sosiaalisia ominaisuuksia, kuten mahdollisuus seurata muita skolaareja ja FB-ystäviä, sekä jonkinlainen omien artikkeleiden vaikuttavuusmittari.

Alusta asti PhilPapersiin on kuulunut mahdollisuus luoda oma profili, jossa voi seurata omien artikkeleidensa latausmääriä ja niistä rakentuvia graafisia tilastoja sekä rakentaa oma bibliografia, lukea omia keskustelufoorumeitaan ja seurata oman alansa uusia artikkeleita. Tähän liittyy PhilPapersin yksi parhaista ominaisuuksista: kun kirjaa ylös omat kiinnostuksen kohteensa, voi saada sähköpostilla säännöllisesti uutiskirjeen uusista niihin liittyvistä artikkeleista.

Nimenomaan filosofeille on rakennettu erilaisia erilisiä osioita, kuten alan työpaikkoihin keskittyvä PhilJobs ja tapahtumia tarjoava PhilEvents. PhilPapersissa on myös keskusteluosio, jossa voi kirjautua oman kiinnostuksen kohteita käsitteleviin keskusteluihin. Mahdollisesti Chalmersista johtuen vilkkain keskustelu tuntuu tapahtuvan mielenfilosofian alueella ja esimerkiksi filosofian historian puolella ei tapahdu juuri mitään. Myös yksittäisistä artikkeleista voi keskustella.

PhilPapers on hyvin hoidettu arkisto. Kullakin erikoisalueella on omat editorinsa, jotka kyllä selvästi pitävät huolta alueestaan – esimerkiksi löysästä luokittelusta huomautetaan kerkeästi. Lisäksi on huomattava, että PhilPapersiin voi lisätä vain ”oikeita” artikkeleita, ja ammattilaiset tarkastavat jokaisen lisäyksen – siten sen materiaali on luotettavampaa kuin Academia.edun, jonne periaatteessa kuka tahansa voi lisätä mitä tahansa. Koska PhilPapersiin ilmestyvät automaattisesti myös tunnetuimpien filosofisten joulalisten sisällöt, sen voidaan katsoa olevan täydellisin filosofian julkaisuarkisto maailmassa.

Tallennusalueesta vs. sosiaalinen media

Kun viimeksi kirjoitin tästä aiheesta viisi vuotta sitten¹⁶, näytti siltä, että sekä Academia.edu että PhilPapers olivat tähtäämässä yhä enemmän web 2.0 -palveluiksi, sosiaalisiksi alustoiksi, joissa filosofit voivat verkostoitua. Kirjoitin silloin, että vaikka Academia.edu tarjoaa paremman alustan verkostoitumiselle, PhilPapers on sitenkin parempi paikka filosofeille. Paljon ei ole muut-

tunut, sillä PhilPapers on uudistuksista huolimatta pysynyt suunnilleen samana.

Academia.edu on puolestaan luopunut monista web 2.0 -ominaisuuksistaan. Viestipalvelu hävisi kokonaan, samoin mahdollisuus aloittaa keskustelu esittämällä kysymyksiä, kuten edellä mainitsin. Samalla nämä materiaalit katosivat kuin tuhka tuuleen, joten potentiaalisesti kiinnostavat keskustelut ovat nyt mennyttä. Toisaalta Academia.edussa on menossa kiinnostava kokeilu, jossa artikkelikäsitteilyä voi laittaa kommentoitavaksi kollegoille. En ole varma, miten pitkäikäiseksi tämä ominaisuus muodostuu, sillä vaikka ajatus on periaatteessa hyvä, enkä epäile, ettei ominaisuudesta olisi ollut kirjoittajille hyötyä, jatkuvat pyynnöt sessioihin saavat aikaan nopeasti turhautumaan ajan vähyyteen. Kun joka viikko tulee yksi tai useampi osallistumispyyntö sessioon, käy väistämättä niin, että koko ajatus alkaa tuntua hieman luotaantyöntävältä. Mutta ehkä ongelma on vain minussa. Koska PhilPapers ottaa periaatteessa vastaan vain jo hyväksytyjä artikkeleita, tämänkaltaisen kommentointi ei oikein kuulu sen alaan – julkaistuista artikkeleista voi keskustella jo nyt.

Itse olen käyttänyt sekä Academia.edua että PhilPapersia aktiivisesti jo kauan enkä vieläkään osaa valita niiden välillä, vaikka on sanottava, ettei kummassakaan tule varsinaisesti vietettyä paljon aikaa. Kummallakin on vahvuutensa ja heikkoutensa, ja ehkäpä sitten molempi on parempi, kun tietää mitä tekee ja mitä etsii. Pajatsoina kumpikin toimii erinomaisesti, mutta filosofinalun opastaisin kuitenkin aluksi PhilPapersin pariin.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Academia.edusta ks. en.wikipedia.org/wiki/Academia.edu; timeshighereducation.com/news/sharing-is-a-way-of-life-for-millions-on-academiaedu/2013839.article?nopaging=1; Pricen haastattelu: blogs.scientificamerican.com/information-culture/interview-with-richard-price-academia-edu-ceo/
- 2 Ks. academia.edu/about (23.1.2016)
- 3 Kriittinen näkökulma järjestelmään: www.martineve.com/2015/10/26/academiaedu-peer-review-experiments/
- 4 Ks. dailynous.com/2015/10/01/problems-with-academia-edu/
- 5 Ks. scholarlyoa.com/2015/11/24/predatory-publishers-love-academia-edu/
- 6 Ks. academia.edu/about (23.1.2016); ks. myös plannedobsolescence.net/academia-not-edu/
- 7 theatlantic.com/education/archive/2015/12/the-convoluted-profits-of-academic-publishing/421047/
- 8 Ks. academia.edu/about (23.1.2016)
- 9 Ks. theatlantic.com/education/archive/2015/12/the-convoluted-profits-of-academic-publishing/421047/
- 10 Academia.edun mahdollisista rahoitusmalleista, ks. esim. mittalater.hypotheses.org/7123
- 11 PhilPaperin ohella on joitakin ei-kauppallisia tallennusalueita, kuten arXiv, mutta useimmat niistä ovat keskittyneet luonnontieteisiin.
- 12 Ks. timeshighereducation.com/news/sharing-is-a-way-of-life-for-millions-on-academiaedu/2013839.article?nopaging=1
- 13 Sponsorit, ks. philpapers.org/help/about.html
- 14 Ks. philpapers.org (23.1.2016)
- 15 Muut toimittajat: philpapers.org/help/about.html
- 16 Ks. newappsblog.com/2011/08/the-social-media-for-a-philosopher.html

Pitääkö demokratiasta luopua, jos päämääränä on täysin globalisoitunut maailmantalous?"

DANI RODRIK

GLOBALISAATION PARADOKSI

(The Globalization Paradox, 2011)

niin & näin -kirjat 2016

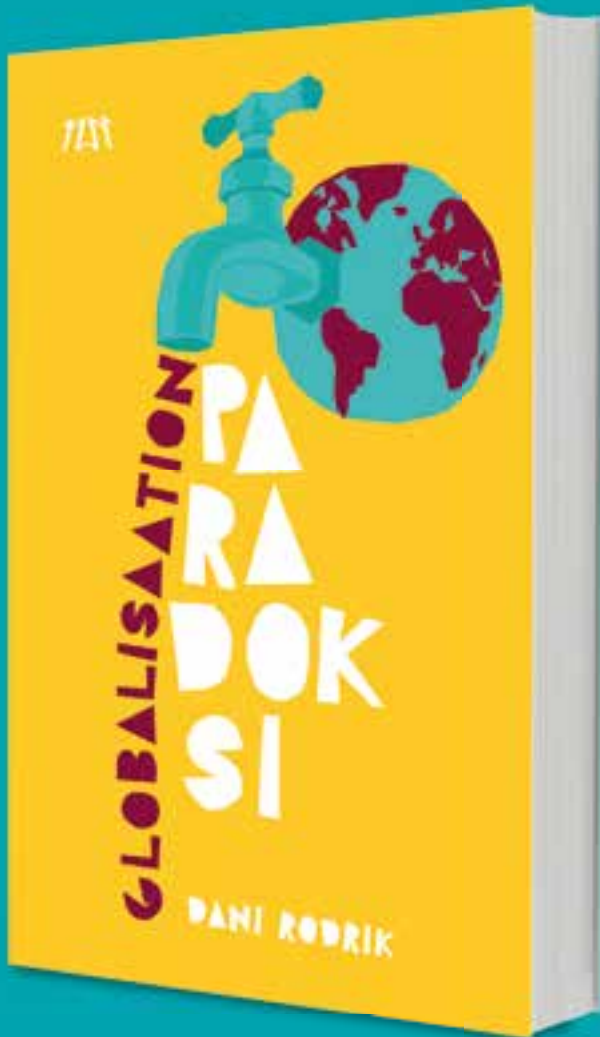
n. 450 s.

Suom. Antti Immonen

ISBN 978-952-5503-62-3

netn.fi/globalisaation-paradoksi

Vapaat ja avoimet kansainväliset markkinat eivät olleetkaan kuninkaantie kohti onnellista huomista. Sen sijaan globalisaatio loi entistä ennakoimattomamman maailman, jossa yritykset, palkansaajat ja muut taloudelliset toimijat saivat huomata olevansa entistä kasvottomampien taloudellisten voimien rusikoitavina.

Harvardin yliopiston professori Dani Rodrik osoittaa, että liiallinen globalisaation voimaan luottamisen aika on ohi. Demokratia ja kansallinen itsemääräämisoikeus ajautuvat väistämättä ristiriitaan ylikansallisten taloudellisten voimien kanssa. Yksikään hallitus ei voi yhtä aikaa palvella sekä maailmantalouden vaateita että omaa kansaansa. *Globalisaation paradoksi* pyrkii hahmottelemaan kansainvälistä maailmaa, jossa demokratia ja talous eivät enää olisi ristiriidassa.

42 € (lehden kestopilaajille 35€)

TIINA KÄKELÄ-PUUMALA

Avoimen tiedon ihanne ja akateeminen arvomuodostus

Humanistisilla aloilla monet *open access* -julkaisemisen haasteista liittyvät siihen, että tieteellisten julkaisujen levittäminen, käyttö ja arviointi ovat sidoksissa printtijulkaisujen ajalta periytyviin ihanteisiin ja mekanismeihin. Tätä on korostanut muun muassa OLH:n perustaja Martin Eve, joka toteaa kirjassaan *Open Access and the Humanities* (2014), että nämä mekanismit – niin hyödyllisiä kuin ne voivatkin olla yksittäisten tutkijoiden uran ja/tai heidän kotiyliopistojensa kannalta – sisältävät koko joukon ongelmia. Ne myös tehokkaasti hidastavat digitalisaation mahdollistamien uusien akateemisten työ- ja julkaisumuotojen kehittymistä.

Eve kiteyttää ilmiön käsitteeseen 'prestiisiekonomia' (*prestige economy*), millä hän tarkoittaa, että humanistinen tutkimus, jonka yleensä ajatellaan olevan kaupallisista intresseistä riippumatonta, on kuitenkin vain näennäisesti kirjamarkkinoiden ja talouden ulkopuolella. Prestiisiekonomia on symbolista, arvostukseen perustuvaa ekonomiaa, jolla on akateemisessa maailmassa reaalisia vaikutuksia, vaikka siinä ei aina rahaa suoranaisesti liikutellakaan. Valaisen asiaa hypoteettisella esimerkitapauksella, jossa suomalainen tutkija X tarjoaa artikkelikäsitteilykirjoituksensa kansainväliseen akateemiseen lehteen Y.

Tutkija X valitsee julkaisun sillä perusteella, että se edustaa hänen oman alansa huippua. Mistä tutkija X tietää tämän? Siitä, että julkaisu on sellaiseksi arvioitu kansainvälisillä *ranking*-listoilla. Mikä taas perustuu siihen, että niin monet muutkin haluavat julkaista samassa lehdessä, itse asiassa niin moni, että lehteen Y tarjottavien käsitteilykirjoitusten hylkäysprosentti on todella korkea. Ennen kaikkea huippujulkaisun Y arvostus perustuu vertaisarviointiin, siis siihen, että tavallisesti kaksi akateemista asiantuntijaa arvioi käsitteilykirjoituksen tieteellisen merkittävyyden. Vasta hyväksyvän vertaisarvioinnin jälkeen alkaa käsitteilykirjoituksen normaali editointiprosessi, jonka kulut tutkija X:lle tai tämän kotiyliopistolle ovat noin 1 000–1 500 euroa. Jos tutkija X on onnekas, hänen tarvitsee odottaa vain noin kaksi vuotta, että hänen käsitteilykirjoituksensa julkaistaan valmiina artikkelina, jota voivat lukea ympäri maailman kaikki ne yksityishenkilöt ja kirjastot, jotka ovat halukkaita maksamaan tästä hyvästä (yksityishenkilöt noin 30 euron summan per artikkeli). Sitten kuluu vielä noin kaksi vuotta, ja jossain päin maailmaa ilmestyy vastaavalla tavalla monografia Z, jossa tutkija X:n näkemyksiä on kommentoitu tai vaikkapa sovellettu edelleen. Tutkija X saa tietää oman työnsä suorasta vaikutuksesta sitaattitietokannasta (joka

on yleensä myös maksullinen palvelu) ja ostamalla sen jälkeen monografia Z:n. Mikäli tutkija X haluaa vähän nopeampitahtista tieteellistä keskustelua ideoistaan tai mahdollista tutkijayhteistyötä, hän voi kasvattaa hiilijalanjälkeään lentämällä tämän prosessin kaikissa vaiheissa kansainvälisiin konferensseihin – edellyttäen siis, että jostakin löytyy rahaa matkaan.

Niille, jotka eivät tee työtään prestiisiekonomian piirissä, tämän vain vähän karrikoidun esimerkitapauksen käänteet voivat tuntua uskomattomilta. Miksi tutkija X ei saa mitään korvausta oman työnsä julkaisemisesta, vaan joutuu peräti maksamaan siitä? Miksi artikkelin, lyhyen tekstin, julkaisu voi kestää peräti kaksi vuotta tai enemmänkin? Miksi tutkija lähettää käsitteilykirjoituksensa siihen samaan lehteen Y kuin moni muukin, eikö hän voisi julkaista jossain muualla paljon helpommin ja nopeammin – ehkä halvemminkin?

Akateeminen julkaiseminen on perustunut pitkään ihanteelle, jossa tutkijan ei tarvitse ajatella tutkimuksensa myymistä elinkeinona, sillä hän saa yliopistolta palkan työstään. (Monografian tekijät saavat pienen korvauksen kirjansa myynnistä, mutta sen merkitys on myös lähinnä symbolinen.) Rahallista korvausta tärkeämpää tutkijoille on julkaista arvovaltaisessa lehdessä, koska tällaisen julkaisun tuomalla symbolisella arvostuksella on merkitystä akateemisessa rekrytoinnissa ja tutkimusrahoituksen jaossa. Eli julkaisun tuottama materiaalin hyöty on hiljalleen kumuloituvaa, epäsuoraa, mutta silti välttämätöntä tutkijan uralla.

Tämä ihannemalli sisältää kuitenkin useita ongelmia. Ensinnäkin valtaosa yliopistojen tutkimuksesta tehdään määräaikaissa suhteissa vailla tietoa työn jatkuvuudesta, jolloin julkaisemisen ja urakehityksen tai julkaisemisen ja kuukausipalkan välinen suhde ei olekaan enää näin itsestään selvä. Suomessa akateemisen työn tulevaisuusnäkyymiä huonontavat vielä merkittävästi hallituksen ajamat historiallisen suuret yliopistojen määrärahaileikkaukset,

joiden todellinen vaikutus alkaa näkyä lähiaikoina. Samankaltainen, erityisesti humanistisille aloille kohdistuva leikkauspolitiikka on myös osa hälyttävää yleiseurooppalaista trendiä.

Toiseksi akateemisten aikakausjulkaisujen arvovaltaa ja näin muodoin myös hintaa kannattelee palkaton vertaisarviointi, joka ei kuitenkaan ole ilmaista työtä. On arvioitu, että jos tutkijoiden palkattomana sivutoimena hoitamalle vertaisarvioinnille laskettaisiin rahallinen arvo suhteessa käytettyyn työaikaan, niin se olisi maailmanlaajuisesti noin 2,5 miljardia euroa vuodessa¹. Kyseessä on siis merkittävä määrä aikaa ja rahaa. Julkisella rahoituksella toimivat yliopistokirjastot käyttävät suuren osan budjetistaan akateemisten lehtien tilaajamaksuihin. Kaikki tämä on räikeässä ristiriidassa kaupallisilla periaatteilla toimivien kansainvälisten tiedejulkaisujättien tahkoamien voittojen kanssa.

Kolmanneksi, kuten Eve toteaa, akateemisen julkaisemisen historialliset muodot säätelevät nykyhetkeä digitaalisuudesta huolimatta. Vaikka miltei kaikki akateemiset lehdet julkaistaan sekä printtinä että verkossa, huippujulkaisujen suuri hylkäysprosentti kertoo myös siitä, että arvioijat joutuvat ottamaan huomioon printtijulkaisun sivumäärän asettamat rajoitukset, painokustannukset ynnä muut.² Vertaisarvioinnin tiukkoihin, historiallisesti määräytyneisiin reunaehtoihin kuuluu myös julkaisun tieteellisen merkittävyyden toteaminen, mikä on eräs keskeinen julkaisun peruste. Mutta, kysyy Eve poleemisesti, onko oikein, että tutkimustiedon tieteellisestä merkittävyydestä ja näin muodoin myös julkaisemisesta päättää etukäteen vain pari ihmistä – tai joissakin tapauksissa jopa ainoastaan yksi?³ Miten me voimme nykyhetken perspektiivistä tietää, mikä tieto on merkittävää pitkällä tähtäimellä? Kaikki tarjotut käsikirjoitukset eivät ole julkaisukelpoisia, se myönnettäköön, mutta jos käsi-

kirjoitus täyttää hyvän tieteellisen tekstin peruskriteerit, miksi sen pitäisi jäädä meiltä tavoittamattomiin?⁴

Tiedon avoin saatavuus tulee väistämättä muuttamaan tutkimuksen käytäntöjä humanistisissa tieteissä. Osa näistä muutoksista on jo nyt nähtävissä: julkaisujen käytön laajentuminen, julkaisujen linkittäminen toisiinsa sekä lukemisen ja kirjoittamisen muuttuminen samanaikaisiksi. Teknologisia muutoksia tärkeämpiä ovat Even mukaan kuitenkin sosiaaliset muutokset, kuten se, että tietoa voidaan tuottaa myös kollaboratiivisesti, mikä on humanistisilla aloilla ollut tähän asti harvinaista. Tai että voidaan luoda myös sellaisia akateemisen kommunikaation malleja, jotka palvelevat tieteellistä keskustelua, mutta joiden toteuttaminen ei olisi mahdollista puhtaasti kirjajamarkkinoiden näkökulmasta⁵. Hyvä esimerkki tällaisesta ”epätyypillisestä” julkaisusta on juuri Tieteen termipankin julkaisualusta. Eve näkee, että myös vertaisarvioinnin luonne voisi muuttua: potentiaalisten julkaisujen etukäteiskarsinnan sijaan siitä voisi tulla julkaisemisen jälkeen tapahtuvaa arviointia, jolloin julkaisun merkitys määrittyisi tutkijoiden sosiaalisen konsensuksen kautta⁶. Kaiken tämän ei välttämättä tarvitse olla ristiriidassa yksittäisen tutkijan meritoitumisen kanssa – se edellyttäisi ainoastaan, että akateemisen meritoitumisen ahtaita kriteerejä laajennettaisiin nykyisestä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Martin Paul Eve, *Open Access and the Humanities. Contexts, Controversies and the Future*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 127.
- 2 Sama 139.
- 3 Sama 140.
- 4 Sama 144.
- 5 Sama 145–146.
- 6 Sama 115.

AINO KUKKONEN

Tiedelehtien loppuja tai avoimia alkuja

Helsingin yliopistossa on arvosteltu rajuja ja nopeita leikkauksia. Alkuvuodesta muun muassa kansleri Thomas Wilhelmsson varoitti, että säästöjä ei voida toteuttaa vaarantamatta tutkimuksen ja opetuksen laatua. Hän korosti yliopiston toiminnan pitkäjänteisyyttä – nopeat leikkaukset aiheuttavat vahinkoa pitkälle tulevaisuuteen.¹

Kun pääsy lähteisiin vaikeutuu, se vaikuttaa työn tuloksiin ja mielekkyyteen. Tutkijan ja opiskelijan arjessa näkyvä konkreettinen esimerkki säästöistä saatiin joulukuussa 2015. Tuolloin Helsingin

yliopiston kirjasto ilmoitti lopettavansa tiettyjen haku- teosten, sanakirjojen, viite- ja kokotekstitietokantojen tilaamisen määrärahojen supistumisen vuoksi.² Lista kaikista lopetetuista painetuista ja elektronisista tilauksista on varsin pitkä ja sisältää niin kotimaisia kuin ul-

komaisiakin merkittäviä lehtiä, mukaan lukien sanomalehtiä.³

Vaikka Helsingin yliopiston kirjasto yritti toimia parhaansa mukaan vaikeassa tilanteessa, kaikkia se ei lohduttanut. Kotimaisten tiedelehtien tekijöiden yhteisestä avoimesta kirjeestä kirjastolle käy ilmi, että monien pienten tiedelehtien ainoa sähköisen jakelun kanava on ollut juuri Elektra, jonka käyttökorkvaukset ovat tärkeä osa niiden toimintabudjetit.⁴ Nyt kun iso tilaaja ilmoitti lakkauttavansa tilauksen, oli uhkana lukijakunnan kaventuminen sekä kirjoittajakato. Ennen kaikkea heidän pelkoon oli lehtien toiminnan alasajo ennen kuin uudet OA-rahoitusmallit, kuten Kotilava-hanke, tulevat käytäntöön.

Kansalliskirjastosta kuitenkin kerrottiin tuolloin, että Elektran tilaus muihin yliopistokirjastoihin (9 kpl) jatkuu, samoin ammattikorkeakouluihin sekä yleisiin kirjastoihin, ja kaikki Elektran lehdet ovat luettavissa myös joko painettuina versioina tai OA-julkaisuina muualla verkossa⁵. Ilmeisesti asian herättämän keskustelun jälkeen tilanne muuttui. Tukeakseen aineistojen saatu vuutta Kansalliskirjasto maksaa Elektran vuosimaksun 2016, ja se on jälleen käytettävissä Helsingin yliopiston kirjastossa⁶. Miten OA-julkaisemisen yleinen kehitys jatkuu ja miten se vaikuttaa tulevaisuudessa Elektraan, on vielä kysymysmerkki.⁷ Tempoileva politiikka, säästöt ja pikapelastukset eivät mahdollista pitkäjänteistä eivätkä laadukasta tutkimustyötä.

Mennäänkö Kotilavalle?

Tieteellisten seurain valtuuskunta (TSV) ja Kansalliskirjasto käynnistivät syksyllä 2015 yhteishankkeen ”Kotimaiset tieteelliset lehdet avoimiksi ja vaikuttamaan” (Kotilava), jossa kehitetään tiedelehtien teknistä alustaa sekä avoimen julkaisemisen mahdollistavaa rahoitusmallia.

Miksi TSV on kiinnostunut OA-julkaisemisesta, julkaisupäällikkö Johanna Lilja?

”Motivaationa on tieteen näkyvyys yleisesti. Avoimen julkaisemisen kautta moni voi löytää verkosta artikkeleita sekä lehtiä, joita ei välttämättä tiennyt olevan olemassa. Tässä on tieteelle vaikuttamisen mahdollisuus. Vaatimus avoimuuteen tulee myös tutkimusrahoittajien kuten OKM:n, Suomen Akatemian ja EU:n taholta.”

TSV:n julkaisualusta Open Journal Systems (OJS) perustettiin vuonna 2007. Julkaisut voivat olla kokonaan tai osittain avoimia tai tulla avoimiksi viiveellä. Vuonna 2014 yhteensä 21 kotimaista tiedelehteä julkaisi alustalla, ja suurin osa niistä oli vertaisarvioituja. Lähes yhtä moni lehti käytti alustaa toimitustyössä apunaan. Lilja kertoo, että kiinnostus on kasvanut, sillä vastaavia palveluita on melko vähän tarjolla ja OJS:n käyttöön saa myös tukea.

Kotilava-hanke pitää sisällään OJS:n julkaisu-ympäristön teknistä kehitystä ja artikkelien näkyvyyden lisäämistä.

”Tämä tarkoittaa, että artikkelien tiedot tulevat myös ARTO:on ja kansainväliseen avointen lehtien DOAJ-tietokantaan. Niihin voi lisätä DOI:n sekä tutkija- ja rahoittajatunnisteet. Tarjoamme myös tukea ja koulutusta esimerkiksi Creative Commons -lisensseihin liittyen.”

Millaisia rahoitusvaihtoehtoja kotimaisilla tiedelehdillä on?

”TSV jakaa tieteellisille lehdille valtionapua, jolla voi kattaa noin kolmanneksen kuluista. Joillain isoilla lehdillä on taustalla tutkimuslaitoksia valtionavun lisäksi. Pienillä lehdillä tilanne on varsin hauras, jos seurojen jäsenmaksut vähenevät. Kysymys kuuluu, onko painettu lehti enää se, jolla houkuttelee nuoria tieteellisen seuran jäseniksi. Mitä muuta toimintaa niillä voisi olla?”

Lilja toteaa, että Suomessa on paljon vireitä tieteellisiä lehtiä, ja myös ministeriössä on tunnustettu, että suomenkielinen tiedejulkaiseminen suomalaisista aiheista on tärkeää. Pian testataan, onko olemassa todellista halukkuutta tukea kotimaisten tiedelehtien avoimuutta.

”Meillä on toive joukkorahoitusinstrumentista, johon tulisivat mukaan tutkimuksen rahoittajat ja yliopistokirjastot. Hankkeen kautta pyritään avaamaan keskustelua heidän kanssaan sekä myös käytännössä laskemaan, mitä maksaisi OA-artikkeli mahdollisimman vähällä byrokratialla. Rahoitusmallia kehittävä suunnittelija aloittaa työt piakkoin. Nykyinen kansainvälinen kirjoittajamaksun keskiarvo (noin 1 300 euroa artikkelilta) on suomalaisesta näkökulmasta varsin korkea.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Thomas Wilhelmsson, Säästöläit vaurioittavat yliopistoja pysyvästi. *Helsingin Sanomat* 6.1.2016.
- 2 Verkossa: helsinki.fi/librarynews/keskustakampan-ten-tieteenal-oren-lakkautetut-tietokantatilaukset/
- 3 Verkossa: blogs.helsinki.fi/librarynews/kirjaston-lopetetut-lehdet-2016/
- 4 Elektra-tietokannan tilauksen lopettaminen uhkaa suomalaista tiedejulkaisemista. Avoin kirje Helsingin yliopiston kirjastolle 15.12.2015. Verkossa: sosiologia.fi/avoinkirje/
- 5 Kansalliskirjaston tietojärjestelmäasiantuntija Jyrki Ilva, sähköposti kirjoittajalle 20.1.2016.
- 6 Verkossa: blogs.helsinki.fi/librarynews/2016/01/25/kiitokset-helsingin-yliopiston-teologiselle-tiedekunnalle-kansalliskirjastolle-ja-perusta-lehden-teologisen-aikakauskirjan-ja-vartija-lehden-paatoimittajille/
- 7 Ks. Elektra vuonna 2015: vakiintunutta toimintaa ja uusia haasteita. Verkossa: tietolinja.kansalliskirjasto.fi/2015-1/elektra2015/

JANNE VANHANEN

Rinnakkaistallentaminen suomalaisissa yliopistoissa

Siirtyminen avoimeen tieteelliseen julkaisemiseen on ilmiönä vielä suhteellisen uusi. Vaikka avoimista julkaisukanavista on puhuttu vuosien ajan, konkreettisemmat aloitteet ja käytännöt ovat ilmestyneet aihetta vähemmän seuraavan näköpiiriin vasta parin viime vuoden aikana. Kuten kaikkien laajojen ja vasta aluillaan olevien muutosten kohdalla tapahtuu, ensireaktiot vaihtelevat innostuksesta epäilyyn. Moni tutkija ja julkaisija on hämmentynyt siitä, miten avoimen julkaisemisen vaateeseen tulisi vastata.

Jotkin suomalaiset yliopistot ovat reagoineet ilmiöön ja julkistaneet kannanottonsa avoimeen julkaisemiseen, ja monissa oppilaitoksissa on käynnistetty ohjeistusta valmisteleva työ. Yliopistojen linjaukset ovat pitkälti samansuuntaisia. Eroja esiintyy lähinnä ohjeiden määräävyydessä: tutkijoita joko kannustetaan, kehoitetaan tai suorastaan veloitetaan vähintäänkin tallentamaan perinteisessä tiedelehdessä julkaistusta artikkelista rinnakkaisversio yliopiston ylläpitämään avoimeen arkistoon (avoimen julkaisemisen ”vihreä reitti”)¹. Toinen malli avoimeen julkaisemiseen on julkaista tutkimusartikkelit ensisijaisesti *open access* -periaatteella toimivissa lehdissä (”kultainen reitti”). On kuitenkin vaikea nähdä, miten yliopistot voisivat määrätä tutkijoitaan suuntaamaan julkaisunsa näihin lehtiin, sillä ne perivät kirjoittajalta julkaisumaksun kattaakseen tilausmaksujen puutteen. Monet yliopistot ovat tosin neuvotelleet alennuksia maksuihin, mikä madaltaa kynnystä kultaisen reitin käyttöön. Tutkijalle ilmaisesta rinnakkaistallentamisesta on joka tapauksessa tullut avoimen akateemisen julkaisemisen minimistandardi ja yliopistojen linjaukset koskevat pääasiassa tätä mallia.

Yliopistojen ohjeistuksissa korostuvat etenkin rinnakkaistallentamisen myönteiset vaikutukset: tutkimuksen näkyvyyden lisääntyminen, julkaisun ilmaisuus ja mahdollisuus artikkelin uudelleenjulkaisuun jollakin muulla foorumilla. Julkaisujen avoin arkistointi on myös sopusoinnussa tutkimusrahoittajien, kuten EU:n, Suomen Akatemian ja säätiöiden suositusten ja strategioiden kanssa. Rinnakkaistallentamiseen on myös olemassa valmis infrastruktuuri, sillä yliopistot ovat kehittäneet omia julkaisuarkistojaan esimerkiksi oppinnäytteiden julkaisemista varten jo vuosien ajan.

Koska alaan liittyvä sanasto on uutta ja monille vielä vierasta, suomalaisten yliopistojen avoimen julkaisemisen ohjeet sisältävät paljon perusermistön selittämistä. Tutkijan julkaisuveloitteeseen liittyviä avainkäsitteitä ovat rinnakkaisartikkelin eri versiot, julkaisusopimuksien sisältämät uudelleenjulkaisuoikeudet ja julkaisijan määräämät

julkaisuviiveet (*embargo*). Useimmat kustantajat sallivat *post-print*-version tallentamisen tutkimusorganisaation avoimeen julkaisuarkistoon². *Post-print* (tai *final draft*) tarkoittaa vertaisarvioitua ja hyväksyttyä käsikirjoitusta, jota julkaisija ei kuitenkaan ole vielä taittanut. Kustantaja määrittelee karensisajan, jonka aikana rinnakkaistallennetta ei saa julkaista. Julkaisuviive on tyypillisesti 6–12 kuukautta.

Rinnakkaistallenteiden yleistyessä kirjoittajan ja lukijan ongelma on versionhallinta. On tärkeä pystyä erottamaan vertaisarvioimaton *pre-print*-käsikirjoitusversio vertaisarvioitun ja toimitetun artikkelin rinnakkaisversiosta. Entä viittauskäytännöt? Vaikka yliopistojen avoimissa arkistoissa kehoitetaan viittaamaan artikkelin ohessa ilmoitettuun alkuperäisjulkaisuun, tekstin rinnakkaisversion sivunumerointi tuskin vastaa lehteen taitetun artikkelin sivujakoa. Jos alkuperäinen artikkeli ei ole luettavissa, tietyille sivulle johtavia viitteitä on mahdoton tehdä ja rinnakkaistallenteen käytettävyys vähenee. Lähdeluettelossa on siis syytä viitata tarkasti käyttämäänsä versioon. Myös digitaalisen aineiston muokattavuus ja muuttuvuus pitäisi ottaa huomioon. Tutkijat saattavat päivittää aiemmin julkaisemansa käsikirjoitusversion viimeistellympään, joten päivitystietojen tulisi olla selkeästi näkyvillä. Opetus- ja kulttuuriministeriön vuonna 2014 käynnistämä Avoin tiede ja tutkimus -hanke painottaakin erilaisten yksilöintikäytäntöjen merkitystä avoimessa julkaisemisessa³.

Tutkijan kannalta rinnakkaistallentamiseen siirtyminen tapahtuu melko helposti: täytyy vain perehtyä oman tutkimusorganisaation avoimen tietokannan käyttöön sekä artikkelin alkuperäisen julkaisijan rinnakkaisjulkaisuja koskeviin ehtoihin. Tästä huolimatta rinnakkaistallennus ei ole ainakaan toistaiseksi kovin kattavaa. On arvioitu, että yliopistojen suosituksista tai mandaateista huolimatta korkeintaan noin 15 prosenttia julkaistuista artikkeleista päättyy avoimiin arkistoihin⁴. Prosenttiluku on huomattavasti pienempi humanistisilla aloilla, sillä *open access* -julkaiseminen painottuu lääke- ja luonnontieteisiin, joissa artikkelien rinnakkaisversiot tallennetaan usein kansainvälisiin arkistoihin⁵.

Syynä artikkelien vähäiseen arkistointiin lienee paitsi motivaation ja tiedon puute, myös suurten kustantajien tiukentuvat rinnakkaistallentamisen ehdot esimerkiksi karensiajan pituudelle. Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportissa 8.4.2015 arvellaan lisäksi kansallisen koordinaation puutteen vaikuttavan vaisuun tallentamiseen. Yliopistot ovat jääneet kehittämään omia palveluitaan ja tallennuskäytäntöjään. Tu- loksena on erilaisten tietokantojen ja ohjeistusten suma,

jossa tutkijan on hankala luovia. Työryhmän mukaan tallennusmandaatit hukkuvat myös helposti muun hal- lintoviestinnän joukkoon tai koetaan tutkijayhteisössä yl- häältä päin tulevana käskytyksenä, mikä ei edistä linjauk- sien viemistä käytäntöön.⁶

Ks. myös suomalaisten yliopistojen avointa julkai- semista koskevia linjauksia ja tietokantoja rinnak- kaistallennukseen: netn.fi/lehti/niin-nain-116

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tällä hetkellä tutkimusartikkelien rinnakkaistallentamista edellytetään Helsingin ja Jyväskylän yliopistossa, Aalto-yliopistossa ja Tampereen teknil- lisessä yliopistossa. Tampereen yliopisto ja Lappeenrannan teknillinen yliopisto kehottavat tutkijoitaan rinnakkaistal- lennearkistojen käyttöön. Selkeää kan- nanottoa on vaikea löytää Itä-Suomen, Lapin, Oulun ja Turun yliopistoilta sekä Maanpuolustuskorkeakoululta, Svenska handelshögskolanilta, Taideyliopistolta ja Åbo Akademiilta.
- 2 Tieteellisten lehtien myöntämät avoi- men julkaisun oikeudet voi tarkistaa SHERPA/RoMEO-tietokannasta (sherpa.ac.uk/romeo/index.php). Äskettäin Julkaisufoorumin lehtiin

lisättiin äskettäin suorat linkit SHERPA/ RoMEO-tietokantaan. Kotimaisten kus- tantajien rinnakkaistallennuskäytännöt on koottu Helsingin yliopiston wiki- sivulle wiki.helsinki.fi/display/Kotimain- nenOA/Kotimaiset+kustantajat+ja+rinn- akkaistallennus

- 3 Monografiajulkaisut yksilöidään ISBN- numerolla, mutta myös tutkimusartik- keleiden eri versioille tulisi luoda yhte- näinen yksilöintikäytäntö. Avoin tiede ja tutkimus -hanke suosittaa Kansalliskir- jaston myöntämän URN-tunnuksen tai kaupallisten kustantajien DOI-standardin käyttöä. Selvitettävänä on myös yksit- täisten tutkijoiden, tutkimusryhmien ja -organisaatioiden luotettava yksilöimi- nen. Ks. *Avoimen tieteen ja tutkimuksen käsikirja osa 2. Tutkijalle ja organisaatioille*

(*työversio 0.7*), 11.3.2015, 14–15. Ver- kossa: avointiede.fi.

- 4 Bo-Christer Björk, Tieteellisen julkaise- misen avoimuus 2015. Olemmeko mur- rosvaiheessa? *Kansalliskirjasto 2/2015*, 34–36 (36).
- 5 Merkittävimpiä kansainvälisiä luonnon- tieteellisiä arkistoja ovat jo 1991 aloitta- nut arXiv (arxiv.org/), jossa julkaistaan vertaisarvioimattomia pre-print-ennak- kojulkaisuja, sekä bio- ja lääketieteisiin keskittyvä PubMed ([ncbi.nlm.nih.gov/ pubmed](http://ncbi.nlm.nih.gov/pubmed)).
- 6 Pekka Olsbo ym., Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportti. Taustaselvitys EU:n, Pohjois- maiden ja Suomen avoimen julkaise- misen tilanteesta 8.4.2015. Verkossa: avointiede.fi.

REETTA EIRANEN

Anna tutkimuksesi lentää vapaana Open Library of Humanities

Syyskuussa 2015 lanseerattiin uudenlainen *open access* -julkaisualusta humanistisille tieteille. Open Library of Humanities saa rahoituksensa kansainväliseltä kirjastokonsortiolta, jossa on tämän jutun kirjoitushetkellä mukana 181 eri tahoa. Avoimen julkaisemisen uusi rahoitusmalli takaa sen, ettei kirjoittaja joudu itse maksamaan artikkelinsa toimittamiskuluja. ”Yleishyödylli- senä päämääränä on taata mahdollisimman kattava pääsy koulutuksen tutkimusmateriaaleihin”, kiteyttää hankkeen akateeminen johtaja Martin Paul Eve julkaisuohjelman tavoitteet.

” OLH syntyi turhautumisesta nykyiseen tieteel- lisen julkaisun ekosysteemiin. Omituiset talou- delliset kiemurat estivät kollegoja, opiskelijoita ja yleisöä lukemasta humanistista tutkimusta. Tilanne oli ärsyttänyt minua jo pitkään”, Eve kertoo. Kirjallisuuden lehtorina Birckbeckissä, Lontoon yliopistossa työskentelevä Eve tarttui toimeen kollegansa Caroline Edwardsin kanssa. Edwards on nykyään toinen OLH:n akateemisista johtajista.

Alustan toimintaperiaate on yksinkertainen. Lehdet ovat niin sanottuja kultaisia *open access* -jul- kaisuja, eli lehdet itsessään ovat avoimia ja ilmaisia

lukijoille. Ulkopuoliset asiantuntijat vertaisarvioivat käsikirjoitukset normaalin akateemisen käytännön mukaisesti. Artikkelit julkaistaan avoimilla Creative Commons -lisensseillä, joista OLH suosittelee CC BY -lisenssin käyttöä. Sen nojalla muut voivat jakaa tut- kimusta eteenpäin missä muodossa tahansa ja käyttää sitä uudelleen myös kaupallisesti, kunhan alkupe- räiseen tekijään viitataan.

Toisinaan avoimessa julkaisussa epäluuloa ovat herät- täneet niin sanotut artikkelin prosessointikulut (*article processing charges*, APC). Kirjoittajamaksut synnyttävät kysymyksiä siitä, alentavatko lehdet julkaisukynnystään

saadakseen lisää tuloja. Puhutaan myös maksuilla rahastavista, saalistavista lehdistä.

Even mukaan APC-mallissa ongelmana on myös maksujen keskittyminen: artikkelin kustannukset kattaa yksi ainoa taho. Voi siis käydä niin, että erityisen tuotteliaat instituutiot päätyvät maksamaan tutkimuksen avoimesta saatavuudesta muita enemmän. Tämän vuoksi OLH:n malli muistuttaa enemmän tilaamista. Eve näkee, että näin yhdistyvät molempien mallien parhaat puolet: ”Kustannukset jakautuvat kuten tilaamisessa, mutta vapaa saatavuus toteutuu samoin kuin APC-mallissa.”

Osallistuminen OLH:n rahoittamiseen on kirjastoille verraten halpaa. Hankkeen laskelmien mukaan 200 kirjaston rahoittaessa toimintaa kunkin instituution vuosimaksu olisi 925 dollaria 250 artikkelin vuosijulkaisutahdilla. Tällöin yhden artikkelin hinta instituutiolle olisi 3,70 dollaria. OLH:n mukaan akateemisten jouluaikojen tilausmaksut ovat 30 vuodessa nousseet 300 prosenttia yli inflaation.

Tutkimus on riippuvaista materiaalin saatavuudesta. Instituutioiden resurssit ovat kuitenkin rajalliset ja kirjastoillakin on tarve alentaa kustannuksiaan. Eve huomauttaa, että jopa Harvard on peruuttanut tilauksiaan hintojen takia.

Suurin osa rahoittajakirjastoista tulee englanninkielisistä maista. Niiden joukossa on monia kansainvälisesti arvostettuja tahoja kuten Cambridgen yliopisto, Harvardin kirjasto, MIT, Princetonin yliopisto sekä London School of Economics. Suomesta joukkoon on loppuvuodesta 2015 liittynyt ensimmäisenä Helsingin yliopisto. Ruotsista mukana ovat Uppsalan yliopisto, Tukholman yliopisto sekä Riksbankens Jubileumsfond ja Norjasta Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Kääntymisen vapaalle alustalle

Lanseerausvaiheesta lähtien alustalla on ilmestynyt seitsemän julkaisua. OLH:n nimeä kantavaa monitieteistä jouluaikaa lukuun ottamatta muut kuusi lehteä olivat ilmestyneet jo aiemmin¹. Open Library of Humanities tarjoaa humanistisille jouluaikojen julkaisualustan – mahdollisuuden vaihtaa maksullisesta, suljetusta toimintamallista OA-puolelle.

Eniten julkaisuutta saanut siirtymä lienee kielitieteellisen huippujulkaisun, Elsevierin *Lingua*-lehden, toimituskunnan päätös erota vastalauseena kustantajan hintapolitiikalle. Kustantaja oli myös haluton muuttamaan lehteä vapaasti verkossa saatavilla olevaksi OA-julkaisuksi. Tammikuussa 2016 eronneet toimittajat ovat aloittamassa uutta *Glossa*-nimistä jouluaikaa OLH:n alustalla. Myös kolme muuta lehteä on ”kääntymässä” OLH:n piiriin. OLH:n akateeminen neuvoston johtokunta sekä kirjastojohtokunta, johon kaikki rahoittavat instituutiot saavat edustajansa, tekevät päätökset uusien lehtien hyväksymisestä. ”Kun olemassa olevia jouluaikaa otetaan alustallemme ilman kirjoittajamaksuja, edistämme siirtymää kohti vapaata saatavuutta humanistisissa tieteissä”, kommentoi Eve OLH:n verkkosivuilla².

Akateemisen julkaisemisen suurin ongelma Even mielestä on, että sitä käytetään tutkijoiden arviointiin. Tieteentekijöitä pannaan usein järjestykseen sen mukaan, miten arvovaltaisissa jouluaikojen tai korkean profiilin kustantajilla he julkaisevat. ”Akateemia on ulkoistanut palkkauskäytäntönsä, kuten eräs Harvard University Pressin entinen toimittaja asian ilmaisi”, Eve toteaa. Jos kustantajat eivät suostu tuomaan julkaisujaan avoimesti saataville, tutkijoidenkaan käyttäytymistä on hyvin vaikea muuttaa.

OLH:n pyrkimyksenä ei Even mukaan ole ottaa kaupallisia markkinoita haltuun. Julkaisuille halutaan ainoastaan tarjota mahdollisuus ja keinot osallistua yleishyödylliseen projektiin ja jakaa vapaan saatavuuden moraaliset tavoitteet. ”Jos voittoa tavoittelevat kustantajat eivät kuitenkaan kykene mukauttamaan toimintamallejaan, kanssamme yhteiseen päämäärään sitoutuneet toimituskunnat haluavat todennäköisesti siirtyä alustallemme, ja siten saavutamme tavoitteemme.”

Jatkossa OLH:n päämääränä on kasvattaa sekä rahoittajakirjastojen että alustalla ilmestyvien lehtien määrää.

Vaikuttavaa vapautta

Avoin julkaiseminen on akatemian lisäksi merkittävää koko yhteiskunnalle. Eve uskoo vahvasti koulutuksen tasa-arvoiseen saatavuuteen: ”Emme voi ratkaista esimerkiksi epätasa-arvon ja yliopistojen lukukausimaksujen laajempia yhteiskunnallisia ongelmia, mutta voimme ainakin varmistaa, että jokainen voi halutessaan lukea tuotoksiamme, pääasiassa verkossa.”

Eve pitää tärkeänä, että humanistiset tieteet tavoittavat laajemman yleisön. ”Toisaalta yhteiskunnassa ollaan yleisesti ottaen aika huonosti perillä siitä, mitä humanistisissa tieteissä tehdään”, hän myöntää. Syynä on osittain, että tutkimus ei ole saatavilla eikä sitä lueta. Asiaa ei auta sekään, että tutkijat keskustelevat aiheistaan keskenään maksumuurien suojissa.

Eve ei toki tarkoita, että populismin pitäisi korvata vaikeatuinen ja suppeammalle piirille tarkoitettu tutkimus. Sitä vastoin hän muistuttaa:

”Väitämme jatkuvasti, että liberaali humanistinen perinne edistää kriittistä ajattelua. Tämä näkemys ei ole puolustettavissa, jos samalla epäämme laajemmalla yleisöllä pääsyn materiaaliin, joka voisi ruokkia kriittistä ajattelua.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Alkuperäiset OLH-julkaisut ovat *ASIANetwork Exchange. A Journal for Asian Studies in the Liberal Arts*; *Journal of British and Irish Innovative Poetry*; *The Comics Grid. Journal of Comics Scholarship*; *19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*; *Orbit: Writing Around Pynchon* sekä *Studies in the Maternal*. Julkaisufoorumi on luokitellut *Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*n tasolle 1. Lehti julkaisi viime joulukuussa 10-vuotisjuhlanumeronsa.
- 2 Verkossa: about.openlibhums.org/2015/11/27/four-subscription-journals-to-flip-to-fee-free-gold-oa-with-the-olh-in-january-2016/

TUUKKA TOMPERI

Lukiofilosofia, pedagoginen filosofointi ja aineenopettajan ammattitaito

Uusi lukion tuntijako tuplaa filosofian pakolliset kurssit kahteen syksystä 2016 alkaen. Opetussuunnitelman perusteita päivitettäessä on haluttu korostaa filosofiaa kriittisen ajattelun kehittäjänä. Tukea tähän on löydettävissä lasten ja nuorten kanssa harjoitetun pedagogisen filosofoinnin yhteistoiminnallisista käytännöistä. Uudistuminen on kuitenkin haaste filosofian aineenopetukselle. Se pakottaa tarkastelemaan ainedidaktiikan ja opettajankoulutuksen lähtökohtia sekä arvioimaan sitä, millaisesta tietämyksestä ja asiantuntemuksesta filosofian opettajan ammatilliset valmiudet muodostuvat.

Arkikäsitelyssä koulun reaaliaineet mielletään usein oppiaineen ”asisisältöjen” opettamiseksi erilaisin keinoin. Oletuksena on, että oppiaine – ja tieteenala, johon sen katsotaan perustuvan – tarjoaa sisällöt ja kasvatusiede opetuksen menetelmät. Samat pedagogiset ja didaktiset periaatteet pätevät kaikkiin aineisiin, erona olisi vain opiskeltava sisältö. Reaaliaineissa ei siten tarvittaisi oppiaineittain erikoistunutta ainedidaktiikkaa. Näiden oletusten ongelmallisuus havaitaan selvemmin esimerkiksi matematiikassa, kielissä tai taitoja ja taideaineissa, joissa oppiminen ei ole tietosisältöjen painamista mieleen.

Eri oppiaineiden opetuksessa on toki yhteisiä piirteitä, joihin voidaan soveltaa yleisiä havaintoja oppimisen psykologiasta, ryhmädynamiikasta, koulukontekstista, pedagogisesta etiikasta ja monesta muusta osatekijästä. Silti myös reaaliaineilla on omat erityispiirteensä, jotka ansaitsevat ainedidaktista pohdintaa. Mitään ainetta ei opeteta pelkästään ”sisältöjen” välittämiseksi, eivätkä sisältötkään ole vain yksinkertaistettuja versioita oppiainetta mahdollisesti pohjustavasta tieteenalasta. Oppiaineiden synnyn, taustan ja koostumuksen kysymykset ovat mutkikkaampia.¹

Filosofianopetuksessa ”sisällöt + menetelmät” -kaavan ongelmallisuus on ilmeisempää kuin sellaisissa reaaliaineissa, joiden opettaminen voidaan mieltää ajantasaisen tiedon välittämiseksi. Filosofiaa ei voi ajatella tähän tapaan, sillä mitä tarkoittaisi ”ajantasainen filosofinen tieto”? Filosofia ei ole empiiristä tietoa kerryttävä erityistiede vaan ajattelun, tiedon, maailmankuvien ja toiminnan perusteita pohtiva ala, jonka luonteesta käytävät kiistat ovat olleet osa sen olemusta alkuhistoriasta tähän päivään, kuten kuuluu kliseenä oppikirjoissakin toistettu väite.

Tavallinen tapa ratkaista ongelma on opettaa filosofiaa oppihistoriallisena instituutiona, eräänlaisena filosofisen ajattelun vaiheiden pitkittäisesityksenä, joka koostuu aikakausista, filosofeista ja koulukunnista sekä kysymyksistä, osa-alueista, käsitteistä, positioista ja teorioista – jotka on vakiintunein tavoin kategorisoitu ja tyyppitelty opetuskäyttöön muun muassa erilaisina kiistelevinä ”-ismeinä”. Näin filosofiasta tehdään sisältökokoisuus, jota opiskelijat voivat muistinvaraisesti sisäistää kuten mitä tahansa faktatietoa.

Filosofia lähes katosi lukioista ollessaan 1980-luvulla vain koulukohtaisen valinnaisen aineen asemassa. Vuoden 1993 tuntijaossa siitä kuitenkin tehtiin kaikille pakollinen oppiaine. Käännö tapahtui nopeasti, eikä tuossa vaiheessa filosofian ainedidaktinen tutkimus ja kehittäminen ollut Suomessa vielä edes käynnistynyt. Varsinaisia tutkimuksia filosofianopetuksen toteutustavoista ei ole myöhemminkään tehty, mutta vaikuttaa siltä, että ainetta on paljolti opetettu juuri mainittuun perinteiseen tapaan sisältö- ja historiapainotteisesti sekä opettajajohtoisesti.

Toisaalta filosofian paluusta alkaen siitä on puhuttu eräänlaisena ”taitoaineena” korostaen keskustelua, reflektointia ja omakohtaiseen filosofiseen ajatteluun ohjaamista.² Näkemys on perusteltu, mutta sen konkreettinen pedagoginen kehittäminen on jäänyt melko vähälle. Filosofian historiaa ja teorioita kertaavat oppikirjat, teemoja ja käsitteitä listaavat opetussuunnitelmat sekä tiedollista osaamista testaavat ylioppilaskirjoitukset eivät ole juurikaan auttaneet tuomaan opetuksellisia vaihtoehtoja esiin.

Vuoden 2016 syksystä eteenpäin kaikille yhteiset kaksi filosofian kurssia (yhdessä kahden valinnaisen kurssin kanssa) antavat filosofialle varmasti joidenkin mielestä yllättävänkin vahvan aseman lukiossa. Samalla

pyritään ainakin jossain määrin uudistamaan oppiainetta, sillä opetussuunnitelmia päivitetessä on haluttu korostaa filosofiaa juuri ajattelu-, keskustelu- ja argumentaatiotaitojen kehittäjänä³. Oppiaineen olisi siten tarkoitus lunastaa alkuperäisiä lupauksiaan. Se edellyttää konkreettisia muutoksia opetuksen muodoissa.

Koulutuspoliittinen kiinnostus filosofianopetusta ja sen kasvatuksellisia mahdollisuuksia kohtaan on ollut 2000-luvulla havaittavissa myös laajemmin sekä kansainvälisesti että Suomessa. Etenkin ”lasten ja nuorten filosofoinnin” ja ”filosofisesti pohtivan opetusryhmän” pedagogiikan herättämä kiinnostus on näkynyt muun muassa uusien alan järjestöjen perustamisena.⁴

Näiden pedagogisten lähestymistapojen toimivuudesta on myös tehty aiempaa laadukkaampia empiirisiä tutkimuksia, jotka ovat antaneet uskottavaa näyttöä filosofianopetuksesta ajattelu- ja keskustelutaitojen kehittäjänä. Lukio-opetuksen uudistaminen voi siten etsiä tukea lasten ja nuorten filosofoinnin eri suuntauksista, joista käytän seuraavassa myös yleisnimityksiä ’pedagoginen filosofia’ ja ’pedagoginen filosofointi’⁵.

Tutkimusnäyttö pedagogisesta filosofoinnista

Lasten ja nuorten filosofoinnin (*philosophy for/with children*, P4C/PwC) opetusmenetelmien vaikuttavuutta on tutkittu nelisenkymmentä vuotta eli lähes yhtä pitkään kuin menetelmiä on kouluissa sovellettu. Jo alkuperäisen P4C-opetussuunnitelman kehittäneen Matthew Lipmanin kollegoineen tekemissä ensimmäisissä tutkimuksissa 1970-luvulla havaittiin pedagogisen filosofian kohentavan pitkäkestoisesti oppilaiden päättelykykyä, kieli- ja lukutaitoa ja matemaattista osaamista sekä yleisiä opiskelunvalmiuksia.⁶ Varhaisemmat tutkimukset tehtiin kuitenkin pienimuotoisesti opetusryhmissä tai korkeintaan yksittäisten koulujen tasolla, yleensä P4C-opettajien itsensä toimesta, joten niiden luotettavuus ja yleistettävyyden on tiedetty rajalliseksi. Pedagogiikan kerätessä kasvavaa kiinnostusta 2000-luvulla myös empiiristen tutkimusten laatu on vankistunut.

Viimeisin ja tähänastisista laajin on Durhamin yliopiston tutkimusryhmän toteuttama ulkopuolinen arviointi P4C-opetuksen vaikutuksista alakoulun 4. ja 5. vuosiluokkien oppilaiden kehitykseen matematiikassa, lukemisessa ja kirjoittamisessa sekä yleisissä kognitiivisissa taidoissa. Hanke kesti pohjustuksineen kaksi vuotta ja siihen osallistui 48 koulua eri puolilta Englantia. Koulut jaettiin satunnaisesti koe- ja verrokkikouluihin ja oppilaiden kehitystä seurattiin kalenterivuoden verran. Opettajat saivat koulutusta SAPERE-järjestön P4C-lyhytkursseilla ja lisäksi heille tarjottiin mentorointitukea.⁷

Seurannan tuloksena havaittiin P4C-opetukseen osallistuneiden oppilaiden (N=1550) lukutaidon ja matemaattisen osaamisen kehittyneen keskimäärin verrokkiryhmää (N=1609) vahvemmin siten, että vaikutuksen mitattu taso vastasi noin kahden kuukauden ylimääräistä edistystä opinnoissa. Vaikutus oli vielä hieman suurempi

niiden oppilaiden kohdalla, jotka olivat kotoisin vähävaraisista perheistä.⁸ Kun intervention kesto oli vain noin vuoden, tässä ajassa saavutettuna etua voi pitää jo merkityksellisenä. Matematiikan ja äidinkielen osaamisen lisäksi mitattiin myös yleisiä kognitiivisia taitoja CAT-testillä⁹. Niidenkin osalta vaikutus oli nähtävissä, joskin pienempänä, vastaten noin yhden kuukauden ylimääräistä kehitystä¹⁰. Lisäksi opettajien ja oppilaiden haastatteluissa ja palautteissa raportoitiin P4C-työskentelyn vaikuttaneen myönteisesti muun muassa monien oppilaiden itseluottamukseen, kärsivällisyyteen kuunnella toisia sekä osallistumisaktiivisuuteen ja -varmuuteen¹¹.

Samansuuntaisia tuloksia on saatu aiemmin monissa tutkimuksissa eri maissa. Esimerkiksi Trickey ja Topping tekivät meta-analyysin 30 vuoden ajalta kymmenestä tutkimuksesta, jotka täyttivät vaatimukset systemaattisuudesta ja joissa käytettiin alku- ja loppumittaukseen sekä koe- ja verrokkiryhmiin perustuvaa asetelmaa. Tutkimuksissa oli mitattu esimerkiksi päättelytaitoja, lukutaitoa, matemaattista osaamista, itseluottamusta ja keskustelutaitoja. Kaikissa niistä havaittiin selviä myönteisiä vaikutuksia P4C-opetusta saaneissa ryhmissä.¹² Toppingin ja Trickeyn omassa tutkimushankkeessa verrattiin P4C-ryhmiin 16 kuukauden ajan osallistuneita 10–12-vuotiaita oppilaita (N=105) verrokkiryhmään (N=72) ennen ja jälkeen intervention saatujen CAT-testitulosten perusteella. Tutkimukseen osallistui 8 koulua samasta englantilaista koulupiiristä ja interventioryhmiin kuuluneet oppilaat saivat P4C-tyyppistä harjoitusta yhden tunnin viikossa läpi tutkimuksen keston. Tuloksena havaittiin, että P4C-ryhmien oppilaiden keskimääräiset testitulokset kohosivat selvästi enemmän kuin verrokkiryhmässä¹³. Kaksi vuotta myöhemmin oppilaat osallistuivat CAT-testeihin uudelleen ja huomattiin P4C-harjoitusten hyödyn säilyneen lähes samalla tasolla kuin heti intervention jälkeen¹⁴.

Espanjalainen tutkimusryhmä on raportoinut seuranta-tutkimuksesta, jossa on tarkoitus verrata jopa 20 vuoden ajalta P4C-opetusta hyödyntävää madridilaista koulua siihen oppilaskunnaltaan rinnastettavaan toiseen kouluun. Alustavien tulosten ja neljän vuoden seurannan perusteella interventioryhmiin kuuluvat oppilaat ovat alakoulun 2. ja 6. luokan välisenä aikana hyötynneet selvästi kognitiivisten taitojen testeissä verrokkiryhmään nähden. Näyttää myös siltä, että lähtötasoltaan heikoimmat oppilaat ovat hyötynneet P4C-työskentelystä keskivertoa enemmän. Kognitiivisten testien lisäksi etuja havaittiin prososiaalisuutta mittaavissa persoonallisuustesteissä.¹⁵

Kertyneitä tutkimuksia on jo runsaasti, kun mukaan lasketaan muun muassa kvalitatiiviset lähestymistavat, yksittäisten opetusryhmien analyysit, opettajien omasta työstään raportoimat kokeilut sekä kyselytutkimukset oppilaiden, opettajien ja huoltajien piirissä. Pedagogisen filosofoinnin mahdollisuudet eivät näytä kovin kulttuurisidonnaisilta, sillä kokeiluja ja tutkimuksia on tehty eri puolilla maailmaa myös Euroopan ja angloamerikkalaisen alueen ulkopuolella¹⁶. Filosofointia on myös sovellettu ja tutkittu osana muiden oppiaineiden ope-

tusta¹⁷. Opetuksen tuloksellisuutta tutkittaessa on toki ongelmana, että epäonnistuneet kokeilut saattavat jäädä raportoimatta ja vain myönteiset havainnot tuodaan esiin. Interventiotutkimuksissa voi olla muutenkin tendenssinä myönteisten muutosten ylikorostuminen. Tarkemmin kontrolloitujen ja ulkopuolisten arvioitsijoiden toteuttamien tutkimusten näytön voi kuitenkin ajatella antavan vahvistusta myös muille raportoiduille havainnoille.¹⁸

Hyödyt eivät ole rajautuneet kognitiivisiin, matemaattisiin ja kielellisiin taitoihin, vaan monien raporttien mukaan pedagoginen filosofia on tukenut myös oppilaiden eettisiä ja sosioemotionaalaisia valmiuksia.¹⁹ Tulokset heijastavat pedagogisen filosofoinnin peruslähtökohtaa, jossa demokraattisen keskustelukulttuurin luominen on yhtä keskeistä kuin edistyminen yksilöllisessä ajattelussa. Jos pedagoginen filosofointi saa aikaan keskustelemaan ja kuuntelevan ryhmätalteen, sen voi odottaakin vahvistavan oppilaiden itseluottamusta ja rohkeutta ilmaista itseään.

Filosofointi ja kriittinen ajattelu

Edellisessä katsauksessa mainittujen tutkimusten kohteena on ollut P4C-lähestymistapa tai muu vastaava yhteistoiminnallinen pedagoginen filosofointi. Useimmat hankkeet on toteutettu suomalaista peruskoulua vastaavissa koulumuodoissa, joiden opetussuunnitelmissa filosofia ei esiinny erillisenä oppiaineena. Filosofointi on ollut äidinkielen tai muihin oppiaineisiin integroitua toimintaa tai lisäopetusta ilman opetussuunnitelmassa määriteltyjä ja kokein testattavia oppimistavoitteita. Tutkimuksissa on siten ilmeiset rajoitteensa suomalaisen filosofianopetuksen kannalta. Ensinnäkin monet niistä tarkastelevat lukiolaista nuorempaa ikäluokkaa. Ikäero ei tosin liene olennaista: jos ajattelu- ja keskusteluharjoitukset kehittävät oppilaiden valmiuksia läpi peruskoulun vuosien, ei ole syytä epäillä, että vaikutus lakkaisi lukio-opetuksessa.

Varteenotettavampi ongelma on tutkimusten suhde varsinaiseen *filosofiseen* ajatteluun. Se nostaa samalla esiin ydinkysymyksen lukiofilosofian luonteesta: mitä oikeastaan on tarkoitus oppia? Tutkimuksissa on tarkasteltu esimerkiksi päättelytaitoja, kognitiivisia ja sosioemotionaalaisia testituloksia tai yleisiä akateemisia opiskelunvalmiuksia, mutta varsinaista filosofista osaamista ja tietämystä ei ole arvioitu. Tutkimusten motivaationa on ollut osoittaa filosofisten ajattelu- ja keskusteluharjoitusten monipuolinen hyöty oppilaiden kehitykselle. Koska filosofiaa ei ennen lukiotasoa yleensä opeteta omana oppiaineenaan, sen läsnäolo koulussa on perusteltava psykologisten mittarien näytöllä oppimisvalmiuksissa ja muissa oppiaineissa. Äidinkieli ja matematiikka ovat arvovaltaisimmat oppiaineet, ja jos filosofoinnin havaitaan tukevan osaamista niissä, filosofian asema voidaan oikeuttaa. Opetuskokeiluissa ja niiden raportoinnissa on usein mukana tämä koulutuspoliittisen statuskampailun ulottuvuus.

Toinen ilmeinen syy erityisen filosofisen osaamisen arvioimatta jättämiselle on siinä, ettei sille ole olemassa vertailukelpoisia mittareita. Sitä varten ei ole tarjolla systemaattista testityyppiä, joka vastaisi esimerkiksi psykologisia testejä ja kansallisesti tai kansainvälisesti standardoituja matemaattisen ja kielellisen osaamisen kokeita.²⁰ Siinä missä pedagogisesta filosofoinnista on kertynyt monenlaista tutkimusnäyttöä, ei filosofian aineenopetuksen oppimistulosten empiirisiä tutkimuksia ole oikeastaan lainkaan.

Pohdittavaa tuottaa myös käsitteellinen epämääräisyys. 'Ajattelutaidoista' ja 'kriittisestä ajattelusta' puhutaan usein niitä erottelematta, ja ajattelutaitojen kehittymistä arvioidaan testeillä, joiden mittaamia kykyjä voitaisiin osin kutsua myös älykkyydeksi (kuten CAT). Testiälykkyyttä ei kuitenkaan kannata suoraan samaistaa sisällölliseen päättelykykyyn (joskin näiden korrelaatio on vahva), eikä jälkimmäistä kriittiseen ajatteluun, joka kohdistuu johonkin todelliseen kysymykseen, aiheeseen tai ilmiöön²¹. Lisäksi kriittinen ajattelu voidaan mieltää joko pelkästään taidolliseksi suoritukseksi tai taitojen ohella myös dispositioiksi eli laajemmin motivationaaliseksi ja moraalisesti vastuulliseksi valmiudeksi ja taipumukseksi ajatella kriittisesti²². Jälkimmäinen, koko persoonan kehityksen näkökulma, on kasvatuksellisesti vahvempi. Kriittisen *ajattelun* taitojen ohella huomio kiinnittyy todellisten ihmisten kehittymiseen kriittisinä *ajattelijoina*. Näin myös Lipman toteaa tavalla, josta samalla käy ilmi hänen tiivis kuvauksensa kriittisen ajattelun keskeisistä piirteistä:

"Neljä aikoinaan kriittisen ajattelun ominaisuuksiksi määrittämäni piirrettä ymmärrän nyt kriittiselle ajattelijalle kuuluviksi. Juuri ajattelijat itse, pikemminkin kuin ajattelu, esittää *arvostelmia*, käyttää apuna *kriteereitä* ja mittapuita, ottaa *kontekstin* huomioon ja *korjaa* käsityksiään."²³

Ajattelun taitoja kannattaa myös jäsentää hierarkkisesti eri tasoille, jolloin kriittistä ajattelua voi pitää yleiskäsitteenä ja ylätasona, jonka edellyttämät valmiudet rakentuvat ensimmäisen tason perustavista kognitiivisista kyvyistä ja toisen tason metakognitiivisista taidoista²⁴. Siten jos opetus kykenee tukemaan ajattelutaitoja millä tahansa näistä tasoista, se antaa panoksensa kriittisen ajattelun valmiuksien edistämiseen. Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan välttämätöntä ottaa kantaa kriittisen ajattelun määritelmiin ja valita niistä yhtä. Riittää, jos hyväksytään, että on mielekästä puhua 'ajattelutaidoista' ja 'kriittisestä ajattelusta', että ajattelussa on mahdollista edistyä harjoittelun avulla ja että harjoittelua voidaan opetuksellisesti tukea. Nähdäkseni niin pedagogisesta filosofoinnista kuin yleisemmin ajattelutaitoja harjoittavista opetusmuodoista tähän mennessä kertynyt empiirinen tutkimustieto oikeuttaa nämä oletukset.²⁵

Kriittisen ajattelun teoriassa on myös pitkään kiistely siitä, ovatko taidot sisältö- ja kontekstisidonnaisia. Jos ne ovat sitä täysin, ajattelun harjoittelu yhden sisäl-

”Pedagoginen filosofointi on ihmiselämää koskettavaa perustavanlaatuista ja arvoreflektiivistä ajattelua.”

töalueen piirissä ei vahvistaisi taitoja yleisesti tavalla, joka tuottaisi siirtovaikutuksen (*transfer*) muille sisäl-töalueille.²⁶ Empiirinen tutkimusnäyttö on kuitenkin osoittanut sekä siirtovaikutuksia että metakognitiivisen ajattelun taitojen yleisen hyödyllisyyden, joten kontekstisidonnaisuutta voimakkaimmin korostaneet näkemykset ovat vähentyneet²⁷. On silti selvää, että kyky soveltaa kriittistä ajattelua on aina suhteellisesti sidoksissa asiayhteyteen ja tiedonalaan, jota kulloinkin käsitellään. Asiasältöjen tietämys on kriittisen ajattelun raaka-ainetta.

Vaikka kriittisen ajattelun piirteitä on ilmeisen vaikeaa operationalisoida empiirisiin mittauksiin²⁸, on silti perusteita väittää, että pedagoginen filosofointi vie lähemmäs sekä kriittisen ajattelun laaja-alaisen soveltamisen valmiuksia että kriittisen ajattelun dispositioita kuin kognitiiviset ajattelutaitojen opetusmenetelmät. Ensinnäkin siinä liikutaan aihepiireissä, jotka ovat samaan aikaan sekä inhimillisesti *universaaleja* (esim. ihmiskäsitykset, tieto, etiikka ja vastaavat filosofiset teemat) että *henkilökohtaisia* (esim. minuus, tiedon luotettavuus, oikea toiminta ja hyvä elämä kenen tahansa kohtaamina kysymyksinä). Pedagoginen filosofointi on siten ihmiselämää koskettavaa perustavanlaatuista ja arvoreflektiivistä ajattelua, eikä erikoistunutta ja välineellistä kognitiivisten taitojen tekniikkaa.

Toisekseen se ei perustu yksilölliseen älylliseen suorittamiseen (esimerkiksi ongelmanratkaisutehtäviin) vaan yhteisiin keskusteluharjoituksiin, joissa yhteisölliset, sosioemotionaaliset ja moraaliset puolet ovat läsnä. Ajattelu ei toteudu individualistisena vaan kollektiivisena toimintana, joten harjoituksissa opitaan myös toisten kunnioittamista ja muita sosiaalisia hyveitä sekä havaitaan kriittisen ajattelun yhteisöllinen merkitys.

Varauksista huolimatta näyttää siis ilmeiseltä, että edellä selostetuilla tutkimuksilla on huomattava merkitys myös suomalaisen lukio-opetuksen kannalta. Empiirinen näyttö pedagogisen filosofoinnin hyödystä ajattelu- ja keskustelutaitojen harjoittelussa on kohtuullisen vahvaa. Kun filosofianopetusta perustellaan sen annilla kriittisen

ajattelun kehittymiselle, mitä aiempaa enemmän korostetaan uudessa opetussuunnitelmassa, näyttöä on vaikea sivuuttaa.

Pedagoginen filosofointi pohtivassa opetusryhmässä

Lasten ja nuorten filosofoinnin käytäntöjä yhdistää toimintamuoto, jossa opetettava ryhmä työskentelee yhdessä keskustelevana, pohtivana ja ’utkailevana yhteisönä’ (*community of philosophical inquiry*)²⁹. Matthew Lipman omaksui termin pragmatistisesta filosofiasta ja teki lähestymistavasta alkuperäisen P4C-ohjelman pedagogisen ytimen³⁰. Myöhemmin teoreettista tukea on usein otettu kognitiivisen psykologian sosiokulttuurisesti painottuneista näkemyksistä, muun muassa Lev Vygotskin kulttuurihistoriallisesta psykologiasta ja Jerome Brunerin interaktionismista. Taustaoletuksena on, että abstraktin käsitteellisen ajattelun kognitiivisia prosesseja opitaan sisäistämällä sosiaalisen kommunikaation käytänteitä.³¹ Vygotski kuvasi käsitteellisen ajattelun oppimista tavalla, joka pohjustaa hyvin pohtivan opetusryhmän pedagogista toimintaa:

”Käsitteenmuodostusta koskevista tutkimuksista tiedämme, ettei käsite ole pelkkä muistin välityksellä omaksuttava assosiaatioyhteyksien joukko, automaattinen älyllinen tottumus, vaan *mutkikas ja aito ajatteluakti*, jonka hallinta ei synny ulkooppimalla vaan edellyttää, että lapsen ajattelu nousee sisäisessä kehityksessään korkeammalle tasolle. Tutkimus osoittaa, että kaikilla kehitystasoilla käsite on psykologisesti *yleistysakti*. [...] Käsitteiden ja sanan merkitysten kehitysprosessi edellyttää monien funktioiden kehitystä, esimerkiksi tahdonalaisen tarkkaavaisuuden, loogisen muistin, abstraktion, vertailun ja erittelyn. Muisti ei voi ottaa hoitaakseen kaikkia näitä monimutkaisia psykologisia prosesseja – niitä ei yksinkertaisesti voi opetella. [...] Pedagoginen kokemus osoittaa, että käsitteiden suora opettaminen on tosiasiallisesti mah-

”Käsitteellisessä ajattelussa kehitytään osallistumalla käsitteellisesti korkeatasoisen kommunikaation harjoittamiseen.”

dotonta ja pedagogisesti hyödytöntä. Tätä keinoa käyttävä opettaja ei saa tavallisesti aikaan muuta kuin sanojen tyhjää toistamista ja verbalismia, joka vain jäljittelee vastaavia käsitteitä. Lapsi ei omaksu käsitteitä vaan sanoja, ja tekee sen muistinsa varassa, ei ajatuksella, eikä pysty mielekkäästi soveltamaan omaksumaansa tietoa.”³²

Kun Vygotskin edustama näkemys otetaan vakavasti, sillä on ilmeisiä seurauksia filosofian kaltaisen oppiaineen opettamiselle. Opetusmuodoista riippumatta lukiofilosofian piirissä tuskin esiintyy erimielisyyttä siitä, että käsitteellinen ajattelu on oppiaineen ytimessä. Kuten Vygotski monien muiden psykologien tapaan toteaa, käsitteellisen ajattelun oppiminen on aktiivista ymmärtämistä ja käsitteiden *käyttöä*, ei termien muistinvaraista säilyttämistä mieleen palautettavina staattisina sisältöinä. Abstraktit käsitteet – Vygotskilla ’tieteelliset’ käsitteet – ovat merkitysyhteyksien verkostoja, joiden tajuaminen on prosessinomainen ajatteluakti. Käsitteellisessä ajattelussa kehitytään osallistumalla käsitteellisesti korkeatasoisen kommunikaation harjoittamiseen. Lisäksi on oltava tarjolla tukea ja malleja taidoiltaan ja tietämykseltään edistyneemmillä, etenkin keskustelua ohjaavalta opettajalta.³³ Australiassa pedagogisen filosofian menetelmiä kehittänyt Philip Cam kuvaa näkemyksen soveltamista opetuksessa:

”Olettakaamme, että osallistamme lapset avoimeen yhteisölliseen tutkimukseen ohjaten keskustelua siten, että lapset oppivat muun muassa kuuntelemaan toisiaan, ymmärtämään toistensa näkökantoja, pohtimaan erimielisyyksiään, kysymään ja antamaan perusteluita sekä kehittämään toistensa ideoita eteenpäin. Olettakaamme edelleen, että autamme lapsia sisäistämään tällaisen yhteisön kognitiivis-sosiaalisen käytännön muodot kannustamalla heitä reflektoimaan omia näkökulmiaan, kehittämään vaihtoehtoisia ideoita, arvioimaan omia perustelujaan ja niin edelleen. Käytämme siis tutkivaa yhteisöä opettaaksemme lapsille, paitsi kuinka ajatellaan yhteistyössä toisten kanssa, myös kuinka ajatellaan itsenäisesti. Täten itsenäiseen ja yhteisölliseen ajatteluun sisältyisi sama ajattelun avoimuus ja ne tukisivat toisiaan.”³⁴

Lainaus tiivistää hyvin pedagogisen filosofoinnin perusidean. Sitä varten kehitetyissä menetelmissä on toki runsaasti eroja yksityiskohdissa. Lipmanin alkuperäisen P4C-opetus suunnitelman erityispiirteinä ovat tarkoitusta varten kirjoitettujen filosofisten pienoisromaanien käyttäminen keskustelujen käynnistäjinä sekä laajojen opettajanoppaiden ja koulutusten tarjoaminen opettajan tueksi. Pienoisromaanit pohjustavat edellä kuvattua sosiokognitiivista oppimista siten, että ne paitsi esittävät filosofisia ongelmia virikkeeksi keskusteluille myös mallintavat dramatisoiden kerronnassaan ja dialogissaan vastaavia ajattelun ja keskustelun prosesseja.³⁵ P4C on pedagogisen filosofoinnin muodoista vanhin, systemaattisin ja laajin.

Ranskalaisen Oscar Brenifierin keskestelevässä filosofoinnissa korostuvat ajattelun ilmaisemiselle asetetut muodolliset odotukset, jotka on kirjattu yhteisiin keskustelun pelisääntöihin ja joita pyritään tarkasti noudattamaan. Filosofisessa keskustelussa harjoitellaan ymmärtämisen, problematisoinnin ja käsitteellistämisen valmiuksia: ensin on hahmotettava niin omien kuin toisten puheenvuorojen merkitys perusteellisesti, sitten problematisoitava ne ja kolmanneksi etsittävä väitteille ja ongelmille tarkempia käsitteellisiä tulkintoja, jotta ajattelua ja keskustelua voidaan syventää.³⁶

Bo Malmhesterin ja Beate Børresenin Norjassa levittämä menetelmä perustuu paljolti P4C-malliin, työpaja-tyyppiseen työskentelyyn ja oppilaiden työkirjan käyttämiseen³⁷. Isossa-Britanniassa suosituksi tulleista lähestymistavoista SAPERE-järjestö edustaa alkuperäistä yhdysvaltalaisista P4C-ohjelmaa. Toinen johtava brittiläinen instituutio The Philosophy Foundation on sen sijaan kehittänyt ja julkaissut laajan joukon omia aineistojaan kirjoista oppituntipohjiin ja virikemateriaaleihin, joihin sisältyy esimerkiksi tarinoita, ajatuskokeita, dilemmaa, runoja, pelejä ja aktiviteetteja.³⁸

Eroistaan huolimatta näiden ja vastaavien käytäntöjen pääpiirteet luokkatyöskentelyssä muistuttavat läheisesti toisiaan. Etenemisvaiheet voi tiivistää seuraavasti³⁹:

- (1) keskustelun sääntöjen ja periaatteiden kertominen ja ilmapiirin pohjustaminen;
- (2) käynnistävään aineistoon tai virikkeeseen tutustuminen (kertomus, kuva, audiovisuaalinen aineisto, ajatuskoe, mikä tahansa soveltuva virike);

(3) heränneiden kysymysten ja ajatusten alustava pohdinta yksin, pareittain tai pienryhmissä;

(4) kysymysten esittäminen, kysymysten yhteyksien tutkailu sekä yhdessä käsiteltävän kysymyksen valitseminen;

(5) aihetta tutkiva keskustelu koko ryhmän kesken tai välillä pienryhmiin tai pareihin jakautuen (toisten kuunteleminen, omien ehdotusten ja näkemysten perusteleva, syventävien kysymysten esittäminen, välipäätelmien ja uusien havaintojen merkitseminen ylös jne.);

(6) keskustelun päätelmien, erittelyjen ja jäsenysten yhteenveto, konsensuksen tai erimielisyyden toteaminen ja perusteleva yhdessä;

(7) keskusteluharjoitusta arvioiva keskustelu eli metarefleksio (kuinka keskustelu ja yhteinen ajattelu onnistuivat ja etenivät, mitä opittiin, mitä kannattaisi harjoitella lisää jne.).

Prosessiin voi sisältyä monentyyppisiä välivaiheita, luovaa työskentelyä, toiminnallisia tai draamallisia muotoja, opusteknologisten sovellusten käyttöä, väittelyä keskustelun ohessa ja niin edelleen, eikä pelkistys tietenkään anna kokonaiskuvaa. Olennaisia ovat kuitenkin aina kollektiivisen ja yksilöllisen ajattelun limityminen, riittävästi aikaa vaativa keskustelu ja opettajan valmiudet ohjata sitä.

Myös opettajajohtoiseen ja tietosisältöihin keskittyvään opetukseen yleensä kuuluu pyrkimys ohjata opiskelijoita filosofisen ajattelun harjoitteluun. On kuitenkin selvää, että ero 'filosofisen tutkailuyhteisön' ja opettajan esitykseen perustuvan opetuksen välillä on suuri. Pedagoginen filosofointi korostaa opettajan taitoa ymmärtää opiskelijoiden ajattelua, ohjata ryhmää ja reagoida keskusteluun. Opettajan tehtävinä ovat etenkin:

- huolehtia ryhmädynamiikasta ja keskusteluilmapii-ristä;
- esitellä keskustelun käytäntö sekä sopia säännöistä siten, että kaikki ymmärtävät, miten työskennellään;
- valita, keksiä tai tuottaa yhdessä opiskelijoiden kanssa sopivasti stimuloiva lähtökohta, virikeaineisto, joka on ymmärrettävä, kiinnostava ja motivoiva, avoimia filosofisia kysymyksiä herättävä ja syventävän pohdinnan mahdollistava;
- ohjata keskustelua opiskelijoiden ajattelun kannalta sopivasti haastavalla tavalla ja antaa pohdinnoille syäyksiä syventäviin filosofisiin suuntiin;
- johdattaa lopuksi arvioimaan keskustelun sujumista ja yhteisöllisyyttä (metakeskustelu).

Kuten kaikissa lähestymistavoissa painotetaan, *filosofointia* työskentely on kuitenkin vain, jos opettaja osaa ohjata keskustelua syvenevästi kohti filosofisia kysymyksiä. Muutoin voidaan toki saada aikaan hyödyllistä opetusdialogia, mutta ei vielä filosofointia, joka pureutuisi ihmisyyteen, tietämiseen, maailmankuvien perusteisiin, moraaliin ja muihin vastaaviin filosofisiin teemoihin. Keskustelun ohjaajalta ei siis edellytetä pelkästään ryhmädynamiikan ja luokkatilanteen yleispedagogista hallintaa tai opetusdialogin taitoja vaan juuri filosofiaan sovitettuja valmiuksia ymmärtää, stimuloida ja

luotsata ajattelua. Vaatimus korostuu lukio-opetuksessa, jossa filosofialle on määritelty tavoitteet ja sisällöt, ja jossa keskustelut etenevät sisällöllisesti mutkikkaampiin ja käsitteellisesti abstraktimpiin suuntiin kuin peruskouluikäisten kanssa.

Aineenopetus toteutuu luonnollisesti sekoituksena monia lähestymistapoja ja menetelmiä, joten pedagoginen filosofointi asettuu osaksi laajempaa kokonaisuutta. Perinteistä opettajajohtoista työtapaa voisi yksinkertaistaen kutsua *propositionaalisen substanssitudon* opettamiseksi, esimerkiksi filosofian institutionaalista historiaa ja teorioita koskevien sisältöjen välittämiseksi. Pedagogisessa filosofoinnissa filosofia instituutiona, käsitteinä, teorioina ja historiana toimii sen sijaan pikemminkin resurssin asemassa kuin suorana oppimisen kohteena. Olennaista on filosofisen ajattelun kollektiivinen ja yksilöllinen harjoittelu tavalla, jota voisi nimittää *käytäntöperustaiseksi ja arvoreflektiiviseksi* filosofianopetuksiksi. Se asettaa omanlaisiaan vaatimuksia opettajan ammattitaidolle ja filosofisen tietämyksen soveltamiselle. Siten se johdattaa tarkastelemaan opettajan asiantuntemuksen ulottuvuuksia, joita on jäsennettävä myös ainedidaktiikan ja opettajankoulutuksen kannalta.

Pedagoginen sisältötieto ja ainedidaktinen asiantuntemus

Hahmottelen seuraavassa mallia aineenopettajan filosofisen asiantuntemuksen osa-alueille käyttäen lähtökohtana 'pedagogisen sisältötiedon' (*pedagogical content knowledge*, PCK) käsitettä. Käsitteen alkuperä on yhdysvaltalaisen kasvatustieteilijän Lee Shulmanin ja hänen tutkimusryhmiensä työssä 1980-luvulla. Shulman väitti ajan yhdysvaltalaisen opetusajattelun unohtaneen sisältöjen keskeisen merkityksen. Opettajien kelpoisuudelle asetetut standardit ja testit kohdistuivat pedagogisiin prosesseihin, yleisiin opetustaitoihin ja oppimispsykologiseen tietoon, mutta olivat jättäneet opettavien sisältöjen hallinnan sivuun. Shulman tutkimusryhmineen pyrki määrittämään opettajan ammattitaitoa pohjustavan tietoperustan (*knowledge base*) tavalla, joka vahvistaisi opettajien ammatillista arvostusta ja autonomiaa, ja josta olisi hyötyä niin tutkimuksessa, opettajankoulutuksessa kuin pätevyysvaatimusten määrittelyssä.⁴⁰ Olennaiseksi tiedonalueeksi (*domain of knowledge*) Shulman nimesi 'pedagogisen sisältötiedon', joka oli hänen mukaansa sisällön ja pedagogiikan yhdistelmänä "opettajille ominainen erityisen ammatillisen ymmärryksen muoto"⁴¹. Käsitteestä muodostui yksi lähihistorian suosituimmista kasvatustieteellisistä avauksista, ja se on säilynyt vahvasti käytössä angloamerikkalaisella alueella.⁴²

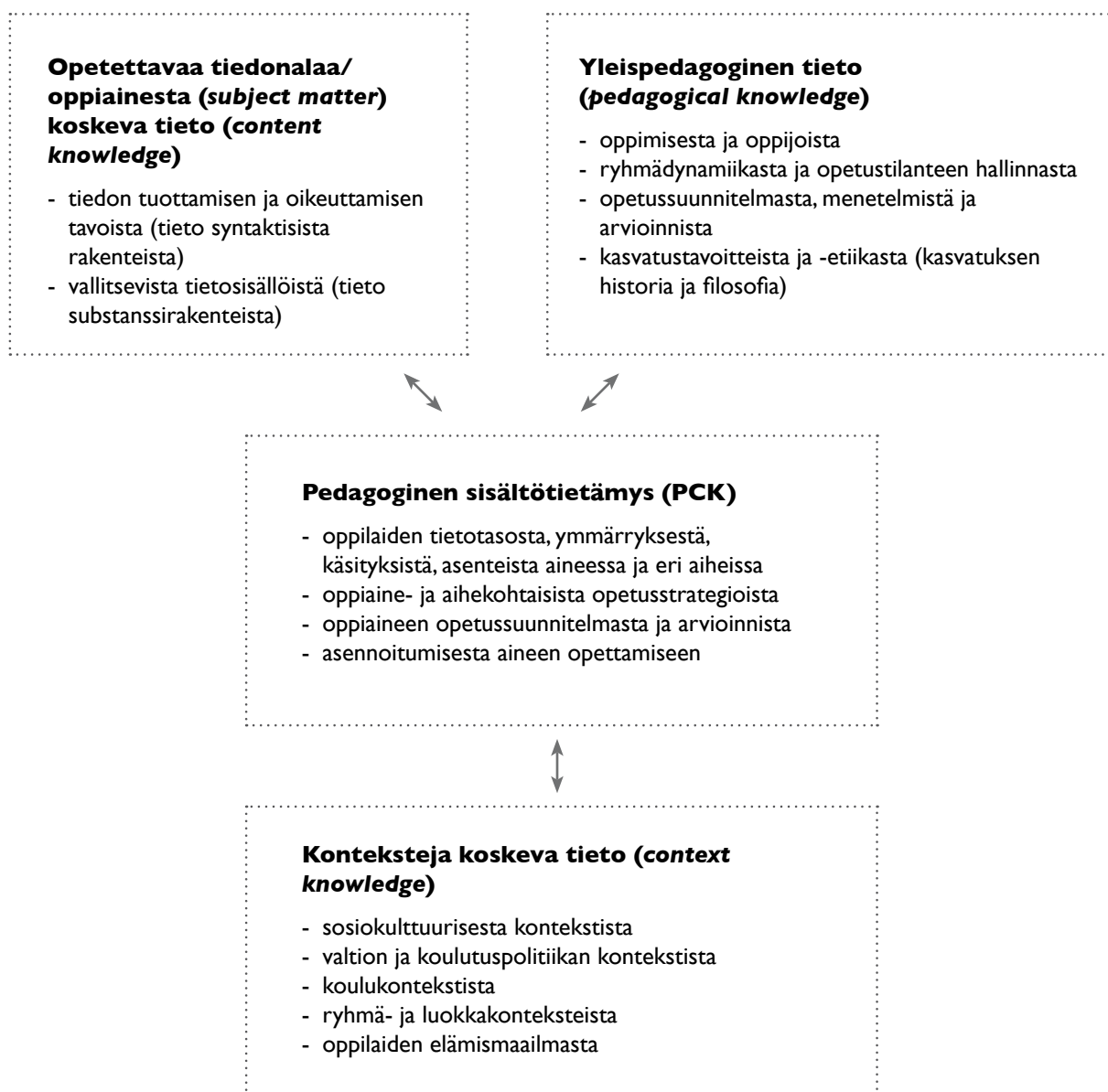
Opettajien työn tietoperusta ei viitannut suppeaan tiedon käsitteeseen vaan kokonaisvaltaisemmin opettajan ammattitaitoon, mukaan lukien ymmärryksen, taidot ja asenteet.⁴³ Tietoperusta ei siis pelkisty asiatietoon, jota voitaisiin oppia ja esimerkiksi opettaa opettajankoulutuksessa tietokokonaisuuksina. Opettajana kehittyminen

tapahtuu suurelta osin kokemusta reflektoiduna oppimisena. Opettajuudessa on vahvasti tekijän tiedon ja taidon piirteitä sekä koko työtä pohjustava moraalinen eetos, jota Shulman on myöhemmin erityisesti korostanut⁴⁴. Shulman kuitenkin perusteli tiedon käsitettä ja tietoperustan ideaa myös sillä, että akateemiseen professioniin kuuluu kyky tiedostaa ja tuoda esiin ammattitaidon perusteet, joten esimerkiksi viittaaminen hiljaiseen tietoon ei riitä⁴⁵. Yksipuolista mielikuvaa voi ainakin osin välttää käyttämällä *knowledge*'n suomennoksena 'tiedon' sijaan 'tietämystä', joka kuvaa paremmin sen henkilökohtaista, aktiivista ja muuttuvaa luonnetta.

Shulmanin varhaisissa teksteissä pedagoginen si-

sältötietämys oli yksi osa-alue opettajien tieto- ja taitoperustaa, jonka muista osioista hän kuitenkin kirjoitti vaihtelevasti. Erään listauksen mukaan siihen kuuluisivat myös opetettavan tiedonalan tai oppiaineksen (*subject matter*) sisältötieto, yleinen pedagoginen tieto, opetus-suunnitelmallinen tieto, tieto opiskelijoista, tieto kasvatuksen konteksteista ja tieto kasvatustavoitteista⁴⁶. Systemaattisemmin opettajien tietämyksen osa-alueita ovat jäsenneelleet monet myöhemmin⁴⁷. Tyypillisimmin malleihin on kuulunut neljä osiota: opetettavaa *tiedonalaal oppiainesta* ja sen sisältöjä koskeva tieto, *yleinen pedagoginen* tieto, opettamisen *konteksteja* koskeva tieto sekä *pedagoginen sisältötietämys* (ks. kuvio 1).⁴⁸

Kuvio 1. Aineenopettajan ammatillisen tietämyksen alueet.
(Muokaten Grossmanin 1990 ja Park & Oliverin 2008 pohjalta.)

Kuten huomataan, mallin muut osa-alueet ovat tuttuja monista opettajan kompetenssien ja opettajan-koulutuksen hahmotelmista. Erityistä siinä on pedagogisen sisältötietämyksen alue, joka muodostuu vuorovaikutuksessa muiden tiedonalueiden kanssa. Konteksteja koskeva ja yleispedagoginen tieto ovat suhteellisen selviä kokonaisuuksia, joskin niihin sisällytetyt osa-alueet hieman vaihtelevat mallista toiseen. Sisältötiedon Shulman ja monet myöhemmin ovat jakaneet kahteen ulottuvuuteen: substanssietä viittaa tiedonalan vallitseviin käsitteellisiin ja faktuaalisiin tietorakenteisiin (tietosisältöihin perinteisessä mielessä); syntaktinen tieto puolestaan tarkoittaa ymmärrystä siitä, millä tavoin tietoa hankitaan, arvioidaan ja perustellaan – eli millaisin menetelmin ja periaattein kyseisen tiedonalan vallitseva substanssietä tuotetaan ja oikeutetaan⁴⁹.

Malliin näyttää jäävän yksi selvästi avoin kysymys: akateemisen oppiaineen (*academic discipline*) ja kouluaineen (*school subject*) yhteys tai ero sisältötiedon oppiaineen (*subject matter*) kannalta. Shulman ja useimmat häntä seuranneet tutkijat tuntuvat pitävän yhteyttä itsestään selvänä. Alkuperäisissä kirjoituksissaan Shulman selvästi samaistaa oppiaineen akateemiseen tieteenalaan (*discipline, science*)⁵⁰. Taustalla vaikuttaa yhdysvaltalaisen *curriculum*-ajattelun 1960-luvulla kehittynyt *structure of the disciplines* -suuntaus, jossa pidettiin kouluopetuksen akateemisen tason kohottamista ja oppiaineiden – etenkin luonnontiedeaineiden – tiedesidosten vahvistamista ensisijaisena koulutuksen kehittämistarpeena⁵¹. Jos yliopistollisen oppiaineen ja kouluaineen välille pyritäisiin tekemään selvempi ero, pitäisi oppiaineen koostumista pohtia perusteellisemmin.

Esimerkiksi filosofian olemassaoloa oppiaineena rakentavat monet tekijät: akateeminen tieteenala toki yhtenä, mutta joiltain osin jopa vahvemmin yleiset kulttuuriset käsitykset filosofiasta ja sen historiasta, oppiainehistoria laajassa mielessä, opetussuunnitelmat ja niiden aiemmat versiot, nykyiset ja varhaisemmat oppikirjat ja -materiaalit, opettajankoulutus, ainedidaktinen tutkimus, koulutuspoliittiset puheenvuorot, kansainväliset mallit ja vertailukohtat – ja niin edelleen. Nämä lukuisat tekijät yhdessä tuottavat puitteen, jota voi kutsua filosofian *oppijärjestykseksi* ja joka rakentaa filosofiaa oppiaineena käsityksiksi, toteutumiksi ja kokemuksiksi.⁵² Näin ei tietenkään ole olemassa yhtä kiinteää filosofian oppiainetta, vaan jokaisen opettajan, opiskelijan ja opetuksen kehittäjän kuva aineesta on hieman erilainen – kuitenkin tämän oppijärjestyksen usein voimakkaastikin rajaamissa puitteissa.

Pedagogisen sisältötietämyksen käsite ja sen ympärille rakennetut kuvaukset opettajan ammatillisesta tietoperustasta ovat lähellä sitä, mitä Suomessa ja monissa eurooppalaisissa perinteissä on kutsuttu ainedidaktiikaksi⁵³. Suomalaisesta tai eurooppalaisesta näkökulmasta ei voikaan väittää, että opetettavien sisältöjen merkitys opettajan ammattitaidossa olisi koskaan painunut pimentoon. Opetettava aine on keskeinen niin terminologiassa kuin kelpoisuusvaatimuksissa, jotka Suomessa

määritellään asetustasolla. Pikemminkin oppiaine ja sisällöllinen oppiaine ovat olleet primaareja opetussuunnitelman lähteitä ja hallinneet aineenopetusta.⁵⁴ Aineenopettajien koulutus sisältää enimmäkseen tieteenalaopintoja opetettavissa aineissa, ja tietämys rakentuu vahvasti akateemisten oppiaineiden ja yliopistollisten opintokokonaisuuksien varaan siitä huolimatta, että kouluaineiden ja akateemisen opetuksen sisältöjen välillä on suuriakin eroja.

Pedagogisen sisältötietämyksen käsitettä voi silti pitää hyödyllisenä myös suomalaista aineenopetusta tarkasteltaessa. Se tarjoaa mahdollisuuden eritellä ja mallintaa aineenopettajan asiantuntemusta tavalla, joka ylittää sisällön ja menetelmien tai aineen ja didaktiikan kaksijakaisuuden. Shulmanin yhdysvaltalaisessa kontekstissa käsitteellä tähdennettiin opetuksen sisältöjen merkitystä pedagogiikan rinnalla. Suomalaisessa kontekstissa sitä voi puolestaan käyttää korostamaan ainedidaktiikan merkitystä ja tarvetta sisältöjen ”pedagogisointiin”. Tässä suhteessa se on lähellä saksalaisessa opetuksen teorian perinteessä merkittävää ’didaktista analyysia’ sekä ranskalaislähtöistä ’didaktisen transposition’ ideaa, jotka ovat näkökulmia oppiaineen muokkaamisen prosesseihin⁵⁵.

Niin didaktinen analyysi, didaktinen transpositio kuin pedagoginen sisältötietämys välittävät kaksi tärkeää muistutusta: (1) oppiainesta muodostavan tiedonalan sisällöt eivät ole sama asia kuin oppiaine pedagogisesti käyttökelpoisina sisältöinä ja taitoina; ja (2) oppiaineen opettamisen kysymykset menevät toisinaan yleistä pedagogiikkaa (tai yleisdidaktiikkaa) syvemmälle ja erikoistuneemmiksi. Opettaja ei pelkästään *yhdistä* pedagogista osaamistaan ja oppiainesta toisiinsa vaan hänen on *käytettävä* ainesta pedagogisesti tarkoituksenmukaisella tavalla ja *muunnettava* sitä opetuksen ja kasvatuksen käyttöön soveltuvaksi. Shulman nimitti tätä työtä oppiaineen tulkitsemiseksi ja transformoimiseksi: ”Avain opettamisen tietoperustan tunnistamiseen on sisällön ja pedagogiikan kohtauspisteessä, opettajan valmiudessa muuntaa (*transform*) hallitsemansa sisältötietämys sellaisiin muotoihin, jotka ovat pedagogisesti tehokkaita ja samalla mukautettavissa opiskelijoiden vaihteleviin kykyihin ja taustoihin.”⁵⁶ Pedagogisen sisältötietämyksen idea sopii siten hyvin filosofian aineenopetuksen ja pedagogisen filosofoinnin tarkastelemiseen, sillä pyrkimys opettajan filosofisen tietämyksen muuntamiseen pedagogisesti toimivaan muotoon osuu asian ytimeen.

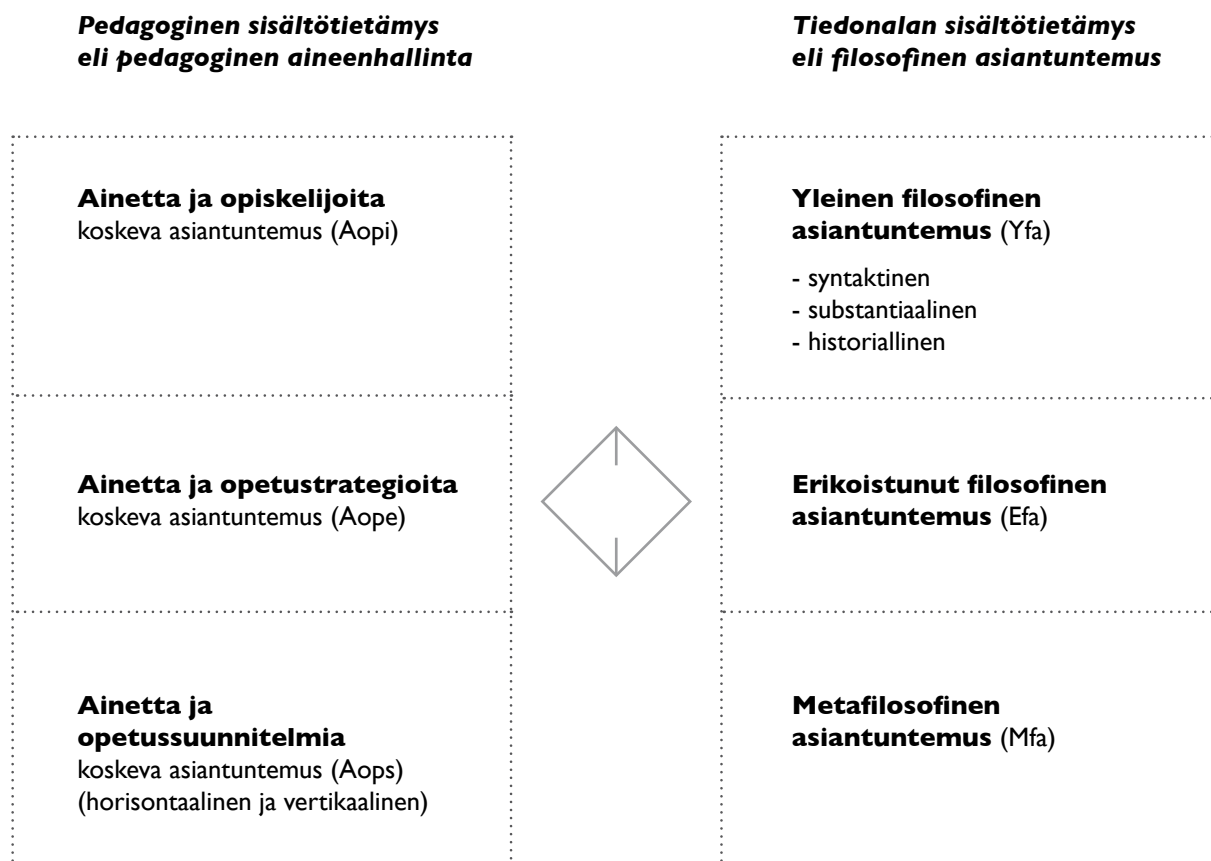
Filosofian aineenopettajan asiantuntemusalueet

Kuvion 1 esittämän mallin alueista kaksi – yleispedagogiikka ja kontekstittietous – ovat oletettavasti kaikille opettajille yhteisiä. Siten filosofianopetuksen kannalta kiinnostavia ovat tiedonalan ja oppiaineen tietoperusta sekä pedagoginen sisältötietämys. Niistä rakentuu filosofian opettajalle ominainen erityisasiantuntemus.

Kuviossa 2 on esitetty filosofianopettajan asiantuntemukseen täsmennetty malli⁵⁷. Nimitän tiedonalan sisäl-

tötietämystä *filosofiseksi asiantuntemukseksi*, joka yhdistää kaikkia filosofian ammattilaisia riippumatta heidän tarkemmasta alastaan ja työstään. Pedagogista sisältötietämystä nimitän mallissa myös *pedagogiseksi aineenhallinnaksi*, sillä suomalaisessa ainedidaktiikassa melko vakiintunut 'aineenhallinnan' käsite soveltuu tähän hyvin.

Asiantuntemuksen malli vastaa kahteen kysymykseen: Miten opettajan asiantuntemus eroaa muista filosofian alan ammattilaisista (kuten tutkijasta)? Miten filosofian opettajan asiantuntemus eroaa muiden aineiden opettajien asiantuntemuksesta? Täten malli pyrkii Shulmanin alkuperäisen idean mukaisesti piirtämään näkyviin aineenopettajan ammattitaidon ja asiantuntemuksen erityislaadun.

Kuvio 2. Filosofian aineenopettajan asiantuntemusalueet.
(Osioiden lyhenteisiin viitataan myöhemmin tekstissä.)

Filosofisen asiantuntemuksen olen jakanut kolmeen osioon: yleiseen, erityiseen ja metafilosofiseen. Yleiseen filosofiseen asiantuntemukseen on syntaktisen ja substantiaalisen ulottuvuuden lisäksi liitetty historiallinen. Toisin kuin erityistieteissä, filosofian historian jonkinasteinen tuntemus yhdistää kaikkia filosofian ammattilaisia osana alan peruskoulutusta. Erityisalueet puolestaan vaihtelevat, ja on pohdittava, kuuluuko filosofian opettajan työhön sellaista filosofista erityistietämystä, joka ei ole välttämätöntä muille. Kolmantena on metafilosofinen asiantuntemus, johon kuuluu esimerkiksi filosofian tieteen sosiologiaa, tiede- ja kulttuuripolitiikan tuntemusta sekä näkemyksiä filosofian yhteiskunnallisesta roolista. Metafilosofia on esimerkki alueesta, jota läheskään kaikki filosofian ammattilaiset eivät tarvitse. Opettaja sen sijaan tarvitsee ymmärrystä filosofian kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta asemasta historiassa ja nykypäivässä voidakseen muun muassa taustoittaa filosofiaa instituutiona tai perustella filosofian merkityksellisyyttä. Metafilosofiaan kuuluvat myös omakohtaiset käsitykset filosofian luonteesta historiallisena, kulttuurisena ja akateemisena ilmiönä. Niillä on selvästi merkitystä filosofianopetuksen mahdollisuuksille ja siinä valituille lähestymistavoille.⁵⁸

Pedagoginen aineenhallinta on samoin jaettu kolmeen osaan, jotka läheisesti vastaavat Shulmanin ja myöhempien tutkijoiden vastaavia jäsenyyksiä⁵⁹. Pedagogisen sisältötietämyksen keskeisiä osatekijöitä Shulman kuvasi alun perin seuraavasti: yhtäältä PCK sisältää *opetuksen strategioiden* osalta ymmärryksen ”yleisimmin opetuista aiheista oppiaineessa, niitä koskevien käsitysten hyödyllisimmistä esitystavoista, tehokkaimmista analogioista, havainnollistuksista, esimerkeistä, selityksistä ja demonstraatioista – eli niistä oppiaineen esittämisen ja ilmaisemisen tavoista, jotka tekevät siitä muille ymmärrettävän”; ja toisaalta *suhteessa opiskelijoihin* ”ymmärryksen siitä, mikä tekee aiheiden oppimisesta helppoa tai vaikeaa: käsityksistä ja ennakkoluuloista, jotka eri-ikäiset ja -taustaiset opiskelijat tuovat mukanaan” oppiaineen aihealueiden opiskeluun.⁶⁰ Aineen ja opiskelijoiden asiantuntemus tarkoittaa siis tietämystä ja taitoa havainnoida opiskelijoiden ajattelua, heidän maailmankuvansa protofilosofisia sisältöjä, mahdollisia väärinkäsitysten lähteitä, ymmärrys- ja oppimisvaikeuksien aiheuttajia ja niin edelleen. Aineen opetusstrategioiden asiantuntemus sisältää filosofian opettamiseen erityisen hyvin soveltuvien esitystapojen, aineistojen ja menetelmien hallinnan.

Lisäksi opetussuunnitelma-asiantuntemus on olennainen osa opettajan ammattitaitoa. Opettaja tarvitsee teoreettista ja koulutuspoliittista ymmärrystä voidakseen tulkita oppijärjestystä ja opetussuunnitelmaa kriittisesti. Tavoite-, sisältö- ja arviointikuvausten kriittinen reflektio edellyttää omakohtaista pedagogista näkemystä filosofianopetuksen luonteesta. Myös oppikirjojen ja muiden välineiden on pysyttävä alisteisina pedagogisille periaatteille. Lisäksi kuviossa mainitaan kaksi laajentavaa ulottuvuutta: opettajan on hyödyllistä tiedostaa, millaisia aiempia oppikokemuksia opiskelijoilla on mahdollisesti ollut opetettavista aiheista (vertikaalinen tietämys),

mutta filosofian opettajan kannattaa lisäksi tietää jotain joidenkin rinnalla opiskeltavien aineiden opetussuunnitelmista (horisontaalinen tietämys). Niitä voi käyttää hyväkseen mahdollisuuksina esimerkkeihin, havainnollistuksiin ja aiheiden valikoimiseen esimerkiksi tiedon perusteita, ihmiskäsityksiä ja maailmankuvia pohdittaessa⁶¹.

Mallin perusteella voidaan tehdä huomioita filosofian opettajan ammattitaidosta ja nostaa esiin jatkokeskustelua. Opetettavan aineen opintoina filosofian akateeminen tieteenala toimii oppiaineen tietoperustan keskeisenä lähteenä. Kuten jo edellä mainittiin, sitä ei kuitenkaan voi olettaa filosofisen asiantuntemuksen ainoaksi lähteeksi. Akateemisten opintojen ja kouluopetuksen erilaisuuden vuoksi opettajien on rakennettava tietämystään myös monista muista lähteistä oman harrastaneisuuden ja ammatillisen kehittymisen myötä. Niinpä tietoperustan vahvistamisen tarve koskee myös filosofia pääaineenaan opettajaksi valmistuneita, ei pelkästään filosofiaa toisena, kolmantena tai neljäntenä aineenaan opettavia. Olennaista on opettajan valmius täydentää tietoa ja taitojaan nimenomaan pedagogisten päämäärien ja tarpeiden mukaisesti. Akateemisten opintojen määrää tärkeämpi onkin silloin opettajan kehittynyt näkemys siitä, millaista asiantuntemusta hän filosofiaa opettaakseen tarvitsee. Pedagogisesti mielekäs asiantuntemus ei tarkoita pelkkää tiedonalan tietämyksen laajuutta ja syvyyttä siinänsä.

Opettajalle on hyödyllisempää olla generalisti kuin jonkin erityisalueen spesialisti. Ero filosofian tutkijaan on selvä. Filosofian historian osuus korostuu enemmän kuin monilla muilla filosofian ammattilaisilla. Samoin on selvää, että ainakin moraalifilosofia – ja siinä normatiivinen etiikka – on opettajan asiantuntemuksessa muita osa-alueita keskeisempi, joskin niin voi olla myös tietoteoreettinen asiantuntemus. Toki opetussuunnitelmat antavat opettajalle tilaa painottaa vahvuuksiaan, joten myös monenlaista erityisasiantuntemusta voi päästä soveltamaan.

Päätelyn, argumentaation ja kriittisen ajattelun taitojen tuntemus on esimerkki jokaiselle filosofian opettajalle hyödyllisestä erityisalueesta. Toisin kuin tutkija, opettaja ei pelkästään itse käytä näitä taitoja, vaan hänen on myös tunnistettava, miten opiskelijat niitä käyttävät, ja osattava ohjata käyttämään niitä taitavammin. Siten esimerkiksi päätelyvirheen tunnistaminen on yleistä filosofista asiantuntemusta (Yfa), mutta sen tunnistaminen kategorialtaan tietäntyyppiseksi virheeksi ja rinnastaminen muihin vastaaviin on opettajalle tarpeellista argumentaatioteoreettista asiantuntemusta (Efa). Taito arvioida ja oivaltaa, miksi opiskelija tekee virheen, on puolestaan ainetta ja opiskelijoiden ajattelua koskevaa asiantuntemusta (Aopi). Vastaavasti tietämysrepertuaari erilaisista havainnollistuksista, joilla opettaja voi auttaa opiskelijoita huomaamaan päätelyn ongelmia, on aineen opetusstrategioiden asiantuntemusta (Aope). Samoin on esimerkiksi taito ohjata väittelyä filosofisista aiheista siten, että opiskelijat harjoitusten avulla kehittyvät argumenttien analyysoijina ja esittäjinä.

Mitä muuta erityistä osaamista filosofian opettajan työ edellyttää? Vastaukseen tarvittaisiin ennen kaikkea pohdintaa ja tutkimusta, jossa kysymystä ei tarkasteltaisi yleisellä tasolla vaan kohdennettuna konkreettisiin yksittäisiin filosofianopetuksen aiheisiin, tilanteisiin ja työtapoihin. Seuraavassa kuitenkin esimerkin vuoksi joitain yleistason ehdotuksia sijoitettuna mallin osa-alueille:

- kyky havaita merkitysyhteyksiä filosofisten kysymysten, teemojen, käsitteiden ja teorioiden välillä, jotta huomaa, miten erilaiset kysymykset liittyvät ja johtavat toisiinsa (Yfa+Efa) ja mihin suuntaan jokin keskustelu on mahdollista ohjata (Aope);

- valmius etsiä käytännön havainnollistuksia filosofian soveltamisesta inhimillisiin ongelmiin sekä osoittaa historiallisia esimerkkejä filosofian yhteyksistä yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja erityistieteellisiin kehityskuluihin (Yfa+Mfa+Aope);

- ymmärrys opiskelijoiden elämisaailmasta ja sen kannalta mielekkäistä filosofisesti virittyneistä kysymyksistä, jotka herättävät kiinnostusta ja motivoivat ajattelemaan (Aopi);

- opiskelijoiden maailmankuvien tuntemus ja ymmärrys niiden yhteyksistä filosofisiin aiheisiin, käsitteisiin ja teorioihin (Aopi+Yfa);

- kyky madaltaa tai kohottaa filosofisen keskustelun käsitteellistä tasoa opiskelijoiden ajatteluun suhteuttaen, esimerkiksi taito tulkita arkikielelle tai opiskelijoiden hallitsemalle käsitetasolle abstrakteja käsitteitä ja ajattelutapoja (Aopi+Aope);

- taito asettaa filosofinen kysymys ja kuvata filosofinen näkemys tai teoria joko yksinkertaistaen tai syventäen, opiskelijoiden ymmärrystasosta riippuen (Aope+Aopi);

- kyky arvioida päätelmien ja argumenttien luonnetta ja vahvuutta nopeasti keskustelun aikana ja reagoida niihin pedagogisesti tahdikkaalla tavalla (Efa+Aope);

- rakentava suhtautuminen filosofisen ajattelun tuotoksiin (suullisiin, kirjallisiin), taito tukea niitä ja kannustaa jatkamaan ajattelua (Aopi+Aope);

- valmius tunnistaa, arvioida ja kohdata filosofian oppiaineen mahdollisesti opiskelijoissa herättämiä (usein piiloisia) mielikuvia – esimerkiksi siitä, kuka on kyvykäs ajattelemaan, ketkä voivat harjoittaa filosofiaa, miten sukupuolet ja kulttuuriset taustat ovat filosofiassa edustettuina ja niin edelleen (Aops+Aopi+Mfa).

Keskeisessä asemassa on opettajan taito purkaa filosofisia ajatuskulkuja, käsitteitä ja teorioita osiinsa sekä ymmärtää, mihin ne ovat vastausyrityksiä, miksi ja miten. Tutkijoiden diskurssi on käsitteellisesti ”pakattua” ja argumentaation tiivys on ilmaisullinen hyve, mutta opettajan tehtävänä on päinvastoin avata käsitteisiin ja teorioihin pakkautunutta sisältöä, jotta ne tulevat helpommin tajuttaviksi. Opettajan on ymmärrettävä opiskelijoiden tapoja mieltää kohdatut kysymykset ja käytetyt käsitteet, koska se voi poiketa olennaisesti opettajan omasta – esimerkiksi ollen abstrakteja merkityksiä esineellistävää ja konkretisoivaa. Samalla opettajan on kyettävä tunnistamaan ja käsittelemään opiskelijoiden filosofiaan

liittämiä odotuksia ja ennakkokäsityksiä, jotta ne eivät muodostu filosofisen ajattelun harjoittamisen esteiksi. Kaikkeen tähän tarvitaan sekä filosofista tietämystä että opiskelijoiden ajattelun ja opetuksen strategioiden tuntemusta.

Filosofianopettajan asiantuntemuksen malli on eräs tapa hahmottaa opettajien ammattitaitoa, ainedidaktiikan ulottuvuuksia ja aineenopettajakoulutuksen tehtäviä. Se on kuitenkin vasta teoreettinen jäsenys, jonka kehittämiseen tarvittaisiin filosofianopetukseen kohdistuvaa empiiristä tutkimusta alkaen seuraavankaltaisista laajoista peruskysymyksistä⁶²:

- Mitä ovat filosofianopetuksen toistuvat perustehtävät ja ongelmat? Mitä opettajat konkreettisesti tekevät filosofiaa opettaessaan?

- Millainen tietämys, taito ja asennoituminen on tyypillistä hyvälle filosofianopettajalle?

Yhden mahdollisen lähtökohdan tutkimuksille tarjoavat pedagogisen filosofoinnin vaikuttavuudesta tehdyt havainnot. Jos pedagoginen filosofia tukee kehittymistä kriittisenä ja filosofoivana ajattelijana, kannattaisi tutkia sitä menestyksellisesti toteuttavia opettajia ja heidän opetusryhmiään. Mitä erityistä näiden opettajien ja ryhmien toiminnassa on? Miten valitaan virikkeitä, jotka ovat sekä motivoivia että filosofisesti relevantteja? Miten filosofiset kysymykset muotoillaan ja kohdataan ottaen huomioon ryhmän ajattelu ja valmiudet? Miten käsitteiden ymmärtämistä tuetaan? Miten mielipiteet ja väitteet kehittyvät argumenteiksi? Miten erimielisyyksiä käsitellään? Millaisin retorisin siirtein opettaja ohjaa keskustelua onnistuneesti? Millainen opettajan tarjoama pedagoginen tuki auttaa opiskelijoita omakohtaisiin oivalluksiin?

Huomioita pedagogisesta filosofoinnista mallin perusteella

Ensimmäinen ja yleisin havainto on jo oikeastaan edellä sanotun perusteella ilmeinen: pedagogisen filosofoinnin ja filosofian aineenopetuksen edellytykset ovat monelta osin yhteneväisiä. Pedagogisessa filosofoinnissa painottuu taitojen harjoittelu tietosisältöjen sijaan, mutta kaikessa filosofian aineenopetuksessa on perusteltua tähdätä ajattelu- ja keskustelutaitojen kehittämiseen. Pedagogisessa filosofoinnissa korostuu toki erityisen selvästi opettajan kyky seurata ja ymmärtää opiskelijoiden ajattelua, mutta yhtä lailla opettajajohtoisesti etenevän opetuksen onnistuminen edellyttää, että opettajalla on tajua opiskelijoiden ajattelun lähtökohdista ja taipumuksista sekä heidän maailmankuvansa piirteistä.

Opettajan on oltava kiinnostunut opiskelijoiden ajattelutavoista ja maailmankuvasta, sillä vasta niiden ymmärtäminen, niiden muodostamien mahdollisuuksien ja esteiden tiedostaminen, avaa reittejä filosofisen ajattelun opettamiselle ja oppimiselle. Aivan yhtä harhautunutta kuin käsitteiden määritelmien opettaminen ulkoa muistettaviksi, ilman ymmärrystä niiden merkityksestä ja kykyä käyttää niitä, olisi yritys opettaa filosofisen ajattelun taitoja muistinvaraisina sääntöinä.

”Filosofisten ongelmien on noustava esiin opiskelijoiden omasta elämämaailmasta, heitä kiinnostavista kysymyksistä.”

Filosofista ajattelua voidaan oppia vain harjoittelemalla, ja harjoittelussa on edettävä opiskelijoiden spontaanin ajattelun kautta. Filosofisten ongelmien on noustava esiin opiskelijoiden omasta elämämaailmasta, heitä kiinnostavista kysymyksistä. Filosofiaa on *käytettävä* näiden kysymysten kriittiseen erittelyyn ja syvenevään pohdintaan sen sijaan, että asetellaan esille ihmeteltäväksi valmiita filosofisia ajatusrakennelmia. Jos opettaja ei ymmärrä opiskelijoiden maailmaa ja ajattelua, ei hän kykene ohjaamaan aidosti arvoreflektiivistä ja kasvatuksellista pohdintaa.

Lapsi- ja nuorisotutkimukset tuottavat opettajalle hyödyllistä tietoa opiskelijoiden sosiokulttuurisesta elinympäristöstä, harrastuksista, mediankäytöstä ja muista vastaavista olosuhdetekijöistä, jotka muovaavat opiskelijoiden elämämaailmaa. Tällaisen tietämyksen vahvistaminen on filosofian opettajalle monesti tarpeellisempaa kuin filosofisen asiantuntemuksen syventäminen. Opiskelijoiden käsitteellisen ajattelun tasoa, maailmankuvaa ja käsityksiä filosofiasta kannattaa selvittää myös alkukyselyillä uusien opetusryhmien kanssa⁶³. Se on tarpeen siksin, jotta opettaja tunnistaisi niitä asenteita ja ennakkoluuloja, jotka voivat olla suurimpia esteitä filosofian opiskelulle ja keskusteluille – esimerkiksi näkemyksiä filosofian vieraudesta ja hyödyttömyydestä tai epäilyksiä omista kyvyistä osallistua filosofisten aiheiden pohtimiseen.

Parasta opiskelijoiden tuntemusta saavutetaan todellisissa opetustilanteissa kulloisenkin opetusryhmän kohdalla. Siinä on pedagogisen filosofoinnin yksi olennainen vahvuus: antamalla opiskelijoille puheaikaa ja kuuntelemalla heitä opettaja voi samalla jatkuvasti oppia heistä ja heidän ajattelustaan – ja siten viedä opetustaan toimivampiin suuntiin. Pohtivan opetusryhmän yhteistointa on tietysti pohjustettava ilmapiirin rakentamisella ja opiskelijoiden ryhmäytymisellä, joten ryhmädynamiikan ohjaamisen perustaidot ovat välttämättömiä opettajalle. Myös tässä näyttäytyvät pedagogisen filosofoinnin kertautuvat vaikutukset, sillä onnistunut työskentely on puolestaan omiaan edelleen vahvistamaan ryhmän sosioemotionaalaisia toimintaedellytyksiä.

Opettajan työssä korostuu lisäksi rakentava ja kannustava suhtautuminen opiskelijoiden filosofisiin ajattelyyrityksiin. Sellaisena se poikkeaa filosofian opinnoissa ja tutkimuksessa tyypillisestä kriittisestä vastakkainasettelusta. Filosofian tiedeinstituution piirissä diskurssin tavoitteena on löytää heikkouksia ajatuskuluista ja nostaa epä johdonmukaisuudet esiin, jotta ne voidaan karsia.⁶⁴ Opettajan on sen sijaan tarkkailtava myös epäonnistuneissa tai horjuvissa ajatuskuluissa vahvuuksia ja myönteisiä kohtia, joiden varaan voidaan rakentaa.

Pedagoginen filosofointi aineenopetuksessa ei sinänsä tarkoita vähäisempää tarvetta sisällölliselle filosofiselle asiantuntemukselle. Opettajaopiskelijoita koskevissa tutkimuksissa on usein havaittu, että mitä heikompi on opettajan sisältöasiantuntemus jossakin aihepiirissä, sitä fragmentarisempi käsitys hänellä on opetettavasta aiheesta ja sitä todennäköisemmin opetuksen lähestymistavaksi valikoituu ennalta valmistettu suora esitys valmiiden materiaalien pohjalta⁶⁵. Opiskelijoille puhevaltaa antava opettaja tarvitsee sen sijaan kokonaisvaltaisesti jäsentyneitä ja hyvin verkottuneita käsityksiä oppiaineen sisällöistä, opetusstrategioista ja materiaaleista voidakseen reagoida keskusteluun joustavasti.

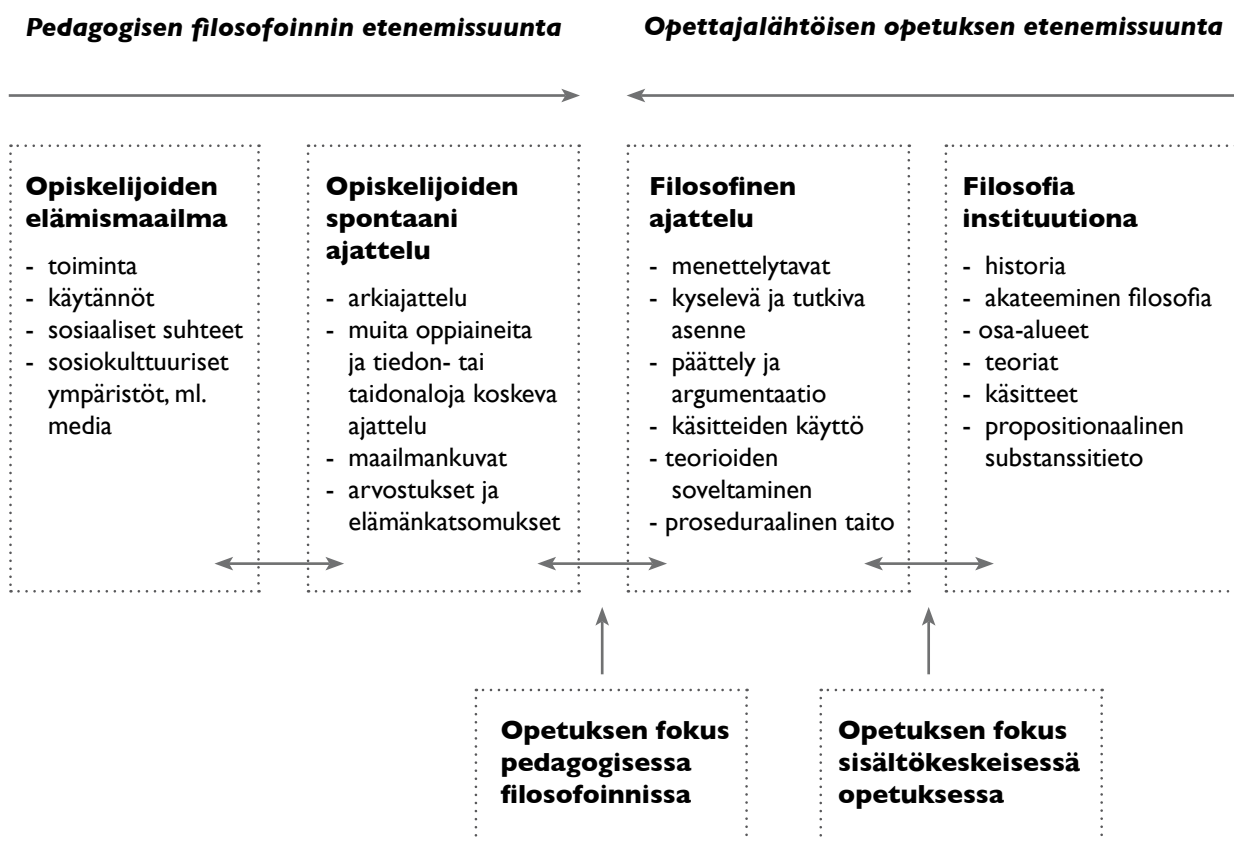
Toisaalta pedagogisen sisältötietämyksen idea tähdentää juuri sitä, että vankinkaan filosofinen asiantuntemus ei vielä kerro mitään kyvystä opettaa filosofiaa. Tällä on paljon merkitystä filosofian kaltaisessa aineessa, jota opettajien enemmistö ei ole opiskellut pääaineenaan yliopistossa. Ei voida olettaa, että filosofiaa pääaineenaan opiskellut opettaja olisi pelkästään filosofisen tietämyksensä laajuuden vuoksi lukio-opettajana parempi kuin filosofiaa sivuaineena opiskellut. Olennaisinta on kyky soveltaa tietämystä ja vahvistaa sitä pedagogisesti perustellulla tavalla.

Filosofian aineenopetuksen kehittämiseksi on toki tarjolla monia muitakin esimerkkejä pedagogisen filosofoinnin lisäksi. Yksi varteenotettava vertailukohta on kansainvälisten IB-lukioiden opetusohjelmassa oleva Theory of Knowledge (TOK), jossa opiskelijat johdetaan tutkimaan kriittisesti tiedon hankintaa ja peruste-

lemista. Sen menettelytavoissa on samankaltaisia piirteitä kuin pedagogisessa filosofoinnissa. Tutkivalla otteella pyritään harjoittamaan kriittistä ajattelua. Opetus ei ensisijassa nojautu oppikirjaan eikä sisältötietoon vaan etenee tietämisen perusteita käsitteleviä avoimia ja yleisiä kysymyksiä pohtien.⁶⁶

Pedagogista filosofointia ja TOK-opetusta yhdistää pyrkimys edetä yhteisistä kysymyksistä keskustellen, eritellen ja pohtien kohti teoreettisia näkökulmia, käsitteitä ja substanssitietoa. Se on ilmeisin ero niiden ja perinteisen opettajälhtöisen ja sisältökeskeisen opetuksen välillä. Kuvio 3 havainnollistaa lopuksi tätä eroa opetuksen painopisteissä ja etenemissuunnissa. Opiskelijoiden elämis-

maailman ja ajattelun huomioon ottaminen tulee aiempaa vahvemmin osaksi opettajien asiantuntemusta. Opetuksen lähtökohtana tärkeitä ovat opiskelijoiden itsensä mielekkäiksi kokemat kysymykset. Filosofia instituutiona tarjoaa resursseja kriittisen ajattelun käyttöön, mutta opetus ei ensisijaisesti tähtää sitä koskevien tiedon palasten sisäistämiseen. Opetuksen fokuksena on ohjata opiskelijoita oman elämänsä merkityksellistämiseen ja pohdintaan filosofisen ajattelun avulla. Filosofointi onkin arvoreflektiivistä sekä sisällöllisesti että toimintatavaltaan: se tukee opiskelijoiden kasvua kosketellessaan ihmisenä olemisen ydinkysymyksiä, ja samalla työskentelyä ohjaavat demokraattisen keskustelun yhteisölliset periaatteet.

Kuvio 3. Opetuksen painopisteet ja etenemissuunnat sisältökeskeisessä opettajälhtöisessä filosofianopetuksessa ja pedagogisessa filosofoinnissa.

”Ennen kaikkea tarvitaan luottamusta opettajiin autonomisina ammattilaisina.”

Lopuksi: statukset ja resurssit

Opettajan asiantuntemuksen mallinnukset saattavat antaa teknokraattisen vaikutelman. Niiden tarkoitus ei kuitenkaan ole alistaa opetustyötä ulkoisesti kuvatuille kaavioille vaan päinvastoin tähdentää opettajan ammatitaidon moninaisuutta, asiantuntemuksen merkitystä ja työn vaativuutta. Pedagogista filosofiaa on edellä tarkasteltu sillä oletuksella, että suomalaista lukio-opetusta kohdennetaan aiempaa enemmän filosofisen ajattelun taitojen kehittämiseen. Jäsennyksellä on siten merkitystä ainakin filosofian ainedidaktikalle ja aineenopettajakoulutukselle.

Opetuksen lähestymistapojen valintaan vaikuttavat kuitenkin monet tekijät, jotka ovat opettajista riippumattomia. Oppiaineiden välillä ja sisällä on jatkuvasti käynnissä myös kamppailu statuksista, arvoasemista järjestelmän puitteissa. Jo varhaisissa opetussuunnitelmien tiedonsosiologisissa tarkasteluissa todettiin, että korkean statuksen tavoittelu yleensä johtaa korostamaan kirjallista muotoa, yksilöllistä arviointia, abstraktia tietoa ja läheisyyttä yliopistojen akateemiseen opetukseen⁶⁷. Keskusteluun ja ryhmätoimintaan perustuva, vaikeasti arvioitavissa oleva ja opiskelijoiden elämismaailmasta filosofian akateemisen instituution sijaan lähtevä pedagoginen filosofointi on siten statuskamppailussa ilmeisen epäedullisessa asemassa.⁶⁸

Koulujen arkityössä kamppailu näkyy vääjäämättömänä vastakkainasetteluna, joka on tuttu suomalaisille lukio-opettajille: filosofinen ajattelu ja keskustelu vievät aikaa, jonka koetaan olevan pois sisältötiedon opettamisesta opetussuunnitelman ja oppikirjan mukaisesti kokeita ja ylioppilaskirjoituksia varten. Opettajien ajankäytön paineistuminen todetaankin tavallisimmaksi kitkan aiheuttajaksi koulunuudistusta käsittelevässä kirjallisuudessa. Samasta ajankäytön kilpailuasetelmasta huomautetaan myös alussa referoidussa tuoreessa tutkimuksessa:

”Suurimpana opettajien ja rehtoreiden nimeämänä haasteena oli vaikeus sijoittaa P4C-opetusta täyteen pakattuun lukujärjestykseen tähdättäessä kansallisen opetussuunnitelman asettamiin lukutaidon ja matemaattisen osaamisen tavoitteisiin. Opettajat kertoivat, että monesti on liian vähän aikaa keskittyä säännöllisesti P4C-työskentelyyn niin monien muiden aktiviteettien ohessa. Rehtorit raportoivat, että opettajat eivät koe voivansa sovittaa tällaista hanketta helposti yhteen oppiaineperustaisen opetuksen tavoitteiden kanssa. P4C:ssa huomio keskittyy eritoten sellaisten perustavanlaatuisien käsitteiden kuin ’tiedon’ tai ’uskon’ tarkastelemiseen. Tällaisista perustavista käsitteistä käytävää syvällistä keskustelua ei useinkaan piderä oppiaineiden opetuksessa yhtä tärkeänä kuin oppiaineiden sisältötiedon oppimista.”⁶⁹

Kyseinen tutkimus toteutettiin alakouluissa, joten filosofia ei esiintynyt itsenäisenä oppiaineena opetussuunnitelmissa. Suomalaisessa lukiossa filosofialla on sen sijaan määrätty paikkansa ja aikansa, tulevaisuudessa vahvemmin kuin koskaan ennen. Ajankäytön vastakkainasettelu vaikuttaa kuitenkin myös oppiaineen sisällä, joten jää nähtäväksi, painottuuko historiallinen ja teoreettinen sisältötieto jatkossakin selvästi enemmän kuin filosofisen ajattelun ja keskustelun harjoittelu.

Ajankäytön ja kouluarjen realiteetit muistuttavat, että opettajille esitetyt uudistusvaatimukset ovat yksinään usein kohtuuttomia. Tarvitaan myös uusia resursseja muun muassa oppikirjojen ja -materiaalien, kokeiden ja ylioppilaskirjoitusten kysymysten ja arviointikriteerien, opettajankoulutuksen ja täydennyskoulutuksen sekä tutkimuskirjallisuuden muodossa. Filosofianopetusta puitteistavan oppijärjestyksen on siis uudistuttava yleisemminkin. Ennen kaikkea tarvitaan kuitenkin luottamusta opettajiin autonomisina ammattilaisina: heillä on oltava valtaa, toimintavapautta ja riittävästi aikaa kokeilla ja kehittyä omassa työssään.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Goodson 2001; Tomperi 2007.
- 2 Kotkavirta 1995; filosofian opiskelun ja opettamisen luonnetta vastaavanlaisista näkökulmista tiedon ja taidon suhdetta problematisoiden ovat tarkastelleet Suomessa monet, esim. Laine & Kuhmonen 1998; Kotkavirta 1999; Keinänen 2002; Salmenkivi 2005; Ruonakoski 2007; Tomperi 2008; Kuha 2010; Kuusela & Nikulainen 2011; Sågfors 2012; Jaaksi 2014.
- 3 Uudet opetussuunnitelman perusteet hyväksyttiin opetushallituksessa loka-kuussa 2015. Verrattuna edellisiin eli vuoden 2003 perusteisiin on nyt lisätty painotusta ajattelun ja argumentaation taidoille sekä mm. muiden oppiaineiden ja tiedonalojen tiedonkriittiselle pohdinnalle. Samalla on vähennetty filosofian historian osuutta. Tämä näkyy esimerkiksi oppiaineen yleistavoitteissa, joista on poistettu maininta "[...] opiskelija hallitsee yleissivistävät perustiedot sekä filosofian historiasta että nykysuuntauksista [...]" ja lisätty mainintoja kriittisestä ja käsitteellisestä ajattelusta, argumentaatiotaidoista ja informaation arviointikyvystä. Selviä konkreettisia sisältömuutoksia on ensimmäisessä pakollisessa kurssissa "Johdatus filosofiinseen ajatteluun", jossa ajattelu, argumentaatio, päättely ja tiedonkriittikki ovat pääosassa, filosofian perinne mainitaan vain kertaalleen ja josta aiemmin tilaa saaneet moraalifilosofiset teemat on siirretty kokonaan toiselle pakolliselle kurssille. Näin ollen ensimmäisen kurssin ei ole enää tarkoitus olla yleiskatsauksellinen johdatus filosofian historiaan ja osa-alueisiin vaan etenkin harjoitusta kriittisessä filosofisessa ajattelussa, tiedon luotettavuuden arvioinnissa ja joidenkin filosofisten peruskysymysten pohdinnassa.
- 4 Esimerkiksi Isossa-Britanniassa toimii menestyksekkäästi useita uusia järjestöjä, kuten SAPERE (sapere.org.uk/), The Philosophy Foundation (philosophy-foundation.org/), The P4C Co-operative (p4c.com/), Dialogue Works (dialogue-works.co.uk/) ja Thinking Space (thinkingspace.org.uk/). Katsauksena brittiläiseen kehitykseen viime vuosikymmeninä ks. Costello 2010. Myös Suomessa kiinnostus on kasvanut ja vuonna 2015 perustettiin alan yhdistys *Filo – filosofiaa lapsille, nuorille ja yhteisöille*. Koulun- uudistuksen yhteydessä kampanjoitiin filosofian lisäämiseksi peruskoulun tuntijakoon uutena oppiaineena, ks. verkkosivu iloaloite.wordpress.com sekä Tuusvuori 2010. Samankaltaisia joskin suppeampia kampanjoita on käyty myös Britanniassa, ks. esim. *The Four R's* -kampanja (philosophy-foundation.org/asset/169/whitepaper_final.pdf), *Guardian*-lehdessä (14.9.2011) julkaistu kannatuskirje (philosophy-foundation.org/asset/196/TheGuardian_14Sep2011.pdf) sekä ehdotus Personal & Social Philosophy (PSP) -aihealueen sisällyttämisestä opetussuunnitelmiin (dialogue-works.co.uk/docs/PSP_a_philosophical_approach_to_PSE_and_the_whole_curriculum.pdf).
- 5 Vrt. Tomperi 2008; Tomperi & Juuso 2014, 95, erit. viite 7. Myös englantinkielisessä käytössä on vähitellen yleistynyt termi *philosophising/zing* samassa merkityksessä, jossa aiemmin on puhuttu filosofian harjoittamisesta (*doing philosophy*) vastakohtana ulkokoh-taiselle filosofian opettamiselle (*teaching about philosophy*).
- 6 Raporteista Lipman 1976; Lipman, Sharp & Oscanyan 1980, 217–224.
- 7 Gorard ym. 2015. Oppilaiden kokonaismäärä oli 3159, heistä nuorimmat olivat seurannan alussa 8-vuotiaita ja vanhimmat seurannan lopussa 12-vuotiaita. Koulujen sijoittuminen Ofsted-arvioinnissa oli tasaisesti jakautunutta. Gorard ym. 2015, 12–18.
- 8 Gorard ym. 2015, 20–21. Osaamistason mittareina toimivat Englannin kansallisissa oppimistulosarvioinneissa käytetyt Key Stage 1 ja Key Stage 2 -kokeet. Perheiden taloudellisen aseman indikaattorina oli oppilaiden oikeus ilmaiseen kouluateriaan, joka Britanniassa määräytyy perheen tulotasosta. Efektikooksi (*effect size*) eli positiivisen vaikutuksen suhdeluvuksi ryhmäkeskiarvojen standardoituna erotuksena (Cohenin d) mitattiin esimerkiksi koko oppilasjoukossa 0.12 lukutaidossa ja 0.10 matematiikassa, jotka ovat vielä efekteinä pieniä, mutta vähävaraisten perheiden lasten kohdalla 0.29 lukutaidossa ja 0.20 matematiikassa. Gorard ym. 2015, 20–21.
- 9 Cognitive Abilities Test (CAT tai CogAT) on kouluikäisille suunniteltu ja Isossa-Britanniassa yleisesti käytetty psykologinen testi, joka mittaa verbaalisia (kielellisiä), kvantitatiivisia (luvut) ja ei-verbaalisia (kuviot) päättelytaitoja (ks. esim. GL Education Group, GL assessment -portaali: gl-assessment.co.uk/products/cat4-cognitive-abilities-test-fourth-edition).
- 10 Kognitiivisten taitojen testin osioissa hyöty näkyi vahvasti kielellisen älykkyyden osalta, kuten menetelmän luonteen vuoksi voi olettaakin, ei niinkään kvantitatiivista ja ei-verbaalista älykkyyttä mitanneissa osioissa. Gorard ym. 2015, 21–23.
- 11 Gorard ym. 2015, 26–29. Näitä muussa kuin kognitiivisessa osaamisessa havaittavia vaikutuksia selvitetään jatkotutkimuksessa (nuffieldfoundation.org/non-cognitive-impacts-philosophy-children).
- 12 Tutkimusten mittaamat efektikoot vaihtelivat välillä 0.31–0.59. Efektikoon merkityksen arviointi on aina suhteellista, mutta joka tapauksessa tutkimusten voi katsoa tuoneen esiin tilastollisesti merkitseviä ja käytännössä merkityksellisiä myönteisiä vaikutuksia. Trickey & Topping 2004, 375–376.
- 13 Topping & Trickey 2007a. CAT-testin yhteistuloksissa intervention tuottaman edun efektikoko oli 0.75 eli korkealla tasolla. Hankkeen P4C-menetelmänä käytettiin Paul Cleghornin *Thinking Through Philosophy* -materiaaleja ja tukena niihin perustuvaa opettajien lyhytkurssitusta.
- 14 Topping & Trickey 2007b.
- 15 Colom ym. 2014. P4C-oppilaiden saama hyöty kognitiivisissa testeissä vaihteli efektikooltaan välillä 0.29–0.47 ja vastasi tutkijoiden mukaan suhteelliselta vahvuudeltaan n. 4–7 standardoitua älykkyydosamääräpistettä. Näiden alustavien tulosten osalta interventoryhmien oppilaita oli 281 ja kontrolliryhmien oppilaita 146 ja verrattavina vain kaksi koulua, joten tulosten yleistettävyyteen voi suhtautua varovaisesti. Tutkimuksen etuna on kuitenkin seurantahankkeen pitkä kesto.
- 16 Lasten ja nuorten filosofoinnin pedagogiikalla on jo vahvoja perinteitä etenkin Latinalaisessa Amerikassa ja Aasiassa monissa maissa, ks. esim. UNESCO 2007, 39–41; *Children Philosophize Worldwide* 2009; verkkoportaali Centro Latinoamericano de Filosofía para Niños: celafin.org/; tutkimusraportteja esim. Hongkongista (Lam 2013, 67–120), Iranista (Hedayati & Ghaedi 2009; Mansour Marashi 2007), Japanista (Marsal & Dobashi 2014).
- 17 Tunnetuimpana esimerkkinä matematiikan opetus ja etenkin Danielin ja Lafortunen hankkeet ja tutkimusryhmät Kanadan Montrealissa. Ks. esim. Daniel 2008; Daniel ym. 2010; Lafortune ym. 2000; Lafortune ym. 2003.
- 18 Meta-analyyseja ja katsauksia García Moriyón ym. 2005; Gregory 2007; Millet & Tapper 2012; Trickey & Topping 2004; katsauksia myös maailmanlaajuisessa raportissa Unesco 2007. Ks. myös SAPERE-järjestön kokoamat referaatit arviointiraportteista Englannissa, verkossa: sapere.org.uk/Default.aspx?tabid=204. 2000-lukua edeltäviä tutkimuksia on koostettu IAPC:n verkkobibliografiaan *Research in Philosophy for Children*: montclair.edu/cehs/academics/centers-and-institutes/iapc/research/. Isossa-Britanniassa lasten filosofoinnin suosion kasvuun ovat vaikuttaneet myös kouluja arvioivan Ofstedin arviointiraportteissaan esittämät lukuisat myönteiset viittaukset menetelmien käyttämiseen, esim. Ofsted 2011;

Maiju Salmenkivi, Swing (2013), akryyli, öljy, spraymaali lankkaalle, 100 x 100 cm. Kuva: Jussi Tiainen

- Burden 2011; sekä *Teaching Times* -portaalin artikkeli ”Towards Outstanding Teaching”: teachingtimes.com/kb/69/towards-outstanding-teaching.htm.
- 19 Mm. Millet & Tapper 2012 sekä Trickey & Topping 2004 tarkastelevat meta-analyseissa myös sosioemotionaalisia ja eettisiä valmiuksia, samoin mainittu *Research in Philosophy for Children* -bibliografia. Esimerkkinä kyselytutkimuksesta, jossa vastaavia havaintoja opettajien raportoimina ks. Jones 2008.
- 20 Suomalaisen ylioppilastutkinnon filosofian koe on harvinainen esimerkki kansallisesta systemaattisesti arvioitavasta filosofisesta kirjallisesta tasokoikeesta. Siitä ei kuitenkaan ole apua empiiristen tutkimusten toteuttamiseksi. Jo pelkääntään käytännön ja oikeusturvan vuoksi ylioppilaskoetta on mahdotonta yhdistää seuranta- ja interventiotutkimuksiin, mutta ne eivät olisi mielekkäitä myöskään siksi, että osallistujat ovat pieni ja valikoitunut ryhmä lukio-opiskelijoista. Filosofian ainerealista ks. Salmenkivi 2013.
- 21 Ajattelun taitojen (*thinking skills*), korkeammanasteisen abstraktin ajattelun (*higher order thinking*), metakognitiivisten taitojen (*metacognitive skills*), kriittisen ajattelun (*critical thinking*) ja muiden lähikäsitteiden joukko muodostaa monia tieteenaloja kattavassa kirjallisuudessa hetkeikön, jonka perusteelliseen selvittämiseen ei voida tässä ryhtyä. Esim. Moseley ym. (2004; 2005a; 2005b) ovat vertailleet kymmeniä erilaisia ajattelutaitojen ja niiden opetusohjelmien jäsenyyksiä (joukossa myös Lipmanin P4C).
- 22 Vrt. kriittisen ajattelun taito- ja dispositionäkökulmista Holma 2013.
- 23 Lipman 2003, 62. Suom. ja korostukset TT. Lipmanin (2003, 205–226) tiivis kriittisen ajattelun määritelmä perustuu siis neljään osatekijään: esitetään harkittuja arvostelmia (*judgment*), tuetaan ne arviointikriteereihin (*criteria, standards*), ymmärretään ottaa huomioon konteksti (*sensitivity to context*) ja ollaan valmiita korjaamaan ajattelua (*self-correcting*). Samassa teoksessa myös laaja katsaus kriittisen ajattelun teorioiden historiaan ja muihin määritelmiin (Lipman 2003, 28–63). Kriittisen ajattelun kannalta tärkeimmiksi ajattelutaidoiksi Lipman (2003, 178–189) esittää tutkivan asennoitumisen (*inquiry*), päättelyn (*reasoning*), informaation käsitteellistämisen ja organisoimisen (*concept-formation, information organising*) ja merkitysten tulkittamisen (*translation*). Lipmanin pedagogisessa teoriassa P4C-harjoitusten on tarkoitus kehittää ajattelun taitoja ja dispositioita kolmessa ulottuvuudessa: kriittistä (*critical*), luovaa (*creative*) ja eettisesti huolehtivaa (*caring*) ajattelua.
- 24 Moseley ym. (2004; 2005a; 2005b) ovat esittäneet ajattelutaitomallien meta-analyysin perusteella yhteenvedon, jossa taidot on eritelty kognitiiviselle ja metakognitiiviselle tasolle. Kognitiivisen perustason he ovat jäsentäneet kolmeen osaan: (1) informaation hankinta (vrt. ed. viiteessä Lipmanin *inquiry*), (2) ymmärryksen rakentaminen (vrt. Lipmanin *reasoning, concept-formation* ja *information organising*) ja (3) produktiivinen ajattelu, joka viittaa esim. arvostelmien esittämiseen ja luovaan ajatteluun (vrt. Lipmanin *translation*). Metakognitiivinen taso tarkoittaa strategista ja reflektiivistä ajattelua, joka kohdistuu ajatteluun itseensä eli arvioi ja kehittää perustason kognitiivisia taitoja.
- 25 Edellä on esitelty vain filosofoivien opetusryhmien kanssa saatuja tuloksia. Lukuisista muista kriittisen ajattelun, metakognitiivisten taitojen tai käsitteellisen ajattelun tukemiseen kehitetyistä lähestymistavoista on tehty vastaavia havaintoja. Tutkimuksia on julkaistu viime vuosikymmeninä paljon esim. lehdissä *Educational Leadership* ja *Metacognitive Learning*. Empiiristen tutkimusten meta-analyseja esim. Abrami ym. 2015 sekä Lontoon yliopiston EPPI-Centren Thinking Skills Review Groupin katsaukset Higgins ym. 2004; 2005.
- 26 Esim. Perkins & Salomon 1989; Ennis 1989; 1990; McPeck 1990; suomalaista filosofianopetusta koskien esim. Keinänen 2002; Tomperi 2008, 14–18.
- 27 Abrami ym. 2015; Higgins ym. 2004; 2005. Tosin myös sisältöspesifisyyttä voimakkaimmin korostanut McPeck alun perin vastusti nimenomaan automaattista oletusta siirtovaikutuksesta, vaikkei pitänyt siirtovaikutusta mahdollisena: ”There is, moreover, no reason to believe that a person who thinks critically in one area will be able to do so in another. The transfer of training skills cannot be assumed of critical thinking but must be established in each case by empirical tests.” (McPeck 1981, 7. Korostus TT.)
- Kokonaisuudessaan ongelma on moninainen ja avoin. Kognitiiviseen, psykologian ja oppimisen tutkimuksen piirissä on pitkään kiistely siitä, onko taitava ajattelu vahvasti konteksti- ja tiedonaluesidonnaista (*domain specific*) vai suhteellisen yleistä (*domain general*). Kysymys jakaa edelleen tutkijoita ja toistuu eri muodoissa myös monilla muilla tutkimusaloilla neuropsykologiasta mielen filosofiaan. Kiistään on tuskin yhtä ratkaisua, sillä asiaan vaikuttavat myös tutkimuskohteen rajaukset ja tutkimusperinteiden erilaiset näkökulmat: tarkastellaanko esimerkiksi kognitiivisten peruskykyjen kehitystä, työ- tai pitkäkestoisen muistin kapasiteettia, älykkyyttä, ongelmanratkaisua, päättelyä, käsitteellistä ajattelua, tiedollista oppimista, taitojen kehitystä, metakognitioita jne.; miten nämä määritellään ja rajataan; millainen on käsiteltävän tiedon tai taidon alue; kuinka erikoistunut tai yleinen on aihepiiri; onko oppiminen oppiaine-/tieteenalakeskeistä vai käytäntöön kontekstoitua; kuinka syvälle menevässä asiantuntumuksessa liikutaan – ja niin edelleen.
- Tässä yhteydessä viitataan kriittisellä ajattelulla yleissivistyksellisiin valmiuksiin ja tiedonkriittikkien käsitteissä ei-matemaattisen luonnollisen kielen empiirisiä, teoreettisia ja normatiivisia väitteitä ja informaatiota sellaisella tasolla, jolla lukiossa työskennellään ja jota kuka tahansa voi hyödyntää yksilönä ja kansalaisena (riippumatta esim. omasta ammatillisesta erikoistumisestaan). Tyypillisiä esimerkkejä tällaisesta ajattelusta ovat esimerkiksi oman maailmankuvan ja -katsomuksen muodostaminen, yhteiskunnallisten debattien seuraaminen, yleinen tieteellinen ja tilastollinen lukutaito, johdonmukaisen päättelyn, argumentaation ja keskustelun perustaidot, media- ja lähdekriittikki jne. Tällaisessa ajattelussa pyritään aina myös jonkin tiedon tai taidon merkityksen omakohtaiseen arvioimiseen ja sen sijoittamiseen yleisempään merkitysyhteyteen.
- 28 Ks. esim. Hyytiäinen ym. 2015.
- 29 Termistä esiintyy kirjallisuudessa lukuisia muunnoksia, esim. *classroom community of inquiry, community of philosophical inquiry, collaborative philosophical inquiry*. P4C-menetelmän opettajan käsikirjan suomennoksessa käytetty vastine on ’filosofinen tutkailuyhteisö’ (Gregory ym. 2009).
- 30 *Community of inquiry* -termin alkupeiristä Charles S. Peircean tieteenfilosofiassa, sen muuntamisesta pedagogiseen teoriaan John Deweyllä ja G. H. Meadilla sekä sen omaksumisesta P4C-lähestymistavan käyttöön Lipmanilla ja termin muista nykyisistä sovelluksista ks. Lipman 2003, 83–104; Juuso 2007, 79–125; Kennedy 2012; Kennedy & Kennedy 2011; Pardales & Girod 2006.
- 31 Ks. esim. Bruner 1983; Bruner 1990; Vygotski 1982, erit. luvut 4–7. Myöhemmin monet ovat kehittäneet Vygotskin sosiokulttuurisen tai kulttuurihistoriallisen lähestymistavan pohjalta kognitiivisen kehityspsykologian ja yhteistoiminnallisen oppimisen teorioita tavalla, joka vastaa filosofioivan opetusryhmän periaatteita, ks. esim. Bruner 1990; Rogoff 1990, erit. luvut 1–3, 9 ja 10; Rogoff 1998; Rogoff ym. 2001.
- 32 Vygotski 1982, 154. Vygotskin teorioilla ajattelun ja kielen kehityksestä on suora yhteys hänen laajasti tunnettuun (ja kuten tilan puutteen vuoksi tässäkin, usein pinnallisesti käytettyyn) oppimispsykologiseen käsitteeseensä ’lähikehityksen vyöhyke’, jonka voi sijoittaa myös *community of inquiry* -pedagogiikan taustaksi: ”Tutkimus osoittaa kiistatta, että se, mikä on lähikehityksen vyöhykkeellä jossain ikävaiheessa, toteutuu ja muuttuu tosiasialliseksi kehitystasoksi seuraavassa vaiheessa. Toisin sanoen: se, minkä lapsi tänään osaa tehdä yhteis-

- työssä, sen hän huomenna osaa tehdä itsenäisesti.” (Vygotski 1982, 185.) Kuten mm. Gredler (2007) huomauttaa, on toisaalta syytä varoa yksinkertaistamasta tätä laajaa kulttuurihistoriallisen psykologisen kehitysprosessin käsitteistöä käyttämällä sitä suoraan mikrososiaalisella tasolla esimerkiksi yksittäisten oppimistehtävien kuvauksessa. Lähikehityksen vyöhyke kuitenkin viittasi jo alun perin nimenomaan käsitteellisen ajattelun taitojen oppimiseen (Gredler 2007; 2012), joten sen soveltaminen pedagogiseen filosofointiin on sinänsä osuvaa.
- 33 Gredler 2012 on tarkka yhteenveto Vygotskin käsitteellistä ajattelua koskevista näkemyksistä ja niiden mahdollisesta soveltamisesta kouluopetuksessa. Ks. myös Gredler 2007; Gredler & Shields 2004.
- 34 Cam 2008, 311.
- 35 Ks. Lipmanin opetussuunnitelman ja lähestymistavan esittelynä Juuso 2008; oppaana menetelmän käyttöön Gregory ym. 2009.
- 36 Brenifier 2008; Brenifier 2009.
- 37 Malmhether 2008; Børresen, Malmhether & Tomperi 2011.
- 38 Ks. verkkosivut SAPERE (sapere.org.uk/) ja The Philosophy Foundation (philosophy-foundation.org/).
- 39 Vrt. Gregory ym. 2008, 11–13; Juuso & Tomperi 2011; Lipman 2003, 100–103; Malmhether 2008; Moilanen 2007; Trickey & Topping 2004, 369; Topping & Trickey 2007a, 274–275; Worley 2015.
- 40 Shulman 1986; 1987; Grossman 1990; Berry ym. 2008. Käsitteen kontekstista ja juurista esim. Bullough 2001; Deng 2007.
- 41 Shulman 1987, 8. Suom. TT.
- 42 Reseptiosta ja käsitteen nopeasta leviämisestä esim. Ball ym. 2008, 392–394; Segall 2004, 489–491. Sitä on käytetty etenkin luonnontieteiden ja matematiikan opetuksen tutkimuksessa ja kehittämisessä ja viimeisen 10 vuoden aikana erityisen suosittu on ollut siitä opetusteknologiseen käyttöön laajennettu käsite TPACK, *technological and pedagogical content knowledge*, ks. esim. Mishra & Koehler 2006; Kimmons 2015.
- 43 Shulman 1986; 1987.
- 44 Shulman 2004; Grimmett & MacKinnon 1992.
- 45 Shulman 1987, esim. 12, viite 5.
- 46 Shulman 1987, 8.
- 47 Esim. Fernandez (2014) vertailee kahdeksaa erilaista myöhemmin esitettyä mallinnusta.
- 48 Grossman 1990; Park & Oliver 2008.
- 49 Shulman 1986, 9; jako syntaktiseen ja substanssietietoon on alun perin Joseph Schwabin (1962) käsitteistöä.
- 50 Esim. Shulman 1986, 9.
- 51 Esim. Bruner 1960; Schwab 1962; Kliebard 1965.
- 52 Olen käyttänyt ’oppijärjestystä’ vastineena englannin *curriculum*-käsitteelle
- sen laaja-alaisessa käytössä, jota ’opetus-suunnitelma’ tai ’opintosuunnitelma’ eivät tavoita (vrt. Tomperi 2000). Oppijärjestys viittaa siihen useiden tekijöiden muodostamaan puitteeseen, joka tuottaa samaan aikaan yhtäältä konstruktioita oppiaineen luonteesta ja sen opettamista koskevista käsityksistä, suunnitelmista ja toteutumista sekä toisaalta oppijoiden kokemuksia oppiaineesta, eli sekä opetusta että oppimista. Se toimii tutkimuskäsitteenä, joka vastaa *curriculum theory* ja *curriculum studies* -kenttien monipuolisuutta englanninkielisellä alueella. Vrt. esim. Cornbleth 1990; Pinar ym. 1995; Goodson 2001; Autio 2006; Kelly 2009.
- 53 Näiden vertailusta ks. esim. Kansanen 2009. Suomessa didaktiikan (kreik. *didaskhein*, ”opettaa”) ja ainedidaktiikan käsitteiden käyttö on pääasiassa saksalaista perua (*Didaktik*, *Fachdidaktik*), kuten monessa muussa eurooppalaisessa perinteessä (esim. hollannin *vakdidactiek*). Myös ranskaksi käsite *didactique* on saanut vastaavaa asemaa. Englanninkielisillä alueilla samalla sanajuurella (esim. *didactics*, *didactical*) on sen sijaan aina ollut suppea ja pejoratiivinen (mm. opettavuisuuteen ja moralisointiin viitattava) merkitys, joten sille ei koskaan muodostunut vastaavaa käyttöä.
- 54 Vrt. Kansanen 1992, 27.
- 55 ’Didaktisen analyysin’ (*didaktische Analyse*) käsite tunnetaan erityisesti Wolfgang Klafkin kriittis-konstruktivistisesta didaktiikasta, jonka juuret ovat saksalaisessa sivistysteoriassa ja ihmis- eli hengentieteellisessä pedagogiikassa (Klafki 1998; Klafki 2000). ’Didaktisen transposition’ (*transposition didactique*) käsitettä on etenkin matematiikan didaktiikassa levittänyt ranskalainen Yves Chevallard perustaan sen antropologiseen teoriaan (Chevallard 1985; Chevallard 1992; Bosch & Gascón 2006). Molemmat ovat aineenopetuksen kannalta varteenotettavia lähtökohtia tarkasteltaessa oppiaineen pedagogisointia tai didaktista valikointia ja muokkaamista opetusta suunniteltaessa. Tässä yhteydessä en kuitenkaan keskity varsinaisesti opetuksen suunnittelun ja oppiaineen transformointiin kysymyksiin vaan opettajan ammattitaidon mallintamiseen, johon Shulmanin PCK sopii paremmin.
- 56 Shulman 1987, 15. Juuri tässä mielessä Klafkin ’didaktinen analyysi’ ja Chevallardin ’didaktinen transpositio’ ovat lähellä PCK:n perusidea. Kaikissa tarkastellaan oppiaineen valikointia, tulkittamista ja transformointia opetuskäyttöön soveltuvaiksi, tai ”kasvatukselista rekonstruktioita”, kuten Duitin ym. (2012) didaktiseen analyysiin pohjautuvassa *educational reconstruction* -mallissa.
- 57 Malli on osittain mukailtu Ball ym. 2008 ja Hill ym. 2008 käyttämästä matematiikanopetuksen mallista.
- 58 Ks. myös Tomperi & Juuso 2014.
- 59 Ks. erit. Ball ym. 2008; Hill ym. 2008.
- 60 Shulman 1986, 9.
- 61 Tämä korostuu filosofian uusissa opetussuunnitelman perusteissa, joihin on sisällytetty muiden oppiaineiden edustamien eri tiedonalojen luonteen tarkastelemista.
- 62 Vrt. Ball ym. 2008, 395.
- 63 Lähtötason selvittäminen kuuluu olennaisesti myös lähikehityksen vyöhykkeen teoriaa soveltaviin opetusstrategioihin, ks. esim. Gredler 2012, 125. Samalla on hyvä muistaa, ettei ajatuksessa ei ole mitään uutta, vaan se on esiintynyt toistuvasti historiassa. Jos pitäydytään kotimaisessa kouluhistoriassa, voi todeta jo suomalaisen opetuksen herbartilaiszilleriläisen pioneerin Mikael Soinisen tähdentäneen oppilaiden tuntemista ensimmäisessä suomenkielisessä opetuksen esityksessä (Soininen 1901, 14–22). Näkemyksen toistuva esiintyminen teoriassa ja oppaissa ei ole kuitenkaan tarkoittanut, että sen soveltaminen olisi juurtunut käytäntöihin esimerkiksi juuri aineenopetuksessa.
- 64 Filosofisen tutkijadiskurssin korostunutta hyökkäävyyttä on kuvattu esimerkiksi nimityksillä ”adversarial style” (Friedman 2013, 27–29), ”confrontational attitude” ja ”combative atmosphere” (Beebe 2013, 64–73), ja siitä on keskusteltu etenkin kriittisestä näkökulmasta yhteydessä akateemisen filosofian sukupuolittuneisuuteen (ks. Haltunen-Riikonen 2014; Rooney 2010); filosofisen diskurssin feministisen kritiikin ja P4C-perinteen yhteyksistä ks. esim. feministinen teemanumero *Thinking: The Journal of Philosophy for Children* Vol. 19, No. 2–3, 2009.
- 65 Gess-Newsom 1999, 59–69; Loughran ym. 2008, 1313–1314.
- 66 TOK-opetusta kuvataan mm. seuraavasti: ”TOK is a course about critical thinking and inquiring into the process of knowing, rather than about learning a specific body of knowledge. [...] The TOK course examines how we know what we claim to know. It does this by encouraging students to analyse *knowledge claims* and explore *knowledge questions*.” *Theory of Knowledge Guide* 2013, 8.
- 67 Ks. Young 1971, 36–41.
- 68 Vrt. myös Goodson 2001, erit. 32–50, 197–226; Tomperi 2007.
- 69 Gorard ym. 2015, 26. Suom. TT.

Artikkelin kirjallisuusluettelo löytyy numeron verkkosivulta: netn.fi/lehti/niin-nain-116

Ei ymmärrystä ilman kiistaa

Haastattelussa Kenan Malik

”Tahtoin maailmanlaajuisuutta”, toteaa intialaissyntyinen brittitutkija Kenan Malik (s. 1960). Yhtäällä on ihmisten eläminen aina moniaineksisisissa ja ristiriitaisissa, muuttuvissa yhteisöissään. Toisaalla on erityinen politiikka, joka korostaa kulttuurien erillisyyttä ja koskemattomuutta. Neurobiologiksi koulutautunut mutta yhteiskunnallisista tietokirjoistaan maailmankuulu Malik tähdentääkin eroa eletyn monikulttuurisuuden ja multikulturalistisen politiikan välillä. Hänen juuri suomennettu kirjansa *Monikulttuurisuus* osoittaa, kuinka niin vieraita kulttuureja kammoksuvat kuin niitä varjelemaan pyrkivät nojaavat pysähtyneeseen kulttuurikäsitteeseen. Ei pidä unohtaa kaikkiin kulttuureihin – myös omiin – väistämättä kuuluvia konflikteja.

Monikulttuurisuus on hyvin ytimessä monikulttuurisuuden esitys. Mikä innoitti teidät julkaisemaan tällaisen kirjan?

”Monikulttuurisuus” on nykyään suosituimpia ja väärinkäytetyimpiä poliittisia sanoja. Olen suhtautunut multikulturalismiin kriittisesti jo kauan ennen kuin asenteesta tuli muodikas. Mutta olen suhtautunut kriittisesti myös moniin multikulturalismin kritiikkeihin, jotka ovat usein yhtä ongelmallisia kuin multikulturalismi itse. Kirja pyrkii haastamaan sekä multikulturalismin että suuren osan sen herättämästä tyytymättömyydestä.

Sanotte kirjassa, että ”monikulttuurisuus” tai ”multikulturalismi” merkitsee sekä elettyä kokemusta että olemassa olevan monimuotoisuuden poliittista hallinnointia. Huomautatte lisäksi, että myös liberaalien on helppo päätyä ajattelemaan kulttuureita monoliittisina, muuttumattomina kokonaisuuksina. Kuinka paljon vahinkoa tällainen on mielestänne tehnyt julkiselle keskustelulle Isossa-Britanniassa ja Euroopassa yleensä?

Kuvaamani eletyn moninaisuuskokemuksen ja moninaisuutta hallinnoimaan suunnitellun politiikan erottelu on elintärkeä monikulttuurisuuden ymmärtämiselle. Tämä erottelu kuitenkin tehdään aivan liian harvoin. Monet pitävät maahanmuuton tuottamaa moninaisuutta itse ongelmana. Minun mielestäni todellisia ongelmia ei luo moninaisuus, vaan sen hallinnoimiseen käytetty politiikka.

Moninaisuus ei ole tärkeää itseisarvoisesti, vaan koska se sallii meidän laajentaa horisonttiamme, verrata ja vertailla erilaisia arvoja, uskomuksia ja elämäntyyliä, arvostella niitä, ja päättää, mitkä niistä ovat ehkä parempia ja mitkä huonompia. Moninaisuus on toisin sanoen tärkeää, koska se sallii meidän käydä poliittiseen keskus-

teluun ja kiistaan, joka voi luoda universaalimman kansalaisuuden kielen.

Mutta multikulturalismi poliittisena prosessina tekee nimenomaan tällaisen keskustelun ja kiistan vaikeammaksi. Monikulttuurisuuspolitiikka yrittää hallinnoida moninaisuutta panemalla ihmiset etnisiin ja kulttuuriin lokeroihin, määrittelemällä yksilöiden tarpeet ja oikeudet noiden lokeroiden perusteella, ja käyttämällä noita lokeroita poliittisten menettelytapojen muotoilemiseen.

Lähestymistapa ei rohkaise yhteiskunnallista osallistumista vaan yhteiskunnallista hajaantumista.

Kuten kysymyksessäsi annat ymmärtää, multikulturalismilla on taipumus kohdella vähemmistöyhteisöjä erillisinä, ainutkertaisina, homogeenisina, autenttisina kokonaisuuksina. Yhteisöjen nähdään muodostuvan samalla äänellä puhuvista ihmisistä, joita määrittelee ainutkertainen näkemys kulttuurista ja uskosta. Näin tehtäessä jätetään usein huomiotta näiden yhteisöjen sisäiset konfliktit.

Ei ole olemassa yhtä ”muslimiyhteisöä” tai ”afrokaribialaisten yhteisöä” sen enempiä kuin yhtä ainoaa ”kristillistä yhteisöä” tai ”valkoista yhteisöä”. Muslimiyhteisöt ovat yhtä vaihtelevia ja konfliktikkaita kuin kaikki muutkin yhteisöt. Usein kuitenkin käy niin, että vähemmistöyhteisöjen edistyksellisimmät äännet hiljennetään, koska ne eivät muka todella edusta tuota yhteisöä, kun taas kaikkein konservatiivisimpia ääniä ylistetään yhteisön johtajina. Tässä liberaali monikulttuurisuus kohtaa oikeistolaisen muslimivastaisen kiihkoilun. Muslimivastaiset kiihkoilijat esittävät muslimit usein taantumukselliseksi. Multikulturalistit puolestaan pitävät taantumuksellisia aivan liian usein muslimiyhteisöjen aitona äänenä.

Mitä tuumaatte viimeisimmistä kehityskuluista – Syyrian sodasta, Irakin sisällissodasta ja pakolaiskriisistä? Miten ne ovat vaikuttaneet Euroopassa käytävään monikulttuurisuuskeskusteluun ja miten ne ovat todella muuttaneet tilannetta Euroopassa?

Nämä ovat erittäin monimutkaisia kehityskulkuja, ja niiden vaikutus Euroopan politiikkaan on ollut todella syvä. Monella tavalla yhtä tärkeä on Euroopan poliittinen konteksti, jossa esimerkiksi nykyinen pakolaiskriisi on syntynyt.

Muutaman viime vuoden aikana Euroopan politiikan luonne on muuttunut. Sodanjälkeinen poliittinen järjestelmä, joka rakentui sosiaalidemokraattisten ja konservatiivisten puolueiden kahtiajaolle, purkautuu. Poliitiikan ala on kaventunut: politiikka on pelkistynyt pikemminkin teknokraattiseksi hallinnoimiseksi kuin yhteiskunnalliseksi muutokseksi. Ihmiset ovat kokeneet tämän muutoksen esimerkiksi poliittisen edustuksen kriisiksi. Ihmisistä tuntuu yhä enemmän, ettei heidän ääntään kuulla ja että poliittiset instituutiot ovat kaukaisia ja mätiä.

Muuttoliikkeellä ei ole ollut käytännössä mitään osuutta muutoksiin, joiden vuoksi monet tuntevat olonsa tyytymättömäksi. Se ei ole vastuussa työväenliikkeen heikkenemisestä tai sosiaalidemokraattisten puolueiden muuttumisesta tai väkisin ajetusta niukkuuspolitiikasta. Mutta muuttoliikkeestä on tullut väline, jonka avulla monet näitä muutoksia hahmottavat. Siitä on tullut sekä yleispätevä, hyväksyttävä selitys mahdollisille yhteiskunnallisille muutoksille että symboli liberaalin eliitin kyvyttömyydelle ymmärtää äänestäjiä. Tuloksena on ollut lisääntyvä vihamielisyys maahanmuuttajia kohtaan ja paniikki politiikantekijöiden piirissä.

Keskustelua muuttoliikkeestä tai monikulttuurisuudesta ei toisin sanoen voi ymmärtää niiden itsensä pohjalta. Keskustelujen ymmärtämiseksi meidän täytyy ymmärtää myös Euroopan muuttuvaa poliittista maisemaa ja sitä, miten se muotoilee tapoja, joilla tarkastelemme siirtolaisuuden tai monikulttuurisuuden kaltaisia asioita.

Mielestänne on selvästi hyvin tärkeä erottaa monikulttuurisuuskritiikin eri muodot. Mitä, jos mitään, keskustelun tason nostamiseksi voitaisiin tehdä, puhutaan sitten sosiaalisesta tai perinteisestä mediasta taikka poliitikkojen lausunnoista? Esiintykö julkisuudessa mielestänne fundamentalismia, jota ei tunnusteta sellaiseksi?

Minusta on väärin kutsua maahanmuuttovastaisuutta ”fundamentalistiseksi”. Maahanmuuttovastaisten tunteiden juuret ovat monimutkaisia, eikä meidän pitäisi leimata niitä yksinkertaisesti ”rasistisiksi” tai ”fundamentalistisiksi”. Monet siirtolaisuuden vastustajat ovat avoimen rasistisia. Mutta monet eivät ole. Meidän täytyy keskustella heidän kanssaan ja pohtia heidän argumenttejaan, ei jättää heitä pois laskuista.

Nykyisen julkisen keskustelun suurin ongelma on ihmisten lisääntyvä haluttomuus käsitellä tai pohtia ajatuksia, joista he ovat eri mieltä tai jotka saavat heidät tuntemaan olonsa tukalaksi. Halutaan yhä enemmän sensuroida tai kiistää kaikki se, mitä ihmiset pitävät loukkaavana. Tuntuu siltä, että tahdomme yhä enemmän istua omissa erillisissä silloissamme ja huutaa toisillemme. Tämä on julkisen keskustelun vastakohta.

Ensi syksynä julkaistaan suomeksi kirjanne *The Quest for a Moral Compass*. Mikä oli pääajatuksenne kirjan kirjoittamisen takana?

Kirjan ytimenä on kysymys siitä, mitä moraalin historia voi kertoa meille moraalien luonteesta ja meistä itsestämme ihmisolentoina. Moraali hahmotetaan laajalti niin, että sillä on oma piirinsä: että moraalilla voidaan ymmärtää omalta pohjaltaan ja että näin pitäisi ollakin. On hämmentävää, että aatehistoriasta on olemassa tuhansia kirjoja ja filosofian historioita on satoja, mutta moraalilajittelun historiasta on kirjoitettu vain kourallinen kirjoja.

Tahdoin historiallistaa moraalien eli kertoa moraalien tarinan samaan tapaan kuin muut historialliset tarinat kerrotaan. Halusin suhteuttaa sen muihin historioihin: talouteen, yhteiskuntaan, politiikkaan, älylliseen elämään. Lisäksi tahdoin kertoa maailmanlaajuisen tarinan, en tarinaa, joka rajoittuisi länteen, vaan tarinan, joka osoittaa eurooppalaisen, islamilaisen, intialaisen, kiinalaisen ja muiden kulttuurien keskinäiset suhteet.

Moraalin tarkasteleminen historiallisena tuotteena tarkoittaa, että se ymmärretään ihmisen luomuksena ja tunnustetaan, ettei se ole pysyvä monumentti vaan kehkeytyvä tarina. Historiasta tulee väline, jonka avulla saamme selville, miten arvot ovat muuttuneet ja miksi, ja mitä tämä kertoo moraalielämästämme tänään.

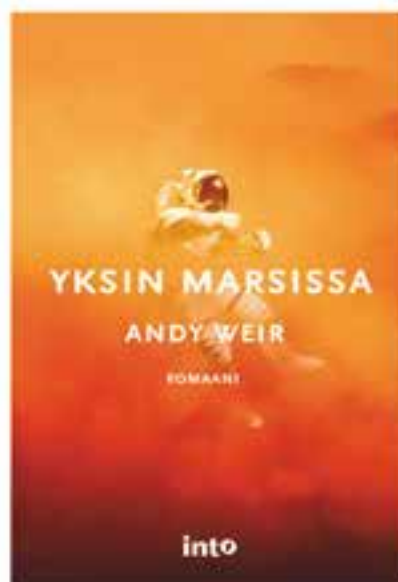
Monet ovat huolissaan siitä, että moraalien tarkasteleminen historian linssin läpi olisi moraalien tuhoamista. Hyvää ja pahaa tai oikeaa ja väärää koskevien käsitysten ymmärtäminen historiallisesti merkitsee niiden tarkastelemista ajan oloon muuttuvina. Käsityksiin ovat vaikuttaneet lukuisat yhteiskunnalliset tarpeet, poliittiset mielihalat ja aineelliset rajoitukset. Monista tuntuu, että tämä vesittää koko moraalien ajatuksen.

Tahdoin haastaa tällaisen käsityksen. Se, että moraalienormit ovat ihmisen luomia, ei välttämättä tee niistä subjektiivisia tai mielivaltaisia. Moraalikesymyksiin ei ehkä ole olemassa objektiivisia vastauksia, joita Jumala taikka luonnontiede voisivat paljastaa, mutta rationaaliset vastaukset niihin on. Vastaukset perustuvat järkkäilykseen, joka on syntynyt sosiaalisista tarpeista.

UUSI KAUPPA!

INNON NETTIKAUPPA ON UUDISTUNUT. WWW.INTOKUSTANNUS.FI

LIITY INNON
KANTA-ASIAKKAAKSI
JA SAAT RAHAN-
ARVOISIA ETUJA.

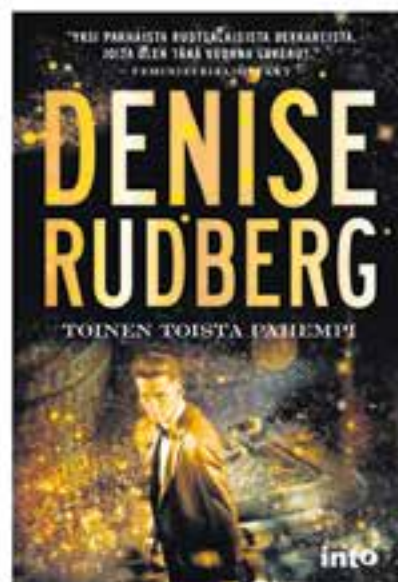
Andy Weir
YKSIN MARSISSA

Suosittussa romaanissa astronautti Mark Watney kamppailee hengestään Marsissa. Riittäväkö kekseliäisyys, insinööritaidot ja hirtinhuumori pelastamaan hänet?

Naomi Klein
TÄMÄ MUUTTA KAIKEN

Tuhokapitalismin nousun ja No Logon kirjoittajan toiveikkain kirja. Unohtu se, mitä luulit tietäväsi ilmastonmuutoksesta. Kaiken takana ei ole hilli vaan kapitalismi.

Denise Rudberg
TOINEN TOISTA PAHEMPI

Tukholma on käpertynyt joulun välipäivien rauhaan, kun vaikutusvaltaisen sijoitusyhtiön osakas hakataan henkivierlin. Oliko tekijän alkemuksena tappaa?

Koivuranta, Pehkonen,
Sorjanen, Vainio, Karlsson
& Ponto **MARI-MEKKO**

Tutkivien toimittajien kirjoittama teos perustuu yli sataan haastatteluun ja lyhyempiin arkistolähteisiin.

Hannu Nyberg
OLAVI VIRTA

Tämä kirja sisältää kaiken sen tiedon Olavi Virtan elämästä, jota ei ole aiemmin kerrottu.

Rekisteröidy kanta-asiakkaaksi

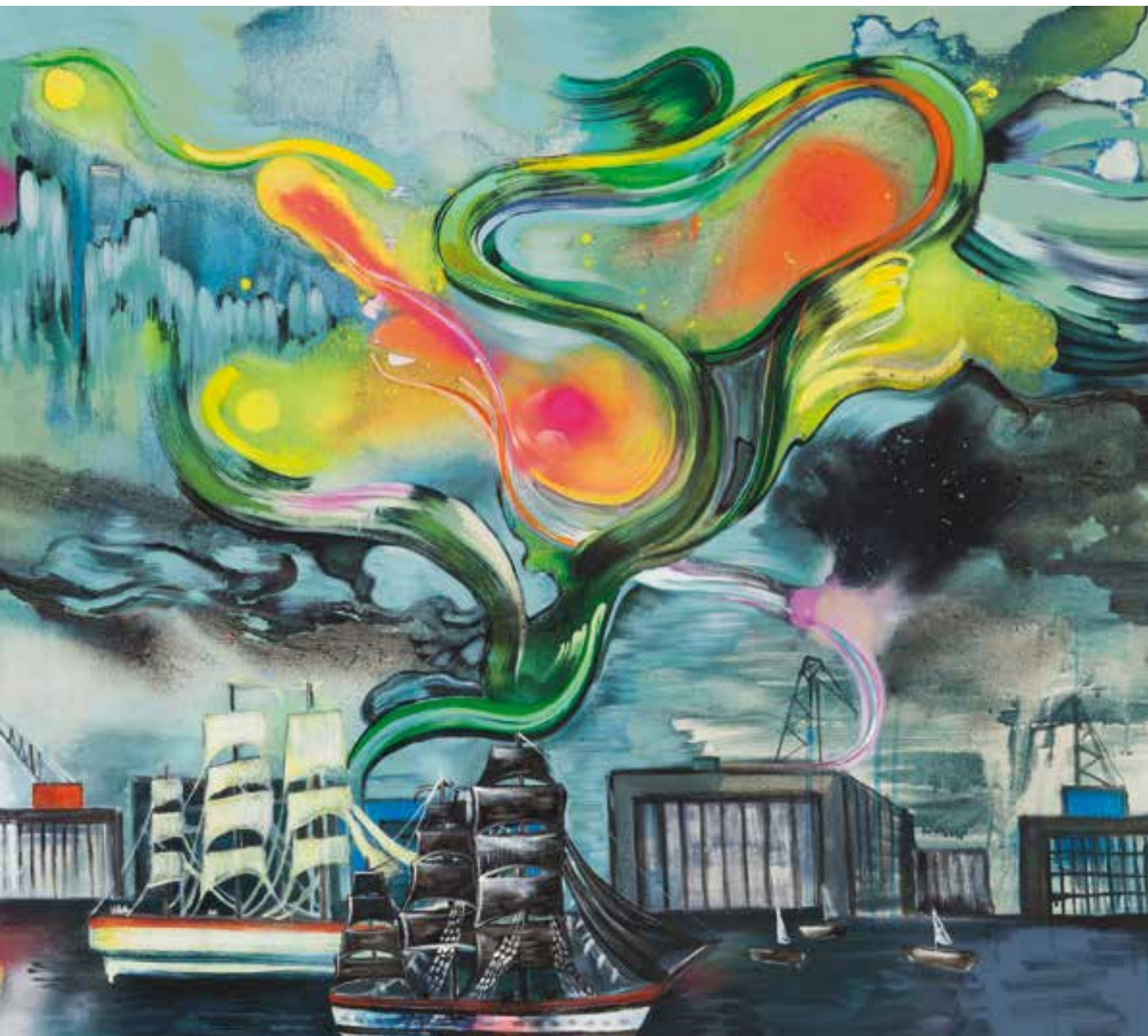
niin saat viiden prosentin alennuksen jokaisesta ostoksesta ja viiden euron kertaluontoisen alennuksen ensimmäisestä ostoksesta, myös ale-tuotteista.

Yli sadan euron kertaostoksesta saat kahdeksan prosentin alennuksen.

intokustannus.fi/rekisteroidy

NÄMÄ JA 400 MUUTA KIRJAA WWW.INTOKUSTANNUS.FI
TUTUSTU SAMALLA KEVÄÄN UUTUUSKIRJAKATALOGIIN!

into

JARKKO S. TUUSVUORI

”Savupiiput eivät houkutelleet”

Emeritusprofessori Tuomela pääsee vauhtiin

Lähes neljä vuosikymmentä kestänyt professorin ura Helsingin yliopistossa päättyi 2008. Vain hieman kärjistään Raimo Tuomela (s. 1940) tavoitti parhaan lentonsa ajattelijana vasta eläköidyttyään. Kiinnostus ja arvostus kansainvälisillä kentillä nousivat uudelle tasolle *The Philosophy of Socialityn* (2007) ja *Social Ontology*n (2013) myötä. Kotimaassa lähinnä tieteen- ja teonteorian loogikkona tunnetusta Tuomelasta on tullut monitieteisten yhteiskunnallisten ja -toiminnallisten tutkimusten tärkeä viitepiste. Filosofintietään muistellessaan hän on pidättyväinen ja itsekritiittinen mutta tietää kyllä tekemistensä merkityksen ja resonanssit. Aiempikin tuotanto on löytymässä uudelleen: se ei ole tehdasvalmisteista bulkkia. Tuomelan maine on noussut omaperäisestä ja hellittämättömästä iskeytymisestä yhdessä tekemisen peruskysymyksiin. Sosiaalisuuden syvyyksien mainaaminen ei aina ole ollut joukkuelaji: ”Olen vähän yksinäinen susi.”

Konkaria ei ole vaikea houkutellessa määrittelemään leipälajiaan. ”Filosofia on asioiden välisten yhteyksien tutkimista yleisellä tasolla.” Hankalammin irtoavat henkilöhistoriallisemmat lausumat.

Helsingissä lokakuussa 1940 syntynyt Raimo Tuomela luonnehtii vasta hieman sysittäessä itseään ”sota-ajan lapseksi”. Päälimmäinen varhaisuisto on jatkosodan ajalta: istuttiin pommisuojojassa. Isä oli karjalainen Salmista ja äiti suomenruotsalainen Korppoosta. Tästä houkuttaisi päätellä sitä tai tätä sosiaalipsykologisoivaa ja luonteenrakenteellista, alkaen säntillisyydestä, ulkopuolisuudesta ja pidätelystä mutta esiin puskevasta seurallisuudesta. Tuomelan eleettömän asiallinen ote yhteisöllisyyksiin ehkäisee kuitenkin niin loikkaa johtopäätöksiin kuin viipylyä lähisuhteissa. Asumiset keskustassa ja Puistolassa ohitetaan pikaisesti mutta painokkaasti. ”Köyhän ajan lapsi”, hän varioi vastahakoista itsetyyppitelyään.

Veto filosofiaan alkoi tuntua lukioiässä. Tuomela mainitsee kaksi tärkeää kirjaa. Helsingissä teoreettisen filosofian professorina 1930–1948 toimineen Eino Kailan (1890–1958) *Inhimillinen tieto* (1939) ja britti-intellektuelli C. E. M. Joadin (1891–1953) *Johdatus nykyäikaiseen ajatteluun* (1933) tekivät vaikutuksen¹.

Tuomela kertoo ylimalkaan lukeneensa paljon. ”Mitä tahansa”, hän tähdentää. Tietoteokset tosin korostuivat kaunokirjallisuuden kustannuksella. Tiedon maailma hivutautui taidon maailman ohi arvojärjestyksessä. Pika-juoksua, pituushyppyä ja uintia poika kuitenkin harrasti siinä missä viulunsoittoakin. Musiikki jäikin läheisimmäksi taiteeksi. Mutta asiaa pursuavien niteiden veto-voima oli verraton: silkasta uteliaisuudesta ja lukuhalusta tuli perehdyttyä esimerkiksi Pohjois-Amerikan histo-

riaan. ”Olin hyvin ujo”, Tuomela tulee sanoneeksi kuin selittäen uppoutumistaan painateteisiin.

Opiskelijasta tutkijaksi

Armeijasta päästyään 1960 vänrikki Tuomela jatkoi oikopäätä yliopistoon. Pääaineeksi tuli psykologia. ”Aloitin samalla heti myös filosofian opinnot”, hän lisää. Tiedonjano sen kuin yltyi opiskeluvuosina. ”Suoritin arvosanoja kymmenessä aineessa matematiikasta alkaen”, Tuomela kokoaa puolittain itsekin intoaan ihmetellen.

”Lukekaa paksuja kirjoja!” Uuno Saarnion (1896–1977) vannotus jäi mieleen. Logiikan dosenteilta ei ensimmäisenä odottaisi moista usutusta. Kuinka vain, Tuomela ei varsinaisesti kaivannut tämänsuuntaista jos muutakaan ohjausta.

Filosofian opettajista ylitse muiden oli käytännöllisen filosofian professorina 1959 aloittanut Jaakko Hintikka (1929–2015). Tuomelan suusta laatusanat ”valovoimainen” ja ”innostava” eivät varmastikaan livahda kuin harvoin. Hintikan suositut luennot ja seminaarit kirvoittavat ne hänestä hakemattakin. Kailan seuraajaksi 1951 tulleen teoreettisen filosofian professorin Oiva Ketosen (1913–2000) tapa ulkolukea konsekutiivitulkaten böömiläisyhdysvaltalaisen Ernst Nagelin (1901–1985) *The Structure of Sciencea* (1961) oli kuin toisesta maailmasta.

Tuomelan opiskelutovereissa oli viisaustieteen nopeasti elämänurakseen hahmottaneita nuoria. Juhani Pietarisesta (s. 1936) tuli Turun yliopiston käytännöllisen yliopiston professori (1976–2002) ja Risto Hilpisestä (s. 1943) ensin Jyväskylän (1970–1971) ja sitten Turun yliopiston filosofian professori (1972–1999). Läheisiä olivat myös sittemmin Åbo Akademin filosofian professorina (1984–2007) vaikuttanut Lars Hertzberg (s. 1943), neu-

”Omalaatuisimmilta tuntuvat valinnat johtivat pohdintoihin, joihin nykyään mielivät mukaan entistä useammat tutkijat.”

ropsykologian oppituolille Helsingissä nimitetty Veijo Virsu (s. 1941) ja aikuiskasvatuksen professuuriin valittu Seppo Kontiainen (s. 1939). Tuomelan kuudentena mainitsema kaveri oli hankkiva kannuksensa ulkoakateemisilla kentillä. Hintikan innostamana filosofiaa lukenut mutta logiikasta yliannostuksen saanut Paavo Lipponen (s. 1941) lähti politiikkaan.

Debyyttitekstinsä Tuomela julkaisi psykologian opiskelijoitten ainejärjestölehdessä *Kompleksissa* (1956/1960–). Hän myöntää jo parin vuoden pääntäämisen jälkeen ajatelleensa tutkijan ammattia. Haastattelussa ei kuulla vihjettäkään omaan oivaltavuuteen ihasutumisesta eikä nykyään muodikasta tunnustusta palavan intohimon viriämisestä. Tuomela puhuu ”pragmaattisesta orientaatiosta”. Viitaten vaikeitten aikojen leimaamaan lapsuuteensa Tuomela kuvaa, kuinka leivän ansaitsemisen näkökulmaa ei käynyt sivuuttaminen. Siksi puoli-päiväinen assistentuurikin kelpasi. Muistelukseen sisältyy kyllä selviömäinen luottamus omiin kykyihin toimeksiantojen hoitelemiseksi.

Ensimmäinen opetustehtävä aukesi Turussa. Åbo Akademin psykologian professori Johan Magnus von Wright (1924–2015) kutsui pitämään metodikurssia psykologian opiskelijoille. ”Taisin ollakin 60-luvun puoliväliin saakka enemmänkin psykologi kuin filosofi”, Tuomela miettii. Graduvaiheen harjoittelu Työterveyslaitoksella 1963 vei jo hyvää vauhtia syvemmälle empiriaan, semminkin kun etevä harjoittelija olisi kernaasti palkattu lennosta taloon kokeellisen tutkimuksen tekijäksi. ”Päätin kuitenkin panostaa teoreettisiin tutkimuksiin”, kuittaa nyt emeritus aikoinaan avautuneen mahdollisuuden. Helsingissä filosofian (ruotsinkielisenä) professorina 1963–1974 vaikuttanut Erik Stenius (1911–1990) pestasi Tuomelan tieto-opin perusteita opettamaan. Psykologian maisteriksi hän kuitenkin val-

mistui ensin 1965. Laudaturin värtiksi arvioitu *pro gradu* matemaattisten oppimisteorioiden soveltamisesta hyväksyttiin saman tien lisensiaatintutkielmaksi. Englanninkielinen laudaturtyö teoreettisesta filosofiasta taas käsitteli induktiivista yleistämistä. Sitä seuranneet ensimmäiset skolaarit artikkelit painottuivat psykologiaan, mutta mukana on myös paperi Hintikan toimittamassa induktiivisen logiikan antologiassa.²

Tuomela väitteli 1968 teoreettisesta filosofiasta tieteenfilosofisella tutkimuksella käyttäytymis- ja informaatioteorioiden soveltamisesta. Vaikka psykologia pysyi mukana repertuaarissa seuraavallakin vuosikymmenellä, 70-luvun lopulta hänen tekemisensä edustivat sekä institutionaalisesti että asia-ainekseltaan ennen muuta filosofiaa. Tuomelan viime vuosikymmeninä vahvistuneen yhteiskuntafilosofisen profiilin valossa varhaistöistä huomattavimpiin kuuluu 1968 sosiaalipsykologian laitoksen sarjaan valmistunut tiivis raportti ”sosiaalisten kontaktien teorian” formalisoinnista ja soveltamisesta³. Kenties sitä voi lukea enteenä siitä, mihin Tuomelan akateemiset seikkailut johtivat vuosisadan lopulla. Olennaista oli paneutuminen yhteiselämän käsitteellisiin pohjarahenteisiin.

”Ensimmäisiä ongelmia, joita muistan tutkineeni, oli ’tarpeen’ käsite ja ilmiö.”

Amerikasta professoriksi

”Jonkin 50-luvun maantiedon oppikirjan perusteella otin tuntumaa Yhdysvaltoihin. Pittsburghin savupiiput eivät houkuttelleet. Päädyin Stanfordin, vaikka jälkikäteen ajatellen olisi kannattanut lähteä Appalakeille.”

Tuomela virnistää muistellessaan ensimmäistä matkaansa ison veden taa. ASLA-stipendiaatin piti tehdä valintansa lukuvuosille 1966–1967. Hajanaisten taustatie-

tojen varassa kypsytellyssä päätöksessä jäi Pennsylvanian osavaltion teräskaupunki kakkoseksi. Kilvan voitti ilmastoltaan välimerellinen Santa Claran laakso San Josén ja San Franciscon välissä.

Ummikkona tai summamutikassa Tuomela ei suinkaan rantautunut Kaliforniaan. Hän tunsu Stanfordin maineikkaaseen yliopistoon 1952 kotiutuneen ja sinne 1959 yhteiskuntatieteiden matemaattisen tutkimuslaitoksen perustaneen yhdysvaltalaisen filosofin Patrick Suppesin (1922–2014) työtä. Kasvatus-, tilasto- ja sielutieteilijänäkin vaikuttanut professori Suppes taustoitti tietokoneavusteista matematiikan ja äidinkielen opetusta USA:ssa. Hänen kutsustaan oli Stanfordin saapunut 1963 myös Hintikka, vieraileva professori 1965–1982.

Tuomela käytti kultamaaviisittinsä tehokkaasti. Amerikanherkut näkyvät jo 60-luvun loppupuolen töissä. Kun hän lähti uudelleen Stanfordin syyskuussa 1969, haussa olivat Ph.D:n paperit. Tuomelan toinen väitös puolusti teoreettisten käsitteiden hyötyä edistyvässä tieteessä. Siinä sivussa se korosti, ettei siivoa jakoa teoreettiseen ja havainnolliseen pysty tekemään. Funktionaalisuus määräsi: teorioiden käyttäminen tarkoitti käsitteitten nivomista havaintoväitteisiin ja käsitteet tuottivat ”uutta havaintorikkautta”. Suurine periaatteellisine näkymineenkin *Auxiliary Concepts* (1969) on kurinalainen tekninen analyysi. Hintikan ja Suppesin lisäksi respondentti kiittää fyysikko-filosofi Joseph B. Sneediä (s. 1938) ”ytimettäistä kommentteista”.⁴

Jälkiviisuus Pittsburghin paremmuudesta johtuu Tuomelalle ylisummaan ainutlaatuisen herätteikkäästä filosofista. Wilfrid Sellars (1912–1989) oli Michiganin, Iowan ja Yalen yliopistoissa palveltuaan asettunut professoriksi ”Steel Cityyn”. Haastattelun alussa Tuomelalta saatu määritelmä muistuttaa Sellarsin 1962 tarjoamaa summausta filosofiasta, jossa yritetään ”ymmärtää, kuinka asiat sanan laajimmassa mahdollisessa mielessä kytkeytyvät toisiinsa sanan laajimmassa mahdollisessa mielessä”⁵. Yhdysvaltalainen löi läpi kriittisen tieteellisen realismin puolustajana. ”Minusta tuli sellarsiaani Sellarsiin henkilönä kovin hyvin tutustumatta”, Tuomela lausuu äänessään rahtunen alakuloa. Filosofit tapasivat aikanaan vain pari kertaa konferensseissa.

Tuomela tuli Atlantin takaa suoraan oppituolille. Hänet valittiin kiinteänä ylimääräisenä professorin virkana 1968 perustettuun käytännöllisen filosofian, erityisesti yhteiskuntatieteiden metodiikan professuuriin. Valituskiistan takia nimitys vahvistettiin vasta 1971: kyberneetikko-psykometrikko Yrjö Ahmavaara (1929–2015) oli pitänyt vakanssia omanaan, koska hän oli ennättänyt kerätä kokemusta 1963–1967 Turussa teoreettisen fysiikan professorina ja 1966–1967 Ohion yliopiston vierailevana psykologian professorina. Tuomelan näytöt olivat kovemmat. Elämä oli muutenkin mallillaan. Nuori tutkija meni 1970 naimisiin englantilaisesta filologiasta 1969 valmistuneen Sirkka Junnilan kanssa. Ylimääräinen virka muutettiin varsinaiseksi 1977.

Nyt nelikymmenvuotisen professoripestin loppumisestakin on kulunut kahdeksan vuotta. Eläkkeelle 2008

siirtyneen Tuomelan mukaan hänen urallaan, elämässään ja ajattelulleen on ollut yksi käännekohta yli muiden. Ero 60-luvun puolimaista 80-luvun puolitiehen kesäten ”puhtaan tieteenfilosofian” ja sitä seuranneen sosiaaliteoreettisen kypsän kauden välillä on hänestä jyrkkä. Ulkopuolisen silmiin siirtymä varhaisista käyttäytymistieteiden käsiteanalyysistä nykytuomelismeihin ei näytä valtavaltalta, saatikka matka niihin hänen 70-luvun puolivälin aktioteorioistaan. Mutta kokemuksessa painavat vedenjakajavaiheeseen osuneet avioero ja filosofisen mielenkiinnon hetkellinen hiipuminen.

”Kysyin itseltäni, osaanko tarpeeksi hyvin jotain erityistiedettä. Olinhan minä kvanttifysiikan filosofisista kysymyksistäkin yhden artikkelin julkaissut... Mutta sosiaalipsykologiaan perehtymiseni antoi eväitä yhteiskuntatieteelliseen teoriaan. Syntyi kantava ajatus lähteä viemään yksittäisen toimijan teoriaa kohti ryhmätoimijuuden filosofiaa.”

On hauska kuulla, miten Tuomela puhuu tieteenfilosofisten vuosiansa aikaansaannoksista sekä roiman moittivasti että hellän vaalivasti. Hänen 70–80-lukujen teostensa tekijä ei omien sanojensa mukaan vielä ”osannut kirjoittaa”. Uuden periodin 1984 avannut kirja ”sosiaalisesta toiminnasta” on ”huonosti” toteutettu eikä saa tähdellisyyksiä yhdistettyä. Kumminkin ”vanhoille töilleni voisi ehkä jotain vielä tehdä”. Tuomela näyttää ajattelevan, että hän vajavaiseksi kokemallaan professoriuransa ensitaipaleella pääsi sittenkin kiinni johonkin paljon mielekkäämpään kuin mitä näytti 60-luvun puolivälissä olevan luvassa. Silloin hän kuului hetken aikaa Hintikan perustamaan ja Suomen Akatemian rahoittamaan induktiologiikan tutkimusryhmään. Nyt Tuomela tuhahtelee koko suunnalle, johon uteliaisuus maailmalla tyssäsi viimeistään 80-luvun myötä. Hänen aikanaan omalaatuise mmilta tuntuvat valintansa sitä vastoin johtivat pohdintoihin, joihin tätä nykyä mielivät mukaan entistä useammat filosofian ja ihmistieteiden tutkijat.

Me-ajattelun merkkihenkilöksi

Tuomelalainen toimija reagoi fyysisten tai mentaalisten asiantilojen lisäksi sosiaaliin, toisista toimijoista nousuviin asioihin. Yhteistyövalmiuksiin ja jaettuihin aikeisiin perustuva toiminta edellyttää ylyksilöllisten tunteiden ja tahtomisten, ryhmäjärjen tutkailua. Tuomelan analyysissä ’me-assenne’ sisältää toimijan tietyn asennoitumisen ohella hänen uskomuksensa sekä toisista ryhmän jäsenistä samoin suhtautuvina että keskinäisestä uskonnosta tällaiseen yhteisasenteeseen. Pelkästä me-mallisesta halusta tehdä jotain yhdessä yhteistarkoituksin tulee syyperäistä, jos toimijan me-asenteen perusteena on toisten vastaava suhtautuminen. Tämänkaltaisista ydinasioista Tuomela on viime vuosina rakentanut tarkkoja kuvauksia yhteisestä hyväksymisestä ja sitoutumisesta, auktoriteetista ja solidaarisuudesta. ”Yhteistyön filosofi” haluaa pureutua todellisiin yhdessä tekemisen käytäntöihin.⁶

Tuomela on julkaissut verraten vähän muulla kuin

englannin kielellä. Tuntuma syntyy vertailussa ruotsinkielistä filosofian oppituolia Helsingissä 1946–1961 hallinneeseen G. H. von Wrightiin (1916–2003), Pietariseen, Ketoseen tai hänen jälkeensä teoreettisen filosofian professoriksi tulleen Ilkka Niiniluotoon (s. 1946). Tuomelan *œuvre* rinnastuisi tässä paremminkin Steniukseen, Hintikkaan ja Hilpiseen. Mutta vaikka vaikutelma suurin piirtein kutinsa pitääkin, sen tarkistamiseksi tarvitaan vain järkälemäinen kurssikirja *Yhteiskuntatieteiden eksakti metodologia* (1975) ja muhkea toimitte *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet I–II* (1976). Suuri yleisö muistaa Tuomelan vihkostaan *Tiede, toiminta ja todellisuus* (1983). Se puolusti sellarsilaista tieteellistä realismia ja suomi näennäistieteitä. Tuomela perustikin 1987 Skepsis ry:n, jonka toiminnassa hän ei kuitenkaan ole ollut järin paljon esillä. Yllättäen hän kunnostautui koulukirjantekijänäkin, kun yhdessä Kari Koukkusen kanssa syntyi *Lukiolaisen filosofia* (1997).

Harmillisesti Tuomelan uusinta ajattelua ei ole saatavilla kotimaisilla kielillä⁷. Häntä ei muutenkaan näy viestimissä kommentoimassa ajantapahtumia tai kertomassa elämännalleistaan. Tuomelan hahmo sulautuu pitkälti hänen englanninkielisiin jouliaartikkeleihin ja monografioihinsa. Lisäksi tuotteliaalta tekijältä on saatu tutkielmia kotimaisiin laitossarjoihin. Näihin luokituu *Social Norms, Tasks and Roles* (1992), yhteisesitys

nykyisen vaimon, sosiaalipsykologi Maj Tuomelan (ent. Bonnevier, os. Järnström) kanssa. Sen jälkeen he ovat laatineet yhteisartikkeleita esimerkiksi luottamuksesta, kooperaatiosta ja kollektiivisesta sitoutumisesta. Kun Tuomela kuvaa etenkin sosiaalisuustutkimustensa käynnistämistä ”yksinäisen suden” hommaksi, hän alleviivaa heti perään Majn tuntuvaan panosta myöhemmissä tekemisissään.

Kuivakan imagon, varautuneen luonteen ja abstraktien tutkimusten vastapainoksi Tuomelan nimi on noussut kansainvälisen huomion kohteeksi maailmaa sytleileviltä kuulostavilla monografioilla. Tuskin voi kuvitella von Wrightiltä, Ketoselta tai Niiniluodolta teosta nimeltä *The Importance of Us* (1995)! Jatkoksi ilmestyneet neljä muuta jyrkyyttä, *Cooperation* (2000), *The Philosophy of Social Practices* (2002), *The Philosophy of Sociality* (2007) ja *Social Ontology* (2013), ovat taanneet tekijälleen paikan yhteistyön ja yhteisöllisyyden tutkimuksen aikalaisauktori-teettina. *Bestselleristä* tai populaarivisionääriä Tuomelasta ei saa millään, mutta ”filosofien filosofina” tunnetun Sellarsin tapaan hänestä on kehkeytynyt ohittamaton ”yhteiskuntateoreetikkojen yhteiskuntateoreetikko”⁸. Jos suuri osa porukalla tekemisen tutkijoista tyytyy ruotimaan ’sosiaalisen ontologian’ käsitteen 1995 esitelteen yhdysvaltalaisfilosofin John Searlen (s. 1932) näkemyksiä, Tuomela on rakentanut omintakeista kokonaiskäsitystä kriittisessä

suhteessa Searleen ja moniin muihin.⁹ Sosiaalisuuden nykyfilosofista Tuomela asettuu kollektiivipainotukseen lähemmäksi Searlea ja esimerkiksi englantilaista Margaret Gilbertiä (s. 1942) tai irlantilaisista Philip Pettitiä (s. 1945) kuin yhdysvaltalaisen Michael Bratmanin (s. 1945) tai australialaisen Seumas Millerin (s. 1953) tapaisia individualisteja.

Mainitun teoskvintetin takaa erottuu harppaus psykologian filosofiaa työstäneestä *Human Action and Its Explanationista* (1977) joukkotoimia setvivään *A Theory of Social Action*iin (1984). Ryöpeänä artikkelimaakarinkin Tuomela on sanan vahvassa mielessä monografisti. ”Tavoittelen yleensä perusteltua kokonaisuutta”, hän lausaa mitä *matter-of-fact*isimmin. ”Jos artikkelin mitta on 12 000 sanaa, kuten se tyypillisesti on, ei se paljoo riitä. Siksi olen pitänyt enemmän kirjamuodosta.”

Tuomelan paikka muitten yhteiselämän käsitteellistäjien keskellä olisi herkullinen tutkimusaihe. *A Theory of Social Action*issa nähtiin vain lauseenmittainen viittaus sosiologi Talcott Parsonsin (1902–1979) aktiökäsityksiin, mutta aiheensa perushahmotuksen kirja lujitti loppuviitteessä lainauksella Max Weberiltä (1864–1920)¹⁰. *The Importance of Us*kaan ei juuri viittaa yhteiskuntatieteellisiin auktoriteetteihin tai tutkimuksiin. Sen saat-taisi jopa kärjistä filosofisen arroganssin osoitukseksi tai uskaliaan omaehtoiseksi kuvaukseksi ”sosiaalisten käsitteitten” luonteesta, ellei huimaa otsikkoa seuraava erittely olisi niin tuomelamaisen vähämeluista laatua. Se löytää hyvän polun sosiaalisuuteen filosofian ja yhteiskuntatieteiden jakaman klassikon Thomas Hobbesin (1588–1679) avulla. Kovin kärkevältä tuntuu kuitenkin kanta Anthony Giddensiin (s. 1938). Brittisosiologin teoriat kuvaillaan osin yhteneviksi Tuomelan kollektiivisuustulkintojen kanssa, mutta niiden ei-tekni-nen, matemaattisesta täsmällisyydestä kiinnostumaton luonne yhdistetään ”filosofisesti vähäiseen antiin”.¹¹

Tämä on sääli. Giddens toi nyky sosiologiaan filosofista otetta, joka sopii Tuomelankin ajatuksiin paremmin kuin hän tuolloin kenties oivalsikaan. Eronteko hipoi tarpeettomuutta: formalisointia kaihtamaton lähestymistapa kooperaatioihin tuskin uhkasi sekoittua mihinkään yleis-tajuisempaan. Johtelu ei-tekni-syydestä vähävillaisuuteen ei liioin kielinyt valmiuksista tehoisaan vuoropuheluun. Vaikka monet asialliset ja kantaa ottavat ainekset todistavat jatkuvuudesta, Tuomelan myöhemmistä töistä voi erottaa liikettä kohti taitavampaa ja painokkaampaa osallistumista keskusteluihin. *The Philosophy of Social Practices*issa Tuomela antaa maukkaimman meriselityksensä hänen tuohon saakka vielä pääasiassa niukka-sanai-luunsa muista yhteiskuntateoreetikoista. Hän mainitsee varaavansa Ludwig Wittgensteinin (1889–1951) ja Sellarsista nousevan ”pragmatistisen filosofian käsitteellisesti kitsaaseen taustaan”.¹² Se ehkäisee ylenpalttista sovittelua rönsyilevämpien teorioiden kanssa.

”En katso itseäni tarpeeksi yhteiskuntatieteilijäksi alkaakseni kommentoida Durkheimia ja hänen seuraajiaan”, emeritus virkkoo *n & n* :lle. Vertailut ja mittelyt yhteiskunta-ajattelijoiden kanssa ovat saaneet sijansa

hän teksteissään silloin, kun on pitänyt kirkastaa jotain oman teorian puolta. Itse itsensä asettelu tutkimuskenttään varta vasten olisi selvästikin Tuomelasta epäviisasta. Onneksi hän ei ole kokonaan linnoittautunut pidättyväisyyteensä. *The Philosophy of Sociality*ssa ovat kuin ovatkin ’me-asenteen’ hiomisen apuna niin kollektivisti Émile Durkheim (1858–1917) kuin individualisti Weberkin sekä fenomenologisen sosiologian suuruus Alfred Schütz (1899–1959).¹³ *Social Ontology*yn sisältyy myös lyhyt mutta kiehtova sivupolku William McDougallin (1871–1938), Arthur Vierkandtin (1867–1953) ja Ferdinand Tönniesin (1855–1936) klassisiin esityksiin¹⁴. Arvioidessaan ryhmätoimijuutta tahollaan tutkineen Pettitin kirjaa 2011 Tuomela näpäytti tätä historiallisten avausten unohtamisesta¹⁵.

Käsitteiden tuhlamattomuutta teroittava kohta *The Philosophy of Social Practices*issa onkin osa välienselvittelyä Pierre Bourdieun (1930–2002) kanssa. Myöntäen osittaisen yhtäläisyyden ranskalaisen ajatusten ja omiensa välillä Tuomela katsoo, että ”vertaileminen on koko lailla vaikeaa”, koska Bourdieu ravitsee monitasomalliaan fenomenologialla. Se myös näyttää sallivan vain aggregoidut luokkahabitukset, ei todellisia yhteishabituksia.¹⁶ Vastaavasti Tuomela kritisoi 1994 Pettitin hanketta, josta puuttui yksilopsykologia- ja yhteiskuntarakennetasojen välinen ja välittävä yhteisyyden tai jaettuuden taso. Suorastaan ohjelmallisesti Tuomela tähdensi ”jointnessin ja *we-nessin* tapaisten sosiaalipsykologisten käsitteitten” arvoa.¹⁷ Tähän tiivistyy myös hänen asiallinen eripuransa Giddensin kanssa, kuten *The Philosophy of Social Practices* kertaa *The Importancen of Us*in kritiikkiä paljon maltillisemmin. Giddensiläistä teoriaa pitää ”täsmentää” ja ”parantaa”.¹⁸

*The Philosophy of Sociality*ssa hän irrottaa ”sosiaalipsykologiset käsitteet varsinaisista sosiaalisista käsitteistä”. Näin ”yksilöiden välisestä vastavuoroisuudesta” siirrytään ”suhteisiin ryhmän jäsenen ja ryhmän välillä”. Tässä *I-* ja *we-mode*-jakonsa perustelussa Tuomela palaa vanhaan innoittajaansa.¹⁹ Sellars erotti jo 1968 ”henkilökohtaisesta näkökulmasta” ”ryhmän näkökulman” aitona ”moraalisena näkökulmana”.²⁰

Bourdieu-käsittelyn suppeutta ja pakkopullaisuutta (”suositutensa takia”) voisi valitellakin. Vaan pikemminkin sitä tekee mieli kiittää. Eksegeesiin huikentelmaton Bourdieu-tarkastelu ja tasapainottava paluu Giddensiin nostavat oikeutetusti Tuomelan jälkiteollisen yhteiskuntateorian pääliigaan. Totta kai hän on tässä vertaisryhmässä poikkeushahmo halussaan ja kyvyssään loogis-matemaattisten välineitten luovaan käyttöön. Silti hän on ennemminkin täys- kuin ulkojäsen. Tuomelan tyyliin ei kuulu pyydellä anteeksi otteitaan. Giddensin petraamisesta puhuessaan hän arvioi osallistumiseli-tyksensä jopa ”ilmiselväksi parannukseksi” olemassa olevaan.²¹

Tulkitsijoille jää Tuomelan yhteyksien tarkempi valaisu.²² Lisäosoituksiksi siitä, että niitä kannattaa situu-desta huolimatta penkoa, käykööt kolme teosvälähdystä. *The Importance of Us*issa havainnollistetaan pelkän ”ko-

aktion” eroa ”kollektiivi-aktioon” viittaamalla Weberin esimerkkiin sateenvarjonsa yhtäkaavaavaavista ihmisistä. The *Philosophy of Social Practices*issa taas otetaan vauhtia Georg Simmelin (1858–1918) muotianalyysistä, kun paneudutaan mukautumiseen ja erottautumiseen osana sosiaalisten käytäntöjen uutta tulkintaa. Ja *Social Ontology*n nootissa sukelletaan suomenruotsalaisuuteen. Vahva ”sosiaalinen pääoma” ja ”aktiivinen kulttuuri- ja seuraelämä” sekä ”[valtaväestöä] pitkäikäisemmät ja terveemmät” ihmiset mainitaan osittaisoikeutuksina toiminnan ”moodin” tutkimiselle ja edistämiseksi.

Tämän perusteella Tuomela ei halua jäädä etäiseksi tarkkailijaksi. Hän näkee yhteiskunnalliset realiteetit hyvinkin tulkittaviksi teorioillaan ja käsitteillään, ja ne taas hyvinkin seurauksiksi noista realiteeteista. Vihjeistä kirjoissa – Svensksfinland-tapauksen lisäksi mainittakoon talkoosesimerkit – lukija päättelä, että Tuomela toivoisi käytännöllisesti suuntautuneitten yhteiskuntatutkijoiden, kasvattajien, kouluttajien ja päättäjien havahtuvan hänen *I-* ja *we-mode*-erittelystään ja siitä avautuvan ajattelun seuraamuksista.

”Suomalainen yhteiskunnallinen päätöksenteko ei nojaa tieteelliseen tutkimukseen”, Tuomela arvioi karusti *n & n* -lle. Tieteilijäryhmiä ei panna tutkimaan asioita vaikkapa vanhojen komiteatyöskentelyjen malliin. 70-luvun ainejärjestöpolitiikan seuraaminen tosin karaisi Tuomelan kaikkea byrokratiaa vierastavaksi liberaaliksi. ”Olen vähän pedantti”, hän jatkaa ja lisää: ”En halua heitellä.” Häntä ajavat ”tiukkojen preferenssien” ja ”selvän keissin” hevoset. Kun tähän lisää haluttomuuden ja muihin taitoihin verrattuna puutteellisen kyvyn selostaa asioita suurelle yleisölle ymmärrettävällä tavalla, periaatteessa kaikkia koskeva työ yhteistoiminnan ymmärtämiseksi ja kohentamiseksi on tuomittu jäämään marginaaliin ja tutkijahuviksi. Vai onko sittenkään?

Tuomela pitelee vetäytyvyyttään kontraavaa valttia kädessään. Hänellä on vuosien varrella lujittunut tahto ja pätevyys havainnollistamiseen ja koettelu mahdollistamiseen. Hänestä teoretisoimisen mielekkyys punnitaan konkretisoituvuudesta. ”Pitää olla mahdollisuus löytää kouriintuntuva esimerkki”, Tuomela lausuu itse itselleen asettamansa teoreetikon toimintaohjeen. Sen tueksi hän viittaa niin haastattelussa kuin kirjoissaankin Weberin *Idealtypus*iin. Empiirinen aines pitää jäsentää havaintomaailmaa rikastavin, sen ylittävin ja sitä muokkaavin käsittein. On helppo mieltää Stanfordin väitöskirjasta jalostunut nuoruuden päätyö *Theoretical Concepts* (1973) osaksi myöhäsvaihetakin, vaikka Tuomela itse pitää ”monta toimijaa toimimassa yhdessä” -ajatteluaan suorastaan varhaistuotantonsa kumoamisena. Jotain suomalaisen vaatavista teoreettisista tutkimuksista on nähty paremmin ulkomailla. Hänen ajattelunsa ”alkoi vetää Suomessakin”, kunhan sitä oli muualla kylliksi kiitelty. Merkkipaaluja oli 1992 pokattu von Humboldt -palkinto. Tuomela sai 1995 akatemiaprofessorin, johon kuului määräraha tutkijoiden palkkaamiseen. Syntyi ”erittäin stimuloiva ryhmä”.²³

Tuomelan filosofoista kumpuavia kollektiivisen inten-

tionaalisuuden konferensseja on järjestetty 1999 alkaen. Juhlava kymmenes kokoontuminen koittaa Haagissa elo–syyskuussa 2016. Tuomela on toiminut 2005 lähtien Münchenin yliopiston vierailevana professorina. Hän on myös ollut perustamassa kansainvälistä sosiaalisen ontologian yhdistystä, jota hän yhä luotsaa. Springer-kustantamon kuuteen niteeseen ehtinyt sarja *Studies in the Philosophy of Sociality* ilmestyy Tuomela päätoimittajanaan. Näissä yhteistyökuvioissa meno on monitieteistä, vaikka suurin osa aktiiveista onkin taustaltaan filosofeja. Yhtä kaikki esimerkiksi neurotiede, tekoäly, psykologia ja politiikan tutkimuskin ovat hyvin edustettuina.

Työterveyslaitos-harjoittelunkin valossa jännittävä viimeaikainen tapahtuma Tuomelan nousujohteisella uralla on empiirisen yhteistyön alkaminen Kölnin yliopistolla. Sikäläiset sosiaalipsykologit ovat tutkineet ’me-päätelyn’ luonnetta ja kollektiivisen toiminnan ongelmia. Emeritus on peittelemättömän mielissään, vaikka ei asiasta intoilekaan. Kaikki on vasta aluillaan. Tässä lähestytään kuitenkin tuomelalaista versiota Sellarsin 60-lukulaisesta arjen ja tieteen ”synoptisuudesta”.²⁴ Niin sanotun ”naturalistisen käänteen” Tuomela tietenkin hyväksyy: yleispätevästä tieteenfilosofiasta on kaikki syy siirtää huomio kunkin tieteen erityisiin kehityskulkuihin. Mutta kun yleisten asioiden yleisen tason tutkimus yhdistyy kokeelliseen täsmällisyyteen, ollaan Tuomelan arvostaman filosofian äärellä. Sitä on jälleen tekeillä rapakonkin takana, kun Kalifornian yliopistoon perustettiin 2016 sosiaalisen ontologian John Searle -keskus. Liitännäisprofessorina Berkeleyssä työskentelee Raimo Tuomela.

Lopuksi

”En saanut trokaa liikkumaan tarpeeksi hyvin”, Tuomela harmittelee vasenkätisyyden haittoja viulunsoiton harjoittelussa. Hän oppi kohtalaisesti oikeakätisten ehdoilla, mutta huomasi myös, ”miten tein monet asiat paremmin niin sanotusti huonommalla kädelläni”. Kokemuksesta jäivät tallelle oppimisen ja yhteistyösuhteiden pohdinta sekä viehtymys musiikkiin. Tuomela mainitsee ”kolmen kovan B:n” kerhon, Bach, Beethoven, Brahms, mutta ei pidä siitä, miltä tämä typistys kuulostaa omissa korvissaan. Seuraa korjaus: ”Kuuntelen kaikkea laidasta laitaan, en kylläkään pop-musiikkia.”

Tavatessamme Tuomelan kotona kaakkoisessa Helsingissä sula meri tuoksuu mäntymetsikön takaa. Emeritus toipuu pienestä leikkauksesta, mutta vaikuttaa hienoisesta uupuneisuudestaan huolimatta pirteältä, terävyydestä puhumattakaan. Hölkkääminen ja uiminen pysyvät harrastuksina. Edessä on 75-vuotisjuhlistus filosofian laitoksella. Säästeliäisyys käsitteissä tai ankaruus teorioissa taitaa yhdistyä vapaamielisyyteen ja kokemukselliseen moniarvoisuuteen. Kun Itämeren odöorit viekoittelevat arvuuttelemaan Tuomelan lempikaupunkia, sopivien metropolikandidaattien listasta ei tule loppua.

”Frisco. München. New York. Lontoo. Pariisi. Rooma...”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Eino Kaila, *Inhimillinen tieto. Mitä se on ja mitä se ei ole*. Otava, Helsinki 1939; Joad, *Johdatus nykyaikaiseen ajatteluun* (Guide to Modern Thought, 1933). Suom. Kai Kaila. WSOY, Helsinki 1948.
- 2 Tuomela, Inductive Generalizations in an Unordered Universe. Teoksessa *Aspects of Inductive Logic*. Toim. Jaakko Hintikka & Patrick Supper. North Holland, Amsterdam 1966, 155–174.
- 3 *A Formalization of a Theory of Social Contacts and an Analysis of Its Application Process*. Helsingin yliopisto, Helsinki 1968.
- 4 *Auxiliary Concepts Within First-Order Scientific Theories*. Väit. Stanford University, Stanford 1969, erit. 1, 14, 145 & iii.
- 5 Wilfrid Sellars, Philosophy and the Scientific Image of Man (1962). Teoksessa *Science, Perception and Reality*. Routledge & Kegan, London 1963, 1–40; 1.
- 6 Ks. erit. Tuomela, *Social Ontology. Collective Intentionality and Group Agents*. Oxford University Press, Oxford 2013, 102, 148 & 172–176.
- 7 Vrt. Kaarlo Miller & Raimo Tuomela, Yhteistahto. Teoksessa *Tahto*. Toim. Ilkka Niiniluoto & Matti Sintonen. Tampereen yliopisto, Tampere 1999, 116–126; Pekka Mäkelä & Raimo Tuomela, Sosiaalisen toiminnan filosofia ja kollektiivisen toiminnan ongelmat. Teoksessa *Yhteisö. Filosofian näkökulmia yhteisöllisyyteen*. Toim. Jussi Kotkavirta & Arto Laitinen. SoPhi, Jyväskylä 1998, 199–215.
- 8 Ks. Sellarsin epiteetistä Robert C. Turnbull, *The Parmenides and Plato's Late Philosophy*. University of Toronto Press, Toronto 1998, v (omistus).
- 9 Ks. Searle, *The Construction of Social Reality*. Simon & Schuster, New York 1995, 4–5 & (Tuomelasta) 230. Vrt. Searle, *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press, Oxford 2010, luku 3, Tuomelasta ”kollektiivisen intentionaalisuuden” tutkimuksen ”pioneerina”. Keskinäisestä kritiikistä ks. esim. Searle, *Consciousness and Language*. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 94–95; Tuomela 2013, *passim*. Vrt. Carol C. Gould, *Globalizing Democracy and Human Rights*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, 32, joka sanoo luoneensa ’sosiaalisen ontologian’ käsitteen kursillaan 1975 ja kirjassaan *Marx's Social Ontology* (1975). Itse asiassa Gouldin mies Marx W. Wartofsky (1928–1997) käytti sitä jo kirjassaan *Conceptual Foundations of Scientific Thought. An Introduction to the Philosophy of Science*. Macmillan, New York 1968, 368. Uutena sen olivat heitä ennen esitelleet ainakin L.-P. Massip, *Doctrine républicaine, ou principes naturels et économiques d'ontologie sociale*. Cayer, Marseille 1871 ja Walter Taeuber, *Ontologie des Sozialen. Studium generale. Zeitschrift für interdisziplinäre Studien*. Jg. 11, H. 2., 1958, 115–130. Merkitys ja kontekstit ovat toki vaihdelleet, mutta täysi yhteensopimattomuus ei vallitse.
- 10 *A Theory of Social Action*. Reidel, Dordrecht 1984, 57 & 493.
- 11 *The Importance of Us. A Philosophical Study of Basic Social Notions*. Stanford University Press, Stanford 1995, 176–182, 272, 277, 432, 409 & 457.
- 12 *The Philosophy of Social Practices. A Collective Acceptance View*. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 111, Sellars esimerkkinään.
- 13 *The Philosophy of Sociality. The Shared Point of View*. Oxford University Press, Oxford 2007, 261–266. Schütz-kritiikki on vauhdikas mutta maltillinen. Vrt. Schütz, *Sosiaalisen maailman merkityksensä rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan* (Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt, 1932). Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2007; Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma* (The Social Construction of Reality, 1966). Suom. & toim. Vesa Raiskila. Gaudeamus, Helsinki 1994. Eroa tähän perinteeseen voinee hakea siitä, miten Tuomela 2002, 76–77, tekee eri toimintakäsitteellisyyskäsien tulkinnassaan tilaa sosiaalisen rakentumisen lisäksi kieltä tarvitsemattomille, ei-sosiaalisen konstruotumisen leimaamille ”primitiivisille tapauksille” puhuen myös ”evolutionaarista jalansijasta objektiiviseen käsitteellisyteen”: käsitteellistä toimintaa pohjustavat rutiinien ja tapojen kaltaiset kollektiiviset mallin ohjaamat käyttäytymiset.
- 14 Tuomela 2013, esim. 258 & 95–96. Ks. laaj. Tuomela, Who Is Afraid of Group Agents and Group Minds? Teoksessa *The Background of Social Reality*. Toim. Michael Schmitz ym. Springer, Dordrecht 2013, 13–35.
- 15 Ks. Tuomelan arvostelu Christian Listin & Philip Pettitin teoksesta *Group Agency. The Possibility, Design and Status of Corporate Agents* (2011). *Notre Dame Philosophical Reviews. An Electronical Journal*. 2011. Vrt. myös Akos Sivadon arvostelu Tuomelan *Social Ontology*sta. *Philosophy in Review*. Vol. 34, No. 5, 2014, 275–277, jonka mukaan Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ’yhteistahdonkin’ mainitsevan kirjan ”historialliset huomautukset voisivat varmasti kannustaa sosiaaliteorian ja -filosofian tutkijoita jatkamaan teorian pääkäsitteiden tarkastelua aatehistorian näkökulmasta”. Tuomela 2002, 111–113.
- 16 In Search of the Common Mind. A Critical Notice of Philip Pettit's *Common Mind* (1993). *International Journal of Philosophical Studies*. Vol. 2, 2004, 306–321.
- 17 Tuomela 2002, 263–264. Vrt. Giddens-kritiikin välittävänä vaiheena *Cooperation. A Philosophical Study*. Kluwer, Dordrecht 2000, 177 & 346, jossa historiallinen ulottuvuus ei korostu, ellei lasketa keskustelua John Rawlsin (1921–2002) kanssa.
- 18 Tuomela 2007, 261, jossa pikakäsittellään myös Martin Heidegger (1889–1979).
- 19 Sellars, *Form and Content in Ethical Theory*. University of Kansas, Lawrence 1968, 17–19. Vrt. Tuomela 2013, 273.
- 20 Tuomela 2002, 263, osallistujien yhteisasenteiden ja -tekojen huomioinnista tuona parannuksena. Vrt. sama, 113: ”[V]äitän, että oma visumppi teoriani on Bourdieun teoriaa käsitteellisesti selvempi ja helpommin sovellettavissa konkreettisiin esimerkkeihin ja sekä vähintään yhtä pystyvä käsittelemään aineistoa (intuitiivisia esimerkkejämme sosiaalisista käytännöistä ja muusta vastaavasta).”
- 21 Ensitahdit antaa *Critical Essays on the Philosophy of Raimo Tuomela with His Responses, Studies in the Philosophy of Sociality Responses to the Critics of Raimo Tuomela's Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents (OUP, 2013)*. Toim. Gerhard Preyer & Georg Peter. Springer, Dordrecht 2016, ilmestyy, johon sisältyvät Tuomelan runsaskäsitteiset vastaukset tulkitsijoilleen.
- 22 Kollektiivisen intentionaalisuuden ja sosiaalisen ontologian tutkimusryhmän kantavia voimia ovat olleet Kaarlo Miller, Pekka Mäkelä, Raul Hakli ja Maj Tuomela sekä viime aikoina Arto Laitinen ja Mikko Salmela. Se on nyt yksi viidestä Suomen Akatemian yhteiskuntatieteiden filosofian huippuyksikön ryhmästä. Müncheniläisen ”ulkojäsenen” Wolfgang Balzerin (s. 1947) kanssa R. Tuomela julkaisi lukuisia yhteisartikkeleita 90-luvulla mm. tekoälystä. Saksan lisäksi esim. Italiassa, Espanjassa, Itävallassa, Alankomaissa ja Ranskassa on Tuomelan töistä kiinnostuneita tutkijoita. Hän on toiminut myös briteissä LSE:n tutkimuslaitoksen CPNSS:n *research associatena*.
- 24 Sellars 1962/1963, 1–40.

TYTTI RANTANEN

Vertikaalin veto

Pystyvideoiden nousu banaalista tumpeloinnista kohti korkeakulttuuria

Mobiililaitteiden kasvettua kiinni joka käpälään 2010-luvulla yhä useammat eivät vaivaudu pyöryttämään taltiointikojettaan vasiten vaaka-asentoon. Kuvaamme käden käänteettä lapsen ukulelesoitantaa tai toverin skeittitempun ja jaamme tallenteen, jonka kuvasuhde on 9:16 – eli kapea ja korkea. Pystyvideot (*vertical videos*) ovat arkista mediavirtaa. Tuntuisi triviaalilta kirjoittaa niistä, elleivät ne herättäisi jopa ylimitoitettua vastustusta: liikkuvan kuvan kuuluisi olla horisontaalista, koska niin on aina ollut. Samalla ennakkoluulottomat taiteilijat jo tutkailevat kapeamman kuva-alan korkeakulttuurista estetiikkaa.

Tunnetuin vastareaktio on nukkeanimoidun *Glove and Boots* -videoblogin *Vertical Video Syndrome – A PSA* (2012)¹. Valistuspätkässä Mario-monsteri ja Fafa-murmeli tolkuttavat, että pystysuunnassa kuvatut mobiilivideot ovat typerän näköisiä ja niiden kuvaamista tulisi välttää. Älypuhelin pitäisi kääntää vaakatasoon ennen kuvaamaan ryhtymistä. Parodista videota on katsottu YouTubessa muutaman vuoden aikana miljoonia kertoja ja sitä linkataan toistuvasti oikeuttamaan vertikaaliraivoa. Ei ihme, sillä ponnekkaaseen saarnaan tiivistyvät kaikki estetiikkaan ja konventioon nojaavat argumentit, joilla ilmiötä vastustetaan.

Ihmisen näkökenttä on kieltämättä horisontaalisesti orientoitunut. Vierekkään nököttävien silmiemme lihaksisto tukee kernaimmin sivusuuntaisen liikkeen havaitsemista². Myös elokuvateollisuuden ekonomia kannustaa enemmän tekniseen tasapäästämiseen kuin monimuotoisuuteen. Ei silti ole syytä olettaa, etteivät käytännöt voisi ajan mittaan muuttua tai saada rinnalleen vaihtoehtoja. Mediamotoriikkamme on mukautuvaista. Länsimaissa esimerkiksi lukusuunta on vasemmalta oikealle, mutta itäaasialaisissa kielissä kuten kiinassa, koreassa ja japanissa kirjoitusmerkit ovat vanhastaan laskeutuneet ylhäältä alas.³

Viime vuosiin asti vertikaali liikkuva kuva on pysytellyt kahdessa keskenään erilaisessa ympäristössä: Julkisten tilojen kirkkaat näytöt toistavat jatkuvalla syötteellä mainospotteja, joista moni haastaa horisontaalisen kuvasuhteen. Toisaalta mediataiteilijat ovat perinteisesti voineet toteuttaa taidegallerioihin ja -museoihin videoinstallaatioita, joiden ei tarvitse mukautua kaupalliseen elokuvavaihteluun. Sosiaalisen median sovellusten, kuten Snapchatin ja Periscopopen, suosio edesauttaa pystyvideoiden yleistymistä jonain muuna kuin mainossisältöinä tai etabloituneena taiteena. Vertikaalielokuville on olemassa jo oma festivaalinsa. Onko suuntaus upouusi, jälleenlöydetty vai vasta vapautunut?

Kyljelleen kellahtamisen historia

Miksi pysytellä suorakaiteissa, kun kaikenlaiset muodot olisivat teoriassa mahdollisia? Suurin historiallinen syy on elokuvateollisuuden yhdenmukaisuuteen painostava luonne aina tuotannosta levitykseen. Joitain poikkeuksiakin on: IMAX-valkokankaat pyrkivät vangitsemaan näkökenttämme kokonaisuudessaan; planetaarioteatterit, kuten Pariisin La Géode, tähtäävät vielä täydempään immersioon kohotessaan kupolina ympärillemme. Virtuaalilasit vievät kehityksen vielä saumattomampaan sulautumiseen. Niiden käyttäjäkokemus tosin ei niinkään kytkeydy elokuvallisuuteen vaan pelillisyyteen ja virtuaalioluun.

Liikkuvan kuvan sisältö ilmenee tilallisesti rajattuna ajallisena jatkumona, joka tukee ihmismielen tilallista hahmottamista⁴. Vaikka elokuvakerronta olisikin horisontaalisesti jäsentynyttä, sen materiaallinen ja mekaaninen olemus on silti perinteisesti ollut allekkain olevista ruuduista muodostuva filminauha, joka ajetaan pystysuunnassa kuvaportin lävitse ja heijastetaan valkokankaalle⁵. Kuitenkin juuri kuvaruudusta on tullut havaintoa hallitseva kehikko ja kiintopiste, kuten kinokognitivisti Torben Grodal tuo esiin⁶.

Fafa-murmeli argumentoi pystyvideoita vastaan vyöryttämällä todisteita: elokuvat, televisio ja tietokoneen näyttö ovat horisontaalisia. Kuten uusformalistinen elokuvantutkija David Bordwell summaa, vaakataipumus on lujaan sementoitu niin maalaustaiteen kuin myös elokuvan historiaan. Thomas Edisonin ja Eastman Kodak-yhtiön yhdessä sinetöimä 4:3 vakiintui seitsemännen taiteen standardiksi aggressiivisen markkinoinnin ja lobbauksen myötä. Klassisesta kuvasuhteesta poikettiin lähinnä vielä leveämpään, kun elokuvateollisuus halusi taistella televisioitumista vastaan lanseeraamalla CinemaScopen kaltaisia paisutuksia.⁷ Televisioruutuun tungettuina leveimmät leffat on joko kutistettu postilukkuun tai mustine palkkeineen tai niiden kuva-ainesta

on valikoitu rajauksin ja leikkauksin ("pan and scan"). Viime vuosina taulutelevisiot ovat vuorostaan venyneet nykyisen valkokangasvakion, 16:9, mittoihin. Tästä ei kuitenkaan seuraa, etteikö näkymää voitaisi kiepsauttaa yhdeksänkymmentä astetta koholleen.

Media-arkeologi Erkki Huhtamo huomautti vuonna 2014 Rotterdamin elokuvajuhlilla pitämällään luennoilla, ettei vaakasuoruus ole mikään jumalan asettama standardi. Elokuvateollisuuden ensivuosisuon visuaalisessa kulttuurissa oli havaittavissa myös vahvoja pystyvirtauksia. Esimerkkinä Huhtamo mainitsi Winsor McCayn (1869–1934) lumovoimaiset sarjakuvat, kuten *Dream of the Rarebit Friend* (1904) ja *Little Nemo in Slumberland* (1905–1911).⁸ Niiden uniseikkailuissa otetaan ilo irti pilvenpiirtäjistä, lentämisestä tai suunnattomiin korkeuksiin kasvavista sängynjaloista.

Chicagoon ja New Yorkiin ennen vuosisadan vaihdetta kohonneet terästornit ovat erottamaton osa urbaanin elokuvaston varhaisvaiheita. Taivaansilpöjen vaara ja viehäytys tihtyy niin Fritz Langin dystooppisessa *Metropolis*ssa (1927), *King Kongin* (1933) kliimaksissa kuin Harold Lloydin (*Tuhannen dollarin nousukas*, *Safety Last!*, 1923) tai Laurelin ja Hardyn (*Oi, ihana vapaus*, *Liberty*, 1929) toikkaroinneissa. Aikalaistaide-teollisuuden hallitseva tyyliunna, *art nouveau*, sekä siitä virtaviivaistunut *art deco* kiinnittivät katseen milloin linjakkaisiin, milloin ryöppyvämpiin pystysuoriin linjoihin, kuten Alfons Muchan tai Aubrey Beardsleyn kuvituksissa ja käyttögraafikassa.

Eadweard Muybridgen 1880-luvun ihmisliikettä tutkivat proto-elokuvat olivat pystypotretteja, mikä on loogista: yksinkertaista liikesarjaa suorittava ihminen mahtuu kuvaan päästä varpaisiin. Mutta kun Lumièren veljekset Louis ja Auguste käynnistivät kinematografinsa ja kuvasivat tehtaastaan poistuvia työläisiä, seitsemäs taide kallistui pötköttämään kyljelleen eikä siitä noussut yli sataan vuoteen. Kuvaavasti myös Fafa-murmeli aloittaa valistusvideolla välinevyörytyksensä näiltä samoilta tehtaan porteilta.

Eisenstein ja dynaaminen neliö

Kun elokuva oli 1930-luvun alussa ehättänyt varhaiseen keski-ikään, luennoi Hollywoodissa vieraileva neuvostovisionääri Sergei Eisenstein "dynaamisesta neliöstä". Kieli poskessa montaaimestari juhlistaa pystysuunnan evolutiivista todistusvoimaa:

"Haluan virittää hymnin maskuliiniselle, voimakkaalle, viriilille, aktiiviselle vertikaalille kompositiolla! En halua säännätä pystymuodon synkän falliseen ja seksuaaliseen muinaisuuteen kasvun, voiman ja mahdin symbolina. Se olisi liian helppoa ja mahdollisesti liian hyökkäävää monelle herkälle kuulijalle! Mutta haluan osoittaa, että liike kohti pystysuoraa havainnointia syys karvaiset esi-isämme kohti ylempiä tasoja. Tämä taipumus on jäljitettävissä heidän biologisiin, kulttuurisiin, älyllisiin ja teollisiin pyrintöihinsä ja aikaansaannoksiinsa. Aloitimme mahallaan ryömivinä

matoina. Sitten juoksimme vuosisatoja nelinkontin. Meistä tuli jotain ihmisen kaltaista vasta kun nousimme takajaloillemme ja omaksuimme pystyasennon.”⁹

Eisensteinin terävämpi huomio kohdistuu siihen, ettei elokuvateollisuus ole alkuvuosikymmenentensä aikana onnistunut hyödyntämään kuin puolet kompositiionaalisista mahdollisuuksistaan. Hänen varsinainen ehdotuksensa, neliö, soisi tasaisesti tilaa niin vaaka- kuin pystysuuntaan.¹⁰ Joitakin neliöelokuvia on kuvattukin. Kanadalaisen villikon Xavier Dolanin *Mommy* (2014) on miltei koko kestoaltaan 1:1, mutta elokuvan kipuilvalle nuorukaiselle rajat käyvät ahtaiksi. Hän raivaakin itselleen elokuvallista tilaa määrätietoisesti sysäämällä seinämiä syrjään.

Lasiterästornit ja Eisensteinin ajatukset pystysuorudesta yhdistyvät Zoe Beloffin teoksessa *Glass House* (2014). Osaksi laajempaa installaatiota tehty vertikaalivideo jäljittää Eisensteinin toteutumaton teosta, jota hän hahmotteli Hollywoodissa 1920- ja 1930-lukujen taitteessa. Projektin oli määrä olla ohjaajan poleeminen vastaus Langin *Metropolis*ille sekä Bruno Tautin ja Mies van der Rohen modernistiselle lasiarkkitehtuurille. Eisensteinin dystooppisessa lasitalossa ihmiset ovat katseen alaisina, mutteivät itse näe mitään.¹¹ Beloffin – tai oikeastaan Eisensteinin – teos tuntuu tavoittavan palasen nykyisenkin katseen dominoiman, teknologiaa ja ihmisytyttä sekoittavan olemisperformanssin kaoottisuudesta. Siinä missä Eisensteinin teoksessa arkkitehti, runoilija ja robotti kohtaavat lasitalon kauhut, saa Beloffin versiossa laatikkopäinen neuvostomaestro seurakseen irvokkaan Mikki Hiiri -hahmon.

Käyttäjä, kuvaaja vai katsoja?

Arkisia pystyvideoita on helppo vastustaa ”väärin kuvattuina”, mihin *Vertical Video Syndrome – A PSA* ja muut humoristis-normatiiviset videot suoraan kannustavat. Videoiden ja sosiaalisen median tuomio on, että pystyvideoita kuvaavat vain kömpelykset, jotka eivät tajua, miten päin liikkuvan kuvan *oikeasti* tulee jäsentyä¹². Mutta entä jos käyttäjät kokeilevat uusia tapoja hahmottaa ympäristöään? Vaakasuorassa kuvattu kotivideo voi sitä paitsi olla yhtä hutiloiden kuvattu.

Uusiseelantilainen mediatutkija Miriam Ross tähdentää, että amatööriäisyys lisää dokumentaarisuuden ja välittömyyden tuntua: se tuo tapahtumia käsivarren mitan päästä kuvaavan käyttäjän osaksi teosta¹³. Periscope-lähetykset ovat jo osoittaneet todistusvoimansa kansalaisjournalismin kättä pidempänä. Opiskelija Jaakko Keson pystytaltiointi poliisin projektiililuo- tien käytöstä itsenäisyyspäivänä 2015 voi nousta historialliseksi dokumentiksi siinä missä Jaakko Talaskiven ja Claes Olssonin kamerointi Persian shaahin vierailua vastustaneessa mielenosoituksessa Esplanadin puistossa kesällä 1970. Tässä ja nyt -tallentamisessa käytettävyyden voima, jota ei pidä aliarvioida. Lopulta se voi pyyhkäitä

oikeaoppisuuden ja sitkeidenkin konventioiden yli. Pystyvideot ovat luonteenomaisia ajalle, jossa käyttäjäisyys ja katsojisuus sekoittuvat. Samoilla laitteilla sekä tuotetaan sisältöä että kulutetaan sitä – ja levitetään välittömästi edelleen.

Samalla elokuvakokemuksen ympäristö ja mittasuhteet muuttuvat. Kollektiivinen kokeminen ei ole kadonnut, mutta nyt se viraalistuu mobiilista mobiiliin. Perinteiset formaatit, kuvasuhteet tai katsomisrituaalit eivät silti katoa iäksi. Yhdysvalloissa vuokraemäntäni ihmetteli, miksen tyydytä leffanälkääni Netflixistä vaan vaivaudun teatteriin. ”Haluan elokuvani isoina”, vastasin. Tajusin kuulostavani elähtäneeltä Norma Desmondilta (Gloria Swanson), joka puolusti mykkäelokuvaa julistamalla ”Meillä oli kasvot” Billy Wilderin *Auringonlaskun kadussa* (Sunset Boulevard, 1950). Elämää suurempien tiiraaminen kämmenelle mahtuvalta laitteelta ei ehkä ole optimaalista, mutta se on yhtä kaikki mahdollista.

Elokuva ei ole moneen vuosikymmeneen ollut välttämättä sidottu elokuvateattereihin. Silti Fafa-murmeli ennustaa korkeiden vertikaalivalkokankaiden kipeyttävän yleisön niskat. Ross ja hänen kollegansa Maddy Glenn näkevät mahdollisuuksia tilanteessa, jossa liikkuva kuva karkaa teattereista monipuolisempiin mediamaisemiin¹⁴. Kekseliästä mutta juhlevaa lähestymistapaa edustaa ainakin hollantilais-itävaltalaisin voimin toteutettu *Vertical Cinema* -hanke, jonka suojissa tehtyjä teoksia on esitetty vanhoissa kirkkoissa. Kuvasuhteen kiepsautuksen ei tarvitse olla kuolinisku selluloidin suloille: esitettävät työt ovat ehtaa 35 millimetrin filmikopiota, joka heijastetaan erikoisvalmistisilla projektoreilla alttarimaalausten tilalle kohonneelle valkokankaalle¹⁵.

Esteettinen pystyvyys

Huhtamo pohtii kuvasuhteiden teknologiasidonnaisuutta: perinteisessä elokuvatuotannossa nosturijoin toteutetut nousut ja laskut olivat kalliita ja vaativia, mutta digitaaliaikakaudella taivaskaan ei ole enää rajana¹⁶. Animaatiot (kuten visuaalisesti *Metropolis*ille kumartava *The Numberbys*, 2013) ja abstrakti videotaide ovat tietenkin oma lukunsa. Kokeellinen elokuva on vanhastaan uteliaisuuden maastoa. David Bordwellin ylistämä italialainen mediataiteilija Paolo Gioli on ollut pystyelokuvan edelläkävijöitä 1960-luvun loppuvuosilta lähtien¹⁷. Gioli venyttää kuvaa pystysuuntaan sulauttamalla filmillä allekkain olevien yksittäisten ruutujen rajat olemattomiin. Mittayksiköt menettävät selväpiirteisyytensä, kuva ”vuotaa” ylä- ja alareunoistaan kohti utuisia päällekkäisyyksiä.

Mobiilivideot muodostavat siis vain osan – joskin runsaampilukuisen – 9:16-suuntautuneesta liikkuvasta kuvasta. Toinen puoli on yhtä viimeisteltyä kuin mikä tahansa ammattimainen elokuva. Eurooppalaisen *Vertical Cinema* -hankkeen lisäksi vertikaalielokuvia voi nähdä niille omistetuilla festivaaleilla Katoombassa,

Australiassa¹⁸. Myös Adelaiden elokuvajuhlilla nähtiin pystykattaus lokakuussa 2015¹⁹. Festivaalien ja näyttösten anti näyttää toistaiseksi koostuvan lyhytelokuvista, mutta argentiinalaisohjaajat Rodrigo Melendez ja Gonzalo Moiguer työstävät täyspitkää taide-elokuvaa ”Todas las estrellas están muertas”.

Kiepsahtanut kuvasuhde vaikuttaa kuvakerrontaan. Näkökulman kapeneminen ei jätä tilaa panoraamalle, joka korvautuu entistä aktiivisemmalla kameran liikkeellä. Kuvaan ei joudu mitään, mitä ei erikseen poimita näytettäväksi. Paikoin se luo tirkistelyn tuntua, joka johdattaa ajatukset varhaisiin liikkuvan kuvan kurkistuskajojeisiin. Rajauksen taide korostuu entisestään: yhä olennaisemmaksi muodostuu, minkälaista liikettä rajatun kuva-alan sisäpuolella tapahtuu²⁰. Pystysuora kompositio ei tietenkään ole tuntematon myöskään laajakuvaaikakauden tölle. Syvätarkkuuden taituri Orson Welles rajaa *Citizen Kanen* (1941) alussa ikkunan takana lumessa peuhaavan poikas-Kanen omaksi pystykuvakseen keskelle sisäkuvaa, jossa aikuiset sinetöivät tämän kohdalon. Stanley Kubrickin *2001: Avaruusseikkailun* (1968) muinaisapina sinkauttaa luun avaruuteen ja sieltä maan päälle, aikakausien halki.

Kuten Muybridgen varhaisissa tutkielmissa, tuoreiden pystyelokuvien toistuva kuva-aihe on ihmisen liike ja suhde ympäristöönsä. Mediataiteilija Bill Viola on näytännyt mallia renessanssivaikutteisessa teossarjassa *Buried Secrets* (1995), joskin hänen tuotantonsa etualaistaa kokemusta ja tunteita liikeradan sijaan. Kompositiot korostuvat Melendezin ja Moiguerin pitkälle estetisoidussa teoksessa, josta oli nähtävillä katkelma Adelaiden esitys-sarjassa. Jos varhainen elokuva oli teatterimaista, näyttäisi osa vertikaalifilmeistä etsivän liittolaisia maalaustaiteen historiasta.

Leni Riefenstahlin uimahyppymontaaseissa Berliinin olympialaisista 1936 on ilmiselvää vertikaalia veistokselisuutta, jota myös ranskalaisen Jean-Charles Granjonin sukelluselokuva *Impact* (2015) tavoittelee. Sukellusaiheen valinta on esteettisesti motivoitu, vaikka Granjon on kehystännyt sen urheilijan mielikuvaharjoitteluksi. Siinä missä 3D houkuttaa lisäämään katsojan silmille lennähtäviä asioita, muodostunee pystyelokuvallisuuksien kliiseiksi kuvata syöksyjä, portaita, ratakiskoja, taivaan painokkuutta tai maalauksellisenä ryöppynä valuvia pitkiä hiuksia.

Adelaidessa niin ikään esitetyt Alfonso Coronelin *I've Fallen in Love* (2015) ja Mathias Askelandin *Boks* (2015) palaavat korkeataiteesta kohti pystyvideoiden tavanomaisempaa maastoa. Niiden ihmiskeskeisyys palautuu realistisesti motivoituihin parisuhteiden jännitteisiin: edellinen tekeytyy päiväkirjavideoksi, jälkimmäisessä pariskunta asettuu söpöystarkoitteissa passikuvakoppiin. Kumpaankin kiteytyy kysymyksiä, jotka eivät liene vieraita omaa Periscope-lähetystään kuvaaville: Millaiselle katseelle altistan joko yksityisesti tai yhteisesti ylläpidetyn performanssini? Millaisena haluan maailmani esittää ja mitä siitä mahtuu kuvaan?

Viitteet

- 1 PSA tulee sanoista *Public Service Announcement*, eli valistuksellinen tietoisku.
- 2 Bordwell 2009, ks. myös Wilson 2014.
- 3 ks. myös Eisenstein 1930 ja Bordwell 2009.
- 4 Ks. Grodal 1997, 45.
- 5 Bordwell 2009.
- 6 Grodal 1997, 210.
- 7 Bordwell 2009, Ross & Glenn 2014.
- 8 Luento ”Up and Down the Shaft of Time. An Archeology of Verticality” on katsottavissa verkossa: vimeo.com/100534645. Huhtamo avaa aihepiiriä myös *Sonic Acts* -tutkimussarjan verkkosivuille antamassaan haastattelussa, ks. Altena 2014.
- 9 Eisenstein 1930, 207. Kiinnostavasti mutta varsin väljin perustein Ross ja Glenn pyrkivät feministisessä pystyvideomanifestissaan (”Vertical Cinema Manifesto”, ks. cinemainvertical.wordpress.com/2013/01/18/completion) ottamaan haltuun vertikaalisuuden juuri naisasiaa ja dynaamisempaa naiskuvausta ajavana asemoitina. Feministinen pystykuva esittää naisen uljaana toimijana eikä passiivisena loikoilijana. Heidän kontribuutionsa on kuitenkin vähintään yhtä humoristinen ja itseironinen kuin Eisensteinin palopuhe.
- 10 Sama, 207–208.
- 11 Bulgakowa 2005.
- 12 Sama.
- 13 Sama.
- 14 Ross & Glenn 2014.
- 15 Ks. verticalcinema.org.
- 16 Altena 2014.
- 17 Bordwell 2009.
- 18 Ks. verticalfilmfestival.com.au.
- 19 Ks. festival.adelaidefilmfestival.org/sessions/EVT15209R85852161981.
- 20 Sama.

Kirjallisuus

- Altena, Arie, Media Archaeology, Moving Panoramas and Vertical Cinema. Interview with Erkki Huhtamo. *Sonic Acts Research Series #2*. Verkossa: sonicacts.com/portal/Erkki-Huhtamo-on-verticality
- Bordwell, David, Paolo Gioli's Vertical Cinema. Käsikirj. 2009. Verkossa: davidbordwell.net/essays/gioli.php
- Bulgakowa, Oksana, Eisenstein, the Glass House and the Spherical Book. From the Comedy of the Eye to a Drama of Enlightenment (1996). *Rouge*. No. 7, 2005. Verkossa: rouge.com.au/7/eisenstein.html
- Eisenstein, Sergei, The Dynamic Square (1930). Teoksessa *Selected Works. Volume I. Writings, 1922–1934*. Toim. & käänt. Richard Taylor. BFI, London 1988. 206–218.
- Grodal, Torben, *Moving Pictures. A New Theory of Film Genres, Feelings, and Cognition*. Clarendon Press, Oxford 1997.
- Ross, Miriam, Vertical Framing. Authenticity and New Aesthetic Practice in Online Videos. *Refractory*. Vol. 24, 2014. Verkossa: refractory.unimelb.edu.au/2014/08/06/ross
- Ross, Miriam & Glenn, Maddy, Vertical Cinema. New Digital Possibilities. *Rhizomes*. No. 26, 2014. Verkossa: rhizomes.net/issue26/ross_glen.html
- Wilson, Mark, Design Crime. A Film Shot Entirely in Portrait Mode. Käsikirj. 2014. Verkossa: fastcodesign.com/3039630/design-crime-a-film-shot-entirely-in-portrait-mode

KAISA HERNE

Oikeudenmukaisuusteoriat kohtaavat talouden

Joulukuussa 2015 Yleisradion A-talk arvioi Juha Sipilän hallituksen onnistumista. Yksi keskustelun aiheista oli hallituksen tavoite työvoimakustannusten alentamisesta ja sen vaikutusten jakautuminen eri palkansaajaryhmien kesken. Pohtiessaan kysymystä professori Sixten Korkman totesi, ettei hän voi ekonomistina olla tuomari oikeudenmukaisuuskysymyksissä. Korkman jätti kansalaisten tehtäväksi päätösten reiluuden tai epäreiluuden arvioinnin.

Huomautus sai minut miettimään taloustieteen ja oikeudenmukaisuusteoretisoinnin yhteyttä. Korkman on luultavasti oikeassa väittäessään, ettei taloustieteilijän koulutus anna eväitä arvioida oikeudenmukaisuuskysymyksiä tieteellisellä tasolla. Toisaalta sama pätee toisinpäin. Olen kirjoittanut oikeudenmukaisuudesta ja opettanut monta vuotta oikeudenmukaisuusteorioita, mutta taloustiedettä tunnen vain approbatur-opintojen verran. En ole pätevä arvioimaan erilaisten oikeudenmukaisuusnäkemysten kansantaloudellisia vaikutuksia. Oikeudenmukaisuudella ja taloudella on silti yhteyksiä, joita on syytä avata ja ymmärtää.

Oikeudenmukaisuusteoriat esittävät ihanteen oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Monissa oikeudenmukaisuusnäkemyksissä ymmärretään institutionaalisten ratkaisujen vaikutukset talouteen, mutta toisaalta näitä vaikutuksia ei useinkaan käsitellä kovin yksityiskohtaisesti. Yhteiskunnallisten instituutioiden ohella oikeudenmukaisuus liittyy talouteen myös yksilötasolla. Esimerkiksi palkkauksen ja verotuksen oikeudenmukaisuus vaikuttaa yksilöiden käyttäytymiseen ja siten taloudelliseen tehokkuuteen eli siihen, miten paljon tuotetaan rahassa mitattavaa tulosta. Epäreiluna pidetty palkkajärjestelmä ei kannusta ahkeruuteen, kun taas epäreiluna pidetty verotusjärjestelmä voi lisätä veronkiertoa.

Usein ajatellaan, että taloudellinen tehokkuus ja oikeudenmukaisuus ovat keskenään ristiriidassa. Näkemysten mukaan tulonjaon epätasaisuus edistää taloudellista tehokkuutta, siinä missä kohtuullisen tasaista tulonjakoa pidetään oikeudenmukaisen yhteiskunnan tunnuspiirteenä mutta tehokkuuden esteenä. Käsitys on kuitenkin melko yksioikoinen. 'Oikeudenmukaisuutta' ei voi käsitteenä määritellä yksiselitteisesti, koska se tar-

koittaa eri ihmisille eri asioita. Voidaan toki tunnistaa sen tyypillisiä piirteitä: oikeudenmukaisuus liitetään usein jonkin asian, aineellisen tai aineettoman, hyödyn tai haitan, jakamiseen. Nykyajan oikeudenmukaisuusnäkemysten lähtökohtana pidetään ihmisten tasa-arvoisuutta. Monet kannat korostavat yksilöiden ansioiden ja oman vastuun huomioimista oikeudenmukaisessa jaossa; toiset näkemykset taas pitävät yksilöiden tarpeita tärkeinä.

Aikamme vaikutusvaltaisin oikeudenmukaisuusteoreetikko, yhteiskuntafilosofi John Rawls (1921–2002), pitää taloudellista tehokkuutta alisteisena tulonjaon tasaisuudelle, mutta toisaalta korostaa jonkinasteisia tuloeroja taloudelliseen yritteliäisyyteen kannustavina. Rawlsin 'eroperiaate' käsittelee taloudellisten hyödykkeiden, eli tulojen ja varallisuuden, jakamista määrättyssä yhteiskunnassa. Sen mukaan erot vaurauden jakautumisessa on sallittava vain, jos ne hyödyttävät kaikkein pienituloisimpia. Tähän sisältyy kaksi merkittävää ajatusta: Oikeudenmukaisuuden kannalta on tärkeintä, miten pienituloisimmat menestyvät tulonjaossa. Toisaalta tuloerot voivat kannustaa yrittämiseen. Yrittäminen puolestaan kasvattaa jaettavana olevaa kokonaistuloa ja näin hyödyttää kaikkia yhteiskunnan jäseniä. Rawls ei siten käsittele oikeudenmukaisuutta talouselämästä irrallisena vaan ottaa huomioon näiden kahden välisen yhteyden: taloudellinen tehokkuus on Rawlsin teorian mukaan kannatettava päämäärä, mutta jotta tehokkuus olisi oikeudenmukaista, siitä täytyy olla hyötyä kaikille.

Rawlsin tavoin taloustieteilijä John Harsanyi (1920–2000) ajattelussa yhdistyvät eettiset ja taloudelliset näkökulmat. Harsanyin mukaan on kahdentyyppisiä preferenssejä. Tavalliset preferenssit perustuvat oman edun tavoitteluun, ja ne kuvaavat päätöksenteomme tilanteissa, joita ei suoraan tarkastella eettisestä näkökulmasta. Tällaisia päätöksiä voivat olla esimerkiksi ammatin tai koulutusalan valinta, kulutus päätökset tai firmojen tekemät valinnat. Toisaalta on myös eettisiä preferenssejä, joiden mukaan teemme moraalialia ja oikeudenmukaisuutta koskevat ratkaisut. Kaikilla valinnoilla on toki jonkinlaisia eettisiä ulottuvuuksia, vaikkapa kulu-

tuspäätökset ovat hyvä esimerkki tästä. Tosin Harsanyi ei käsittele mahdollista rajanvedon ongelmaa erityyppisten preferenssien välillä. Hän myös olettaa, että eettiset preferenssit eivät perustu omaan etuun, vaan kaikkien asianosaisten preferenssit otetaan huomioon.

Harsanyi, samoin kuin Rawls, ajattelee, että meidän pitää asettautua puolueettomaan asemaan pohtiessamme, mikä on oikeudenmukaista. Rawlsin ja Harsanyin teorioissa puolueettomuus saavutetaan kuvitteellisen tietämättömyyden verhon takana, jossa emme tiedä niitä ominaisuuksiamme, jotka erottavat meidät muista. Emme myöskään voi tehdä päätöksiä, jotka perustuvat vain omaan etuumme. Päinvastoin verhon takana on ajateltava päätösten seurauksia kaikista mahdollisista näkökulmista.

Harsanyi haluaa osoittaa, että puolueettomasta näkökulmasta katsottuna eettisesti oikea toiminta maksimoi odotettavissa olevan kokonaishyödyn. Eettistä ei siten ole oman hyödyn maksimointi vaan kaikkien yhteenlasketun hyödyn maksimointi. Harsanyin käyttämä hyödyn käsite ei välttämättä tarkoita juuri rahallista hyötyä, mutta käytännön päätöksenteossa se taitaa olla käsitteen ainoa mahdollinen operationalisointi. Tosin vaikkapa bruttokansantuotetta on kritisoitu puutteelliseksi hyvinvoinnin mittariksi ja yritetty kehittää mittareita, jotka kuvaisivat hyvinvointia laajemmin.

Rawlsin ja Harsanyin ohella niin kutsutut sattumaegalitaristit, esimerkiksi Richard Arneson (s. 1945) ja Ronald Dworkin (1931–2013), esittävät vaikutusvaltaisen käsityksen oikeudenmukaisuudesta. Heidän mielestään on oikeudenmukaista, että ihmiset kantavat vastuun tekemistään valinnoista. Toisaalta taas ei ole oikeudenmukaista joutua vastuuseen asioista, joihin ei ole voinut itse vaikuttaa. Näkemyksen mukaan ahkerasti työtä tekevän pitää saada enemmän palkkaa kuin vähemmän ahkeran, mutta toisaalta kaikille ihmisille pitää taata yhtäläiset mahdollisuudet hankkia tuloja, varallisuutta ja hyvä elämä esimerkiksi koulutuksen ja terveydenhuollon avulla. Sattumaegalitaristien ajattelu vastaa todennäköisesti monien tavallisten kansalaisten näkemystä: oikeudenmukaisuus liitetään yksilön tekojen ja niiden seurausten väliseen suhteeseen, mutta toisaalta myös yhteiskunnan tukiverkkoon.

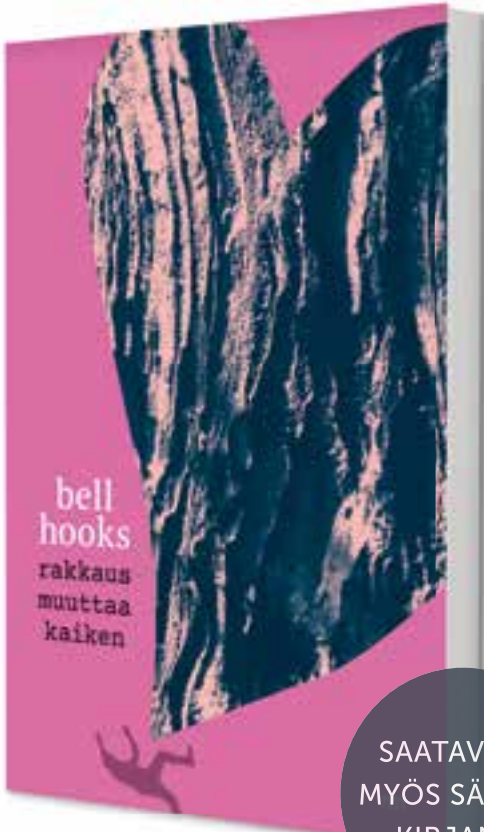
Tavallisten ihmisten käsitykset oikeudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta ovat hyvin merkityksellisiä sekä oikeudenmukaisuuden että taloudellisen tehokkuuden kannalta. Koko yhteiskunnan tasolla oikeudenmukaisuus on yhteydessä sosiaaliseen luottamukseen. Voidaan olettaa, että kansalaisten luottamus toisiinsa ja erilaisiin yhteiskunnallisiin instituutioihin on sitä korkeampi, mitä oikeudenmukaisemmaksi järjestelmä kokonaisuudessaan koetaan. Vakaat yhteiskunnalliset olosuhteet ja kansalaisten keskinäinen luottamus taas ovat tärkeitä edellytyksiä myös taloudelliselle toiminnalle.

Oikeudenmukaisuusteoriat kuvaavat oikeudenmukaista yhteiskuntaa melko karkeasti puuttumatta oikeudenmukaisen järjestelyjen yksityiskohtiin. Jos teorioita sovelletaan yksittäisiin oikeudenmukaisuuskysymyksiin, ne eivät välttämättä anna selkeitä toimintaohjeita vaan vaativat runsaasti tulkintaa. Taloustieteen nobelisti Amartya Sen (s. 1933) onkin arvostellut esimerkiksi Rawlsin teoriaa liian idealistiseksi. Senin mukaan olisi tärkeämpää yrittää poistaa räikeitä epäoikeudenmukaisuuksia kuin hioa ihannemallia täydellisen oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta.

Toisaalta voidaan väittää, että oikeudenmukaisuusteoriat tarjoavat välineitä käsitellä oikeudenmukaisuuskysymyksiä, vaikka täydellisen oikeudenmukainen yhteiskunta onkin utopia. Teoriat ovat myös joustavia – ne sopivat erilaisiin näkemyksiin siitä, mikä on taloudellisesti järkevä ratkaisu. Rawlsin teoriaan vedoten voi ajaa pienituloisten asiaa tai vaatia yritteliäisyyteen kannustavien tuloerojen kasvattamista.

Poliittisilla päätöksentekijöillä on erilaisia ideologioita näkemyksiä oikeudenmukaisuudesta. Siinä missä normatiiviset teoriat näkevät oikeudenmukaisuuden ensisijaisena tavoitteena, Dworkinin sanoin yhteiskunnan suvereenina hyveenä, poliitikot joutuvat huomioimaan myös taloudelliset realiteetit. Monesti taloudellisesta välttämättömyydestä tehdään retoriikan väline: oikeudenmukaisuuteen ”ei ole varaa”. Päätäjien on kuitenkin myös otettava huomioon tavallisten kansalaisten ajatukset siitä, mikä on reilua ja mikä epäreilua. Poliitikassa on sovellettava ja tulkittava ihanteellisia oikeudenmukaisuusteorioita ja sovitettava niiden tavoitteet taloudellisiin tavoitteisiin.

ERILAINEN ELÄMÄN- TAITOKIRJA

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

Rakastavan kulttuurin luominen edellyttää perusteellista muutosta tavoissamme ajatella ja toimia.”

bell hooks Rakkaus muuttaa kaiken (All about Love, 2000)

netn.fi/rakkaus-muuttaa-kaiken

niin & näin -kirjat 2016
179 s.

Suom. Elina Halttunen-Riikonen
ISBN 978-952-5503-92-0
35 € (lehden kestotilajille 31 €)

Kaikki tietävät, mitä rakkaus on. Vai tietävätkö sittenkään? bell hooksin mukaan vain harvaa asiaa ymmärretään niin huonosti kuin rakkautta, ja rakkauden pitäisi vielä olla kaikkein tärkeintä!

Meidän aikamme elämänvalmennus korostaa rakkauden vaativan työtä – tai ainakin itseapukirjojen päättämistä. hooks laittaa lukijansa lujemmille. *Rakkaus muuttaa kaiken* herättää rakastajissa halun miettiä ja

käsittää rakastamisiaan. Auttavatko parisuhdeoppaat? Miten sukupuolirooliodotukset vaikeuttavat rakastamista? Mitä ja miten lapset oppivat rakkaudesta? Mitä tekemistä rakkaudella on oikeudenmukaisuuden kanssa?

Pedagogisesta ajattelustaan ja kulttuurikriittikistään tunnetulta bell hooksilta on aiemmin suomennettu kirja *Vapauttava kasvatus* (2007).

PETRI RÄSÄNEN

Talouden ja politiikan monet punokset

Haastattelussa Dani Rodrik

Hänen perimmäisiä kantojaan arvuutellaan ja arvostelukykyyään ihailaan. Harvardin yliopiston kansainvälisen poliittisen talouden professori Dani Rodrik (s. 1957) on saanut kehuja ”loistavasta tutkijuudesta”, ”luovasta ajattelusta” ja ”valistuneesta uusklassismista”¹. Taloudellis-poliittisia uudistuksia hallinnut sääntelyvastainen teknokratia vakautus-, vapautus- ja yksityistämiskäytännön patenttiratkaisuineen pitää vaihtaa tapauskohtaiseen kriittiseen harkintaan. Näin tiivistyy Rodrikin 90- ja 00-luvun yleissanoma. Keväällä suomexikin ilmestyy *Globalisaation paradoksi* (Globalization Paradox, 2011) edustaa 2010-luvun syvällistä kasvu- ja kehityspohdintaa. Se on tehnyt Rodrikista alansa johtavan tutkijan. Turkkilaisälykköä on kuvailtu ”nihilistiseksi”: hän näyttää rajaavan taloustuntijoiden tehtävän kysymysten esittämiseen². Rodrik saakoon vastausvuoron.

Millaisena näette taloustieteilijöiden roolin julkisessa keskustelussa? Vaikuttaa siltä, että vaikka monet taloustieteilijät tunnustavat valtion rooliin markkinahäiriöiden hoitamisessa ja joissakin eettisissä kysymyksissä, tarkastelu jää yleisesti ottaen kapeaksi. On sallittua puuttua markkinasopimusten aiheuttamiin negatiivisiin ulkoisvaikutuksiin ja toteuttaa tulonjakopolitiikkaa jonkin oikeudenmukaisuuskäsityksen pohjalta. Tämän pidemmälle, ikään kuin ideologisempiin kysymyksiin, ei mennä. Mitä esimerkiksi taloustieteessä vaalittu rationaalisuusoletus merkitsee reaali maailman tulkinnalle ja yhteiskuntien rakentumiselle? Kannattaako taloustieteellistä järkkäilyä itsessään kritisoida?

Suurin osa julkiseen politiikkaan liittyvää taloustiedettä on ideologista, vaikka taloustieteilijät haluavatkin muuta väittää. Taloustieteilijöillä on syvään juurtunut mieltymys ”tehokkuuteen” resurssien kohdentamisen merkityksessä. Tämä johtuu ehkä siitä, että tieteenala käsittelee ensi sijassa tehokkuutta – sillä ei ole paljontaan sanomista siitä, millaiselta ’hyvän yhteiskunnan’ tulisi näyttää. Taloustieteilijöistä myös tuntuu, että julkisessa keskustelussa ei useinkaan kiinnitetä huomiota joidenkin ratkaisujen tehostumukseen. Useimmat ihmiset esimerkiksi kannattavat protektionismia työpaikkojen säilyttämiseksi, vaikka yhden työpaikan säästämisen kustannukset ovat monta kertaa suuremmat kuin työttömäksi jäämässä olevan henkilön palkka.

En kuitenkaan näe ongelmaa siinä, että taloustieteilijät puolustavat tehokkuutta ja taloustieteellistä ra-

tionaalisuutta tässä erityisessä mielessä. Kunhan he vain ovat täysin selvillä, että he puolustavat juuri näitä asioita rajatuissa merkityksissään. Ja kunhan heidän äänensä ei kuulu keskustelussa ainoana tai ylimpänä.

Miten suhtaudutte Amartya Senin (s. 1933) kritiikkiin taloustieteellistä rationaalisuutta kohtaan ja ajatukseen ’sitoumuksista’ (commitments) eräänä ihmillisen toiminnan motiivina?³ Tuntuu, että valtavirran taloustiede on siinä määrin kiintynyt ajatukseen toiminnan itsekkyydestä, että tämän kaltainen järkkäilykäsityksen laajentaminen ei istu siihen.

Itsekkyyden on tietynlainen lähtökohta taloustieteessä, mutta todellisuudessa se ei ole loukkaamaton. On yhä

enemmän tutkimuksia, joissa otetaan huomioon, että ihmiset eivät aina ole itsekkäitä tai rationaalisia. Identiteetin taloustiede, kiintymykselliset suhteet, normit, luottamus ja yhteistyö ovat hyvin vahvasti mukana valtavirrassa. Taloustieteessä on minusta huomattavaa joustavuutta.

Mitä tulisi tehdä sille, että ihmiset eivät yleisesti ottaen ymmärrä taloustiedettä?

Iso osa taloustiedettä on arkijärkeä: älä laita kaikkia munia samaan koriin, säästä tulevaisuuden varalle, huomioi kannustimet, suhteuta menot tuloihin, ja niin edelleen. Joidenkin kysymysten tarkastelu edellyttää kuitenkin harjaannutettua intuitiota: ajatukset yleisestä tasapainosta (kun tarkastellaan eri markkinoiden välisiä vuoroaikutuksia), toiseksi parhaasta vaihtoehdosta (jolloin tarkastellaan markkinoiden epätäydellisyyksien vaikutuksia samanaikaisesti useamman kuin yhden markkinan puitteissa) ja koordinaatio-ongelmat (eli ajatus siitä, että yksilöiden kannalta suotuisa käyttäytyminen johtaa yhteiskunnan tasolla epäsuotuisiin seurauksiin). Tämän tyyppiset tarkastelut tuottavat odottamattomia ja intuition vastaisia tuloksia. Tämä on taloustieteen vahvaa puolta.

Myönnän, että meidän pitäisi osata paremmin välittää taloustiedettä maallikoille. Talouden tutkiminen vaatii kuitenkin teknistä ammattitaitoa, eikä meidän tulisi hävetä sitä.

Oikeudenmukaisuus ja demokratia

Markkinatalousyhteiskunta näyttää sopivan hyvin yhteen liberaalin oikeudenmukaisuuskäsityksen (lailisuusperiaatteen) mutta ei sen vaihtoehtojen kanssa. Näitä voisivat olla kommunitaristinen ajatus yhteiskunnassa tunnustettujen arvojen kunnioittamisesta, velvollisuuseettinen ajatus 'moraalisesti oikeasta' toiminnasta tai vaikkapa reilu kauppa (jonka mukaan tuotteiden hintojen tulisi heijastaa myös jotakin enemmän kuin kaupantekijöiden tavoitetta maksimoida oma hyötynsä). Näettekö tässä mitään ongelmaa?

En ole oikein varma. Standarditaloustiede osoittaa, että silloin kun iso joukko oletuksia pitää paikkansa, markkinatalous on tehokas järjestelmä tämän sanan erityisessä merkityksessä: emme voi parantaa kenenkään materiaalista hyvinvointia huonontamatta jonkun toisen hyvinvointia. Siinä se. On epäselvää, tarkoittaako tämä sellaisen ”markkinatalousyhteiskunnan” puoltamista jossa, Harvardin kollegani Michael Sandelin (s. 1953) sanoin, kaikki on myytävänä⁴. Tämä valinta vaatii täydentäviä normatiivisia arvostelmia, joiden tekemisessä taloustieteilijöillä ei ole erityistä etulyöntiasemaa.

Taloustutkijoilla sen sijaan on etulyöntiasema siinä, että he voivat kertoa, mitkä ovat tiettyjen yhteiskunnallisten järjestelyjen todennäköiset seuraukset. Tarkastellaan esimerkiksi mainitsemaanne 'reilun kaupan' ajatusta. Kun määritellään tarkasti, mitä tällä käsitteellä tarkoitetaan, voin kertoa, mitkä ovat sen todennäköiset taloudelliset seuraukset (kuka voittaa, kuka häviää, mitä

tapahtuu tehokkuudelle, taloudelliselle kasvuille...). Ainakaan taloustieteilijänä en kuitenkaan voi sanoa, pitäisikö kannattaa enemmän reilua kauppaa kuin vapaa-kauppaa – ainakaan tekemättä koko joukkoa moraalisia arvostelmia.

Mihin asetutte yleisellä tasolla demokratiakäsityksessä? Liberalistinen demokratiakäsitys painottaa yksilöllisten preferenssien koontia julkisiksi valinnoiksi ja vaalien merkitystä poliittisen vallan väärinkäytön ehkäisemiseksi. Deliberatiivinen demokratiakäsitys, joka näyttää olevan lähellä joitakin näkemyksiänne, korostaa mahdollisuutta mennä yksilöllisten preferenssien koontia pidemmälle ja ottaa huomioon myös julkisten valintojen ei-yksilölliset perustat, kuten yleisesti hyväksytyt normit, itseisarvot, seniläiset 'sitoumukset' ja ehkä jonkinlaisen taloustieteellistä laajemman hyvinvointikäsitteen.

Kannatan hyvin vahvasti deliberatiivista demokratiaa. Tähän on kaksi syytä. Ensinnäkin minusta on tärkeää, että ihmiset saavat enemmän tietoa poliittisten päätösten seurauksista, ja keskustelu on yksi tapa jakaa tietoa. Toiseksi ajattelen, että yksilölliset preferenssit ovat jossain määrin muovautuvia ja muokkautuvat sosiaalisissa vuoroaikutussuhteissa. Mikäli meidän on pakko kohdata toistemme huolet ja murheet, saatamme olla halukampia kohtuullistamaan omia haluja ja toiveitamme.

Tämä kaikki tietenkin teoriassa. Deliberatiivisen demokratian täytäntöönpano on käytännössä iso ongelma.

Yksi pääehdotuksistanne kansallisen demokratian vahvistamiseksi on Maailman kauppajärjestön sääntöjen uudistaminen: WTO valvoisi kauppasopimuksiin liittyvien päätösten demokraattisuutta kansallisvaltioiden tasolla. Luuletteko, että tämä onnistuisi ilman muita perinpohjaisia muutoksia kansainvälisen kaupan ideologisissa ja käytännöllisissä perusoletuksissa? Sallivatko vallitseva taloudellis-liberaalinen ajattelu (kuten sitoutuminen globaaliin kilpailuun) sekä muiden kansainvälisten taloudellisten organisaatioiden (IMF, G7, G20...) ja monikansallisten yritysten valta näin radikaalin muutoksen?

Ajattelen, että kansainväliset normit muuttuvat ja niillä on merkitystä. Korruptiosta puhuminen oli tabu Maailmanpankille ja Kansainväliselle valuuttarahastolle (IMF) ennen 1990-lukua, nyt siitä on tullut keskeinen osa niiden tehtävää. Samoin liiketoiminnan läpinäkyvyydestä on tullut paljon tärkeämpi huolenaihe. Luullakseni ymmärrämme lopulta demokraattisen keskustelun ja kansallisen tilivelvollisuuden ratkaisevan merkityksen avoimen talouden ja kansainvälisten sääntöjen rakentamiselle. Olen siis toiveikas.

Kansainvälinen kauppa ja TTIP

Entäpä jos kansainväliset kaupan säännöt käännettäisiin nurin perin: oletusarvona olisivat erilliset ja ajallisesti määritellyt kansallisvaltioiden (tai niiden ryhmittymien) väliset monikansalliset kauppasopimukset? Tällöin vaatimus kauppasopimuksia puol-

tavalle keskustelulle uusiutuisi aika ajoin, mikä voisi tehdä kauppaan liittyvistä kysymyksistä näkyvämpiä päivänpolitiikassa. Vai sotkisiko tämä täysin taloudellisten hyötyjen hakemisen kansainvälisestä kaupasta?

Tämä on mielenkiintoinen ajatus. Mutta mahtaisikohan se myös luoda liikaa epävarmuutta sopimusten uusimisen kannalta ja olla liian kielteistä kaupalle ja sijoituksille? Meidän täytyy löytää sopiva tasapaino äänestäjien kädet sitovien jäykkien sääntöjen ja liian helposti uudelleen neuvoteltavien sääntöjen välillä.

Transatlanttinen kauppa- ja investointikumppanuus (TTIP) näyttää keskittyvän moneen sellaiseen kysymykseen, joita nostatte esiin tarkastellessanne kansallisen demokratian näkymiä: taloudellisen tehokkuuden saavuttaminen kansainvälisen kaupan liiketoimintakustannuksia vähentämällä, ylikansallisten yritysten mahdollisuus haastaa kansallisia hallituksia oikeuteen niiden voittojen vahingoittamisesta, avoimen keskustelun puute kaupasta, teknokraattisuus ja niin edelleen. Mitä ajattelette TTIP:stä?

TTIP:n huolestuttavimpana osana näen investoijien ja valtioiden välisten kiistojen ratkaisumenettelyn. Kuten Kuten kirjassani *Globalisaation paradoksi* esitän, tähän liittyvät mekanismit suosivat kansainvälisen kaupan ja investointien intressejä kotimaisten etujen kustannuksella. Ne luovat jonkinlaisen oikeudellisen kahtiajaon, jossa yrityksillä on pääsy erilliseen ja joustavampaan la-

kijärjestelmään kuin yksilöillä. Kehitysmaat hyväksyvät tämän tyyppiset ratkaisut, koska ne näkevät omat lailliset järjestelmänsä kehnoina, ja niiden täytyy tarjota jonkinlainen vakuutus ulkomaisille investoijille. On kuitenkin vaikea puolustaa tällaista kiistojen ratkaisumenettelyä Yhdysvalloissa ja Euroopassa, jossa lailliset instituutiot ovat jo alkujaankin suhteellisen korkealaatuisia.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Duncan Green, *Silent Revolution. The Rise and Crisis of Market Economics in Latin America*. (1991). 2. p. Monthly Review, New York 2003, 273; Will Hutton, *The Writing on the Wall. Why We Must Embrace China as a Partner or Face It as an Enemy*. Free Press, New York 2006, 168; Timothy I. Palley, *From Financial Crisis to Stagnation. The Destruction of Shared Prosperity and the Role of Economics*. Cambridge University Press, Cambridge 2012, 199. Vrt. Rodrikista ”päivitetyin liberalismiin” edustajana, politiikan ja valtion roolin puolustajana talouskehityksessä, Joseph M. Parent, *Uniting States. Voluntary Union in World Politics*. Oxford University Press, Oxford 2011, 19.
- 2 Ks. John Williamson, The Washington Consensus as Policy Prescription for Development. Teoksessa *Development Challenges in the 1990s. Leading Policymakers Speak from Experience*. Toim. Timothy Besley & Roberto Zaghera. World Bank / Oxford University Press, Washington 2005, 33–53; 49. Williamson sanoo jakavansa Rodrikin tapaustutkimusponnen.
- 3 Amartya Sen, Goals, Commitments, and Identity. *The Journal of Law, Economics, & Organization*. Vol. 1, No. 2, 1985, 341–355.
- 4 Michael Sandel, *What Money Can't Buy? The Moral Limits of Markets*. Farrar, Straus & Giroux, New York 2012, erit. 9.

JOUNI AVELIN

Monopsonista ja oligopoleista

The *New York Review of Books*issa (17.12.2015) taloustieteilijä Paul Krugman arvostelee Robert B. Reichin teoksen *Saving Capitalism. For the Many, Not the Few* (2015). Reich tunnetaan Suomessakin ”bestsellerinsä” *The Work of Nations* (1991) suomennoksesta *Rajaton maailma: Yritysten ja kansallisvaltioiden uudet pelisäännöt* (1995). Reich on koetellut siipiään myös politiikassa: Gerald Fordin ja Jimmy Carterin hallinnoissa ja Clintonin työministerinä vuosina 1993–1997. Poliittikkaan palaa hänen uusin teoksensakin.

The Work of Nations paneutui kasvavan epätasavaruuden kysymykseen. Sitä Reich piti lähinnä teknisenä ongelmana, johon oli tarjolla teknokraattinen *win-win*-ratkaisu. Vuoden 1980 tienoilla Yhdysvalloissa havaittiin, että korkeakouluista valmistuneiden palkat nousivat paljon nopeammin kuin alemmilla koulutustasoilla. Selitykseksi tarjottiin ulkomaiden halpatyövoimaa, joka

iski erityisesti Yhdysvaltojen perusteellisuuteen. Ulkomaankauppa näiden maiden kanssa oli kuitenkin vuoden 1990 paikkeilla yhä liian vähäistä vaikuttaakseen suuresti, eikä tietopohjaisten ammattien työllisyysskään parantunut merkittävästi.

Taloustieteilijät yrittivät uudelleen: nyt ilmiötä selitettiin informaatioteknologian vallankumouksella. Nykyaikainen teknologia vähensi perinteisen teollisuustyön tarvetta, ja aivotyöllä oli kysyntää aina vain enemmän. Vaikka koulutustaso parani, se ei pysynyt muutoksen tahdissa. Siksi korkeakoulutettujen palkat nousivat.

Mitään pitäviä todisteita tälle käsitykselle ei kuitenkaan koskaan esitetty. Syy vain pääteltiin vaikutuksista. Silti näkemys vakiintui lähes hokeman tasolle.

Myös Reich oletti, että teknologia vapauttaisi lopulta paitsi rutiinityöstä myös fyysisistä työyhteisöistä. Uudet työpaikat tarjoutuisivat ideapuolella. Ratkaisuna palkkojen ja mahdollisuuksien epätasa-arvoon olisivat sekä koulutus että jatkokoulutus.

”Määräävästä markkina-asemasta seuraa kasvavia voittoja ja mitättömiä investointeja.”

Myöhemmin 90-luvulla palkkaerot alkoivat tasaantua ja keskiluokan ansiot jopa laskivat. Vaikka teoriaa yritti päivittää olettamalla, että teknologinen vallankumous rusikoi pikemmin keski- kuin työväenluokkaa, ongelmat vain kasaantuivat, sillä 2000-luvulla myös korkeakoulutettujen reaaliensioiden kasvu tyrehtyi. Ainoastaan ylimmän tuloluokan ylimmän prosentin tulot jatkoivat kasvuaan.

Koulutuksella ei ollut mitään tekemistä palkkakehityksen kanssa, sillä sijoituspäälliköiden ja lukion opettajien koulutus oli muodollisesti samalla tasolla. Lisäksi 2000-luvun alussa yhä suurempi osa kansantulosta alkoi valua yhä harvemmille. Selitystä haettiin roboteista, jotka korvasivat ihmistyövoimaa. Tuottavuuden kasvu alkoi kuitenkin hiipua samalla, joten roboteistakaan ei ollut selittäväksi tekijäksi. Yritykset eivät sijoittaneetkaan voittojaan tuotantoon vaan pankkeihin tai ostivat takaisin omia osakkeitaan.

Uudessa teoksessaan Reich popularisoi yllättävän paluun tehnyttä monopoliteoriaa. Määräävää markkina-asemaa pitävät hallussaan *monopsonit*, jotka voivat sanella hinnan joko ostaessaan tai myydessään. Kun määräävässä asemassa on muutama yritys, puhutaan *oligopolista*. Valitsevassa tilanteessa oligopolit hallitsevatkin markkinoita.

Milton Friedman tosin väitti vaikutusvaltaisessa kirjoituksessaan ”The Methodology of Positive Economics” (1953), että monopoleilla olisi merkitystä vain silloin, kun markkinoiden toiminta poikkeaisi tarjonnan ja kysynnän ennusteista. Friedmanin näkemys hyväksyttiin myös politiikan puolella. Ja vaikka kartellilait pysyivätkin politiikan arsenalissa, määräävä markkina-asema alkoi vaikuttaa yhä selvemmin talouden trendeihin.

Reich esittelee lukuisia esimerkkejä monopoleista ja oligopoleista, Monsanto geneettisesti muunnellusta soijasta ja maissista aina laajakaistapalveluihin asti. Krugman lisää näihin vielä hieman eksoottisemmat kisanruoka- ja injektioruiskumarkkinat.

Työmarkkinoilla monopsonit ja monopolit käyttävät määräävää asemaansa tyypillisesti matalapalkka-aloilla: palkkoja säätelemällä sekä monopsonit (eli ostajat) että monopolit (eli myyjät) voivat tehdä voittoa minimi- tai maksimihinnasta riippumatta. Silti suuret voitot eivät siirry investointeihin, koska aitoa kilpailua ei ole eikä siten tarvetta parantaa palvelujakaan.

Määräävästä markkina-asemasta seuraa siis kasvavien voittojen ja mitättömien investointien yhdistelmä.

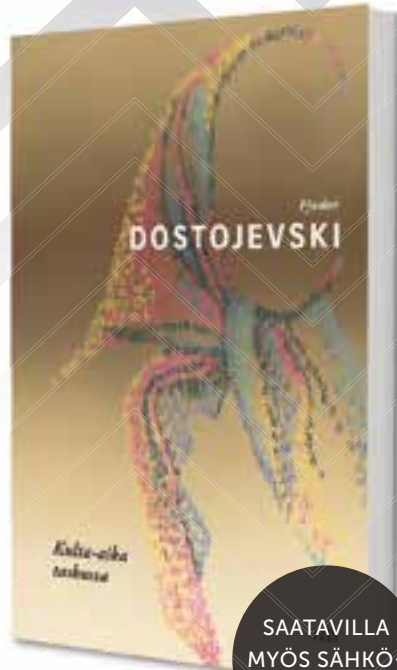
Kun tähän vielä lisätään se, että Yhdysvalloissa ammattiliittoihin kuuluvien työntekijöiden osuus on pudonnut yli 30 prosentista 11 prosenttiin, oligopolit ja monopsonit voivat entistä helpommin kontrolloida palkkoja.

Ja nyt Reich tekee yksinkertaisen mutta merkittävän liikkeen: kaikessa on kysymys politiikasta. Historia osoittaa, että politiikalla tätä kehitystä voidaan suitsia. Ei hallitus häiritse markkinoita väliintulollaan. Hallitus luo markkinat. Siten epätasa-arvon kasvu tai tasaaminen on viime kädessä poliittinen kysymys.

Jos kaikki on näin yksinkertaista – jopa perinteistä keynesiläisyyttä – miksi tilanne näyttää vaikealta? Lopulta vastassa on rakenteellinen korruptio: kun rikkaiden ylin kerros on rikastunut entisestään, politiikan ja määräävän markkina-aseman välille on syntynyt *feedback*. Ylin luokka ostaa poliittista vaikutusvaltaa kampanjarahoituksella, lobbaamalla ja herrahissillä. Vastineeksi kartellien, paikallisen sopimisen ja ammattiyhdistysliikkeen toiminnan vaikeuttamisen edessä ollaan hampaattomia.

Kyse on siis oligarkiasta. Reich tyytyy esittämään, että korporaatiot tungettaisiin takaisin siihen lokeroonsa, jossa ne olivat viisikymmentä vuotta sitten. Hän haistaakin sekä demokraateissa että republikaaneissa tuulen kääntyneen harvainvaltaa vastaan.

NIIN

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

”

Venäjän kansa ei mielellään tavoittele pinnallisuuksia; se arvostaa eniten henkeä, ajatusta ja asioiden ydintä.”

FJODOR DOSTOJEVSKI
**Kulta-aika taskussa
– Kirjoituksia
Venäjän maasta
ja hengestä**

niin & näin -kirjat 2015
272 sivua
Suom. Tiina Kartano
ISBN 978-952-5503-89-0
39 € (lehden kestotilaaajille 34 €

 netn.fi/kulta-aika

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

DAVID HUME
**Keskusteluja
luonnollisesta
uskonnosta**

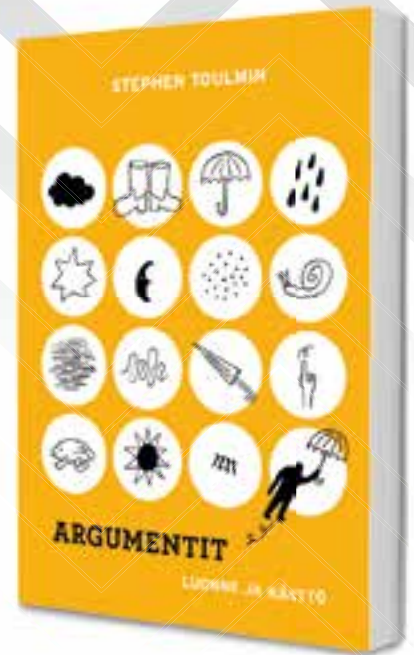
(Dialogues Concerning
Natural Religion, 1779)

niin & näin -kirjat 2015
152 sivua
Suom. Tapani Kilpeläinen
ISBN 978-952-5503-90-6
32 € (lehden kestotilaaajille 24 €)

 netn.fi/kirjat/keskusteluja-luonnollisesta-uskonnosta

”

Edes susi ei kiusaa arkaa laumaa pahemmin kuin taikausko kurjan kuolevaisen ahdistunutta rintaa.”

”

Logiikan teoria täytyy järjestää radikaalisti uudelleen, jotta se saataisiin lähemmäs kritiikin käytäntöä”

STEPHEN TOULMIN
**Argumentit
– Luonne ja käyttö**
(Uses of Argument, 1958)

niin & näin -kirjat 2015
344 sivua
Suom. Tapani Kilpeläinen
ISBN 978-952-5503-91-3
39 € (lehden kestotilaaajille 34 €)

 netn.fi/kirjat/argumentit

JAAKKO BELT

Pressiklubilla

Yhteiskunnallinen dokumenttiteatteri saapui syksyllä sisämaahan esityssarjassa *Suomalainen "Pressi" Klubi*. Tampereen Työväen Teatterin TTT-klubilla tutkivan lavataiteen tahtia iskivät näyttelijätyön opiskelijat ja journalistinalut. Ohjauksesta vastasivat kokeneemmat teatterintekijät, yliopistonlehtorit Mikko Kanninen ja Samuli Nordberg, ja taustatyöryhmässä hääri joukko tutkijoita ja mediaväkeä. Kulttuurin rintamalla kummasti virkistynyt *Aamulehti* oli projektissa näkyvästi mukana: elävät esitykset välitettiin suorana verkossa ja kunkin illan aiheita käsiteltiin saman päivän paperilehden sivuilla.

Kansallisteatterin *Neljännän tien* ja Ryhmäteatterin *Eduskunta*-trilogian kaltaiset produktiot ovat tuoneet valtakunnallisen päätöksenteon ja politiikan lähihistorian dokumenttiteatterin polttopisteeseen. *Suomalaisen "Pressi" Klubin* neljässä eri teemaillalla katse kohdistettiin toisaalta kauemmas, toisaalta lähietäisyydelle. Kansallista itseymmärrystä pöyhittiin sekä 1940-luvun juutalaisluovutuksia käsitelleessä esityksessä että suomalaisuuden määrittelyihin pureutuneessa sessiossa. Kolmannessa ohjelmakokonaisuudessa purettiin myyttiä yhden totuuden maasta. Näkemäni illan pääteemana oli viime vuosina Tampereen kaupunginvaltuustossa, viranomaisviestinnässä ja lehtien palstoilla vellonut keskustelu keskustorin hallinnasta.

Tampereen kaupunkipolitiikkaa seuranneet muistavat leimaavat puheet "ihmisroskista", puistojuopotte- lusta ja keskustorin "rauhottamiseksi" järjestetystä poliisikokeilusta. Useammalle saattaa sen sijaan tulla yllä- tyksenä, miten päihdeongelmaisten päivätoimintakeskus Huoltsun uutta toimipaikkaa etsittäessä vastuuta pallo- tellaan päättäjältä ja viranomaiselta toiselle. Tällaiset kun- nallisen tason pienet suuret kysymykset loivat esitykseen yhteiskunnallista jännitettä ja riittävästi kosketuspintaa. Ruohonjuuritasolta avautuivat lopulta ideologiset kysy- mykset kaupunkitilan hallinnasta, asunnottomuudesta, päihdehuollosta ja kanssaihmiisiin suhtautumisesta.

Paikallisuus toi vahvan lisävärinsä niin ikään illan esitykselliseen puoleen, kun aiheen lisäksi hahmojen esikuvat olivat suurelle osalla katsojista entuudestaan enemmän tai vähemmän tuttuja. Tatu Sinisalo tavoitti apulaispormestari Pekka Salmen (sd.) gestiikan viimeistä otsankurtistusta ja tuhahdusta myöten. Illan herkullis- impiin revittelyihin lukeutui julkisuudessa pidättyväi- sempänä asiapolitiikkona tunnetun apulaispormestarin Mikko Aaltosen (vas.) nimeä hokeva *revyy*-numero.

Tuloksena oli mailaa puristamatonta aikalaisteatteria. Itsetietoisien sankarijournalismin ja metailun sijaan esi- tyksen rajoja luodattiin pakottamatta, ja illan aiheeseen upottiin pikemminkin uteliaasti kuin julistavasti. Epi- soditeatterin keinoja kokeiltiin aina *stand up*ista tietois- kuihin ja TTT-klubin ulkopuolelle vietyihin, reaaliai-

kaisiin videoperformansseihin. Opiskelijahuumorin puo- lelle lipsahdettiin vain parissa sketsissä. Nuoret näyttelijät olivat hyvässä iskussa.

Myös dokumentaarisemmat osiot hoidettiin pääsään- töisesti kunnialla. Kuntapäätäjien julkisia lausuntoja ja taustahaastattelujen antia toki kierrätettiin roimasti epä- edullisessakin valossa, Ylioppilasteatterin *Valtuusto*-trilo- giasta tuttuun tapaan. Puistojuopottelua kauhisteleville pikkuporvareille, yksituumaisille poliiseille ja vastuuta väisteleville vallankäyttäjille naurettiin, ja varavaltuutettu Joni Lehtimäkeä (sd.) näpätettiin asianmukaisesti *nim- bylystä*. Poliitiikan läpimädännäisyydellä tai poliitikkojen pahantahtoisuudella ei kuitenkaan retosteltu. Julkista päätöksentekoa katsottiin silmien korkeudelta arkisena puuhailuna, jota määrittää pikemminkin päättämät- tömyys kuin kylmä vallankäyttö.

Osansa piikittelystä sai myös yhteistyötaho *Aamu- lehti*. Sen palstoilla taannoin julkaistua surullisenkuu- luisaa kolumnia koulusurmaajien tyydyttymättömästä naisenkaipuusta parodioi kipakasti punanenäinen pelle, joka oli ottanut tehtäväkseen lohduttaa puutteessa eläviä miehiä niin lavalla kuin lavan takana terrorismin eh- käisyssä.

Lavan ja yhteiskunnan välille viritettiin kahdensuun- taista vuorovaikutusta. Valtuustosalista tyylitellyiksi karikatyyreiksi näytelmään päätyneet poliitikot kävivät katsomassa ja kommentoimassa näytöksiä. Tällä kertaa mikrofonin varteen päätyi niin ikään oman roolihah- monsa saanut sosiaalitoimen suunnittelupäällikkö Ma- ritta Närhi. Vaikka esitystä ei muutenkaan leimannut konnien etsintä, Närhen lavasijaisen ja itse henkilön pu- heenvuorossa pilkahti kansalaiskeskustelussa harvemmin äänen saava ratkaisuhakuinen ja parhaaseen pyrkivä vi- ranomainen.

Yleisöä aktivoitiin viestintävälineiden lisäksi myös paikan päällä, mutta vaivaannuttavalta pakko-osallista- valta teatterilta välttyttiin. Niin päättäjiltä kuin yleisöltä penättiin ja kerättiin ehdotuksia keskustorin hallinnan, asunnottomuuden ja päihdepolitiikan ongelmiin kansa- laisvaikuttamisen kevyenä kenttäharjoituksena. *Suoma- laisella "Pressi" Klubilla* nautittiin Tampereen kokoisesta ja näköisestä teatterista.

ALEKSANDRA OILINKI

Carol Rama, polte ja keskusteluja seksuaalisuudesta

Kuraattori Juha-Heikki Tihisen mukaan Carol Raman jälkijättöinen lisääminen taidehistorian kaanoniin on noudattanut avantgarden logiikkaa: ”salaisuus paljastetaan, tuntematon tehdään tunnetuksi”. Raman salaisuus eli sovinnaisuuden rajat ylittävä ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden kuvaus tuli esiin jo hänen ensimmäisessä näyttelyssään vuonna 1945. Fasistihallinto kuitenkin sulki näyttelyn jo alkumetreillä, ja tarinan mukaan teokset takavarikoitiin säädetyinä ja tuhottiin.

Espoon modernin taiteen museo EMMA:n näyttely ”Polte” esitteli avantgarde-taiteen edelläkävijäksi tällä vuosikymmenellä nostetun italialaisen Carol Raman (1918–2015) laajasta tuotannosta noin 200 teoksen otoksen. Barcelonasta Pariisiin, Espoon ja Dublinin kautta taiteilijan kotikaupunkiin Torinoon matkaava kiertonäyttely on ensimmäinen retrospektiivi taiteilijan lähes 70 vuotta kestäneeltä uralta. Raman paikkaa taidekaanonissa ja aikansa avantgardistisessa maailmassa taiteilijana ja sukupuolensa edustajana pohdittiin myös EMMA:n ja Naisasialiitto Unionin järjestämässä keskustelutilaisuudessa ”Carol Rama ja seksuaalisuus taiteessa”.

Näyttely kuljettaa läpi Raman intensiivisen uran teemoittain: varhaistuotannon akvarellien provosoivan suorista seksuaalisuuden kuvauksista siirrytään 1950- ja 60-lukujen konkreettisen taiteen kaksiulotteisiin abstraktioihin. Informalistisen tuotannon akvarellien herkäät viivat ja pehmeys vaihtuvat pian brikolaasiksi kutsuttuun sekatekniikkaan: maalausten pinnasta työntyy ulos kynsiä, ruiskuja, turkiksia, hiuksia, sylintereitä ja siemeniä, jotka yhdistyvät ekspressiivisiin, eritteitä muistuttaviin roiskeisiin.

Arte povera -liikkeeseen löyhästi viittaavissa, viimeistellyn tyylikkäässä töissään Rama puolestaan liitti kuvapintoihin ja veistoksiin tyhjennettyjä pyörän sisäkumeja. Viimeistään näitä teoksia katsellessa tuntuu ihmeelliseltä, ettei tuotanto päätenyt gallerioiden seinille aikoinaan laajemminkin. Näyttely päättyi 1980-luvulta vuoteen 2006 ulottuvaan jaksoon, jonka aikana Rama palasi osittain esittävään ilmaisuun ja varhaisten töiden muotokieleen.

Normien tuolla puolen

Teosten lisäksi henkilökuvaa taiteilijasta rakentaa vuonna 2003 kuvattu dokumenttielokuva¹. Siitä välittyvän vahvan ja räävittömän palmikkopäisen hahmon mer-

”Rama astui tietoisesti modernismin taiteilijaihanteen ulkopuolelle.”

kitystä on mahdoton sivuuttaa retrospektiiviä tarkastellessa. Muiden ihmisten kertomusten mukaan Rama näytti myös itse luoneen normeja murtavan eksentrikon rooliaan. Keskustelutilaisuudessa kuvataiteilija Anna Tuori kommentoi Raman asemaa taiteilijana: tarjolla on ”vain klovnin paikka”, jos tahtoo rikkoa rajat ilman sovinnaisuuden taakkaa. Tämä rooli oli Ramalle selvä alusta saakka. Hän astui tietoisesti modernismin taiteilijaihanteen ulkopuolelle.

Valitettavasti Rama jäi pitkäksi aikaa myös virallisten taidekaanonien ja suurten näyttelyiden ulkopuolelle. Vasta 1980-luvulla hänen alkuvaiheen akvarellityönsä ”löydettiin”, ja muutama vuosi sitten Raman elämäntyö palkittiin Venetsian biennaalissa kultaisella leijonalla. Retrospektiivi toistaa samaa löytämisen retoriikkaa kirjoittaessaan Raman paikkaa taidehistoriassa.

Raman 1930–40-luvuilta säilyneet herkat ja lyyriset akvarellityöt saavat näyttelyssä erityisen hartaan kohTELUN. Sykkivänpunaisten seinien rajaamasta intiimistä tilasta löytyy Raman välittömin ja hätkähdyttävien kuvasto. Seppelepäiset hahmot tuijottavat suoraan katsojaan terävät kielet ulostyönnettynä, korkokenkiä lukuun ottamatta alastomina, haarat hävyttömästi paljastettuina. Toisinaan hahmot on kuvattu raajattomina torsoina sairaalasänkyihin tai pyörätuoleihin asetettuina, toisinaan irtoraajojen tai viuhkamaiseen liikkeeseen jähmettyneiden penisten ympäröimänä. Marta-äidin mukaan nimetyssä teoksessa naishahmo ulostaa selin katsojaan. Muutamissa sekaannutaan eläimiin, toisissa käärmeet luikertelevat ulos ruumiinaukoista.

Tutkija Beatriz Preciado kiistää, että Raman työt olisivat fetisistisiä tai voyeuristisia. Preciaden mukaan tällaisilla termeillä rakennetaan psykopatologista tarinaa, jossa teokset pelkistyvät normista poikkeavuuden oireiksi. Sen sijaan Preciado tulkitsee haluavina ja aktiivisina esitetyt ruumiit poliittisiksi vastareaktioiksi Mussolinin Italian sukupuolen, terveyden ja seksin rajoittuneelle kuvastolle. Preciaden mukaan Raman teokset nostavat nämä mieleltään tai ruumiiltaan vajavaiset, seksuaalisuuden normeista poikkeavat ja fasismin systemaattisesti sortamat hylkiöt ylistyksen kohteiksi.²

Katse seksuaalisuuteen

Myös tutkija Annamari Vänskä kallistui ajattelemaan, että Rama pikemminkin käsittelee töissään voyeurismia kuin edustaa sitä. Vänskä otti esille Raman tavan työstää katseen kohteena olemista myös teoksissa, joissa seksuaalisuutta ei konkreettisesti käsitellä. Brikolaasisarjassa katsojan tuijotukseen vastaavat taulun pintaan sammakonkudun lailla liimautuneiden pienten lasisilmien saaristot. Aavemaisesti leijuvien silmien välillä risteilevät Raman kryptiset matemaattiset kaavat, kirjainjanat ja kuviot, ja kaavojen keskeltä erottuu fyysikoiden nimiä: Heisenberg, Schwinger, Weizsäcker. Rama ei saanut akateemista taiteilijakoulutusta, ja vaikka hän kutsuikin itseään sivistymättömäksi, löytyy häneen töistään kosolti viittauksia sekä tieteesiin että taiteisiin. Raman Torinon ateljee näyttääkin kuvissa korulippaan kaltaiselta *Wunderkammerilta*, jonka seinät ja tasot peittyvät kuriositeeteihin, kuviin ja kirja- ja lehtipinoihin. Tihisen luonnehdinnan mukaan työskentelytila toisintaa Raman taiteen ensyklopedisen luokittelevaa maailmaa ja eklektisiä sisältöjä.

Raman tapaa käsitellä seksuaalisuutta kuvattiin keskustelussa toistoon perustuvaksi. Sekä Tuori että toinen taiteilijavieras, Ulla Jokisalo kokivat, että toiston pakonomaisuus rajaa teosten seksuaalisuuteen viittaavan alueen kovin kapeaksi ja yksiulotteiseksi. Vänskä puolestaan esitti, että Raman teoksiin aina uudelleen sommiteltu naisen haaroväli kietoo koko tuotannon Gustave Courbet’n *Maailman alkuperän* (L’Origine du monde, 1866) ympärille: Rama työstää Courbet’n teosta uudestaan ja uudestaan. Vänskän tulkinnan mukaan on katolilaisuuden syytä, että taide jäi Ramalle ainoaksi paikaksi toteuttaa seksuaalisuuttaan, ja teokset voidaan näin nähdä hänen seksuaalisuutensa ilmentyminä. Tuori puolestaan torjui ajatuksen, että teosten seksuaalisuuden voisi tulkita taiteilijan omien kokemusten ilmauksiksi. Tihisen mukaan on ylipäättään kyseenalaista, millaista ”totuutta” kuva seksuaalisuudesta voi edustaa.

Ennen Raman punaiseen huoneeseen astumista näyttelykävijä saa lukea varoituksen, jonka mukaan ”Tämä näyttelyn osa sisältää kuvia, jotka voivat tuntua sopimattomilta”. Keskustelun lopussa käyty debatti sisältöjen rajaamisesta varoituksin laajentui koskemaan seksuaalista kuvastoa myös museoiden ulkopuolella. Millaisia vaikutuksia museoiden tulkinnoilla sopivasta ja sopimattomasta voi olla tapoihin käsitellä seksuaalisuutta laajemminkin? Miksi juuri seksissä raja tulee vastaan aiemmin kuin vaikkapa lastenanimaatioiden väkivallassa? Entä onko nykypäivänä olemassa taiteen moniäänisyyttä turvaavia mekanismeja, jotka varmistaisivat, että tämän päivän carolramojen työt – tämän päivän tabuineen – saisivat mahdollisuuden koskettaa laajempia yleisöjä kuin Raman työt aikanaan?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Carol Rama. *Di più, ancora di più* (2003), ohj. Simone Pierini.
- 2 Beatriz Preciado, *The Phantom Limb. Carol Rama and the History of Art*. Näyttelyluettelossa *The Passion According to Carol Rama*. Museu d’art contemporani de Barcelona, Barcelona 2015, 13–33 (25–29).

ESSI SYRÉN & HEIDI VEHMAS

Nykytaiteen epäajanmukaisuus

Mitä tarkoitamme, kun puhumme nykytaiteen nykyisyydestä? Tällä kysymyksellä aloitti kriitikko ja taidevaikuttaja Okwui Enwezor luentonsa Taideyliopiston Exhibition Laboratoryn ääriään myöten täydelle salille. Saastamoisen säätiön ja Kuvataideakatemian Suomeen kutsuma Enwezor on yksi tämän hetken taide maailman vaikutusvaltaisimmista ja seuratuimmista hahmoista. Nigerianlaistustainen kuraattori on toiminut taiteen areenoilla New Yorkista Müncheniin ja tuonut parin viime vuosikymmenen aikana muun muassa afrikkalaista taidetta näkyvästi esille. Hänen merkittäviä taideinstituutioita ja yliopistoja vilisevä ansioluettelonsa herättää kunnioitusta, mutta tänä tammikuuisena iltana Enwezor ei halunnut puhua itsestään.

Illan aiheena oli Enwezorin kuratoima 56. Venetsian biennaali *All the World's Futures*. Marraskuussa 2015 päättyneen näyttelyn kuratointiprosessissa Enwezoria kiehtoivat etenkin aikaan ja paikallisuuteen liittyvät teemat. Ytimessä oli kysymys taiteen nykyisyydestä – millä tavalla nykyaide on *contemporary*. Venetsian biennaalista, joka järjestettiin ensikertaa vuonna 1893, on ajan saatossa muodostunut nykyaiteen uusimpia suuntauksia esittelevä suurtapahtuma. Sen syntyajankohtana pidettiin myös kansallisen taiteen näyttelyitä, jotka edustivat konservatiivisempaa linjaa orastavan eurooppalaisen avantgarden rinnalla.

Enwezor alkoi purkaa nykyaiteen temaattista vyyhtiä Walter Benjaminin ajattelun avulla. Tekstissään ”Historian käsitteestä” Benjamin viittaa Paul Kleen *Angelus Novus* -teokseen (1920), jonka enkeli ”on kääntänyt kasvonsa menneisyyteen”. Benjaminin mukaan tapahtumat ajassa näyttäytyvät tälle historian enkelille loputtomana, kasautuvana katastrofina. Toisin kuin Hegelillä ja Marxilla, Benjaminin messiaanisessa historianfilosofiassa edistys ei ole vääjämätön tie parempaan yhteiskuntaan, vaan paratiisista puhaltava tuuli, joka työntää menneisyyteen katsovaa enkeliä eteenpäin kohti tulevaisuutta.¹ Edistys ei siis itsessään ole tie parempaan vaan ainoastaan suunta, johon olemme menossa.

Benjaminilainen eetos näkyi myös biennaalikokonaaisuudessa, joka hahmotteli poliittisen taiteen mahdollisuuksia kaoottisessa nykymaailmassa. Enwezorin mukaan nykyaiteen poliittinen potentiaali on paradoksaalisesti epäajanmukaisuudessa, joka mahdollistaa uudenlaisen perspektiivin nykyhetkeen. Myös Benjaminin ajattelussa poliittinen potentiaali syntyy kääntämällä dialektinen katse menneisyyteen ja etsimällä historian ja nykyisyyden välisiä konstellatioita.

Taide voi halutessaan vetäytyä ja olla osallistumatta, mutta näyttelyllä tätä mahdollisuutta ei Enwezorin mukaan ole. Näyttelyn käsite sisältää jo itsessään ajatuksen julkiselle tarkastelulle alistamisesta, minkä vuoksi taiteen näytteille asettaminen on aina aktiivista yhteiskunnallista osallistumista. Biennaalin luonnostelun aikoihin asemiehet iskivät Charlie Hebdon toimitukseen Pariisissa – tapaus herätti paljon keskustelua sananvapaudesta, väkivallasta ja sensuurista. Taidemaailma ei jäänyt sivulliseksi, ja myös näyttelyjen kantaottavuus ja turvallisuus joutuivat tarkastelun kohteiksi. Enwezor korosti, että sensuurin sijasta olisi pelättävä itsensensuuria.

Siinä missä Enwezor kertoi aiemmin urallaan halunneensa olla tapahtumien keskiössä, on hän nyt kääntänyt katseensa taidekentän laitamille ja syrjäseutujen ilmiöihin. Moniin keskuksiin pirstaloituneessa maailmassa on järjetöntä puhua nykyaiteesta vain yhdestä suuresta keskuksesta tai perspektiivistä käsin. Mielekkäämpää on pohtia, miten pitkään sivussa instituutioista toimineet taiteen ilmiöt voidaan tuoda näkyviksi, ja miten ne voivat laajentaa käsitystämme taiteesta. Tässä tehtävässä kriitikoilla ja kuraattoreilla on merkittävä rooli.

Lopuksi yleisön joukosta nousi monipolvinen kommentti, joka päättyi kysymykseen, onko meillä ylipäätään toivoa. Enwezor naurahti ja vastasi, ettei hän missään tapauksessa halunnut näyttelynsä kuvastavan dystopiaa. Kovin kauas siitä biennaalissa esitelty näkemys maailmastamme ei kuitenkaan jäänyt.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Walter Benjamin, Historian käsitteestä. Teoksessa *Messiaanisen sirpaleita*. Suom. Raija Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1989, 182.

JUKKA MIKKONEN

Luokitteluseminaarissa

Vuotuinen Mikkelin Akatemia -tiedeseminaari pidettiin tänä vuonna jo 14. kerran. Tällä kertaa tunnetut tieteentekijät – ja taiteilija – esittelivät savolaisyleisölle luokitteluun liittyviä ongelmia.

Perjantaina tammikuun 8. päivänä Mikkelin ammattikorkeakoulun auditorio on täynnä tiedonjanoa; järjestäjien mukaan kuulijoita on noin 250 kappaletta. Yksi tapahtuman taustahahmoista, asianajaja Matti Kunnas, kertoo osallistujamäärän viisinkertaistuneen ensimmäisestä kokoontumisesta vuonna 2003.

Seminaarin avaa Lappeenrannan teknillisen yliopiston professori Karl-Erik Michelsen, joka viittaa ihmisen ikaikaiseen haluun luokitella asioita, kuulua ja asettaa muita johonkin lokeroon. Toisaalta Michelsen perustelee seminaarin aiheen ajankohtaisuutta luokitusten ja luokittelamisen lisääntymisellä.

Ensimmäinen puhuja on Helsingin yliopistossa toimiva tieteenfilosofi Samuli Pöyhönen, joka alustaa luokittelusta ihmistieteissä. Yhteiskunta- ja käyttäytymistieteissä ja lääketieteessä luokittelu on keskeisten ongelmien diagnosoinnin, hallinnan ja hoitamisen menetelmä. Luokittelu johtaa kuitenkin helposti päättelyn vinoutumisiin. Oletamme jonkin luokan jäsenille yhteisen olemuksen, jolla selitämme jäsenten käyttäytymistä. Lisäksi selitämme ”meidän” ja ”niiden” toimintaa eri tavalla: suosimme sisäryhmää ja homogenisoimme ulkoryhmää, pistämme omat epäonnistumisemme olosuhteiden piikkiin ja katsomme toisten kukoistamattomuuden syyksi vaikkapa näiden heikkolahjaisuuden.

Pöyhöstä kiinnostaa, miten luokittelu vaikuttaa luokiteltuun sosiaalisessa todellisuudessa. Hän viittaa Ian Hackingin pohtimaan silmukkavaikutukseen (*looping effect*), jota kanadalaisfilosofi havainnollisti monipersoonahäiriöllä¹. Hacking kuvasi, kuinka lääketieteellinen diagnoosi vaikuttaa potilaan käytökseen – tämä alkaa käyttäytyä diagnoosin esittämällä tavalla – ja miten potilaan oirehdinta puolestaan vaikuttaa diagnoosin muokkaamiseen, mikä puolestaan... Pöyhönen huomauttaa, että silmukointi myös vakauttaa ilmiöitä ja tekee rahan ja poliisin kaltaiset instituution mahdollisiksi. Tutkimalla, kuinka luokittelut tuottavat sosiaalista todellisuutta, pääsemme käsiksi rakenteellisten epäkohtien perustoihin.

Etupäässä kirjailijana ja kuvataiteilijana tunnettu Rosa Liksom puhuu otsikolla ”Lokeron turva ja tuho”. Liksom muistuttaa ihmisen potentiasta, mahdollisuudesta moneen: rajaava leima lyödään aina ulkopäin. Liksom itse on tungettu kirjailijalokeroon, vaikka hän on tehnyt aika lailla kaikkea sarjakuvasta elokuvaan. Miksi ihminen suostuu lokeroihin? Liksom kysyy. Selvät rajat,

tuttuus, laiskuus, uuden pelko... Ratkiriemukkaassa ja samalla äärimmäisen painavassa ajankuvauksessa Liksom puhuu fiktiivisillä äänillä karvahattukansan epäluuloista ja haaveilee lopuksi uudesta raikkaasta Suomesta. Esitelmän taustalla pyörii monitaiteilijan tekeillä olevaan Burka-projektiin kuuluvan Finlandia-elokuvatrilogian Kansallismaisema-osuus. Hypnoottisella videolla siniristilipun siniseen afganistanilaiseen burkaan verhoutuneet ihmiset kävelevät stereotyyppisissä suomalaismaisemissa, jotka muuttuvat aivan toisen näköisiksi kuin mainoskuvastoissa. ”Millä lääkkeillä Suomi saadaan nousuun?” yleisöstä kysytään. Taiteilijaa huvittaa: ”Ei mulla ole mitään lääkkeitä, mä kerron vaan miltä näyttää. Oon ihan vaan *fucking* kirjailija.”

Päivän viimeisessä esitelmässä tietokirjailija Ari Turunen pohtii kategorioita luovuuden esteenä. Turunen tekee hurjan historiallisen läpijuoksun, jossa hän summaa näkemyksensä maailmanhistorian kukoistavimmista kaupungeista antiikin Miletoksesta hippiajan San Franciscoon. Mikä yhdisti Turusen kuvaamaa yhdeksää kaupunkia? Merkittäväksi tekijäksi Turunen nostaa suvaitsevaisuuden. Leimaa ei lyöty, oli aineellista hyvinvointia ja kulttuurin kukoistusta. *Moral of the story*: ”ei tarte tykätä kaikesta mutta voi opetella sietämään erilaisuutta”.

Seuraavana aamuna takapenkissä istuva herra lukee ääneen ohjelmalehtisestä ensimmäisen esiintyjän, sukupuolentutkimuksen professori Tuija Pulkkinen tutkimusintresseistä: ”... kvieer-tutkimusta, mitähän se oikein on, mielenkiintoista...”, ”utopia-ajattelua... mitähän se on, ja mitä se realistinen ajattelu sitten on nykyään...” Pulkkinen alustaa sukupuolisen ja seksuaalisen luokittelun vallasta ja voimasta. Hänen mukaansa luokittelu luo asioita, vetämiensä rajojen molemmille puolille – sinne missä ei ennen ollut mitään. Luokittelu rajaa ja pakottaa, kyllä, mutta myös luo ja mahdollistaa. Lajittelun kielteisen puolen korostamista kritisoidessaan professori kertoo aina ihmetelleensä, millainen ihmeen olio stigmatisoinnissa käytetty ’leimakirves’ on. Takapenkin herra katsoo merkitsevästi toveriaan: leimaushommat hän sentään tietää. Pulkkinen muistuttaa, että toisaalta ryhmittely tekee (uuden) kokemusmaailman mahdolliseksi. ”Esimerkiksi seksuaaliluokat antavat ihmisille voimaa elää elämäänsä.” Uudet luokat vastaavat uuteen

tilanteeseen, jossa edelliset luokitukset tuntuvat vanhentuneilta.

Kuullaan parikin yleisökommenttia, joissa perätään seksuaali- ja sukupuolileimojen mielekkyyttä: Eikö ole aivan sama, mitä kukin on, kunhan kaikkia kohdellaan samalla tavalla; pakkoko kaikkialle on liimailla koko ajan uusia lappuja? Hämmästelevätkö tulevat sukupolvet lockerointivimmamme? Uumoilen ymmärtäväni kategorisointiuupumusta: käy työstä opetella alati jäsentämään maailmaa uusiksi. Onko *bondage*sta ja sadomasosta kahvipöydässä puhuvien nuorten tiedostavien ihmisten vaikea tajuta vanhan kansan matalaa profilia ja hienovaraista signifiikaatiota (”Hän on lausuntataiteilija ja hyvä ystäväni”). Yleisö nostaa esiin äärimmäisen tärkeän aiheen, luokitusten alkuperän: nimetäänkö meikäläisiä vai niitä. Mutta kello käy, ja seuraava alustaja on saatava lavalle.

Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäinen puhuu mielivaivojen luokittelun historiasta. Matka kulkee lykantropiasta ja kynantropiasta melankolian ja ahdistuksen kautta tuoreeseen motivaationpuutehäiriöön (*motivational deficiency disorder*). Nykyajan hullutukset, amerikkalainen psykenlääkebisnes ja mielivaivadiagnoosien määrällinen räjähdys, tyrmistytävät ja huvittavat yleisöä. Kun kaikki ovat löylynlyömiä, kukaan ei ole enää löylynlyömä. Medikaaliyleisö ei kelpuuta sosiaalista konstruktivismia, eikä Pietikäinen sellaista sano ajavansakaan. ”Skitsofrenia on todellista”, mielisairaalapysykologiksi esittäytyvä kuulija huomauttaa.

Helsingin yliopiston kasvatustieteen professori Kai Hakkarainen puhuu oppimisesta ja älykkyyskäsityksen päivittämisestä. Maailma muuttuu kiihtyvällä vauhdilla, ja yksilön täytyy jatkuvasti venyä ja oppia uutta. Hakkarainen kritisoi koulua, jossa sanoo kykyluokittelujen rajoittavan oppilaiden kehitystä. Hän haluaa korvata synnynnäisen tai kiinteän, autonomistisen älykkyyskäsityksen hajautetulla ja kehittyvällä älykkyydellä. Sitä harjaannutetaan vuorovaikutuksellisissa yhteisöissä, kriittistä oppimalla ja toisten saavutuksista inspiroitumalla. Tärkeitä asioita ovat yhteenkuuluvuus ja solidaarisuus, joiden kautta kulkee tie kollektiiviseen luovuuteen. Asiantuntijuuden jakaminen lisää hyvää. Hakkaraisen ilosanoma – kenestä tahansa voi tulla huippuosaja – otetaan ymmärrettävästi innostuksella vastaan. Mutta samalla nousee pintaan ajattelulle ominainen ikävä binäärisuus: hyvää ei tunnu voivan olla ilman huonoa. Ylei-

sökommenteissa haetaan syntipukkia epäajanmukaiseksi uumoillusta opettajankoulutuksesta, jossa taatusti vain opetellaan aasinhattujen tekemistä. Hakkarainen top-puuttee: koulun kaltaisia instituutiota ei muuteta hetkessä.

Tampereen yliopiston sosiologian professori Olli Pyyhtinen esitelmöi yhteiskunnallisesta järjestyksestä, luokittelusta ja hallinnasta dyykkaamisen ja serresiläisen parasitiin filosofian avulla. Serresillä yhteisön yhtenäisyys edellyttää ulkopuolista, loista, ja tällaisia ovat kerskakulutuksen ja tuhlauksen ulkopuolelle vapaaehtoisesti sulkeutuvat roskisdyykkarit. ’Jäte’ on sekin ulkopuolistamisen tulos. Olio (esimerkiksi tuorekurkku) itsessään ei muutu, se vain siirretään negatiiviseen kategoriaan (vanhentunut). Luokittelut voidaan kuitenkin haastaa dyykkauksen kaltaisissa toimissa. Parinkymmenen viime vuoden aikana viestimissä esitelty freeganismi lienee yleisölle tuttu ilmiö, tai sitten Pyyhtisen teesit vain meikkaavat senssiä: yleisö nyökkäilee professorin pointeille, mutta keskustelua ei enää juuri synny.

Matti Kunnas päättää seminaarin pohtimalla sen tultavuutta. Kunnas sanoo huomanneensa kuulijakunnan olevan varttunutta ja toivoo, että ensi vuonna jokainen toisi muassaan yhden nuoren ystävän.

Mielessä risteilevät ajatukset, kuten kuuluukin. Luokitteluun liittyvä vallankäyttö on mainittu monessa esitelmässä, mutta entäpä luokitteluista käytävä kilpailu – kenen kategorioita käytetään. Miten ilmiön käsitteellistämistä ja siihen liittyvistä sävyistä ja arvoista kiistellään. Kenen kategorioita ovat esitelmissä ja yleisöpuheenvuoroissa taajaan toistetut *innovaatiot* ja *huippuosajat* ja – rohkeneeko sitä kysyä – miksi niitä tarvitaan. Entäpä käyttämämme digipalvelut, jotka profiloivat meitä koko ajan?

Tapahtuma on kertakaikkisen verraton. Ajattelun aiheiden jymyannoksella pärjää pitkälle, vaikka useaminkin tällaista herkkua soisi saavansa maistaa.

Viite

- 1 Nykyiseltä nimitykseltään dissosiativinen persoonallisuushäiriö.

JUHO RANTALA

Turvaverkko pettää taas

Perinteisesti hyvinvointivaltion tehtäviin on kuulunut riskeihin varautuminen tulonsiirtojärjestelmillä. Syrjäytymisen ja ylivelkaantumisen kaltaiset uudentyyppiset sosiaaliset riskit kuitenkin ylittävät erinäiset perinteisen hallinnon sektorit eikä mikään yksittäinen taho ota niistä vastuuta. Apua saa liian hitaasti tai ei ollenkaan. Lasten ja nuorten tapauksessa tilanne on erityisen ikävä.

Viime lokakuussa joukko tutkijoita kerääntyi Tieteiden talolle pohtimaan nuorten velkaantumista Suomessa. Nuoret, velka ja yhteiskunta: koukusta loukkuun -seminaarissa esiteltiin Suomen akatemian rahoittaman nelivuotisen Nuoret ja velka -hankkeen puolivälin tuloksia.

Sosiaalipolitiikan professori Heikki Hiilamon aloituspuheenvuorossa valettiin teoreettinen perusta seminaarin muille puheenvuoroille. Nykynuorten velkaantumisen ymmärtämistä avittaa tuntemus 90-luvun laman seurauksista, ja Hiilamo kävikin läpi johtamansa Lama-kauden sosiaaliset seuraukset -tutkimushankkeen antia. Hanke selvitti laman jälkipyykkiä, erityisesti ylivelkaantumisen yhteyttä sairastamiseen ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen sekä avasi näiden ylisukupolvisia vaikutuksia. Hiilamo kertoi ylivelkaantuneiden sairastavan selvästi enemmän ja velkahuolien verottavan myös työn tuottavuutta.

Puheenvuoro keskittyi lisäksi eroihin nykyhetken ja 90-luvun alun välillä: nyky-Suomessa maksuhäiriöisten määrä on jopa suurempi kuin 90-luvun lamavuosina. Maksuhäiriömerkintä, ulosotto ja velkomustuomio ovat niin sanottuja objektiivisia velkaongelmia. Vuonna 2015 Suomessa oli jo 370 000 maksuhäiriömerkinnän saanutta, ja vuosien 2005–2013 välillä suomalaisista viidennes oli joutunut ulosottoon vähintään kerran.

E erityisen huolestuttavaa on nuorten ylivelkaantuminen. Tutkijatohtori Marja-Leena Niemi Lapin yliopistosta kartoitti esitelmänsä aluksi nuoruuden määritelmää. Nuoruus määrittyi lapsuuden ja aikuisuuden ”välitilaksi”, joka useissa esitelmissä rajautui viidestätoista ikävuodesta kolmenkymmenen tietämille. Tässä välitilassa nuori alkaa ottaa vastuuta itsestään, tekee itsenäisesti päätöksiä ja saavuttaa taloudellisen itsenäisyyden – hän pääsee irti ”alikäisyyden tilasta”. Niemen mukaan huomionarvoista onkin, että nykyään erityisesti taloudellisen itsenäisyyden saavuttaminen on pitkittänyt opiskeluaikojen pitenemisen, työttömyyden sekä osa-, pätkä- ja vuokratöiden takia. Kuitenkin identiteetti rakentuu yhä enemmän kulutuksen kautta. Nuorella rahaa vaativat

tavarat ja kokemukset muodostuvat ”hyvän elämän” ja ”kunnollisen minuuden” tunnusmerkeiksi. Tämän valossa luottokorttien ja pikavippien aikakautena nuorten ylivelkaantumisen yleisyys ei ole mikään ihme.

Mopojutut

Nuorissa velallisissa on eroja. Tämä tuli selväksi Kati Rantalan, Karoliina Majamaan ja Atte Oksasen esitelmässä. Heidän yhteisessä tutkimuksessaan kartoitettiin 15–35-vuotiaiden velkaongelmien tyypejä ja kohdentumista käytännössä. Aineistona toimivat velkomustuomiot, ulosottorekisterit ja keväällä 2015 toteutettu verkkokysely.

Tutkimuksen perusteella velkaongelmien tyyppi vaihtelee ikäryhmittäin. 15–17-vuotiaiden ikäryhmässä oli vuonna 2013 ulosottotapauksia 3 300 kappaletta. Näiden velkaongelmien taustalla olivat pääasiassa ”mopojutut”, joihin lukeutuivat esimerkiksi kulkuneuvon vakuutusmaksut ja sakot. Ulosottoja oli aiheutunut merkittävässä määrin lisäksi joukkoliikenteen tarkastusmaksuista. Lisäksi mukana olivat esimerkiksi hammashoitomaksut. Lain mukaan alaikäisen hammashoito on ilmaista, mutta peruuttamattomasta käynnistä koitua sakkomaksu on kuitenkin maksettava. Usein lasku jää maksamatta esimerkiksi silloin, kun nuori ei uskalla kertoa sakosta vanhemmilleen.

Alle 15-vuotiaiden velkaantumiseen ovat tarkemmin perehtyneet Lapin yliopiston yliopistonlehtori Maarit Hovila sekä Itä-Suomen yliopiston tutkija Emmi Muhonen. Siinä missä 15-vuotiaiden saattoi nähdä pitkälti itse aiheuttaneen velkaongelmansa, alle 15-vuotiaiden velkaantumisen taustalla ovat lähtökohtaisesti vanhemmat. Velkaongelmat ovat nuoremmilla harvinaisempia, mutta summat ovat keskimäärin huomattavasti suurempia kuin jo 15 vuotta täyttäneillä. Näissä tapauksissa velkaantumiseen ovat nimittäin yleisimmin joutaneet maksamattomat jäännös-, perintö- ja lahjaverot: huoltaja on esimerkiksi laiminlyönyt veron maksun tai jopa käyttänyt lapsen saaman perinnön tai lahjan. Velkaannuttamassa on myös ennakkopidätyksiä ja työn-

antajan sosiaaliturvamaksuja, jotka johtuvat siitä, että huoltajan yritys on siirretty lapsen nimiin. Tällaisissa tilanteissa myös huoltajat ovat yleensä ylivelkaantuneita.

Muhonen keskittyikin juuri alaikäisten velkaantumisen taustalla olevaan turvaverkon peittämiseen. Verkon aukot löytyvät ulosoton, maistraatin, holhousviranomaisen sekä edunvalvojan välisistä suhteista. Vaikka ulosottoviranomaisilla on velvollisuus lähettää maistraattiin ilmoitus, Muhosen haastatteleminen maistraattiedustajien mukaan saatua ilmoitusta ei ole helppoa soveltaa. Joka tapauksessa maistraatin kuuluisi ottaa yhteyttä alaikäisen ulosotettavan vanhempiin. Käytännöt kuitenkin vaihtelivat maistraateittain, ja esimerkiksi osassa mopoihin liittyvät maksut rajattiin selvitystyön ulkopuolelle. Joidenkin haastateltujen mukaan pienet summat eivät ”voi oikein johtaa mihinkään”. Toisaalta monet pienet maksut voivat kasautua suuriksi summiksi, jolloin vakava yksittäistapaus voi jäädä piiloon eikä holhousviranomaisen onnistu puuttamaan edunvalvojan toimiin. Tapauksia on kuitenkin loppujen lopuksi vähän ja suurin ongelma on maistraattien resurssien puute. Tämä voi johtaa jopa siihen, etteivät nuoren perusoikeudet toteudu lain edellyttämällä tavalla.

Rospuutosta takaisin routaan?

Hiilamo painotti avauspuheenvuorossaan, että ylivelkaantuminen on suuri yhteiskunnallinen riski. Esitelmissä huomautettiin myös velan ilkeän ironisesta puolesta: velka on pitkälti ongelma, joka estää itse ratkaisun. Esimerkiksi monet työpaikat ovat alkaneet vaatia luottotietojen tarkistamista, puhumattakaan vuokrasopimuksesta tai monista välttämättömistä jokapäiväisistä palveluista, jotka maksuhäiriömerkintäiseltä evätään. Rantala, Oksanen ja Majamaa tarjosivat ratkaisuksi esimerkiksi ”tietyn porukan” pitämistä koulussa. Koulutuksen pi-

dentäminen toki maksaa, mutta jos riskiryhmä jätetään kouluttamatta, on hinta heidän mukaansa paljon suurempi. Näin ylivelkaantuminen kytkeytyy lopulta muihin sosiaalisiin ongelmiin, eikä kyseessä ole puhtaasti ”taloudellinen asia”. Hovila ja Muhonen taas painottivat vanhempien ensisijaista vastuuta sekä lainsäädännön turvaverkkoja.

Ongelman vakavuus tuli esitelmissä selväksi. Varsinaisia uudenlaisia ehdotuksia ja ratkaisuja,

jotka toimisivat tämänhetkisen leikkauksipolitiikan aikana, ei kuitenkaan esitelty. Seminaarista poistuessa jäi mietityttämään, onko sellaisia edes mahdollista kehittää. Ongelma on tiedossa, mutta onko nyt niin, että tutkijat voivat vain katsoa toivotomina vierestä? Pahimmissa tapauksissa 90-luvun laman jälkipyykistä tuttu sukupolvien ylittävä velkaantuminen pahenee entisestään – ja taas on tilaa uusille ylivelkaantuneisuuden tutkimushankkeille.

Lukkarin penkiltä Tylypahkaan

Vanhan kirjallisuuden päivät
Sastamalassa 1.–2.7.2016

www.vanhankirjallisuudenpaivat.com

[www.facebook.com/ vanhankirjallisuudenpaivat](https://www.facebook.com/vanhankirjallisuudenpaivat)

KUINKA PÄÄSTÄ POIS IHMISYYDEN TILASTA?

Georges Bataille

Uskontoteoria

(Théorie de la religion, 1973)

niin & näin -kirjat 2016

180 s.

Suom. Roni Gren

ISBN 978-952-5503-85-2

NIIN & NÄIN

27,00 €

lehden
kestotilaaajille 24,00 €

Kirjastonhoitaja Georges Bataillella (1897–1962) on hätkähdyttävää sanottavaa isovarpaasta, Auringosta ja kaikenlaisesta siltä väliltä. Hänen ajattelunsa keskeinen moottori on kokemuksellinen: tietoisuus ilman

ihmistä subjektina. Bataillelle erityisen merkittävää kokemusta on pyhän kokemus, joka on kiihkeydeltään kuin kauhua ja väkivaltaa.

Uskontoteoria perustuu kirjastonhoitajan säntillisyydellä omaksut-

tuun antropologiseen aineistoon, mutta tulkinnat ja päätelmät ovat jyrkän epätotunnaisia. Teos on yksi Bataillen ajattelun keskeisimmistä esityksistä: siihen tiivistyvät hänelle olennaiset teemat, kuten elämyksellisyys, yleinen talous, tuhlaus ja väkivalta.

TYTTI RANTANEN

Runsautta rajan takana

Laura Lindstedt, *Oneiron. Fantasia kuolemanjälkeisistä sekunneista*. Teos, Helsinki 2015. 440 s.

Ennakkosuosikkina Finlandia-palkituksi karauttanut Laura Lindstedtin *Oneiron* on yllättävän täynnä elämää ollakseen kuolemasta kertova romaani. Teos on fantasia välitilasta, johon voi kulkeutua oitis kliinisen kuoleman jälkeen, ennen lopullista olemisesta erkaantamista. Romaani ei ota kantaa siihen, päätyvätkö kaikki vainajat tähän eriskummalliseen valkoiseen materia-tomaan materiaan, jossa ei enää ole aikaa, ruumiintoimintoja tai tunto-aistimuksia. Muistoja ja tunteita sen sijaan on, ja Lindstedtin romaanissa samaa epätilaa asuttavat seitsemän naista vuoroin torailevat ärhäkästi, vuoroin pinnistelevät yhdessä auttaakseen toisensa eteenpäin kuolon porstuasta. Yhdessä he jopa rakentavat vaatteistaan viitteellisen kodin, jossa kotilieden virkaa saa toimittaa räiskyvän oranssi peruukki.

Oneironissa aika sekä venyy että tihenee: Naiset ovat kuolleet toisistaan riippumatta vuosien 2005 ja 2013 välillä ja tupsahtaneet yksitellen samaan valkoisuuteen. Mitä kaikkea voi saada mahdutettua kuolemanjälkeisiin sekunteihin? Mikä osa meistä pysyttelee olemassa sitkeimmin? Toisaalta romaani esittää vaiivhkaa, että jos kuolemassa on näin paljon elämää, ehkä dynamiikka toimii toisinkin päin – enenaikainen kangistuminen tai silkka katkeruus voi estää meitä elämästä ja havainnoimasta täydellä voimalla tämänpuoleisessa. Meissä ja ympäristössämme on kaikki ainekset oman maanpäällisen helvettimme tai taivaamme muodostamiseen.

Lukija kohtaa newyorkilaisen Shlomithin, moskovalaisen Polinan, brasilialaisen Rosa Imaculadan, ranskalaisen Ninan, hollantilaisen Wlbgin, senegalilaisen Maimunan sekä viimeisenä saapuneen itävaltalaisen

Ulriken. Kohtalot vaihtelevat sydänsiirrosta kurkkusyöpään, teini-ikäisen tyhmänrohkeudesta keski-ikäisen sumeaan alkoholismiin. Sivumääräisesti eniten tilaa valtaa nälkätaiteilija Shlomith. Hänen elämänsä ja taiteensa leikkauspintaa seurataan paitsi aikakauslehtihenkilökuvan myös juutalaisuuden ja anoreksian suhdetta käsittelevän, perehtyneesti laaditun luentoperformanssin muodossa. Luento jää itsensä taiteen vuoksi kuihduttaneen Shlomithin viimeiseksi. Koska Lindstedt ei kitsastele oppineita silmäniskuja, kääntyy Shlomithin hahmo paikoin parodiaksi šokeeraavista performansitaiteilijoista:

”Esityksessä Shlomith luki otteita ’juutalaisteoreetikkojen šoan jälkeisestä yrityksistä selittää Jumalan tahto parhain päin’, kuten hän itse tapahtuman summasi Vanity Fairissa. Esitys koettiin silkaksi rienaukseksi, ei niinkään siksi, että Shlomith-Shkhina luki nuo tekstit ilkosillaan (hän oli todella mielellään ilman vaatteita),

vaan pikemminkin siksi, että hän ei ollut täysin alaston. Hän oli koristellut vartalonsa pyykkipojilla, hän oli ripustanut niitä tiettyihin kivuliaisiin ulokkeisiin, kuten nänneihin ja häpyhuuliin. Eikä siinä kyllin: hän oli pistellyt vatsaansa hakaneuloja, hänen selkensä oli ruoskaniskuista punaisilla juovilla, ja kaiken kukkuraksi häntä oli hakattu; mustelmat jaloissa ja käsivarsissa olivat aitoja.” (244)

Shlomithille taide ei kuitenkaan ole naurun asia vaan totinen pyrkimys etsiä sovitusta ihmisen, yhteisön ja kulttuurin väkivaltaiseen alistussuhteeseen.

Kuolema voi olla kaikille sama, mutta välitilassa vallitsee hierarkia. Myös romaanin tekstuurin vaihtelu välineestä ja tyyllilajista toiseen tulee lopussa paljastaneeksi paitsi elämän, myös kuoleman läsnäolon media-ympäristössä. Palstatila vain vaihtelee: *The New York Times* julkaisee Shlomith-Shkhinasta näyttävän nekrologin. Myös Ninan, Rosa Imaculadan ja Ulriken kohtalot ylittävät uutiskynnyksen. Maimuna jää omassa mediapalassaan tylysti sivurooliin. Epädramaattisesti kitkutellen hiipunut Wlbgis saa tyytyä tavanomaiseen kuolinilmoitukseen, yksinäiselle Polinalle taas etsitään suuremmitta seremonioita seuraajaa työpaikalle. Silti jokainen nainen hyvästellään erikseen. Rosa Imaculada ottaa varaslähdön, Wlbgis poistuu vihassa, Polinan ote lipsuu.

Koska Shlomith valtaa kokonaisvaltaisessa ”eksperimentaalisuudessaan” niin paljon tilaa, jäävät joidenkin muiden, kuten vaaralliselle salakuljetusmatkalle lähteneen Maimunan, elämä, teot ja olemus paljon viitteellisemmiksi. Vaikka se ei ehkä olisi ollut kustannuspoliittisesti suo-

”Voi myös olla, että halu lukea lisää kertoo elämään takertumisesta.”

tavaa, olisi *Oneiron* voinut olla tuplatenkin pidempi – tai sitten sanoa vähemmistä aineksista enemmän. Kustakin hahmosta saisi oman *spin off*-romaaninsa, mutta juuri heidän muodostamansa sekalainen seurakunta tekee heistä kiinnostavia ja hieroo erot esiin. Teoksen nautittavimpia piirteitä on ryhmädynamiikan kuvaus – myös silloin, kun ryhmä rakoilee.

Seitsemän naisen lisäksi ohitamattomaksi hahmoksi nousee rupatteleva kertoja, joka ei ole yksikään henkilöahmoista mutta on valmis valaisemaan yhtä jos toistakin heidän taustoistaan. Aivan kaiken huomioon ottava, sivupoluille poukkoileva ensyklopedinen tyyli sekä houkuttelee että hengästyttää. Paren-teeseissa auotaan kokonaisia sukuhistorioita, kuten luvussa, jossa selvitetään, miksi hienostorouva Ninasta olisi tullut onnistunut äiti:

”Nina oli tahtonainen tahtonaisen suvusta. Hänen sukunsa naiset myönsivät sadasosasekunnissa tosi-asiat. He sanoivat ruman sanan niin kuin se on (vrt. isoäiti, kun isoisän jäljiltä löytyi lehtolapsi), rauhallisesti ja ääntä korottamatta (vrt. täti, kun avioeron iljettävä syy piti sanoa ääneen oikeussalissa), he kuuntelivat mitä sanottavaa muilla on ja yrittivät yhteenvetoa (vrt. serkku, kun hippyklamydia paljasti ystäväpiirissä

harjoitetun täysin sopimattoman ristiinnainnin), he eivät provosoineet eikä provosoituneet (vrt. äiti, kun vanha dementoitunut isä alkoi solvata tyttärtään pihtariksi ja kaappijuopoksi – myös jälkimmäinen syytös oli aiheeton). Sellaisia olivat hänen sukunsa naiset, ja sellainen oli hän itse.” (154)

Kertovan äänen reippaudessa on oma valloittavuutensa. Kuolema aiheena voi odotusarvoisesti virittää rekisterin väräjäväiseksi, mutta Lindstedt käsittelee aiheitaan siekailematta. *Oneiron* on paljouskirjallisuutta, jossa on samansukuista tuuheuden tavoittamista kuin Marcel Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjassa (1913–1927), Alfred Döblinin *Berlin Alexanderplatzissa* (1929) tai Georges Perecin *Elämä käyttö-ohjeessa* (1978). Intensiivisessä ruumiillisuudessa se sykkii kuin Clarice Lispectorin *Passio* (1964). Vaan lisääkin tekisi mieli lusikoida: naisia jää kaipaamaan, osaa enemmän, osaa vähemmän.

Paljous aiheuttaa sen, että Lindstedtin kekseliästä kuvaama aineettomuuden ja tyhjyyden kokeminen jää turhan nopeasti syrjään, kun naiset ja kertoja täyttävät tilan metelillään. Koska tuonpuoleisessa on tungosta, kruisailee kerronta lopulta aikamoista vauhtia kohti väistämättä loppuaan. Muutaman kerran

pysähdytään pidemmäksi aikaa ottamaan selkoa ”exituksen ummistamisesta arkkuun” tai swedenborgilaisesta mystiikasta, mutta se on vain ajan pelaamista:

”Oli aika hyvästellä valkoinen. Mistä tuo yhtäkkinen varmuus ja yksituumaisuus? Me emme tiedä. On paljon asioita, jotka eivät ole vallassamme. Jälleen joudumme luopumaan. Ja aina se tuntuu yhtä musertavalta. Ikään kuin emme oppisi mitään tuhansista ja taas tuhansista lähtemisistä, yksin jäämisistä ja uusista tulemisistä. Aivan kuin ihmiset, jotka ilmestyvät tänne yksitellen tai rypäinä, mytynä tai jäsenet suorina, säikähtäneinä tai syvässä unessa, ja aikansa oltuaan katoavat, eivät olisi luonnollinen osa tätä kirottua prosessia.” (336)

Voi myös olla, että halu lukea lisää kertoo elämään takertumisesta. Niin kauan kun henkilöahmot kertomuksineen ovat kanssani, vallitsee vielä yhteys, ei kuoleman mukanaan tuoma peruuttamaton tavoittamattomuus, josta ketään ei voi kiskoa pois. Koska moniaalle rönsyilevä romaani ruokkii sielua niin sankasti, on sekä lukijan että kenties henkilöahmojenkin vaikea malttaa päästää irti toisistaan. Eikö vielä olisi aikaa yhdelle kuolemaleikille tai tieteelliselle selonteolle?

PÄIVI MEHTONEN

Tyhjyyden kammo: Kinnunen ja Hyry

Aarne Kinnunen, *Horror vacui. Antti Hyryn proosasta, lyrisestä ja dramaattisesta*. Siltala, Helsinki 2015. 270 s.

”Enää” on painokas sana. Teoksessaan *Horror vacui. Antti Hyryn proosasta* Aarne Kinnunen toteaa johdannoksi, että hän ei voi enää rakentaa rivi riviltä tutkimusta ikätoverinsa Antti Hyryn (s. 1931) laajasta tuotannosta. Sen sijaan esteetikko pyrkii pelotta keskittymään tuotannon olennaiseen, olemisen kysymykseen. Hyryn romaanista *Maatuuli* nousee yksi avainsitaateista: ”Hän muisti miltä silloin tuntui, mutta ei tunnu enää”. Kinnunen jatkaa:

”Ei tunnu enää’, siinä on traaginen sointi. Jotain on jo eläessä ikuisesti menetetty, joka ei koskaan toistu. Pikkulinnut eivät ole muuttuneet. Ollut on vahvana mielessä ja se, että ei enää.” (99)

Vähemmälle jäävät Hyryn varhaistuotannon kokeilevat novellit ja lapsiaiheiset romaanit. Varttuneen sanasepon kirjoittaessa varttuneesta sanasepostista on kronologinen selviö, että päähuomion vie Hyryn toistaiseksi uusin romaani *Uuni* (2009). Ote on sulkeutuva: haetaan ”loppumäärittystä” Hyryn ”koko tuotannolle”. Osuvin tekstiottein novelli- ja romaanituotannosta lukijaa johdattellaan ajattelemaan ”elämän lopputulosta” tai Hyryn kertojan ”kokonaiskuvaa nähdystä universumista ja elämästä”.

Näitä ilmaisuja tekee mieli siteerata, koska ne ovat poikkeuksellisen suuria ja vailla sitä huokeaa kepeyttä, mihin tämän ajan lyhytformaattit ja *one-linerit* pakottavat ajatusta. Konkarin itseironialla Kinnunenkin toteaa rajauksensa mielivaltaisiksi, mutta ne ovat kaikkea muuta. Käsillä on johdonmukainen kirja vanhenemisesta: siitä mitä kulttuurimme ymmärtää vain vähän ja pelkää paljon.

Proosafilosofiaa

Kinnunen käyttää mielellään sanaa ”filosofia” asioista, joissa Hyryn ja Kinnusen mielet askaroivat. Filosofiaa on Hyryn proosan ”moni-puolinen miettimisen arsenaali”. Filosofiaa on myös pikkuasioiden sijoittelu osaksi jotakin suurta kuviota – ikuisuus, esimerkiksi. Juuri kun lukija hoksaa pitää Kinnusen teemoja eksistentiaalisina, tämä karsiikin pois koulukuntaisuudet kuten Heideggerin ja ”muut” eksistentiaalistit ja fenomenologit. Voimme siis unohtaa myös kierkegaardit ja sartret, vaikka toistuvia aiheita ovat huoli, ahdistus, ikävä ja outous. Tämä filosofia ei nouse ismeistä vaan siitä, miten lukijan – Kinnusen – elämäkokemus heijastetaan Hyryn proosaan, joka alkaa puhua pitkästä elämänsäkaaresta. Tilanteiden ja vaiheiden ohella havainnoidaan myös Hyryn kerronnan erityislaatuista mentaalisten aktien mestaruutta ja siihen liittyvää hiljaista parodiaa. Tuloksena ei ole vain maailman kuvaa, vaan kuvauksen esittäminen

ja vielä sen osoittaminen, että tässä osataan kuvata.

Horror vai Amor vacui?

Kinnusen olennaisuusprojektin pääteema on *horror vacui*, tyhjän kammo. Se voi ilmetä luomisperiaatteena: täytetään kirjoittamalla tai rakentamalla tyhjältä vaikuttava tila. Tyhjän kammo on myös psykologinen olo tai filosofista halvaantumista, joka kiteytyy Hyryn vertauksessa: ”kuin uskon puute, kuin joku lapsena ollut kauhu hyljäytyksi tulemisesta” (Hyry, *Maailman laita*, sit. 283). Tästä olostä, kauhusta ja halvaannuksesta nousee myös *horror vacui*in teho: vahvuus kysellä, syntyykö ei-mistään jotakin ja sinnekö se jokin joskus taas humpsauttaa. Kinnunen luonnollisesti ilmaisee asian kypsemmin. Hän jättää vastaukset moniselitteisemmiksi kuin Hyry, jolla teema saa usein Jumalakyselyn muodon. Vaa’an kallistuminen Jumalan puoleen ei ole Kinnusen tulkinnassa lopullinen ratkaisu, vaikka se mahdollisuus, että kaikki on tullut tyhjältä, voisikin olla ”pahin vaihtoehto”. Hyryä ja Kinnusta kuitenkin yhdistää näkökohtien herkeämätön pyörittely. Heidän rinnallaan suorastaan mutkattomasti asiaan suhtautuu Ilkka Niiniluoto niin ikään viime vuonna julkaistussa kokoelmassaan *Hyvän elämän filosofiaa* (2015). Vailla Kinnuselle ja Hyrylle ominaista melankoliaa Niiniluoto kannustaa kaikenikäisiä: ”kuolemaa olotilana on turha pelätä, koska elintoimintojen lakattua ei enää ole olemassa minää, joka voisi ajatella tai tuntea tuskaa”. Jälleen yksi painava *enää* keskusteluun olemisen kysymyksestä.

Kinnunen ei tarkemmin avaa ilmaisun *horror vacui* historiaa tieteissä ja taiteissa. Herää myös kysymys,

”Samoin kuin Beckettillä, Hyryllä sanomisiaan ja teke- misiään väsymättä tarkkaileva kertoja on radikaali ele.”

miksi juuri *horror* ja pelko, siis tyhjyyden *kenofobinen* ulottuvuus. Antti Hyryn proosaa voisi luonnehtia myös tyhjyyden rakkaudeksi, *amor vacui*. Se olisi pelkistämisen taitoa ja proosamystikon tyyntä katselua kaikkeen ja ei-mihinkään. Nämä ovat jo vanhimman luonnonfilosofian teemoja: karttuminen ja väheneminen, tuleminen ja häviäminen. Ne ovat myös proosakeinoja, jotka ajoin tuovat mieleen – Kinnusellekin – Hyryn tärkeän edeltäjän Samuel Beckettin. Samoin kuin Beckettillä, Hyryllä sanomisiaan ja tekemisiään väsymättä tarkkaileva kertoja on radikaali ele. Tästä perinteestä olisi suonut lukevansa enemmänkin, myös lyhyesti mainituista Eeva-Liisa Mannerin lyriikan kaiuista Hyryn proosassa.

Horror vacui -ilmiössä Kinnusta kiehtoo katoavaisuuden ja melankolian yhteys. Hyryläisen ikävän ja huolen perheyhtäläisyyksiksi nostetaan usein depressio, syvä kaipuu, masennus tai koko näiden tuntojen ”ahdistava kompleksi”. Tekijä ei kuitenkaan sorru tavanomaiseen pirstaleisuuden ja hajanaisuuden valittelun alhoon. Epäilykin näyttäyty kokonaisuena ja ahdistus osittamattomana. Kinnunen ei pelkää käyttää edes sanaa ”harmonia”, mikä näinä yhteiskunnallisen riitasointuisuuden aikoina saa poliittista painoa:

”Suuri harmonia ei synny uskonnosta, taivaaseen siirtymisestä, vaan tästä ja nyt, elämästä, kun pysyttelee maan pinnalla. Se alkaa ihmisestä ja yhteisöstä itsestään.” (287)

Kaiken tämän tuloksena on mieterkirja, jossa haikeus ja ironia vuorottelevat. Runsaita Hyry-sitaatteja ei Kinnusen otteessa tulkita tai vertailla kuin satunnaisesti muiden kirjoittajien tuotantoihin. Hyryä käytetään kuin aforismeja tai sananlaskuja, yhä uudelleen toistaen. Tässä olisi ollut jopa karsimisen ja kustannustoimittamisen varaa, jotta nyt vain vilautellut tärkeät aiheet olisivat saaneet tilaa.

Kirjoittaminen ja rakentaminen

Joitakin Kinnusen ideoita en ymmärrä useammallakaan lukemalla. Selventävä kehystys puuttuu esimerkiksi pohdittaessa ”täydellisen kuvauksen” tai ”täydellisen kertomisen” mahdottomuutta. Ehkä kyseessä on kirjoittajaan vetoava poetinen ilmaisu tai (Hyryn usein viitattuun uskonnollisuuteen liittyen) pyhän vertauskuva. Kinnunen nojaa täyteen tai plenismin ideaan ajatusleikissään: ”Onko kaikki kerrottu, jos koko tilanteen kielivarasto on siihen käytetty? Loogisesti on.

Ei voida kertoa enempää kuin kieli sallii” (215). Ei selviä, mikä ”kaikki”, mikä ”koko tilanteen kielivarasto” ja mikä logiikka. Olisiko kuvaajan ja kuvattavan tilanteissa siis jonkinlainen imaginäärinen ja absoluuttinen kuvaus kattaisi? Niissäkö puitteissa olisi vaiettava siitä, mistä ei voida puhua? Ja puhutaanko kielestä tässä ja nyt, vai myös menneistä ja tulevista, formaaleista ja arkisista, kuvitelluista ja todellisista? Kinnunen ei kerro, joten lukijan ajatus saa vapaasti harhailla (tavanomaisilla) borgeslaisilla, wittgensteinilaisilla ja meontologisilla poluillaan.

Kouriintuntuvampi on rakennustyön ja sanankäytön yhteenkuuluvuus etenkin Hyryn romaaneissa *Aitta* ja *Uuni*. Kun rakennetaan, myös mietitään. Haetaan peräkärryllä tavaraa. *Uunin* tarkasteluun on omistettu Kinnusen tutkielman jälkiosa. Hyryä tiiviisti kuvailevaan kirjoitukseen olisi mahtunut ilma-aukkoja, joissa edes hieman taustoitetaan rakentamisen ja kirjoittamisen hienoa analogiaa. Hyryn täytyy olla vahvin suomalainen perinteenjatkaja ikivanhalle poetiikalle ja retoriikalle, jossa *talo tekstinä – teksti talona* on toistuva aihe. Suomessa sitä edusti jo kirjailija ja toimittaja Wihtori Peltonen, alias Johannes Linnankoski

(1869–1913). Kirjassen *Kynäilijä. Opas kirjoitusten sepittämiseksi* (1900) opit muistuttavat Quintilianusta ja muita klassikoita mutta Hyryn tapaan pohjosiin oloihin mukautettuina:

”Niin kuin kivet, hirret, sammaleet y.m. vedetään rakennuspaikalle eri läjiin, samoin erilaatuiset kirjoitus-ainekset merkitään eri liuskoille tahi eri ryhmiin samalle paperille. Niin tehden on niitä järjestämään ruvetessa helppo käsitellä.” (16)

Autonomian ajan suomalaisuuden edistäjä Peltonen upotti kirjoitusoppaan esimerkkilauseisiin poliittisesti kohottavia viestejä (alkusointu: ”*Soisin Suomi hyväksi, maani marjan kasvavaksi*”). Hyry puolestaan Kinnusen tulkinnassa täyttää tyhjyyttä: uunille varattua nurkkaa rakennuksessa ja samalla päteostaan *Uuni*. Tulos on synteesi kahdesta Hyryn tuotannon päähaarasta, ”nor-

maalista romaanista” sekä lyriikan tapaista, katkeilevan mietiskelevästä kertomuksesta. Kinnusen kiteytys on hieman yllättävä, onhan kommentaarissa käytetty paljon tilaa myös romaanien poukkoilevaan mietiskelyyn.

Kinnusen kirja toteutuukin täysimmin mietteissään, ei analyseissaan. Hän huomaa ajatusjuonteita, jotka kärsimättömämpi lukija ohittaa nopeasti. Kinnunen ottaa sanasta miestä ja jatkaa siitä, mihin Hyry-sitaatti kulloinkin asian jättää. Eräissä novellissa kertoja havainnoi eri-ikäisiä naisia kadulla: ”Hän tuli ajatelleeksi, että taitaa olla jotakin vikaa siinä, että niitä on niin paljon.” Kinnunen tarttuu väestötieteelliseen tosiasiaan:

”Paitsi että nainen kävelee aina ohi hitaammasta miehestä, koomista on siinä, että niitä on niin paljon: ’taitaa olla jotakin vikaa’ – väestön rakenne on vinoutunut, kuivasti selitettynä.” (82)

Lakoniseen mietetyyliin sopii, ettei lukijalle tarvitse selostaa, viitataan tässä Hyryn kolmekymppisenä kirjoittaman novellin ”Ennen kuolemaa” sotienjälkeiseen väestöviinonumaan. Toinen mahdollisuus on varttuneiden herrasmiesten todellisuus 2010-luvulla. Jälleen ikätovereiden valtaosa on naisia.

Harmonia

Kinnunen kirjoittaa kuin Hyryn sävelen mukaan hyräillen. Näiden ajattelijoiden väliin ei nouse ristiriitaa tai dialektista jännitettä. Ei mitään vihaisten nuorten tai keski-ikäisten miesten nalkutusta. Kinnusen kerronta on tunnelmaltaan kuin Hyryn proosa: huoleltaan ja piikikkyydessäänkin levollista ja hädätöntä. Puuttuu se alaston parku ei-minkään ja *horror vacuū* partaalla, joka vaikkapa Samuel Beckettin, Elfriede Jelinekin ja Thomas Bernhardin proosassa saa lukijan päätä huumaamaan.

MARIA SALMINEN

Eläimiä ja elämyyttä ihmisille

Helena Telkänranta. *Millaista on olla eläin?* SKS, Helsinki 2015. 293 s.

Millaista on olla eläin? Mitäs tässä. Pakkasella hyytyy. Turvan ja ravinnon hankinnassa on hankaluutensa. Ilman laumaa, parvea tai kumppania voi käydä yksinäiseksi. Pesintä ja parittelu kiinnostavat lähtökohtaisesti. Tylsä ei käy. Ja leikkiä pitäisi saada.

Aluksi evoluutiobiologi ja tiedetoimittaja Helena Telkänrannan kirjan nimi saattaa nostaa lukutaitoisien eläimen epäilyskarvat pystyyn. Etenkin kun kansikuva ja takakansiteksti tuovat mieleen lasten tietokirjan, jossa eläinoleminen epämiellyttävät ehdot sivuutetaan, ja miltei

kaikki eläimet ovat lähinnä mahdollisia lemmikkejä tai maskotteja. Toisaalta käyttäytymistieteisiin pohjaavan kirjan voi pelätä olevan itsetiedottomasti ihmiskeskeinen sepite, jolla ei varsinaisesti ole mitään tekemistä eläimen kokemuksen kanssa ja joka sivuuttaa olennaisimmat kysymykset mahdollisuudesta ymmärtää eläimen kokemushorisonttia. Telkänrannan kirja kuitenkin kumoaa nämä odotusarvot ilahduttavasti.

Joillekin ihminen, ja erityisesti luonnontieteitä harrastava ihminen, on luomakunnan herra tai rouva sekä kaiken mitta. Lähtökohtaisen ihmiskeskeisestä kokemus- ja ym-

märryksäilyksestä poiketen Telkänranta hahmottelee kuviteltavissa olevia kokemuksia – kokonaisvaltaisesti yhteen kietoutuneiden aistimusten, tuntemusten ja kognitiivisten toimintojen kokonaisuuksia – jotka voivat jollain tavalla välittää meille jonkin eläinlajin olemis maailmaa. Poikahiiri laulaa tyttöhii- relleen serenadeja, vaikka ihminen ei voi sitä kuulla. Käärme taas kuulee vain maata vasten olevalla leuallaan:

”Kalkkarokäärmeen [...] saalistusnä- kymän kuvittelemisessa pääsisi [...] aika lähelle sillä, että ajattelee asetta- vansa tavallisen videokameran ja läm- pövideokameran kuvat päällekkäin. Vaikutelmaa voi tehostaa laittamalla kuulosuojaimet päähän ja painamalla leuan pöytään.” (17)

Magneettikenttätunnon vuoksi ketut ja peurat askaroivat mieluiten pohjois–etelä-suunnassa, ja ultra- violettinäön vuoksi sinitiaiskoiraan loistava päälaki tekee vaikutuksen naaraaseen. Saadaan myös tietää, että valaat, jotka ovat tottuneet karjumaan toisilleen satojen kilo- metrien päästä, saattavat kuuroutua öljynporauslauttojen, vedenalaisten räjäytysten ja laivojen moottorien aiheuttaman jatkuvan möykän vuoksi.

Tieto ja sen saavuttaminen

Ihmiskeskeisyyden kaihtajan silmään pistää, että kirjan eläinkokemuksia hahmottelevat vertaukset liittyvät usein teknologiaan tai ylipäättään moderniin kokemukseen. Vähin- täänkin näiden kuvausten ja rinnas- tusten muodostaminen edellyttää pitkälle vietyjä teknologisia apuväli- neitä ja tutkimusasetelmia. Ihmisellä ei ole välitöntä pääsyä eläinkoke- mukseen, vaan hän tulkitsee tuota kokemusta erilaisten tekniikoiden ja teknologioiden kautta. Tarkemmin ajatellen tämä on kuitenkin väistä- mätöntä: samoin kuin eläimet itse muuttuvat uusiin elinolosuhteisiin mukautuessaan, myös ihmistie- toisuus ja sen hahmotukset muut- tuvat väistämättä ihmisten maailman muuttuessa.

Kirjan eläinkooperustaisuus on paikallaan, jotta voidaan todistaa oletusten pätevyys ja poissulkea epäolennaiset muuttujat. Hah- mottaakseen eläimyyttä (tai eläi- myyttä) ihminen tarvitsee koko tähän asti kehittämänsä, hänet koe- tusta eläimyydestä vieraannuttavan teknologian. On vaikea sanoa, onko liike dialektinen ja mitä näin välite- tyssä eläimyydessä tavoitetaan. Tel- känrannan kirja on joka tapauksessa omintakeinen yritys hahmotella ih- misellekin tavoitettavaa kokemusta eläimyydestä.

Kaiken tarjotun ja perustellun tiedon vakuutena on valtava määrä empiirisiä tutkimuksia, kokeita ja yksittäishavaintoja, jotka kirjassa on esitetty elävästi, mutta tiiviisti ja täsmällisesti. Lisäksi aineisto on jäsennetty teemojen alle niin, että yksittäiset tutkimukset valottavat toi- siaan ja niistä syntyy johdonmukaisia kokonaisuuksia. Paikallaan on myös Telkänrannan tavoin kritisoida yhä vain vallitsevaa käsitystä eläinten toi- minnan viettipohjaisuudesta ja ottaa esiin sekä tuotanto- että koe-eläinten käsittelyyn liittyviä moraalisia on- gelmia.

Kirjan eläinkokeissa tavataan muun muassa morfiinilla kipulää- kittäjä kirjolohia, Diapam-ahvenia, simpanssi, joka peilin edessä oma- aloitteisesti keksii punata huulensa ja pukeutua puuhkaan, sekä kesy- kyyhkyjä, jotka erottavat kubismin impressionismista. Kuvauksen saa myös pikkujyrsijän kokemus jauhomadon mehukkuudesta, ja saamme viimein perustellusti uskoa, että ”kalana olemisenkin on nykytiedon valossa aito kokemus” (121).

Kykeneekö tämä kirja kuitenkin vastaamaan nimensä lupaukseen ja kertomaan edes jotain siitä, millaista *on olla* eläin? Entä jos eläimyyttä käsiteltäessä kuitenkin sorrutaan joh- honkin, mikä on luonnontieteellinen vastine Georges Bataillen *Uskontote- oriassa*an mainitsemalle ”eläimyyden poeettiselle valheelle”, eläimyyden kuvaamiselle ikään kuin jonakin, mihin ihminen voisi välillisessä ih- miseläinkokemuksessaan vielä palata sen jo menetettyään?¹

Tolkku, tietoisuus ja kokemus

Ajattelijan näkökulmasta kirja käsit- telee myös ihmisenä olemisen reu- naehtoja ja eläimyyden loputtoman moninaista, refleктоimatonta (tai kuka tietää?) muuntuvuutta, joka on inhimillisen itseyden tavoittamat- tomassa. Näin päädytään kysymään myös ihmisen omimien attri- buuttien (esimerkiksi ”älykkyyden”, ”suunnitelmallisen toiminnan”, ”reflektion” ja ”itsetietoisuuden”) merkitystä eläimyyden laajemmassa yhteydessä. Telkänrannan ja hänen käyttämiensä tutkimusten mukaan eläimet tuntevat ja kokevat yhtä in- tensiivisesti kuin ihmiset, vaikka ko- kijan älykkyys ja älykkyyden mah- dollistama tunteiden moninaisuus saattaakin vaihdella. Tuskin kukaan, joka on ollut tekemisissä esimerkiksi vauvojen tai pikkulasten kanssa, voi kiistää tämän liukuvuuden.

Telkänranta keskittyy ”älyk- kyyden” sijaan kokonaisvaltaisesti ymmärrettyyn ajatukseen eläimen kokemuksesta. Häntä ei silti voi tar- kalleen ottaen syyttää ”eläimyyden poeettisesta valheesta”, sillä hän lä- hestyy eläimen kokemusta vähäe- leisesti empiiristen todisteiden esit- telyllä ja tulkinnalla. Paikoitellen hän tosin elävöittää tätä asiallisuutta kuvittelemalla eläimen kokemuksen jostain tietyistä tunteesta tietyssä ti- lanteessa, mutta tällöinkin tulkinta on niin vahvasti taustoitettu, että sen osuvuutta on vaikea kritisoida.

Telkänranta ei määrittele teo- riapuitteisesti ja kattavasti joitakin vaikeita avainkäsitteitä, esimerkiksi juuri kokemusta ja tietoisuutta. Toisaalta hän kuitenkin käyttää sanoja johdonmukaisissa, yleista- juisissa merkityksissä ja avaa niiden sisältöä varsin riittävin esimerkein. Niinpä hän voi vaikkapa todeta, että ”porsaas pohtivat peilin suhdetta todellisuuteen nimenomaan tietoi- sestä” (140), kun kokeessa on to- dettu niiden tutustuvan karsinaansa laitettuun peiliin testaamalla, mikä se on ja miten se toimii esimerkiksi liikkumalla sen edessä ja ottamalla siten selville, mikä on sen periaate ja suhde porsaaseen itseensä.

Tällainen esimerkki saa pohdittamaan tietoisuudelle, itsetietoisuudelle ja erilaisille kokemuksille ihmisenäkökulmasta annettuja merkityksiä. Se muistuttaa myös ihmisyysliudentumisesta eläimyyteen kaikista ”itseystestä” ja ”erillisyydestä” huolimatta. Telkänrannan tapa käsitellä tällaisia filosofisia kysymyksiä on yksinkertainen mutta havainnollinen, eikä hänen ehtymätön esimerkkivarastonsa käy missään vaiheessa yksitoikkoiseksi.

Millaista on olla ihminen?

Myös Telkänrannan elämäkirja on siis eräänlainen peili, joka paljastaa paljon olennaista ihmisyydestä. Telkänranta ei moralisoi eikä saarnaa, vaan kertoo yksioikoisesti tosiasioita siitä, mitä ihminen on tehnyt ja tekee elämille: kuinka viikon ikäiset porsaat kastroidaan nostamalla ne jaloista ja viiltämällä kivespussit auki ja kuinka vasikat nupotetaan poltinraudalla, koska suurteollisuusnavetassa ei ole sarville tilaa; kuinka helposti koti- ja lemmikkieläinten tuntema kauhu jää ihmiseltä huomaamatta ja ajaa eläimen ääri rajoilleen kenenkään tekemättä asialle mitään; kuinka luontaisia virikkeitä vailla oleva häkkeläin alkaa mekaniisoitua ja toistaa merkityksettömiä liikeratoja.

Onneksi kirjan loppupuolella kaikenlaiset eläimet norsuista mustekaloihin päästetään leikkimään: saukot laskevat liukumäkeä, rotat nauravat painiessaan ja kun niitä kutitetaan ja linnut *tykkäävät* laulaa.

Viihdyttävyydestään huolimatta Telkänrannan kirja jättää ajattelemaan ja tunnustelemaan vakavasti ihmisyyden ja eläimyyden keskinäisyyttä ja erottelua monelta kannalta. Esimerkiksi uudenkaledonianvariksen kognitiiviset perustaidot ovat monessa suhteessa samalla tasolla kuin ihmisen: se osaa esimerkiksi improvisoida ja käyttää välineitä saadakseen tai tuottaakseen toisia välineitä päämääränsä saavuttamiseen ja kaikenlaista muuta, mitä on pidetty vain ihmiselle ominaisena. Toisaalta eläimille ei voi täydessä merkityksessä säilyttää esimerkiksi sosiaa-

lisiä velvollisuuksia tai moraalista vastuuta. Etiikka jää siis ihmisten asiaksi, mistä muistuttavat Telkänrannan antamat esimerkit eläinten kohtelusta.

Tämän kirjan myötä humanistikin saa huomata, että luonnontieteet voivat vaikuttaa myös kokemukseen. Ehkä ihmisen kaltaista olemista olisi syytä välillä ajatella ennemminkin arbitraarisissa olosuhteissa kehittyneen eläimyyden ilmentymänä, jolle mikään ei ole luontaisesti alisteista.

Telkänrannan lähtökohtainen ihmisenäkökulmaisuus ei ole tylppäpäistä eikä perusteetonta. Samoin kuin emme lintujen tavoin näe ultraviolettia emmekä trubaduuristen kotihiirten tavoin kuule infrääniä, emme omilla kyvyillämme voi kokea, millaista on olla jokin muu kuin se kehonpuoleinen elä-

mentöpö, joka itse olemme. Meille jää silti omat ominaiset eläimyyshämmäskymme, jotka liittyvät juuri erillisyyksilötietoisuuden eroamiseen eläimyyksien yleisyydestä. Telkänrannan kirja ilmentää parhaita näistä mahdollisuuksista: huolekasta myötätuntoa, joka suuntautuu kaikkiin meille tavalla tai toisella altistuneisiin eläimiin, ei ainoastaan niihin söpöihin kissoihin, koiriin ja pupuihin – ja pyyteetöntä tahtoa tulkita paremmin eläinmaailmaa, joka pysyy kokemuksellisesti hämäränä meille.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Bataille, Georges, *Théorie de la religion*. Gallimard, Paris, 1973, 1974. (Ilmestyy 2016 keväällä Roni Grënin suomennoksena nimellä *Uskontoteoria*.)

TIETOTEKSTIEN TYYPIT JA TYYLIT
-viikonloppukurssi

Tule mukaan kokeilemaan, keskustelemaan ja kirjoittamaan tietokirjoittamisen viikonloppukurssille Kirjan talolle Turkuun!

Kolumniin asia pannaan toisin kuin tietokirjaan. Akateeminen artikkeli ei tavoittele samaa kuin nettipäiväkirja tai ruokaohje. Eroa on tavoitteissa, julkaisumuodoissa ja siinä, miten sanottava asetellaan. Mutta mitä pannaan, mikä eroaa ja miten asetellaan? Sitä kannattaa miettiä yhdessä, törmäyttää käsityksiä ja pohtia eteenpäin.

→ **Kurssin vetäjinä** toimivat filosofisen aikakauslehti *niin & näin*:in toimittajat **Risto Koskensilta ja Jarkko S. Tuusvuori**
→ **Kurssin ajankohta** 16.–17.4.2016 klo 11–16
→ **Kurssipaikkana** Kirjan talo Turussa
→ **Kurssin hinta** on 120 € (opiskelijat/työttömät/eläkeläiset 60 €)
Sitovat ilmoittautumiset: kurssit.kirjantalo@gmail.com

TERO ANTTILA

Suomen loistokkaat tarinat

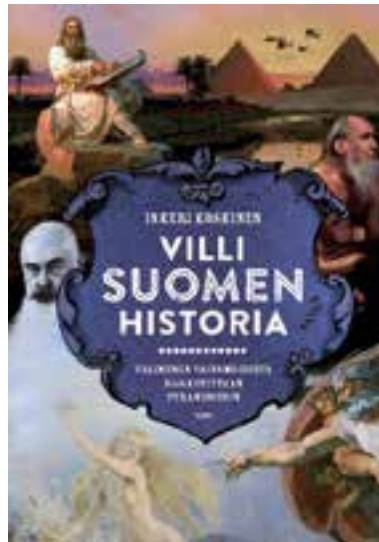
Inkeri Koskinen, *Villi Suomen historia. Välimeren Väinämöisestä Äijänkupittaan pyramideihin.* Tammi, Helsinki 2015. 310 s.

Inkeri Koskinen teos käsittelee tieteenfilosofian näkökulmasta erikoisia esityksiä Suomen muinaisuudesta. Tarkastelun kohteena ovat näennäishistorialliset teorit, joissa suomalaiset esitetään ikiaikaisena kansana; joissa heillä on yhteinen alkukoti, perimä, muinainen kieli ja kulttuuri. Koskinen keskittyy näkemyksiin, ”jotka jollakin tavoin kilpailevat suomalaisten historiaa ja esihistoriaa koskevan tutkimuksen kanssa” (22).

Eurooppalaisen muinaistutkimuksen varhaismodernit juuret, alan rooli osana historia- ja kulttuuritieteiden kehitystä 1800-luvulla sekä erityisesti sen suhde viime vuosisadan nationalismiin on ollut suosittu tutkimuskohde 1990-luvulta alkaen. Koskinen näkökulma aiheeseen on tuore. Hän selvittää 1900-luvulla tehtyä suomalaista muinaistutkimusta tieteen, näennäistieteen ja ei-tieteen kategorioiden avulla ja pohtii samalla, kuinka toisissaan teorioiden esittäjät olivat. Kirjan lukuihin sisältyy myös keskusteluita, joissa pohditaan aihepiiriin kuuluvia tai sitä sivuavia käsityksiä suomalaisen tiedemaailman asiantuntijoiden kanssa.

Loistokas muinainen Suomi

Teos alkaa 1900-luvun alun itenäisyysmiesten Sigurd Wettenhovi-Aspan (1870–1946) ja Elias Lönnqvistin (1875–1949) teorioiden kuvauksella. Heidän mukaansa suomi oli vanhin kulttuurikieli, alkukieli, josta heprea ja kreikka polveutuivat. Wettenhovi-Aspa väitti pääteoksessaan *Kalevala ja Egypti, Suomen kultainen kirja II* (1935), että suomea puhuvat esi-isät vaelsivat alkukodista, Aasiasta, Intian kautta Egyptiin (suom. *Äijänkupittaa* tai

Kemi), jossa he pystyttivät kuuluisat pyramidit (*pyhät raamit*). Sittemmin esi-isät vaelsivat Ranskaan ja Englantiin, josta he suuntasivat myöhemmin pohjoiseen. Lönnqvist puolestaan esitti kaksiosaisessa teoksessaan *Suomenkieli kaikkien kulttuurikielten avaimena* (1931, 1945), että pohjoismainen mytologia oli alunperin suomalaista.

Koskinen luokittelee suomalaisen näennäismuinaistutkimuksen eri muodot yleisesti *apohistoriaksi*. Pekka Masoselta lainattu käsite merkitsee epäilyttävän tarkoitushakuista oman kansan menneisyyden ylistystä tai vakiintuneen historiankäsitteksen kiistävästä tai korvaavasta historianulkintaa. Koskinen vahvistaa viime vuosikymmenten länsieurooppalaista muinaistutkimusta koskevien tulosten soveltuvan myös 1900-luvun suomalaiseen näennäistutkimukseen, jossa siinäkin viitataan antiikin kirjoituksiin, *Raamattuun* ja kansanrunouteen. Teoreetikkojen esittämät etymologiset päättelyt perustuvat ennako-oletuksiin oman kansan loistokkaasta muinaisuudesta. Koskinen

mukaan viime vuosina villien teorioiden avuksi on valjastettu varsinkin internetissä perinnöllisyystieteen haplotyyppien vertailu. Sen pohjalta jotkut näennäistutkijat ovat väittäneet suomalaisten polveutuneen *Raamatusta* mainituista Israelin kymmenestä kadonneesta heimosta, jotka pakenivat pohjoiseen assyrienne valloitetun Israelin kuningaskunnan 722 eaa.

Ajatus jossakin Euroopassa vaikuttavista Israelin kadonneista heimoista esiintyy jo varhaismodernin ajan historiankirjoituksessa. Koskinen todistaa, että myös monet muut villit teorit Suomen muinaisuudesta palaavat varhaismoderniin ruotsalaiseen historiankirjoitukseen, kuten Olof Rudbeck vanhemman gööttiläiseen *Atlantica*-teokseen (1679–1702). Rudbeck väitti teoksessaan Atlantiksen sijaitsevan muinaisessa Uppsalassa. Hän totesi muinaisen Suomen paikannimistöä käsitellessään, että sana *kemi* palautui antiikin kirjoitusten kimmeriläisiin. Myös Turun Akatemian professorina myöhemmin toiminut Daniel Juslenius (1676–1752) viittasi käsitykseen suomalaisten kimmeriläisestä alkuperästä kuuluisassa Suomen historian harjoitusväitöskirjassaan *Aboa Vetus et Nova* (1700).

Koskinen havainnollistaa kiinnostavasti, että Wettenhovi-Aspan ja erityisesti Lönnqvistin tulkintoja *Kalevalasta* selittää myös esoteerinen, usein teosofiasta ammentanut tutkimusperinne. Monen suomalaisen näennäishistorioitsijan taustalla oli Helena Blavatskin (1831–1891) käsitykset muinaisviisaudesta sekä ihmiskunnan juuriroduista ponnistavasta henkisestä ja fyysisestä kehityksestä. Natsien muinaishistorian tutkimuslaitoksen, Ahnenerben, perustaja, Herman Wirth, kehitti

teoriaa Atlantiksesta arjalaisen rodun alkukotina. Koskinen kertoo, että Ahnenerbessä vaikutti Himmeliin tutustunut suomalainen Yrjö von Grönhagen (1911–2003). Suomalais-saksalaisen retkikunnan johtajana von Grönhagen etsi 1930-luvulla *Kalevalan* karjalaisilta laulumailta tietoja muinaisten suomalaisten ja saksalaisten yhteisistä esi-isistä ja muinaisviisaudesta. Esoteerisväriltäinen teosofia inspiroi myös Pekka Ervastian (1875–1932) ja tavallaan jopa ”Pukki Lemminkäisen”, Ior Bockin (1942–2010), kalevalaisia visioita. Bock sai Sipoon Säästöpankin ja Lemminkäinen Oy:n rahoittajiksi 1980–90-lukujen vaihteessa tehdyille kaivauksille, joissa etsittiin Lemminkäisen maanalaista temppeliä Uudeltamaalta.

Koskinen toteaa, että suomalaisten muinaisuskoa koskevat teoriat voi jakaa kahteen kategoriaan. Teosofiasta inspiroituneet etsivät *Kalevalasta* suomalaisten kadotettua viisautta, ja heille esi-isiksi kelpasivat Väinämöinen ja Lemminkäinen. Suomen ja Israelin kadotettujen heimojen yhteyttä todistelleet kirjoittajat puolestaan pitivät *Kalevalan* uskoa noituutena ja perustivat suomalaisten uskon juutalais-kristilliseen perinteeseen.

Yksi teoksen luvuista keskittyy viime vuosikymmenten näennäishistorioitsijain suosikkiin – Kainuun muinaiskuninkaiden tutkimusperinteeseen. Koskinen nostaa esiin ”Jukkis” Niemisen teorian 400-luvulla kukoistaneesta muinaiskainuulaisesta kulttuurista. Tämä korkeakulttuuri tuhoutui Niemisen mukaan svealaisten hyökkäykseen 700-luvulla. Sen perillisiä ovat Muinais-Häme ja Jäämerelle ulotunut Muinais-Bjarmia, joista Nieminen löytää jälkiä *Kalevalasta* ja

saagoista. Hän hylkää vakiintuneet arkeologiset teoriat ja uskoo kuppi-kivien ja jatulintarhojen heijastavan näiden kulttuurien saavutuksia. Sanan ”jatuli” Nieminen liittää joutuneihin ja kainuulaisten ensimmäiseen kuninkaaseen, saagojen myyttiseen Fornjoteriin. Koskinen osoittaa tämänkin ajatuksen palautuvan 1600-luvulle, Johannes Messeniuksen *Scandia Illustrata* -teokseen ja sen Suomea, Kuurinmaata ja Liivinmaata käsittelevään osioon.

Yksi teoksen kiinnostavimmista teemoista on näennäismuinaistutkijoiden ongelmallinen Ruotsi-suhde. Kuten Koskinen mainitsee johdannossa, ”fennomaanien ja svekomaanien kamppailu näyttäisi yhä elähdyttävän suomalaista näennäishistoriankirjoitusta” (15). Hän analysoi useita teoreetikoita, jotka vakuuttelevat ruotsalaisten tarkoituksella hävittäneen tiedot suomalaisten loistokasta muinaisuudesta. Ironisesti heidän omat käsityksensä perustuivat Ruotsin kautta tullessiin ”gööttiläisiin” teoriarakennelmiin.

Historiankirjoituksen funktio?

Olen osin eri mieltä teoksen gööttiläisyyden edistystä koskevasta analyysistä, joka perustuu Imre Lakatosin ’tutkimusohjelman’ käsitteeseen. Koskinen toteaa esimerkiksi: ”[V]oimme ajatella, että 1600-luvulla gööttiläinen historiankirjoitus oli rationaalista, mutta lähdekritiikin kehittymisen jälkeen se on irrationaalista näennäistiedettä” (82–83). Vaikka hänen analyysinsä gööttiläisyyden taustaoletuksista, menetelmistä ja päämääristä on muuten mainio, sen kontekstin analyysissä on puutteita. Gööttiläisyyden 1600-luvun rationaa-

lisuus ei johtunut sen edistyksestä. Se oli poliittisen eliitin työkalu, jonka ”villeimmät” näkemykset nousivat yleensä suosioon poliittisen tilanteen kärjistyttyä (valtapyrkimysten ja -taisteluiden tai sotien seurauksena). Sitä paitsi gööttiläisyydellä oli koko olemassaolonsa ajan kilpailevia vaihtoehtoja. Kriittisten näkemysten julkituominen ei ollut kuitenkaan aina mahdollista esimerkiksi rahoituksen, painostuksen tai sensuurin vuoksi. Toisin sanoen gööttiläisyyden ajoittainen määräävä asema johtui yleensä sen kiinteästä yhteydestä poliittiseen eliittiin – juuri niistä syistä, joita Koskinen käsittelee villien teorioiden yhteydessä teoksen mielenkiintoisimmassa luvussa ”Suur-Suomen rakentajista netti-natseihin”. Niinpä jos historian tutkimuksen pitkän aikavälin edistystä tarkastellaan liian tiukasti nykyperspektiivistä, vaikkapa ’tieteellisen’, ’näennäistieteellisen’ ja ’epätieteellisen’ käsitteillä, saatetaan unohtaa, että menneisyyden ja oman aikamme tutkimuksen rationaliteetit eivät ole aina yhteismitallisia.

Koskinen teos on ansiokas. Hän viittaa laajaan lähdeaineistoon ja erityisesti internetin syövereistä kaivetun materiaalin analyysi on vakuuttavaa. Koskinen hyödyntää melko kattavasti myös aihepiiriä koskevaa tutkimuskirjallisuutta. Kirjan asiantuntijahaastattelut selkiyttävät mainiosti käsiteltäviä aiheita ja ovat yksi teoksen parhaista puolista. Näissä keskusteluissa asiantuntijat ja kirjoittaja paljastavat ammattitaitonsa korostamalla yhtäältä tieteen kriittistä metodologiaa ja pyrkimystä objektiivisuuteen sekä toisaalta sen yhteisöllisyyttä, historiallisuutta ja kykyä itsereflektioon.

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyönteineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’vihreäpiipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitellen... Lopuksi totean...”. **Ja teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätöksessä voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluettelon kirjoittajan sukunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisu. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”